

ISTORIA ARMATEI
ROMÂNEȘTI

VOL. I.

ISTORIA ARMATEI ROMÂNEȘTI

DE

N. IORGA

VOL. I.
(Până la 1599.)

EDITIA a I-a

BUCUREȘTI

—
Editura Ministeriului de Războiu

1 9 2 9.

P R E F A Ț A

După douăzeci de ani și mai bine reapare o carte din care ofițerii noștri au putut culege atunci o informație nouă. Aș fi foarte bucuros dacă în lupta și în jertfa lor ar fi fost o urmă din această cetire. Astăzi, când datoria, grea, a păstrării hotarelor cere cea mai puternică încordare a forșelor morale dintr'o încercată și glorioasă armată, retipărirea, cerută de generalul Cihoschi, ministrul de Războiu, nu e, cred, inutilă.

N. IORGA.

PREFAȚA la ediția I-ii

Aceasta nu e o istorie a oștirii românești care să poată înlocui cercetările specialiștilor militari. Nici nu râvnește la aceasta. Autorul a observat însă adese ori cât de greu și de necomplet se pot orienta scriitorii de specialitate în haosul izvoarelor. Cei mai mulți amestecă cele ce se spun de oameni dintre cari unii sânt contemporani, alții scriu foarte târziu, unii au fost în măsură a cunoaște lucrurile, alții copie scrieri anterioare ori se lasă duși de închipuire, unii știu să dea vești exacte, ceilalți nici nu se pricep a o face, nici, de alțtea ori, n'au acest scop înaintea ochilor.

Pentru ca oșterul să cerceteze din punctul de vedere al artei fapte războinice, e de nevoie ca istoricul, descoperitor, publicator și critic de izvoare, să-l inițieze în mijloacele de cunoaștere a adevărului. Și el mai are nevoie de istoric și altfel: și un războiu, ca orice fac oamenii, e un fenomen social, și el trebuie pus în legătură cu atâtea lucruri pe care specialistul în știința războiului n'are de unde le ști. Totuși fără ele nu se poate da decât ceva care ar corespunde doar criticei unor teme strategice ori tactice.

Deci în acest volum, pe care-l încheiu cu anul 1599, când Mihai Viteazul se înfățișează înaintea

*oștilor apusene, dau cercetătorilor în alt domeniu
acel indispensabil ajutor pe care știința istorică li-l
datorià de mult.*

*Doresc ca ei să scoată din aceste pagini o con-
tribuție, fie și cât de neînsemnată, pentru apărarea
ferii și îndeplinirea idealului național supt steagul de
veche glorie pe care strămoșii scriau „Vitejia dreaptă
să biruiască”.*

N. IORGA.

INTRODUCERE

Condițiile naturale.

Istoria sistemului ostășesc și a luptelor românești trebuie să înceapă de la cunoștința împrejurărilor naturale, de un caracter fatal și neschimbat, care au făcut de nevoie acel sistem și au condiționat luptele acelea. Astfel de împrejurări naturale au înrăurit, de almintrelea, și alte lupte decât ale Românilor, purtate însă pe același teritoriu al munților și râurilor noastre.

Astfel, în această privință, în istoria militară a neamului nostru intră și faptele ostășești, campaniile săvârșite de alți factori politici în cuprinsul țerii noastre, atunci când noi n'o aveam încă sau în acele timpuri când ne găsiam în așa stare încât nu puteam înlătura sau împiedeca în aceste părți războaiele străine, care aveau, adesea, un rol hotărîtor în dezvoltarea noastră politică și, pe lângă aceasta, ne influențau simțitor prin grelele cheltuieli de hrană și întreținere care apăsau asupra Vistierii noastre, răpede secătuite.

Împrejurări naturale de acestea sînt, în rîndul întăiu, hotarele Ținuturilor locuite de Români, ale *tuturor* acestor Ținuturi, odată stăpânite de ai noștri precum sînt și astăzi locuite și, în sfârșit, iarăși stăpânite de ei,

hotarele Țerii-Românești în sensul cel vast, întins și singur firesc al cuvântului.

Din jos vine cursul cel larg al Dunării, râul graniții firești ca și al istoriei noastre, brâul de ape care a încins vitejia noastră veche.

Pentru a veni cineva în „Țara-Românească“ sau pentru a ieși din cuprinsul ei la războiu și pradă, adevărat din punctul de vedere al străinilor și din punctul nostru de vedere, se înfățișează *vadurile*. Orice războiu în aceste părți dunărene e hotărât de asemenea vaduri, cu care vin apoi în legătură unele mari drumuri de apă, mărgenite de văi, pe care se pot strecura bine oștile înlăuntru, și aceste drumuri duc, prin izvoarele râurilor, la pasurile, la trecătorile de munte pe unde se pot străbate Carpații.

VADURILE.

A. Vadul Isaccei.

Începând de către guri, care n'au fost așa cum se înfățișează astăzi decât la o anumită epocă istorică încoace — Strabon, geografii greci mărunți și scriitorii romani socot altfel aceste rășchirări ultime ale fluviului larg, — nu găsim vad bun de oști în colțul unde Dunărea se îndoiaie, venind de la Miazăzi drept și luând, printr'o subită schimbare de curs, drumul Răsăritului, spre Mare prin mlaștini, spre ultimul liman prin umilitoare încurcături și împleticiri sălbatece. Aici e, dincolo de vărsarea Prutului, care abia se bagă în samă, vadul pe care ai noștri îl numiau odinioară al Obluciței, după vechiul nume slavon al localității ce se adăpostia supt înalta, butucănoasa stâncă de granit și care s'a zis de Turci, stăpâni noi în aceste părți, mai mult *basarabene*, — muntene în vechiul înțeles al cuvântului —, decât dobrogene: al Isaccei, nu fiindcă un Isac păgân ar fi întemeiat pe locul Obluciței (= platou) vechi o așezare nouă turcească ori tătărească, ci fiindcă odată fusese aici un început, șubred și trecător. de Stat românesc,

un cuib de „Brodnici”¹ sau „vădeni” ai noștri, acela a lui Saccea (Saktzas), pomenit de scriitoarea bizantină de la începutul secolului al XII-lea, Ana Comnena. Vadul crease forma politică *aici*, precum la Drâstor, la Silistra, pe aceeași vreme alt vad de „Brodnici” crease Statul lui Tatul (Tatos). Poate că și celelalte două: ale lui Seneslav (Sesthlav) și Chalis, pomenite de acelaș izvor, să fi corespuns celorlalte două vaduri dunărene: al Hârșovei și al Măcinului.

De aici, de la Isaccea, poate intra cineva în larga stepă basarabeană, fără fântâni, fără ape, fără păduri și drumuri, trecând prin marginea Ținutului lacurilor mari, hrănite din prisosul Dunării. Pe aici se poate trece în părțile înfloritoare, bogate, bine locuite, de dincolo de Prut: vadul de la Tuțora, la vărsarea Jijiei leneșe în Prutul prăpăstios, e cel mai potrivit pentru această trecere. Altfel drumul poate merge înnainte, ajungând, de la cursul Bâcului mai sus, în Basarabia cea verde tăiată de dealuri și înviorată de ape, în Basarabia codrilor în umbra cărora s’au oploșit odată falnicii noștri răzeși luptători. Pe aici, urmând tot spre Miazănoapte, pe drumuri potrivite mai mult pentru cete răpezi decât pentru oștiri grele, se atinge Hotinul, vadul superior al Nistrului.

Vadul Isacei a fost întrebuințat încă din cele mai depărtate timpuri de oaspeți războinici venind din Răsăritul apropiat sau din cel

¹ V. memoriul meu despre Vrancea și Brodnici în *Analele Academiei Române* din 1927.

mai depărtat. Într'o străveche epocă pe aci a pătruns Darius, regele Perșilor, în țara Sciților prădalnici, a căror Împărăție de rătăcirii și jafuri se întindea peste toată stepa, așa încât, domni la Nistru prin unele seminții ale lor, ei tulburau prin cetele așezate în pustiul asiatic de lângă munții Altai, țara, de agricultură înfloritoare, de turme bogate, de orașe lucrând pașnic în sunetul apelor vii, a Persiei acelu rege mare. Se știe că vestita expediție a lui Darius n'a avut niciun rezultat: năvălitorul a fost oprit îndată de pustiul, în care nimeni nu-și mai putea afla răzburarea, ci, urmărind-o, era în primejdie a-și găsi peirea.

Pe urmă vadul a fost întrebuințat de barbarii așezați în „unghiul“ basarabean al Bugacului de mai târziu, unghiul lacurilor care îngăduiau așezări omenești fără să strice caracterul de pustiul, plăcut tuturor barbarilor. Pe aici treceau cetele lor în Dobrogea, care era numai pragul Mesiei, bine locuită de vechi coloniști slavi și de unde, prin pasurile Balcanilor, se ajungea în Tracia bogată și pe drumul care ducea la însăși cetatea împărătească a Constantinopolei. Pe la Isaccea de mai târziu au răsbătut astfel și Bulgarii lui Isperic, cari prefăcură în țara bulgărească Ținutul slav de pe malul drept al Dunării și avură ambiții de Împărăție nouă, care să înlocuiască vechea Împărăție romană a Grecilor.

Pecenegii, Cumanii, Tatarii, cari nu erau meniți să rămâie, înnoiră adesea, cu folos trecător numai, năvălirile scitice în Mesia și Tracia pe la acest vad dunărean al Răsăritului

De la o vreme Turcii, cei mai târziu veniți din aceste neamuri — și veniți pe altă cale —, se înfățișează adese ori aici pentru a lovi Moldova lui Ștefan-cel Mare. Chiar după ce malul celălalt al Bugeacului ajunsese în stăpânirea lor, prefăcându-se în raiă, apoi locuită de Tatars, oști împărătești veniră pe la Isaccea, fie pentru a pedepsi pe un Domn setos de neatârnare și obișnuit a stăpâni regal, ca Petru Rareș în 1538, fie pentru a începe dușmăniile cu Polonia, apoi cu urmașii lor la această linie a Nistrului, Rușii Țarului. În Babadag stătea în veacul al XVII-lea un Pașă care avea sarcina supravegherii neconținute a acestui hotar; aici era lagărul de pregătire înaintea intrării în Ținuturile bântuite de dușmani. Cetatea dobrogeană a Babadagului a fost în legătură de acum înainte cu vadul Isacei și cu războiul împotriva Polonilor și Rușilor.

O singură altă cetate au mai făcut Turcii în Dobrogea, cea de la Ieni-Salè, nu departe de Babadag, lângă Mare, menită să vegheze asupra șaicilor căzăcești, care, venite de la gurile Niprului, ar fi urmat, după obicei, vechiul drum „rusesc“ al piraților, spre Constantinopol.

Moldovenii și-au întărit malul în fața Isacei. Pentru a vedea ce se petrece în aceste părți și a se amesteca atunci când era nevoie, ei aveau Chilia cea de pe uscat, înălțată de dânșii în veacul al XV-lea, în fața vechii Chilii mai tari (Eșchi-Chilia noastră de azi), a Genovesilor întâiu, cari-i ziceau Licostomo (după acea gură a Dunării pe care Grecii o

numiau Gura Lupului, și Slavii au tradus-o prin Vâlcov¹ și apoi a Muntenilor lui Vladislav-Vodă și lui Mircea. Mai încolo se privia Marea până departe de pe zidurile Cetății-Albe de la limanul Nistrului, vechiu port bizantin, Maurokastro (Cetatea-Neagră), apoi șchela genovesă Maocastro, Moncastro, și, în sfârșit, mulțămită meșterilor din Podolia, cea mai tare din cetățile Moldovei. Turcii fură stăpâni pe acest hotar, după îndelungate lupte, atunci când uniră stăpânirea vadului Isaccei cu aceia a celor două cetăți, smulse în sfârșit lui Ștefan la 1484. De atunci se face războiu pe aici, dar nu pentru noi sau împotriva noastră, ci împotriva altora și pe socoteala noastră, din partea stăpânilor pe cari ni-i dăduse nenorocul.

B. Dunărea la Brăila și la vărsarea Ialomiței.

De la vadul Isaccei în jos este cetatea Brăilei, cu un port foarte însemnat încă din veacul al XIV-lea, când ajungeau la dânsul carele Brașovenilor și corăbiile cele mari din Răsărit. Pe aici însă nu se trecea în războaie. Totuși Brăilei îi răspunde pe malul celălalt, pe ruinele vechiului Arrubium, cetatea Măcinului, care n'a avut însă un rol militar până în ultimele timpuri, de la 1828 înainte, dacă se lasă la o parte prădarea și arderea ei de către Mihai Viteazul (1595).

Mai în jos, unde se varsă Ialomița în Dunăre, loc numit astăzi, după piua de postav

¹ D. G. Vălsan a atras întâiu atenția asupra faptului.

a unor țerani: Piua Petrei, de la Petre,—era din vechiu târgul unde-și vindeau Mocanii transhumanți lâna oilor: târgul sau apoi „orașul“ de Floci (floci=lână netoarsă), care se prefăcu răpede într'un sălaș de pescari; pe malul dobrogean răspunde Hârsova slavă sau Hârșova, cu stâncile frumoase, goale, ce se văd de departe, altă cetate fără însemnătate războinică veche, clădită lângă Carsum (v. Karstul din Alpi) al vechilor Celți și lângă Axiopolis a Romanilor. O întreagă regiune dunăreană pe care războaiele n'au cercetat-o adesea. Dar urme de pod roman se află, necercetate în fundul apelor largi.

C. Vadul Silistrei.

La capătul apusean al insulei Borcea, amestec de sălcii și pășuni sălbatece, noi am avut un popas de „călărași“, de curieri domnești cari treceau în acest punct Dunărea. Dincolo însă, din vremile bizantine, era încă terea cetate, de origine celtică și ea, de pe vremea când Dunărea era a strămoșilor neamului frances, cetate care s'a numit pe rând Durostolon, Durostorum, Drâstor, Silistra. Pe aici era un vad foarte însemnat, pe care, mai târziu, îl cercetau și negustorii. Acest vad l-a întrebuițat — cea mai veche amintire istorică — Alexandru-cel-Mare, când a încercat și el minunea de a supune pe Geții nesiguri și neastâmpărați cari au fost înaintașii și părinții noștri. A fost oprit însă de mlaștinile Borcii, și, dacă ar mai fi înaintat, s'ar fi găsit în pustiul fără drumuri, fără oameni, fără ape, al Bărăganului.

Aici va fi fost și scena luptelor lui Lisimah, regele Traciei, unul din urmașii lui Alexandru, cu Dromichetes, simplul rege gotic cu talere de lemn. Pe la Silistra s'au petrecut acte din luptele lui Constans, fiul lui Constantin-cel-Mare, cu Goții. Pe aici mai ales trebuie să fi fugit înaintea Hunilor năvalnici Goții apuseni, cari aduseră apoi înfrângerea și peirea Împăratului Valens, în ciocnirea de la Adrianopol. Și oști bizantine urmăriră pe aicea „regi“ slavi, periculoși pentru liniștea graniței.

Mai târziu, când se ivesc Turcii ca domni ai malului drept, ei moștenesc Silistra, după ce însă, mai mulți ani de zile, Mircea Munteanul își ținuse căpitania într'însa. Când Sultanul Baiezyd vru să pedepsească pe Mircea, pentru gonirea unui rival sprijinit de Turci și pentru participarea la cruciata strivită în lupta de la Nicopol, el avu același succes ca și Alexandru-cel-Mare odinioară: abia-l putu trece priceputul său Pașă Evrenos dincolo de Dunăre. Mai târziu, acest vad e întrebuințat dese ori de urmașul și răsbunătorul lui Mircea, Dan cel de-al doilea, care se face și el stăpân al cetății Silistrei.

Apoi vadul cade în uitare. Totuși în Silistra stă de pe la 1650 înainte, până departe în vremurile moderne, puternicul Pașă al Dunării. Numai războaiele cele nouă, din veacul al XVIII-lea, între Ruși și Turci dau iarăși, ca și Brăilei, o mare însemnătate cetății, mai veche decât Traian însuși. Lupte însemnate se poartă în preajma ei, și oști rusești trec Dunărea prin acest punct. Se știe că la pacea din 1878 puțin a lipsit ca România nouă să

capete cetatea Silistrei, care i-ar fi fost așa de folositoare ; Rușii au împiedecat însă chiar o prea mare apropiere a noastră de acest cuib al unor dușmăni viitoare. Trebuie ca adânci schimbări să se petreacă, peste o jumătate de veac, la 1913, în Balcani, pentru ca aici să căpătăm vadul cel mare, precum și micul vad dintre Oltenița, modest orășel, dar interesant prin numele său, în legătură cu acela, străvechiu, al Sciților pentru orice apă, Olt (v. și Oltina), și Tutracanul cumanic, devenit în graiul nostru, mai dulce: Turtucaia (și Borcea, de la Borz, nume de om, e cumanică).

D. Vadul Giurgiului.

Mult mai însemnat e, de la începutul vieții românești chiar, vadul Giurgiului. E sigur că pe aici nu s'au purtat Genovesii, cari n'ar fi avut ce face, raza lor de influență, determinată de puțința lor de câștig, oprindu-se la Chilia ; Giurgiul, adecă cetatea Giurgiului, făcută lângă satul Giurgiului, are legătură de nume cu întemeietorul acestui sat, un Giurgiu sau Gheorghe oarecare, precum Brăila vine din satul lui Brăilă (v. Brae, Brăescu, Brăiloiu).

De Giurgiu nu se pomenește nimic până în vremea lui Mircea. El a descoperit însemnătatea militară a acestui punct și el a făcut cetatea, cum i-a spus și fiul său Vlad Dracul unui comandant burgund adus aici de hasardul războaielor la 1445, Walerand de Wavrin. Cheltuind „multe pietre de sare“, el a înălțat

în ostrovul dunărean din fața orașului de astăzi puternica lui cetate de piatră¹.

Dese ori Mircea a stat în Giurgiu, veghind asupra celor ce se petreceau dincolo de apă. La urmă, Turcii lui Mohammed I iu îi luară cetatea așa de folositoare, de rodnică pentru Vistieria munteană prin stăpânirea vadului și așa de scump plătită la întemeiere. Dan al II-lea o capătă pentru puțină vreme și, mulțumită cruciaților, și Vlad Dracul avu bucuria de a se sălășlui o clipă într'însa. Apoi Turcii o păstrară statornic. Numai în 1595 Mihai Viteazul, întorcându-se din munte, împreună cu Sigismund² Báthory, „suzeranul” și aliatul său, care avea cu dânsul Italieni, Toscani, luptători meșteri la luat cetăți mai tari decât acestea, ajunse în stăpânirea Giurgiului, dar, temându-se să nu-l poată păstra când va rămânea singur, îl arse. Peste câțiva ani însă Ienicerii păziau iarăși în cetate. În războaiele ruso-turce, Giurgiu avu un rol de căpetenie.

La 1829 pacea de la Adrianopol hotărâ dărâmarea zidurilor și restituirea teritoriului către principatul muntean.

Pornind din Silistra, o oaste năvălitoare putea să urmeze linia Ialomiței și să ajungă astfel la unul din pasurile care ducea în Ardeal, pasul, mai puțin cercetat, al Buzăului. De la Giurgiu se prindea îndată cursul Dâmboviței, și aceasta era o cale sigură până la Rucăr și Dragoslave, unde era trecătoarea Branului, cea mai firească pentru a ajunge la Brașov.

¹ Wavrin, ed. Iorga, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, V. p. 132: „Laquele mon pere fist faire - Il n'y avoit pierre dudît chastei qui n'eust cousté à sondit pere une pierre de sel”.

De la Brașov veniau neconținut negustorii pe la Bran, coborându-se pe acest mare drum de negoț al Țerii Românești până la Giurgiu, pe unde se trecea apoi vadul la păgâni.

E. Vadul Nicopolei.

Mai la Apus se întâlnește un vad mic, în-
trebuințat, în cele mai vechi timpuri, de Cu-
manii cei vechi din Deli Orman (Teleormanul
nostru), — precum cei din Teleormanul dobro-
gean (și azi Deli-Orman) se foloseau de tre-
cerea prin Silistra și mai ales Turtucaia. Apoi,
cercetat numai în războaie nouă, el rămâne
foarte puțin însemnat chiar și în schim-
bul de negoț. E cel însemnat pe malul
drept și stâng prin cetatea bulgărească a Siș-
tovului, care a avut totdeauna o oarecare
valoare militară, și prin șchela noastră a Zim-
nicei, Demnitzikos al Bizantinilor, în jurul că-
reia n'au fost nici când ziduri sau alte întărituri.

Cu totul alt rol istoric și militar a jucat
însă vadul Nicopolei sau, cum îi ziceau ai
noștri, pe vremuri, vadul „Nicopoi”. Nicopo-
lea de pe malul drept, veche cetate romană,
a păzit mult timp Ținutul mesic încunju-
rător împotriva barbarilor din Ținuturile noas-
tre; minunat așezată pe o stâncă tare, ea
îngăduie să se vadă terenurile de pe malul
stâng până foarte de departe (nu trebuie să
se uite însă că acei barbari, de și lipsiți de
cetăți, se puteau ascunde foarte bine în pă-
durile lor seculare). Încă Bizantinii zidiră un
„turn”, o Turris pe termenul românesc de astăzi ;
„turn” pe care Turcii îl înviară militărește

sau, mai probabil, îl căpătară de la înaintașul lor, care trebuie să fie Vladislav sau Vlaicu-Vodă, acesta prin 1370 fiind și stăpân în Nicopolea cea mare. Turnului i se zicea pe la sfârșitul veacului al XIV-lea și „Nicopoia cea mică“. Regele Ungariei Sigismund veni anume în 1395 pentru a-l da înapoi lui Mircea, dar, chemat înapoi în țara lui, de moartea reginei Maria, el nu putu să-și îndeplinească acest plan. Și mai departe această altă „Nicopoie“ rămase păgână, cu cea mai mare primejdie pentru satele din Teleormanul domnesc. Cruciții din 1445 nu fură mai norocoși decât Ungurii regali din 1395. De la o vreme însă, rămânând turcească, ea își pierde însemnătatea. Mihai Viteazul o atacă, în silința lui de a sfărâma șirul de cetăți care-i împrejmuia țara, înlănțuind-o. Apoi numele Turnului nu se mai pomeniște în analele militare până la înapoierea locului către Țara-Românească în 1829 și până la împrejurări cu totul apropiate de noi.

Vadul Nicopolei slujia negustorilor din Sibiu, a cărui așezare corespundea pasului de munte al Turnului Roșu și cursului larg al Oltului. Acești negustori porniau de acasă de la ei pe malul drept al apei și treceau pe celălalt numai la Slatina, unde, pe un loc de „sărătură“ stearpă, nu de saline, în veacul al XIV-lea era un vad oltean foarte însemnat. Pe aici ei se coboară drept la vadul Dunării. Și, din partea lor, când Turcii, dușmani ai Ungariei, răsbăteau pe aici, ei urmau aceiași cale pentru a pătrunde în Ardeal, cu ochiul asupra bogățiilor sibiene. Pe la Nicopole

trecu însuși Sultanul Mohammed al II-lea, când veni să răpuie pe Vlad Țepeș în 1462, și cele d'întâiu lupte între cete răzlețe se dădură aici, în părțile Teleormanului. La începutul veacului al XVI-lea, când grija Sultanului era să nimicească mai răpede regatul unguresc, Pașa de Nicopole e domnul Dunării, și unul dintre acești Pași din neamul Mihalogli hotărăște după voie schimbările Voevozilor munteni înainte și după Neagoe Basarab.

F. Vadul Vidinului.

Vestit era vadul Diului sau Vidinului, cetate tot așa de veche ca și Nicopolea și Silistra. De partea românească era numai locul, neîntărit și greu de apărat, al Calafatului, care firește are tot așa de puțin a face cu „calafații“ genovesi, cari dregeau și întăriau corăbiile, ungându-le cu păcură, — și la Greci se zice tot așa lucrătorului de luntri —, pe cât are de puțin a face Giurgiul cu Sfântul Gheorghe Italianul, cu San-Giorgio, ocrotitorul negoșului Genovei. Vidinul însuși, pe la sfârșitul veacului al XIV-lea reședința unui Țar bulgăresc separatist, Sracimir, și, câteva luni de zile, păzit pentru Vladislav-Vodă Munteanul de ostașii lui (1368-9), fu cucerit, odată pentru totdeauna, de Turci, cari făcură din el una din cele mai puternice cetăți apărătoare și străjuitoare ale Dunării. Pe aici, pe la Vidin, a venit în 1394 Sultanul Baieziđ împotriva lui Mircea, cu care s'a lovit în lupta de la Rovine, în părțile de jos ale Doljului, izbutind să înainteze, cu toată înfrângerea sa, și să

ajungă de bună samă pe la Slatina, și nu pe la Râmnicul-Vâlcii sau pe aiurea, până la Capitala domnească din Argeș și până la trecătoarea Branului, pe unde călăreții turci se strecurară pentru a prăda până supt zidurile Brașovului. În vremile următoare, Mihai Vi-teazul a lovit, în opera-i fulgerătoare, și Vidinul.

G. Vaduri Bănățene.

Severinul, căruia-i răspunde pe malul drept neînsemnata Cladovă, nu e o cetate de vad, ceia ce explică de ce, cu toată puterea zidurilor sale, ridicate de Unguri, domni ai întregului Banat vecin, el n'are un rost mai important în războaiele dunărene. Acest loc s'a impus prin vechea alegere făcută de Traian pentru trecerea oștilor de cucerire, la începutul celui de-al doilea războiu, în Dacia lui Decebal.

Urmele podului clădit, nu ca o operă de necesitate momentană, ci ca una de afirmare a unei dominații neclintite, ca o trăsură de unire între vechea și noua lume romană de la Dunăre, se văd și astăzi când scad apele, care, în vuietul lor veșnic, nu pot dărăma până în temelie fapta celui care, cel d'întăiu, a înjugat cu jug de piatră bătrânul Danubiu. Severinul e o cetate ungurească încă de la început, menită să privească în părțile bulgărești de Apus, din care, supt un Țar așa de îndrăzneț și mândru ca Ioan Asan, de la jumătatea veacului al XIII-lea, putea să plece o încercare de cucerire, pe care regii Ungariei

nu erau în stare a zgudui. Când i-am luat, în veacul al XIV-lea, fără să-l putem ținea statornic, noi nu i-am putut afla un rost, pe care, de altminterea, și alții, mai puternici, i l-ar fi putut găsi numai cu greu pe această vreme.

Regele Sigismund făcuse, în vremea când Dan al II-lea se lupta înviersunat pe toată întinderea graniței dunărene, planul de a-și pune ca străjeri mai deprinși și siguri, la Severin ca și la Chilia, pe Cavalerii Teutoni — tot așa alți regi unguri încercaseră în veacul al XIII-lea cu Ioaniții, — și unul din ei, Klaus von Redwitz, care avea și venitul ocnelor și minelor ardelene, își înscrise numele în rândul Banilor de Severin, Unguri și Români până atuncea.

Dar prezența lui von Redwitz are numai un interes de curiositate. După mai puțin de un veac, Turcii, supt Soliman-cel-Mare, căpătau Severinul, pe care nu-l mai pierdură până la războaiele cu Rușii și la marea lichidare a raielelor în 1829.

Din Severin, din insula Ada-Calè, în fața Vârciorovei, insulă care n'avea însemnătate în vremile mai vechi, și din Orșova Turcii mai făcură un centru de apărare dunăreană.

Mai departe, ei luară, puțin după căderea Severinului, Belgradul, Cetatea-Albă sârbească, început ca un castel al Despoților sârbi din veacul al XV-lea, anexat de Unguri la moartea lui Ștefan Lazarevici și păstrat de ei ca poartă a Dunării sârbo-ungurești, până în a-junul catastrofei de la Mohács și a sfârșimării

regatului unguresc. Despotul Gheorghe își statornici după pierderea Belgradului, ocupat de Regele-Împărat Sigismund, reședința la Semendria, așezată ceva mai la Apus: cetatea aceasta se ținu însă numai câțiva ani împotriva Turcilor, până ce Sultanul Murad o cuceri; el o înapoiè apoi pentru scurtă vreme, până ce tot Statul lui Gheorghe se prăbuși, la câțiva ani după moartea lui. Și azi se văd pe malurile Dunării uriașele turnuri goale ale Semendriei.

Ungurii ocupaseră însă și cetatea Golubaci, pe care o întăriră puternic, cu toată înfrângerea pe care o suferiră acolo în 1428 ostași regali, cari erau sprijiniți și de contingentul românesc al lui Dan-Vcdă, contingent care se luptă mai mult și fu nimicit aproape cu totul. Cetatea rămase încă un timp creștină. Prin ea se complecta linia de apărare creștină, redusă acum numai la părțile apusene, care deschideau drumul către vechea Panonie, către centrul însuși al Ungariei și către cetatea crăiască a Budei.

Prin aceste părți sârbești trecu Traian întâia oară. Țara Dacilor, unghiul de munte al Hațegului, se putea ataca prin pasul jiiian al Vâlcanului, cum s'a și făcut în al doilea războiu sau, cu încunjur și primejdie, prin pasul de la Turnul-Roșu, al Oltului, ori, în sfârșit, prin pasul, zis Poarta-de-fier, al Murășului, din linia munților ce mărgenesc Ardealul la Apus. Se știe că o luptă mare — din care Romanii arată să fi ieșit învinși, căci nu-și

mai urmară atacul triumfător — se dădu la *Tapae*, în calea către acea Poartă-de-fier, care nu fu ajunsă de cercetașii romani.

Turcii din Serbia încercară foarte dese ori să răsbată și pe această cale în Ardealul cu cetățile multe, și, pentru a-i împiedeca, se întăriră cetățile bănățene. Pe vremea când viața militară a Ungariei era hotărâtă de Românul Ioan Hunyadi, se organizară Românii din părțile apusene ale țerii și din regiunile corespunzătoare ale Banatului în *sedes*, Scaune, județe ostășești, menite să opuiască Turcilor o împotrăvire în felul lor, și cu o vitejie care nu era mai mică decât cea turcească.

Am ajuns astfel la hotarul de Apus al Țerii-Românești.

PASURILE CARPAȚILOR.

A. Poarta-de-fier și cucerirea Ardealului de Unguri.

La Apus, Tisa, marginea din urmă, nu oferia nicio însemnătate ca graniță militară. Ea se putea trece oriunde, în împrejurările obișnuite, cu cea mai mare ușurință. Se putea străbate de oricine fără să se întâmpine piedeci, până la linia de munte a Ardealului apusean. Când Ungurii ajunseră în șesul Panoniei, întinderea lor în aceste regiuni dintre Tisa și munții Bihorului se făcu de la sine, fără cea mai mică greutate.

Pentru a intra în Ardeal, unde stăpâniă un Voevod român neatârnat pe care, după cucerire, năvălitorii îl păstrară, prefăcându-l în ajutorul firesc al regelui celui nou, Ungurii aveau o singură cale, aceia care pătrundea în țară prin deschizătura făcută de Murăș în ieșirea lui spre Tisa, așa-numita Poartă-de-fier. Ea nu fu străbătută de cete străine decât după anul 1000, când noii stăpâni luară în stăpânirea lor vechea cetate slavă, ajunsă apoi în mâni românești, a Bălgradului, Ceta-

tea-Albă ardeleană, pe care noi o numim, cu un pretențios nume fabricat, care nu corespunde niciunei epoci din trecut, Alba-Iulia. Aici se așază și un episcop ungar, de rit latin, a cărui episcopie fu înzestrată cu multe pământuri și cu alte venituri foarte însemnate. Pe această cale s'a făcut cucerirea, reușită, și colonizarea, nereușită, a Ardealului, de către Unguri. Pe această cale veniă, cum am văzut adese ori, Turcii din Serbia și Banat.

Poate chiar înainte de această pătrundere a lor în Ardeal, Secuii, culeși după 1200. pentru paza graniței de spre Cumani, de către nou-veniții Cavaleri Teutoni, din mijlocul Ungurimii, înaintară până la muntele răsăritean, și-l trecură chiar ; atunci întemeiară ei așezările ungurești, secuiești din părțile Bacăului și Putnei, din care plecară apoi nouă avânturi colonizatoare către părțile vecine cu Romanul, cetatea lui Roman-Vodă.

Îndată, regiii unguri, vrând să colonizeze, nu cu elemente naționale, care lipsiau sau erau nedestoinice, ci cu elemente apusene, din părțile Rinului, acest Ardeal, veche cetățuie față de barbarii stepei, aduceau pe Sași, cari întemeiară, cu puteri românești și în mijlocul celor mai însemnate grupe de sate ale Românilor, cetățile lor, care aveau un rol economic de frunte dar, în același timp, și o misiune militară din cele mai însemnate, ca unele ce comandau pasurile sau stăpâneau văile. Peste câțva timp se încercă și colonizarea și pregătirea ostășească a Țerii Bârsei din jurul Brașovului, de puțin timp întemeiat, prin aducerea acelor Cavaleri Teutoni, cari rămaseră aici mai multe

decenii de harnică luptă și răspândire a civilizației, trecură apoi Carpații, luată în stăpânire, în «Țara de peste munte», în acea *Transalpină*, deci, pe care Grecii o numiau „Ungrovlahia“, valea Dâmboviței de sus și a Râului Doamnei, întemeiară centrul orășenesc al Câmpulungului și periră apoi înaintea urgiei urui rege cuprins de invidie față de izbânzile Cavalerilor.

Ardealul era acum unguresc, nu numai prin dreptul săbiei, dar și prin privilegiile date Sașilor de rege, prin viața de cultură superioară întemeiată de aceștia în numele regelui aceluia. Cetățuia noastră firească nu mai apăra Țara-Românească, restrânsă acum, ci o amenința și putea s'o primejduiască. Pasurile Carpaților erau privite acum cu bănuială, și de Ungurii imigrați, cari comandau în țara, odată voevodală, a Ardealului, și de Români, aruncați în Transalpinele lor, de Sud și Nord. Cei d'întăiu încercară a-și asigura trecătorile prin cetăți nouă și puternice.

B. Pasul Turnului-Roșu.

De spre părțile oltene se făcu numai o cetate, la Turnul-Roșu, Landskrone, „Coroana Țerii“, cetate din al XIV-lea veac, din epoca angevină, când „Transalpinii“ din Oltenia și din Argeș se uniseră acum în principatul Țerii-Românești, cu Capitala în acest din urmă oraș. Ea nu era departe de vechea cetate zidită chiar lângă apa de hotar, din strâmtoare, a Lotrului mic („lotru“, hoț), a Lotrioarei („Lothorvár“), de un „comite“ sas, Conrad,

care mai pune și temeliile cetății ardelenne a Tălmaciului¹, dar nu ajunse a întemeia un comitat *transalpin*, cum el însuși ar fi dorit și cum se aștepta de la dânsul. Se poate foarte bine ca răspunsul la această încercare să fi fost întemeierea județului unui Vâlcea, pe care Ungurii, în privilegiul lor de la 1241 pentru Cavalerii Ioaniți, îl numesc cu cuvântul, corespunzător, de Fărcaș, ambele, unul în ungurește, altul în slavonește, însemnând același lucru: Lupu². Totuși, dacă Românii jiieni din veacurile al XIII-lea și al XIV-lea aveau fără îndoială și țara Jiiului ardelennească, cu Hațegul, strâmtoarea Oltului rămase statornic în mâni ungurești.

C. Pasul Vâlcanului.

Pasul Jiiului, de trecere grea, către Petroșani, oamenii veniți din „Pietroasa“, n’au mare însemnătate până la luptele pentru stăpânirea întregii țeri jiiene. de o parte și de alta a muntelui, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Numele de Vulcan, pe care-l întrebuițăm astăzi, n’are nimic a face cu zeul romano-grec al foilor și nicovalei. E, de fapt, Vâlcan, și întrebarea se pune, pentru a trebui, cred, să fie rezolvită afirmativ, dacă nu este o legătură cu Vâlcea, judele din județul vecin. În acest caz aceiași veche stăpânire românească s’ar fi întins între Olt și marginea ungurească a cetății Mehadia, cu Me-

¹ După locul unde în trecătoare stătea tălmaciul pentru călători.

² V. *Revista Istorică* pe 1929, pp. 191-2.

hedinții ei, și Litovoiu, Voevodul luptător pe la 1270 cu ultimii regi arpadieni ai Ungariei, ar fi fost un suzeran al lui Vâlcea-Fărcaș.

D. Pasul Branului.

Pasul Branului (al lui Bran : v. mai jos al lui Bratu și al lui Butea) sau al Terciului (Törcsvár ungurește, Törzburg săsește), al lui Terciu (cf. Cherciu, nume de familie în părțile brașovene) a fost întâiu al Teutonilor, coborâți până la Câmpulung. Regii unguri, întemeietori ai unei episcopii a Cumanilor, pe pământ românesc, nu fură în stare a păstra întreaga cucerire teutonică. Ale lor rămaseră cetățile, făcute de Cavaleri în proporții prea mari poate pentru împrejurările de aici, a Râșnovului, splendid *burg* ce se păstrează până acum, și a Codlei, pe dâmbul ce domină două văi și se vede de o potrivă din Țara Bârsei și a Făgărașului. Însă numai după întemeierea principatului Țerii-Românești, după înfrângerea regelui Carol Robert Angevinul, la 1330, de Vodă-Basarab, întemeietorul neatârnării, numai după aceia fiul învinsului, Ludovic, zis cel Mare, puse să se clădească, pentru a stăpâni trecătoarea Branului, cetatea.

Câțiva ani după aceasta, Mircea putu s'o capete, și pârcălabii noștri stătură în locul care fusese păzit la început de pușcași englesi și alți Apuseni. Îndată însă, și pentru toate timpurile, cetatea rămase în mâna comandanților militari ai Ardealului. Românii își avură numai pe cursul superior al Dâmboviței o cetate, tot de fabricație ungurească, pe care

cândva a descris-o Ioan Pușcariu, din Bran, în „Analele Academiei Române“ ca o „cetate a Dâmboviței-de sus“, deosebită de acea „cetate a Dâmboviței de-jos“ care e Bucureștii.

E. Pasul Buzăului.

Cât privește pasuri mai mici, ca al Teleajenului — Bratocea¹, Tabla Buții (a lui Butea) —, ca al Buzăului, de spre Scaunele secuiești, ele au un rol militar mult mai mic. Nicio cetate nu le apăra. Totuși, prin pasul, mai rău păzit, al Buzăului trecu Mihai Viteazul, în toamna anului 1599, pentru a smulge lui Andrei Báthory Ardealul.

În toate aceste locuri granița românească se retrăsese. În cursul veacului al XIV-lea, mulțămită lui Vladislav-Vodă, care știu să întrebuițeze grelele împrejurări din Ardeal în Domnia lui Ludovic-cel-Mare și a lui Sigismund, ea se întinse iarăși înainte, măcar pentru o bucată de vreme.

Pentru a câștiga pe Vladislav, Ludovic îi dădu toată Țara Oltului ardelenescă, împreună cu cetatea Făgărașului: un pârcălab român se așeză în această cetate, iar boieri români, înfeodați cu deosebite sate românești, se răspândiră în satele acestui Ținut, în care Domnul muntean era, după moda francesă a veacului al XIV-lea, ducele, «herțegul» regelui unguresc. Peste câțiva ani Mircea porun-

¹ Cf. Norocea, din Nor, Cârstocea din Cârstea. De fapt e pasul Bratului.

cia, în numele regelui polon Vladislav Iagello care, ca soț al Hedvigei, cealaltă fiică a lui Ludovic, reclamă și el Coroana ungurească, asupra satelor de dincolo de Olt, asupra domeniului numit, după cea mai însemnată așezare românească din el, al Amlășului. Amândouă posesiunile care formau ducatul se pierdură însă în veacul al XV-lea.

F. Pasurile din Secuime.

Din Secuime ducea în Moldova întâiu pasul Ghimeșului, către Ținutul Bacăului, câștigat de Domnia cea nouă a Moldovei, după ce el unise mai mult timp două regiuni de o potrivă secuiești. Acesta e și pașul cel mai însemnat. Prin el pătrunse regele Sigismund în expediția de la 1394 — mântuită la Hârlău, peste Siretiu —, pentru scoaterea lui Ștefan-Vodă I-iu din Moldova. Apoi pe aceiași cale veni, după potolirea răscoalei ardelenesti, provocată de al treilea Ștefan — cel Mare —, Mateiaș Corvinul. Drumul urmat de un rege și de celălalt nu se deosebesc: de la Ghimeș se ajunge cursul Trotușului, care se zbeguiește și printre stâncile Secuimii; de aici se urmează, în sus, valea Siretiului, pe malul drept, și pe la trecătorile din județul Romanului, mai ales cea de la Doljești. la «Cotul Apei», se trece pe celălalt mal sau se urmează drept înainte, asupra cetății de Scaun a Sucevei. Totuși acest pas, așa de însemnat, n'a fost apărat niciodată, de o parte sau de alta, printr'o adevărată cetate. Dar Turcii făcură cândva o *palancă* de a lor, pe care o pomenește numele localității care era

gara de hotar a noastră spre linia cea nouă secuiască.

G. Pasurile Tulgheșului, Oituzului, Biczului.

Către Ținutul Bacăului și Neamțului, către cursul Bistriței, duc pasurile Tulgheșului și al Oituzului, dintre care cel d'întăiu e întrebuințat numai de țerani în legăturile lor zilnice. Vine apoi pasul nemțean al Biczului. Pe la Oituz a fugit în Ardeal Petru Rareș, când, gonit de Turci, în 1538, el trebui să caute un adăpost în cetatea sa ardeleană a Ciceului. Prin același pas ajunsese el în Ardeal, în cele două expediții care-l duseră supt zidurile cetății Bistriței, a cărei stăpânire o râvnia, sau supt acelea, mult mai depărtate, ale Brașovului.

Încă de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, mulțămită legăturilor de alianță împotriva Turcilor, statornicite, de o bucată de vreme, între acesta și Craiul Matiaș, Moldova avea în aceste regiuni un întreg domeniu ardelean, care se alcătua supt Rareș din Ciceu, cu cele patruzeci de sate ale sale, din cetatea, mai mică, a Ungurașului (Bálványos) și din anume drepturi, mai târziu căpătate, asupra Bistriței. Se adăugia posesiunea Cetății-de-Baltă, departe, pe Târnave, în mijocul provinciei. Pe la 1550 din tot acest domeniu mai rămăseseră numai oarecare titluri de stăpânire de natură particulară asupra teritoriului pe care stătuseră Ciceul și Cetatea-de-Baltă, acum dărâmate.

H. Pasul Rodnei.

În valea Moldovei-de-sus, unde, de la începutul veacului al XIII-lea, Sașii, lucrători de mine de aur și de argint, care se află și în Rodna Ardealului, aveau cetatea Băii mo'dovenești, se ajungea din Ardeal și din Maramurășul vecin, unde puterea regală ungurească, stabilită solid supt Ludovic-cel Mare, începuse a îngusta rosturile Voevozilor români, pe lângă cursul Bistriței Aurii și apoi pe la trecătoarea Cârlibabei, astăzi în Bucovina. Acest drum îl urmau din când în când cetele Voevozilor maramurășeni pornite la primblare sau la vânat. Astfel se putuse întemeia „Țara Moldovei“, vasală față de Ungaria, a lui Sas Voevod, fiul lui Dragoș. Până ce, la urmă, alt Voevod, Bogdan, plecat din aceleași văi ale Maramurășului, luă, ca Domn de sine stătător, această vale și făcu din Baia Capitala sa. După ce conteniră luptele între cele două dinastii, din care cea mai veche avea ajutorul unguresc, se făcu pace statornică la această trecătoare.

Moldova lui Bogdan Voevod se întinse până la Siretiu și luă cetatea Siretiului, cu orașeni nemți și armeni și cu tradiții rusești, galițiene. Ea cuceri Suceava, a cărei situație până atunci era cam aceeași. De spre Unguri era hotarul muntelui; granița *băsărăbească* a Țerii-Românești nu fu atinsă decât după câteva decenii. O graniță rămânea însă deschisă, cea de spre Nord, către ținuturile rusești, care făcuseră parte odată din regatul rusneac al Haliciului și pe care, în ultimele timpuri, regele Casimir le putuse reuni la Coroana sa.

I. Granița Pocuției.

Domnii moldoveni, cari aveau totdeauna puteri militare disponibile, și chiar elemente ostășești nerăbdătoare, față de greutatea alcătuirii unei oștiri polone de feudali sau tocmirii unei oștiri polone de mercenari, căutară întâiu să atingă granița Prutului, luând țara Sepenicului, cu cetățile Tețina (Țițina), — lângă vadul prutean al Cernăuțului, — cetatea e azi în ruină —, Hmilov și Hotin, la Nistru. Pe cale pașnică, prin dare de bani, și în formă cruțătoare pentru mândria regală și polonă, se căpătă acest adaus.

Dar era acuma firesc ca o țară care la Răsărit pătrunsese până la linia Nistrului, încă de prin anii 1390, supt Roman-Vodă, să caute a căpăta și la Nord ca hotar aceiași linie. Între Prut și Nistru era însă zona Pocuției, cu alte trei cetăți: Sniatynul, Colomeia și Rohatynul, prin care se urmă calea de negoț a Siretiului sau cea tătărească, băsărăbeană, a Caffei, până la Liovul împoporat în veacul al XIV-lea cu coloni germani și armeni. Pocuția fu căpătată întâiu în aceleași condiții ca și părțile sepenicene, apoi războaie se deschiseră pentru stăpânirea ei între Domni moldoveni de puterea și talentele unui Ștefan-cel-Mare și Petru Rareș și între regii poloni contemporani. Rareș ieși biruit în ajunul catastrofei din 1538. Granița nordică rămase și mai departe una nesigură și primejdută.

VADURILE NISTRULUI

A. Hotinul.

Urmând Nistrul mai departe, se întâmpină cetatea, destul de veche, mult timp polonă, a Hotinului — numele e asemenea cu numele, rusești, ale Sniatynului și Rohatynului. Ceva mai departe numai, pe malul celălalt, Poloniai aveau Camenița Podoliei. Moldovenii nu căutau s'o capete pe aceasta, pe cât vecinii lor doriau după Hotin, pe care cercară a-l lua în 1538.

Hotinul, ocupat întâmplător de oamenii regelui, se întoarse totdeauna însă la Moldova, până ce, în 1713, strălucita cetate fu luată în stăpânire de Turci, cari voiau să aibă astfel un punct de razim împotriva Rușilor și un punct de observație a Poloniei sfâșiate între doi regi.

B. Soroca.

Mai departe, Soroca apăra de Tatari, cari, dacă izbutiau totuși a intra în țară, trebuiau să se lovească de puterile militare strânse în cetatea Orheiului, așezată în interior.

C. Tighinea.

Afară de vaduri mai mici, pe care le cunoșteau bine Cazacii, bandiții politici ai veacului al XVI-lea și al XVII-lea, — astfel era Vadul-lui-Vodă —, la vărsarea Bâcului în Nistru era unul prin care neconținut treceau spre Caffa carăle moldovenești ducând mărfurile negustorilor din Liov și Cracovia. Vadul Tighinei e vestit din vechime, și el era cel mai însemnat pe toată linia hotarului de apă răsaritean. Când Soliman-cel-Mare izgoni pe Rareș în 1538 și supuse Moldova unei creații creștine pe care o avuse la îndemână, când el luă ca provincie directă toată partea de Miazăzi a Basarabiei, drumul său de biruință nu se opri decât la Tighinea. Aceasta se chiamă de acum înainte, turcește Bender, și un beg apăra marea cetate, înnoită și lărgită cu acest prilej. Pentru noi ea are de acum înainte un rol pe atât de mic, pe cât de mare e acela pe care-l are în războaiele ruso-turcești, care aduseră în 1812 alipirea Basarabiei întregi la împărăția Muscalilor.

Cetatea-Albă de la limanul Nistrului mântuie această linie de apărare, așa de bună în vremurile de mărire, prea răpede mântuite, ale Moldovei celei vechi.

CAP. I.

ELEMENTELE ALCĂTUITOARE
ALE
SISTEMULUI MILITAR ROMĂNESC.

I. MODELELE STRĂINE.

Oastea munteană și moldovenească s'a alcătuit pe o îndoită basă: aceia a străvechii datine de apărare națională și aceia a împrumuturilor de la vecini.

Orice alcătuire ostășească trebuie să facă parte din următoarele categorii:

1) Sau e o adunare de *gloate*, care se strâng numai în clipa de primejdie ori când ispitește o pradă sigură.

2) Sau e o armată de *cetățeni*, gata pentru orice împrejurări, armată din care se pot *alege* luptători mai destoinici, se poate forma, ca la Romani, o „legiune“.

3) Sau e o armată de *mercenari* care servește totdeauna cu o leafă fixă, ori se adună numai în zilele de crasă, primind o leafă potrivită cu caracterul și gradul acelei crise.

4) Sau e o armată de *Curte*, a cărei menire este să încunjure și să apere persoana stăpânitorului.

5) Sau e o armată *feudală*, care derivă dintr'o organizare de *feude*, fără s'o fi provocat creatorul armatei, ori fără s'o fi schimbat în vederea politicei sale militare.

6) Sau e, în sfârșit, o armată cu *caracter feudal*, pe care o *dinastie* găsește cu cale a o înternea, fiindcă în acest chip ea se găsește mai bine servită decât în orice alt fel de condiții

Urmărind organisarea militară a vecinilor noștri, înainte de înstăpânirea Turcilor, deocamdată vom găsi la vecinii din Balcani un sistem cu totul deosebit decât acela care funcționează la vecinii din Apus sau Răsărit, din Ungaria sau Polonia, fără ca imitația noastră să se fi oprit la una singură din aceste categorii.

I.

Modelele bizantine, directe și indirecte.

La început, **Bizantinii**, încă Romani, au corpuri de Curte privilegiate, regimentele de *gardă* zise „*scholae*“: „*spatharii*“, „*stratores*“. Anumite corpuri de *barbari* se zic *eterii*: *ἐταρπελοι*; sânt ostași cu plată. În sfârșit cutare *persoane* cu mijloace sau însușiri superioare dispun de mai multe mii de credincioși înarmați pe cari-i cedează Împăratului, — păstrând însă tot ei comanda, — când, cât și unde vor: așa a fost, de pildă, oastea lui Belisariu

De la o vreme, după moartea lui Iustinian, Împăratul ajunge să aibă o oaste care-i aparține cu totul și pe care o plătește precis, la termene bine cunoscute. Contingentele — de caracter feudal — ale stăpânilor de latifundii și ale episcopilor domni peste multe moșii, trebuie să se unească la acest sâmbure al oștirilor. Adevărații luptători servesc perma-

ment și pe viață, ei au așezămintele lor militarești, terminul fix în care dătoresc serviciul —de la Sf. Gheorghe la Sf. Dumitru—, dreptul lor la pensie și... la revoltă, tendințele lor, egoiste, de a transmite și fiilor, oricare ar fi aplecările acestora, o situație așa de fericită. Pe lângă aceasta, în anumite provincii sânt miliții locale, care nu dătoresc serviciile lor peste hotarele teritoriului de unde sânt recrutate.

Elementul feudal *creat* predomină mai mult în epoca a treia, care corespunde în Răsărit evului mediu caracterizat. Este și acum o oaste *provincială*, purtând chiar numele provinciei pentru care e strânsă: Tracesii, Anatolici, Eladici, Armeniaci, etc. E o infanterie scrisă în catastife, oastea „*cataloagelor*“ (catalogi). În sfârșit, afară de ostașii *temelor* și de această infanterie, e *garda* de tineri aleși, corpul de elită, care, de pildă, încunjură pe Alexie, întemeietorul dinastiei Comnenilor.

Oastea vechilor **Bulgari**, în epoca lor „civilizată“, corespunde oștii bizantine în epoca a treia. De sigur că este o oaste de *elită*, purtând coifuri de metal cu pene, sau coifuri mici de piele, cizme mari, une ori și platoșe. Lipsesc ostașii cataloagelor și temelor. Dar *boierii* cu blăni și căciuli de sobol aduc contingentele lor. În al treilea rând se strânge *țara*, și prin pasurile Balcanilor se duc lupte în vechiul stil *aromânesc* din vremea lui Ioniță Craiul și Țarul. În sfârșit, prin veacul al XIV-lea se ieau și *auxiliari* de peste Dunăre, *Tatari* păgâni și Tatari creștini, adecă Români,

pe lângă mici corpuri de *Franci*, scump plătite¹.

II.

Modelele ungurești.

De un caracter feudal pe de-o parte, oriental pe de alta, înrăurită în părțile răsăritene de datini românești caracteristice, oastea **ungurească**, așa cum a creat-o regele Ludovic și a desvoltat-o Împăratul rege Sigismund, în veacul al XIV-lea, cuprinde următoarele elemente:

Nobili, cari datoresc, în schimb pentru stăpânirea lor de pământ, servicii militare. Astfel prin adunarea lor se alcătuiesc așa-numitele *steaguri* sau „banderii“ de călăreți, partea cea mai strălucitoare și însemnată din această oaste. Un banderiu are de obicei 500 de oameni; oamenii cari întră în el sânt însemnați în anume liste, și comanda o are un dregător regal, *șpanul*, al cărui nume amintește pe cel slavon, trecut și la Români, de *jupan*. Regele are un banderiu, altul e al reginei; Banii, Voevozii, clericii înalți sânt datori și ei cu astfel de contingente.

Orașele dau rare ori trupe pentru expediții cu un caracter general; locuitorii lor, împărțiți și comandați pe bresle, apără, în rândul întâiu, zidurile lor.

Anume *poporații străine*, care se adăpostiseră de mult în Ungaria, se luptă după vechea

¹ Jireček, *Geschichte der Bulgaren*.

datină a lor. Astel sânt *Cumanii* și *Filistenii* sau *Iazigii*, Iașii, pe cari-i întâlnim până în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Ei aveau *căpitanii* lor deosebiți¹.

Granița are ca apărători pe oamenii Ținurilor mărginașe, organizați anume pentru aceasta; ei nu pot fi trimiși în depărtare pentru războaiele regatului întreg sau pentru sprijinirea politicei personale, de glorie, a regelui. Astfel sânt, în cel mai depărtat colț sud estic, *Secuții*, iar, lângă trecătoarea Porții-de-fier, pentru împiedecarea intrării de barbari în Ardeal, *Scaunele românești*.

În clipe de mare primejdie, în sfârșit, se chiamă, și după datina românească, toată *țerănimea* chiar. Atunci o sabie sângerată se poartă prin toate unghiurile; șpanul face chemările; acel care, aflând astfel ce amenință țara, nu se înfățișează, e osândit la pierderea capului.

De la 1342 înainte, pentru înarmarea unor elemente, pentru hrana și pentru alte cheltuieli ale oștirii întregi se culege o dajde specială, *nona* regală, care apasă și asupra clericilor.

III.

Modelele polone.

Cât privește pe **Poloni**, organizarea lor e simțitor mai simplă și mult mai slabă. De

¹ Szabó, *Székely oklevéltár*, III, p. 10, anii 1321-42.

obiceiul războiului are un caracter *local*, și la o expediție ieau parte numai acele Palatinate care se simt direct primejduite de dușman sau interesate în atacarea unui vecin. Castelanii convoacă *nobilimea* din jurul cetății lor; ei conduc cetele de călăreți—*numai* de călăreți—care se adună astfel, într'un număr ce variază după împrejurări, după bunul plac al acestor capricioși apărători ai unei patrii pe care ei n'o văd tocmai lămurit și n'o iubesc prea exclusiv. Când sânt mai multe corpuri de castelani, câte un Palatin se pune în fruntea unei oștiri mai însemnate la număr.

Pentru un adevărat războiu trebuie să se adune dieta regatului. Ea hotărăște începerea ostilităților, ea dispune chemarea nobilimii sau întrebuintarea unei oștiri de *mercenari*, care totdeauna se strânge din însuși cuprinsul țerii; ea votează contribuțiile trebuitoare. Astfel de diete țin mult de obicei și dau vreme dușmanului să-și atingă scopul sau măcar să se sature prădând.

II. DATINA OSTĂȘEASCĂ A ROMÂNILOR

A. Voevozii cei vechi.

Cea mai veche alcătuire obștească a Românilor se razimă pe datoria de a lupta a *tutura*, — fie că e vorba de apărarea țerii, fie că se gătește o năvală prădalnică din acelea pe care le fac totdeauna neamurile de țerani săraci în dauna țerilor cu orașe bogate —, și, apoi, pe conducerea acestor cete, în care se văd mai ales luptători pedestri, de către *Voevozi*.

Să ne oprim asupra acestor din urmă, pe cari-i putem cunoaște, de și numai pentru o epocă mai târzie, când rostul lor decăzuse sau se schimbase și într'o măsură care nu e, pe departe, aceeași pentru toate Ținuturile Țerii-Românești.

„Voevod“ înseamnă călăuz de oaste, *dux*, Herzog. Se știe că, la vechii Germani, un astfel de „Herzog“ avea o autoritate care se deosebia de a regelui, pentru că era vremelnică și personală, fără vre-un drept moștenit, vre-o descendență superioară, în legătură cu zeii,— cum e cazul pentru regi. La început, așa va fi fost și cu Voevozii noștri, dar de la o vreme

încoace, printr'o desvoltare firească, ei rămaseră statornici și lăsară puterea unor urmași din trupul lor.

Vechea viață românească se răzima pe sate, cârmuite și judecate de *cneji* sau *juzi*, cari n'au avut niciodată vre-o chemare ostășească ; satele se grupau pe văi, și *valea* a și fost principiul celei mai vechi organizări mai înalte, în același timp politice și militare. Stăpân pe o „Țară“ care era de o potrivă cu o vale sau mai multe, având anume venituri pe care i le strângeau și i le dădeau cnejii săi, fiind Curte și având steag Voevodul era căpetenia Românilor din orice „Țară“. După exemplul Românilor, și Secuiei, de și ascultă de șpanul regelui, au, pe lângă *juzi*, *iudices*, o căpetenie pe care o numesc maior, „maior exercitus“ sau „*primipilus*“¹.

De la o vreme, unii Voevozi ajunseră a birui pe alții și a-i înlătura cu totul sau a-i arunca în rândul cnejilor. Astfel mai multe văi erau cârmuite în pace și călăuzite în războiu de același Voevod.

Putem găci cam care au fost Voevodatele cele d'întâiu, și anume pe temeiul actelor ungurești care ni s'au păstrat, pentru părțile de dincolo de munți mai ales, din veacul al XIII-lea până la al XVI-lea.

I. Voevodatul cel mai puternic trebuie să fi fost al *Ardealului*. Ungurii, intrând în Țară, în calitate de cuceritori, păstrează această formă politică și militară, făcând însă din Voevod un reprezentant al regelui Ungariei, un

¹ Szabó, *o. c.*, III, pp. 27, 28, 31.

căpitan și îndeplinitor de porunci, un mare dregător local al acestuia.

2. În partea de către Apusul Ardealului, dincolo de muntele hotarului, se întâlnesc prin veacul al XIV-lea adese ori Voevozi: la 1326 Neagu „stă“¹ la Hodoș, în Bihor². La 1363, și chiar simțitor după această dată, trăiesc Voevozi în Beiuș: Ioan, Bog, Balc, Petru. Toți au în sama lor numai câte o așezare sătească³. Și la Crișcior era un Voevod la 1415. „Voevozii iubiți“ Moga și Ladislav, adecă Vladislav, de Bolia, Ștefan de Birtin, Ioan de Valea-Bradului, Șerban și Ioan de Ribița, — toți în Zarand⁴ —, cărora li scrie la 1545 Banul de Macsó, apărător al hotarului apusean de către Turci, au mai mult un caracter militar provisoriu, analog cu acela care deosebește pe unii Voevozi târzii, români și sârbi, din Banatul Timișoarei sau pe Voevozii românești din Bosnia, la începutul timpurilor moderne. În colțul unde e Sângiorgiul pe Streiu în Țara Hațegului nobilii români de caracter voevodal poartă în bisericile ortodoxe, cu inscripție slavonă, pe care le zidesc, sabia legată de gât, semn osebitor dat de rege frunțașilor săi ostași⁵.

Diņ aflarea unor Voevozi vădit decăzuți pe încetul și aruncați, la urmă, în situația umilă a cnejilor, juzilor de sate, prin aceste locuri

¹ *Considet et commoratur.*

² Hurmuzaki, I¹, p. 598.

³ *Ibid.*, p. 304 = I², p. 75, etc.

⁴ *Ibid.*, pp. 714-5. V. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal*, I.

⁵ V. memoriul meu despre această biserică, în „An. Ac. Rom.“ pe 1925.

ale Bihorului, Zarandului și Beiușului, ca și din caracterul deosebit al țerii și din tradițiile separatiste, ce se păstrează și până acum, și, în sfârșit, din mulțimea și puritatea elementului românesc pe aici, încă din cele mai vechi timpuri, ar resulta ființa, până la o dată ce nu se poate hotărî, a *unui al doilea Voevodat românesc*, în aceste părți bihorene¹.

Trebuie să se ție samă și de aceia că Ungurii, întemeind comitatele lor, au căutat să inoveze, și în ceia ce privește numele și marginile lor, cât se poate mai puțin.

3. Voevodul-cnez pe care-l avea episcopul catolic al Ardealului pe lângă Cluj, la Gârbău, în 1450 e, s'ar crede, o creațiune nouă, analogică, poate în legătură cu anumite strămutări de populație; astfel de Voevozi se pot afla însă prin partea locului, de sigur, și altă dată². Să fi avut și *părțile someșene*, care au o înfățișare așa de deosebită și care se vor fi adaus în alte împrejurări decât restul Ardealului la domeniul regal, Voevodul lor?

4. Numele de Voevod e alipit până târziu de demnitatea juzilor *bănățeni*, din Caransebeș și Lugoj. Aceasta ni-ar îngădui să presupunem o altă organizare voevodală străveche în acest Ținut, care e, iarăși, foarte bine definit. De altminterea la Mutnic, la Cuiеști se întâmpină în veacul al XIV-lea Voevozi români, pe lângă cnejii, foști Voevozi și ei, de cari e plin Banatul în acest timp³.

¹ V. lucrarea recentă a d-lui C. Pavel despre *Școalele din Beiuș*, Beiuș 1928.

² Hurmuzaki, I¹, p. 762, no. 631.

³ *Ibid.*, pp. 166, 235 și aiurea.

5. La Nord-Vestul Ardealului, în comitatele de *Bereg și Ung*, până pe la 1400 se păstrează încă Voevozii Românilor. Ei nu sânt Voevozi cneji în decădere, stând în fruntea câte unui sat, dar nici Voevozi guvernatori ai unei provincii, ca acela din Ardeal; ei au numai grija Românilor, dar în afacerile acestora nu se mai amestecă nimenea altul. Același e cazul puternicilor Voevozi din comitatul *Maramurășului*, cari, apoi, au descălecat țara nouă românească, slobodă, pe valea Moldovei și Rutenii din preajma lor își aveau „Voevozi de comitat“¹, la 1359: cu vremea ei ajunseră a fi aleși pe câte un an².

6 În părțile Moldovei, Bistriței, Siretiului, Prutului, Nistrului, vor fi fost Voevozi, dar numele și amintirea lor nu ni s'au păstrat prin vre-o diplomă regală ungurească. Din astfel de acte cunoaștem însă Voevozi olteni și munteni încă de pe la 1250. Ioan, Fărcaș (Vâlcea), Litovoiu, Bârbat și Seneslav, anteriori întemeierii Domniei, erau Voevozi tipici mai curând decât simpli cneji, pe cari, pentru scopurile și nevoile sale, regele Ungariei îi înălțase la situația voevodală, înainte de vremea când Voevozii înșii cad în starea de cneji sătești. Când Domnul din Argeș supuse pe Voevozii ceilalți, mulți din învinși pribegiră peste munte, în Ungaria, și-i găsim între străini prin întâia și a doua jumătate a veacului al XIV-lea: dintre ei, și nu dintre Voevozii de sate ardeleni, e încă

¹ „Vayvoda comitatus.“

² I. Bogdan, *Originea Voevodatului*, extras din „Analele Academiei Române“ pe 1902, p. 13, nota.

mai probabil că fac parte și cei pomeniți, pe lângă indicații de localitate cu totul stâlcite, într'o scrisoare papală din 1345, Voevozii din „Remecha“, „Bivinus“, „Sypprach“, „Zopus“, „Auginas“, cari sânt puși în același rând cu alt client nou al catolicismului, Domnul Țerii-Românești Alexandru, așa încât și pentru aceasta n'ar putea fi simpli cneji, ale căror nume, neapărat, nu meritau să fie aduse la cunoștința șefului catolicității și să fie date într'o scrisoare de mulțămire către convertiți¹.

B. Rostul Voevozilor.

Cel mai vechiu monument literar românesc, *Psaltirea* de la Șcheia, care presintă un text ce se datorește unui cleric maramurășean din vremea husită, *de la începutul veacului al XV lea*, dă, prin felul cum se traduc terminii privitori la viața militară, oarecare știri asupra celui mai vechiu fel de apărare și năvălire a Românilor.

Boiari, giupăni se întâlnesc numai câte odată, dar aflăm satele cu *giudeații, giudeacii, giuzii* lor, sate care, pentru anumite măsuri sau acțiuni generale, se adună la *zbor* (=sobor). Ținuturile, *despusurile*, au în frunte șefi cari se zis *despuitori* (cari *dispun*²). Dar aflăm și numele, precise, actuale, de *Voevozi* și *Domni*, cari au pe lângă sine și în slujba lor *pârcălabi de casă* și *vătăhi*.

¹ Hurmuzaki, I', pp. 697-8. — D. Pavel încearcă a-i așeza în Bihorul său. Cf. *Revista Istorică* pe 1928, pp. 401-2.

² Terminul se află și mai târziu.

Numele pârcălabului vine din acela, german, de Burggraf (=castelan), prin ungurescul *por-koláb*¹, dacă numai „pârcălab“ și „porkoláb“ nu provin în acelaș grad, — sau chiar cel de al doilea din cel d'intăiu, — de la o formă *slavă* intermediară. „Pârcălabul de casă“ e un „maior domus“, cu funcții civile, dar fără ca pentru aceasta el să fie despoiat de vechile sale atribuții militare. Vătaful are un nume împrumutat de la Slavi: e înlocuitorul, comandantul în al doilea rând.

În războiu se adună *voinicii* — acesta e numele general al ostașilor — ; se face o *gloată*, ceia ce înseamnă tabără, se trimete înainte o *strajă*, se apără câte o *cetate* „Voinicii“ au în fruntea lor *sutași* și *miași* —, dar poate că aici terminul, creat anume pentru a reda noțiunea veche ebraică, să n'aibă valoare actuală. Ei se despart în corpuri, dintre care se numesc: al *călăreților* și al *săgetătorilor*².

Din acte de donații, către anume mănăstiri din țara lor, ale regilor sârbi din veacul al XIV-lea, Ștefan Miliutin și Ștefan Dușan³, se vede că și la Români — nu Macedoneni — din părțile sârbești ostașul era numit *voinic*. Astfel de „voinici“, ciobani și străjeri, păziau și vitele călugărilor, primind pe an doi mânzi, sau zece perperi, dați în ziua de Sf. Dumitru, sau o leafă lunară, pe lângă sumane și încăl-

¹ Szabó, o. c., III, p. 68.

² Cf. și Iorga, *Ist. literaturii românești*, București, 1904, p. 117 și urm.; *Ist. literaturii române*, I, pp. 118-9.

³ *Convorbiri literare*, XXIV, p. 490; Hasdeu, *Arch. istorică*, III, p. 119; cf. Iorga, *Constatări în chestia agrară*, București, 1908.

țăminte. Acești Români mai slujiau, întâmplător, și Craiului, lucrându-i la cetăți sau făcându-i alaiu în călătorii¹. Erau și sate întregi de străjeri², ca la Bulgari, ori în Ardeal, unde, în veacul al XV-lea, un sat de Români păzia în pădurea Clujului, la Feleac, împotriva făcătorilor de rele cari pândiau pe negustori.

C. Cele mai vechi lupte cunoscute ale Voevozilor.

De la o vreme, încă în veacul al XIII-lea, Români, fără să aibă State, purtau războiu până foarte departe. Ca și Svițerii de mai târziu, apărători ai cauzelor străine, ca și barbarii uralo-altaici cu cari stătuseră așa de multă vreme în cele mai strânse legături, — Pecenegi, Cumani, Tatari, mai ales Tatarii, în oastea cărora sânt Români, atunci când ei atacă o mănăstire din Italia³, ei se puneau, pe bani, sau și numai pentru puțința prăzii, pentru plăcerea de a înfrunța primejdia nouă, în slujba *Imperiului bizantin*. Astfel de luptători, cărora, din patimă arheologică în stil, scriitorii analelor împărătești li ziceau Alani (= Alahi, Vlahi) sânt întrebuițați și în luptele, îndelungate, grele și nencrocite pe care, îndată după întoarcerea lor în Constantinopol la 1261, Împărații Paleologi le poartă împotriva Turcilor, Cete întregi de „Alani“ cu carele, având cai împrumutați de

¹ Hasdeu, *Arch. istorică*, III, p. 119.

² *Ibid.*, p. 117.

³ După cronica italiană din publicația franciscană jubilară *Assisi-San-Donato*.

la stăpânire și ascultând de căpetenii venite odată cu dânșii, se luptară prin văile Asiei-Mici, biruiră și fură biruiți în nenumărate rânduri, până ce, la urmă, li se făcu dor de casă și cerură, chiar și prin mijloacele răscoalei, întoarcerea îndărăt¹. La 1323 garnisoana bulgărească a Filipopolei era alcătuită de un număr de Alani, având în fruntea lor pe un Ivan Rusul².

D. Desvoltarea organizării militare voievodale după întemeierea Domniei „a toată Țara-Românească“.

La începutul veacului al XIV-lea se formează Domnia Țerii-Românești; peste mai puțin de cizzeci de ani ființă și un principat al Moldovei. Aceste schimbări, de cea mai mare însemnătate, trebuiau să aibă o înrâurire hotărâtoare și în ceia ce privește organizarea ostășească.

În ceia ce privește Țara-Românească, sistemul se întâlnește, foarte bine caracterizat, în țara Făgărașului, ajunsă ducată pentru Vladislav-Vodă (1364-c. 1380) și Mircea-cel-Bătrân (1385-1418). Îl putem studia cu atât mai ușor, cu cât acte făgărășene, constatând împrejurări care rămân multă vreme, veacuri întregi, neschimbate, se întâlnesc și până pe la 1600.

Boierii, veniți de la noi, au sate care erau

¹ V. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, I.

² Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 415.

locuite și înaintea înfeodării lor către dânșii din partea Domniei, și, apoi, alte sate, care, fiind fără locuitori, fuseseră create ca *slobozii*, aducându-se pe ele *vecini*, „străini“, cari, la început, n'aveau case gospodărești, ci se ziceau *colibași*: aceștia toți datoriau boierului, în deosebire de țeranii liberi, claca¹.

Acești boieri datoresc Domnului și, deci, reprezentantului său în ducat, *hotnogului* — numele e unguresc, și înseamnă căpitan — asistența judiciară, când el alcătuiește Curtea cea mare voevodală și, în rândul întâiu, ajutorul militar. La orice chemare, ei vin cu calul, dulama și armele lor. În afară de această adunare ca pentru războiu, boierii sânt datori a se înfățișa, într'o anume zi din an, călări și înarmați pentru a li se face *cercetare*. În cetatea Făgărașului chiar, e stăpân un *pârcălab*.

Deci și aici ca și în Maramurăș găsim: Voevod și căpitan al Voevodului — astfel de căpitani se întâlnesc, cum vom vedea, și în principatul moldovenesc, de origine maramurășeană —, găsim boieri, asemenea cu *cavalerii* bizantini și *spahiii* turcești, adecă moșieri datori să ia parte la războiul suveranului, cu propriile lor mijloace, și găsim, în sfârșit, pârcălabi, în cetăți.

Boierii purtau, de sigur, sabia ; ceilalți ostași aveau și ei une ori sabia — multe săbii de Brașov se aduceau, în vremuri de pace, dincoace de munți —, dar mai ales arcul și

¹ Cf. Iorga, *Sate și preoți*, p. 144 și urm., unde e și bibliografia ; *Constatări*, I. c.

săgeata¹, a căror întrebuințare dibace o împrumutaseră de la Tataři, cari, în multe locuri, mai păstrară ceva din vechea lor stăpânire până prin anii 1330-50. *Arcul* e, până târziu, arma firească, mai bine cunoscută, mai mai iubită, mai meșter mînuită a neamului nostru.

E. Presupusa „armată permanentă“ a lui Mircea-cel-Bătrîn.

Până dăunăzi încă, s'a crezut, după aserțiunea mândră a lui N. Bălcescu, care măriă și împodobia trecutul pentru a da încredere prezentului și a pregăti un viitor, că Mircea-Vodă ar fi dat un exemplu Europei și ar fi inovat în arta militară, întemeind în Țara-Românească o oștire „permanentă“.

Din capul locului, această afirmație nu putea fi crezută. Oricând e greu să se inoveze în această artă, și inovarea, când este, poate porni numai de la un popor răzleț, cu o cultură proprie, foarte originală și deslușită, sau de la o rasă ale cărei însușiri extraordinare îi îngăduie atunci a pune îndată temeliile unei mari Împărății de cucerire. Noi eram însă un popor nu tocmai mare la număr, împiedecat, pe lângă aceasta, de a-și uni puterile într'un singur Stat, și un popor mai rău așezat, de și pe un tărâm bogat. Așa încât, într'o vreme când până și strălucita organizare a Osmanilor pornia în mare parte de la adaptări după

¹ Cf. I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul*, I, București, 1905, pp. 386-7.

alte neamuri, noi nu ne puteam ridica mai presus de ele.

De fapt, Mircea n'a început nicio expediție de cucerire și n'a avut să poarte războaie mari, nici n'a fost totdeauna norocos, ci a trăit ca orice Domn din vremea sa, când învingător, când învins, une ori fugar înaintea Turcilor, cum a fost din toamna anului 1394, când se adăposti la Brașov, până în 1396, când luă parte numai ca partisan nenorocit al regelui unguresc Sigismund la lupta de la Nicopol. A moștenit de la bunicul său Vladislav-Vodă, cuceritorul Vidinului, o putere armată pe care a păstrat-o tot astfel, cu boierii proprietari de moșii, cu oastea de țară, ce se strângea în cas de primejdie deosebită și, în sfârșit, cu unele contingente și corpuri întâmplătoare. Un act de-al lui din 1415 prin care se scutește un sat mehedintean în părțile Motrului, de toate sarcinile, adaugă că proprietarii satului vor fi totuși datori a lua parte la „oastea cea mare“ (Великж воискж), și această expresie se întâlnește și într'un alt act de la același Domn¹.

„Oastea cea mică“ erau boierii, pe când „cea mare“ cuprindea în sine și rândurile de țerani chemați de la căminurile lor pentru mântuirea țerii primejduite. E îndoielnic dacă Mircea a avut vre-odată măcar o strajă a persoanei sale domnești. De o „armată perma-

¹ I. Bogdan, *Un hrisov al lui Mircea-cel-Bătrân din 10 Iunie 1415*, în „Analele Academiei Române“, XXVI, no. 4.

nentă“ în acest înțeles, singurul care se poate admite, se vorbește numai peste câțiva ani după moartea lui, și doar ca un desiderat. Anume, nepotul și urmașul al doilea al lui Mircea, Dan-Vodă, cerea de la Unguri, aliații lui, mai puternici și mai bogați decât dânsul, a i se plăti o strajă de 600 de călări și pedestri români, ori și mai puțini. Și se adauge la cererea lui: „un călăreț român are nevoie de un perper pe zi ca leafă, și trei pedestri români s'ar mulțami la un loc a primi un perper¹“. Comandantul de hotar al regelui-Împărat îi dădu o mie de ostași, dintre cari o sută de călări².

Cum era alcătuită oastea românească pe acest timp ni-o arată mai bine decât orice izvor unul neașteptat: capitolul din Memoriile lui Walerand de Wavrin, dictate nepotului său Jehan, în care se descrie, cu un deosebit lux de amănunte, campania făcută în 1445 pe Dunăre de corăbiile cruciate, supt steagul Papei și al ducelui Burgundiei care erau comandate de Walerand însuși.

Domnul muntean și fiul său mai mare, pe lângă care se află un „guvernator“, om bătrân și experimentat, care fusese și la războiul de la Nicopol, comandă 6.000 de oameni³. Sânt ostași viteji și foarte zgomotoși, „gens

¹ „Et pedites volahi vel pauciores... Unus Volahus eques pro suo salario unius diei in uno perpele, et tres volahi pedites similiter in uno perpele contentarentur“; Szabó, *o. c.*, III, p. 41; anul 1426.

² *Ibid.*

³ *Enchiennes cronicques*, ed. mea citată, p. 139 și urm.

de grans languaiges“¹. Poartă paveze, *pavais*. Întrebuințează în războiul ce fac Turcilor „corturi“ de mai multe feluri². În tabără se aduc ca provisii: grâu, făină, bob și ovăs³. Pentru a se avea, la orice împrejurare, reserve de hrană, se întrebuințează gropi de grâne, care se acopăr cu pietre, dar, locul rămând neatins de brumă, prezența ascunzătorii se descopere de multe ori⁴.

Pe acest timp, Românii cunosc întrebuințarea *tunurilor*, așa-numitelor *bombarde* de lemn, cercuite cu fier, din care se aruncă ghiulele mari de piatră, care fac mai mult zgomot și, mai ales, praf, decât ispravă. Wavrin spune că tunurile noastre erau ceva mai mici, „fără cameră, așa încât, când piatra era pusă în ele, rămânea afară cel puțin cu o optime“⁵. Artileriștii români sânt așa de zeloși, încât dese ori crapă cercurile de la tunurile slobozite prea răpede, și unii din ostași cad loviți de fragmentele lor⁶.

Domnul are la îndemână și un număr de patruzeci-cinzeci de luntre, pe care Francesul le numește, crezând că li zice pe românește, „manocques“. „Ele sânt“, lămurește el, „dintr’o bu-

¹ *Ibid.*

² Tentes et pavillons.

³ Bledz et farines. Gerbes de fèves et d’avoines.

⁴ És pays par delà, ilz font grans fosses en terre, comme cysternes, où ils bouttent bledz, avoines et toutes manières de grains et puis coeuvrent les trous des fosses de grans pierres.

⁵ N’avoient de chasse que trois quartiers, sans la chambre, sicques, quand la pierre y estoit mise, il en avoit bien la vailleure de demy-quartier dehors.

⁶ *Ibid.*

cată, ca o treacă de porci, lungi și strâmte ; în ele încap mulți Români¹.

Dar partea cea mai bogată și mai nouă din povestirea lui Wavrin e cea care privește cetățile muntene sau acelea de pe malul drept care fuseseră clădite adesea de aceiași meșteri, oricum în același stil și după aceleași modele.

Iată Turtucaia turcească. Un pătrat de ziduri are câte-un turn la fiecare colț: unul e mai mare, ridicându-se până la zece picioare. O scară de lemn de-a lungul lui duce la un cerdac, asemenea cu al culelor obișnuite în Oltenia². Turnurile sânt acoperite cu șindilă, pe care cronicarul o definește așa: „escais de bois“. În dosul cetății e o curte încunjurată cu „șanțuri mari și pari de lemn“, de sigur ca în Târgoviștea de la 1580, bătuți adânc în pământ și legați prin împletituri de nuiile³.

Giurgiul are aceiași formă pătrată și aceleași turnuri la fiecare colț, turnuri cu cerdace de lemn pentru atac și apărare⁴. De la cetate pleacă două aripi de ziduri, care se mântuie la mal cu două turnuri asemenea cu celelalte⁵.

¹ Qui sont d'une pieche, comme ung nocq aux pourcaulx, longz et estrois, et beaucop Vallaques dedens: en l'un plus, en l'autre moins.

² Ung grand bacicol et grandes allees d'aisselles de bois, duquel bacicol se deffendoient fort les Turcqz.

³ „La basse court... , grans fossez et pallis de bois entour ycelle.

⁴ Garitée et bacicollée de bois.

⁵ Deux petits pans de murs... [Tours] pareillement bacicollées comme les autres.

Turnurile aveau o grosime de douăzeci și patru de picioare, și șanțurile erau adânci de alte patru. Un pod unia ostrovul cetății cu malul stâng.

Atacul împotriva Giurgiului, care atunci era turcesc, se face cu cară ce poartă un fel de fascine de vergi¹. Neizbutind așa, se întrebuintează focul. La urmă cetatea o capătă Vlad, și Turcii, cari ieșiseră din ea cu bună învoială, fură așteptați la un loc potrivit și uciși de fiul Domnului, care avea, în ceia ce privește mila față de un dușman învins și respectul pentru cuvântul dat, alte păreri decât ale Apusenilor.

Cetatea *Turnului* e rotundă². Creștinii nu o pot lua prin niciun mijloc. Nicopolea din față are două aripi de ziduri cu turnuri rotunde³, iar de spre Dunăre o întăritură de lemn⁴.

Aceasta e tot ce se poate ști despre mijloacele de apărare ale Muntenilor, mijloace vădit puține, care lîmuresc coborârea principatului Terii-Românești într'o stare de inferioritate față de Moldova.

¹ Cloies de gros bois..., atachiés de grosses fourches de bois; et si y avoit autour d'iceulz chariots aussi autres cloies pendans; p. 129.

² Grosse tour ronde, avironnée de murailles en manière de braye.

³ A deux costez de la ville pans de murs.

⁴ Pallissade de bois en la rivière, qui alloit de l'un pan de mur jusques à l'autre.

III. ELEMENTELE ȘI ÎNCEPUTURILE OȘTIRII MOLDOVENEȘTI.

I.

Cea mai veche organizare militară voevodală în Moldova.

Aici, în Moldova, Bogdan-Vodă venise din Maramurășul său încunjurat de *voinici* și de un număr mai mic de călăreți, de *cavaleri*, *equites*, cărora li se zicea *viteji*. Pe unii din aceștia, ca Ianăș Viteazul, îi și găsim pomeniți în cele d'întăiu acte păstrate ale cancelariei moldovenești. Ei erau adevărați „antrustioni“ de modă francă, și Vodă lua hotărâri numai cu învoirea lor, explicit arătată. Față de acești tovarăși, Domnul cel nou, care se răzima înainte de toate pe dâșii, se arată foarte larg. El li întări stăpânirea peste moșii câștigate de dâșii, din mila lui — pământuri confiscate și pământuri de „pustie“ —, sau pe altă cale. Într'unele acte de danie se spunea că dăruirea efectivă sau întărirea se face pentru buna „slujbă“ a donatarului¹. Cu gândul la asemenea măsuri cronicarul Ureche spune, în întâia jumătate a veacului al XVII-lea,

¹ V. G. Popovici, în *Prinos Sturdza*.

vorbind despre Iurg Coriatovici, — presupus urmaș al lui Bogdan, — că el „au început a dăruire ocini prin țară la *voinicii* ce făceau *vitejii* la oști“. I-ar fi făcut deci și pe ei cavaleri sau viteji.

Vitejii, a căror situație era aceeași ca a unor „*equites aulae*“ sau „*milites curiae*“, erau 3.000 în veacul al XVI-lea; în luptele lui Ștefan-cel-Mare ei sânt strălucita cavalerie boierească, nimicită numai la 1476, în lupta de la Valea-Albă, pentru a fi apoi făcută din nou. Ostașii de rând se numesc *voinici* sau *iunaci*, adică feciori (după bulgărește, în ce privește numele al doilea)¹. *Hânsar*², *husar* însemna de obicei hoț, lotru; hânsarii moldoveni erau deci acei ostași, asemenea cu „achingiii“ osmani, cari nu primiau leafă și nu erau numărați sau măcar prevăzuți d'înainte: „oastea de dobândă“ despre care vorbesc izvoare mai târzii. Neapărat că la aceste elemente se adaugă, în zilele de mare primejdie și nenorocire, *țerănimea*, *gloata*, care nu e datoare însă a sta mai multă vreme departe de ogoarele și familiile ei.

Această oaste era împărțită, în ce privește pe boieri, în *steaguri*, asemenea cu banderile Ungurilor; astfel de *сѣнобѣи* sânt pomenite încă din 1432³.

¹ Cf. Bogdan, *Relațiile*, pp. 49, 99, 113, 131.

² Cf. *ibid.*, pp. 47, 199. Cf. I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1484*; din „An. Ac. Rom.“, XXX, p. 41 și urm.—Să fi împrumutat Moldovenii pe *husarii* noi, din veacul al XV-lea, al Ungurilor, al căror nume înseamnă $\frac{1}{20}$, nu cred. „Feciorii husari“ erau cei din urmă ostași (Bogdan, *Cronice inedite*, p. 41).

³ *Ibid.*, pp. 42-3, 181.

II.

Cetățile moldovenești.

Un rol de căpetenie îl au, în apărarea Moldovei ca și în a Poloniei vecine, *cetățile*. Unele târguri întărite cu șanțuri și palisade, ca Baia, nu intră în rândul cetăților adevărate, care au ziduri de piatră și sânt comandate de *pârcălabi*, în număr de doi.

Astfel de cetăți sânt următoarele:

La **Nistru** sau lângă această apă:

1. *Hotinul*, a cărui cetate, mărită de Petru Rareș, se oglindește și astăzi în largul râu vecin, mult mai tare și mândră decât târzia înjghebare de bolovani care e cetatea turcească, făcută la 1713. Se văd pătrate de cărămizi formând cadre în jurul pietrelor alese, se văd săpături gotice în jurul ușilor și fereștilor¹; s'a cercetat și biseriçuța din care au rămas ceva zugrăveli.

2. *Orheiul*, mai înlăuntru, îndreptat împotriva Tatarilor, pe când Hotinul opria, și putea să amenințe chiar, pe Poloni; nimic nu se mai vede din acel *Varhély*, „loc de cetate“, — căci terminul a fost luat cu siguranță, de la Unguri.

3. *Soroca*, pătrat de zidărie rămase încă în picioare; dimensiuni mult mai mici: și aceasta a stat în calea Tatarilor, iar apoi a Caza-cilor. Clădirea, rotundă, simplă, fără podoabe, e aproape neatinsă.

4. *Tighinea*, transformată în cetatea turcească

¹ V. deseme în *Sămănătorul*, IV și în studiul d-rului C. Istrati, „An. Ac. Rom.“ secția științifică, XXXIV.

Bender la 1538. De atunci Rușii au făcut din ea și o cetate modernă.

5. *Cetatea-Albă*, la limanul Nistrului. Clădită odinioară de Genovesi, ea a fost prefăcută supt Alexandru-cel-Bun de meșteri trimeși din Podolia. Se poate pune alături cu Hotinul, ba încă-l și întrece, în ce privește înălțimea, întinderea și puterea zidurilor. Prefacerile și innădirile ce i s'au făcut în ultimele timpuri, de Turci — al căror Akkerman a fost —, și de Ruși pe urmă, n'au nicio însemnătate. Și astăzi turnurile masive ale vechii clădiri militare domină Limanul și Marea până departe.

În legătură cu Cetatea-Albă e 6. *Chilia*. Chilia cea veche, Licostomul, se afla de la 1878 în cuprinsul hotarelor noastre, dar până astăzi nimeni nu și-a dat osteneala să facă măcar o descriere a locului necum să înceapă săpături care ar da, fără îndoială, foarte bune rezultate. Cea Nouă, moldovenească, e în Basarabia, dar proasta cetate turcească a înlocuit cu totul vechiul masiv de ziduri, dres, în veacul al XV-lea, și de Ștefan-cel-Mare; apoi și palanca Turcilor a fost dată jos de Ruși, stăpânii de ieri ai teritoriului pe care a stat una din cele mai însemnate cetăți ale Moldovei.

La **Prut** n'a fost niciodată vre-o întăritură serioasă, care nici nu era de nevoie, odată ce am avut linia Nistrului în toată epoca noastră eroică de neatârnare și odată ce, pe urmă, pământul nostru a stat supt scutul acelorași creațiuni ale Domnilor moldovenești, și mai ales ale lui Ștefan-cel-Mare, pe care Turcii s'au

mulțămît a le înnoi. Numai sus, de tot, *la granița deschisă*, a rămas câtăva vreme (7) cetatea *Teținei*, „*Țiținei*“, ale cărei ruine se mai văd și astăzi pe un deal împădurit lângă Cernăuți ; e însă de notat că niciodată nu întâlnim pârcălabi ai ei. Districtul întreg era organizat militărește, având în frunte un staroste, după moda polonă, pentru tot Ținutul Sepenicului: mai târziu el își avea reședința chiar în târgușorul Cernăuțului, „al Cernei“, al lui „Cernea“, unde era vadul. În schimb Ștefan-cel-Mare, ca și, după dânsul, Petru Rareș, până la înfrângerea acestuia, și-au avut pârcălabi în Colomeia și Sniatyn, dar trebuie să se spuie iarăși că aceștia, ca și pârcălabii de (8) *Ciceu* de-alminterea, n’au fost puși în rândul boierilor țerii, ca pârcălabii ceilalți: ei erau socotiți deci ca niște comandanți în teritoriu străin, cucerit.

Apărarea o constituia la Miazănoapte cetatea, foarte puternică, a (9) *Sucevei*, a cărei întemeiere se datorește, la dreptul vorbind, lui Ștefan, care e și creatorul sistemului de apărare prin cetăți și acela care a instituit pârcălabiile. Ea fost în stare să se împotrivească unui atac, care ținu mai multe săptămâni, din partea unei mari oștiri polone, cu tunuri, în fruntea căreia stătea însuși regele Ioan-Albert. Fusesse dreașă de curând, după ajungerea până la Suceava, în 1485, a Turcilor din cetățile, de curând pierdute, ale Chilieii și Cetății-Albe. Când, pentru a doua oară, Turci, data aceasta cu Sultanul Soliman-cel-Măreț însuși intrară în Suceava, ei putură intra și în cetate, dar n’o stricară și n’o „îno-

iră", lăsând-o ca reședința lui Vodă Ștefan-cel-nou, adus de dânsii, a păcătosului de Lăcustă.

Suceava fu încunjurată peste douăzeci de ani de către boierii cari luaseră Domnia lui „Ioan-Vodă“ Despot și acum-a-i voiau și viața ; el ieși, înveșmântat în cele mai mîndre haine domnești ale sale, și, întâmpinat la podul de la Areni, fu „judecat“ și ucis. Cetatea fu atacată apoi de Mihai Viteazul, care urmăria pe Ieremia Movilă, și căzu în mâinile năvălitorului.

Cea mai nouă formă a Sucevei vine de la Movilești, cari au stat bucuros în încăperile ei. Asediul contra lui Timuș Cazacul și al Domniței Ruxanda, soția lui și fata lui Vasile Lupu, Domnul izgonit de către noul stăpânitor, Gheorghe Ștefan, și de către ajutorii lui, munteni și ardeleni, înseamnă iarăși o dată însemnată în viața vechii Capitale. La urmă, mai mulți ani de zile băciuiră în ea, de la 1691 înainte, Polonii Craiului Sobieski, cari și făcură aici un sistem complicat de fortificații în care intra și mănăstirea armenească, zidită pe un alt deal, a Zamcăi.

Din cetate, așezată pe un deal de lut, prăpăstios în cele mai multe părți, de-asupra unei râpi adânci având în față înălțimile, mai mici, care poartă biserica Mirăuților, cea mai veche biserică metropolitană a Moldovei, așa de urât înnoită, și puternica Zamcă, se mai păstrau prin anii '80 numai câteva fărâmi de zidărie: pământul, grămădit în lungii ani ai părăsirii, acoperia însă, pe lângă multe rămășițe de țigle, de discuri și plăci smălțuite, de podoabe, de tencuieli cu stele de aur pe

un fond albastru, de arme și obiecte, de oase sfărâmate, și aproape întreaga structură esențială a zidurilor, — afară de laturea din față, către oraș, care în parte va fi căzut de vale, în surparea malului, iar în parte a fost desfăcută de târgoveții din Suceava, cari și-au făcut casele din aceste pietre bune și cărămizi solid călite în foc. O curiositate nobilă, un interes rar și cu atât mai vrednic de laudă, pentru trecutul unui viteaz și vrednic popor care i era străin, o pasiune de arhitect care știa să treacă dincolo de realitatea și practicitatea meșteșugului său, făcură pe Austriacul Romstorfer să înceapă, cu mijloace ridicol de puține, săpături pe dealul cetății. Duse cu o nespusă răbdare și o mare iubire, cu o cruțare cuminte a banilor și forțelor ce se aveau la îndemână, săpăturile dădură, nu numai rezultate strălucite, dar, mai mult decât aceasta, rezultate definitive și depline. Cetatea lui Ștefan-cel-Mare și a Voevozilor ce i-au urmat în acest d'întâiu Scaun sucevean, a scuturat de pe fruntea ei cenușa veacurilor și se înfățișează astăzi, ca o ruină de sigur, dar ca o ruină perfect inteligibilă¹.

Cetatea avea două șanțuri de încunjur, *fără* apă în ele, cu toate asigurările contrare ale tradiției. Pătrată ca și a Giurgiului, ea avea, nu patru, ci șase turnuri rotunde. În loc să fie însă o zidărie închisă ca acolo, ea cuprindea în sine o curte mare, în care se ridica un pătrat de clădiri, cu cămările pentru Domn

¹ Rezultatele căpătate de Romstorfer, care a întemeiat și un mic Museu al cetății, sânt publicate, cu planșe și unele desemnuri, în Buletinul Comisiunii Istorice bucovinene până la 1902.

și Curte, cu adăposturi pentru ostași, cu hambare de provizii, cu depozite de arme, și chiar un paraclis. pe zidurile cărui se mai deosebesc urme din chipurile sfinților.

În spre partea Muntelui (10), *Romanul*, cetatea lui Roman-Vodă, așezată lângă orașul de astăzi al Romanului, „Cetatea Nouă“ sau a Smeredovei, nu se mai poate recunoaște astăzi prin nimic, de și locuitorii arată unde a stat odinioară această ultimă apărare sudică a principatului celui restrâns al Moldovei, așa cum era pe la 1400.

La Apus, pe o culme rotunjită asemenea cu aceia care sprijină cetatea Sucevei, a fost, încă de la începuturile Domniei moldovenești (11), *Cetatea Neamțului*, numită după apa ce curge pe lângă dânsa. E aproape tot așa de bine păstrată ca și cetatea Sorocăi, cu care seamănă și în ce privește dimensiunile și în ce privește forma. Un viaduct, clădit cu oarecare meșteșug, duce la poarta de intrare; patru turnuri se ridicau la cele patru colțuri ale unui pătrat de ziduri care au o grosime de trei metri. Romstorfer a vizitat în treacăt Cetatea Neamțului, descriind-o într'o broșură; lucrări de desgropare nu s'au început însă, și e o adevărată rușine ca numai un străin, în țară ajunsă străină și cu banii unei cârmuiri străine, să fi adus la lumina zilei ceva din acele cetăți moldovenești în piatra cărora trăiește atâta din energia și mărirea unui trecut ce ar trebui să fie încă un izvor de inspirație și un puternic razim moral pentru vremurile de astăzi.

De și Alexandru, fiul cel mai mare al lui Ștefan-cel-Mare, a stat, mult timp după catastrofa din 1484 — a cetăților de la Dunăre și Mare — în Țara de-jos, aici, în părțile de munte, veghind întru apărarea ei, de și a făcut pe lângă biserica lui Ștefan din Borzești, în Ținutul Bacăului, pe cea de la Bacău, acest din urmă oraș, care a fost întemeiat încă de Unguri din vechiu, veniți ca *șangăi* (de aici: Ceangăii) pentru exploatarea *ocnelor* de sare, n'a fost niciodată încunjurat de zidurile unei cetăți. Într'un târziu, Ștefan-cel-Mare smulse Muntenilor cetatea cea nouă de la Milcov (12), *Crăciuna*, dar se vede că și acest Ținut vrâncean, căpătat astfel, era pus în rândul celor dobândite de curând, căci pârcălabii de Crăciuna, cari au trebuit să fie, nu se întâmpină nici ei în rândul acelor pârcălabi ce stau în rândul boierilor de Divan, sfătuitori ai Domnului.

III.

Steaguri moldovenești.

O întâmplare fericită a făcut să avem două din steagurile supt care s'au luptat ostașii marelui Domn. Dăruite la Athos, ca semn de mulțămintă către împărțitorul de biruință, ele se vedeau acolo până la marele războiu, când cel mai frumos din ele, dăruit nouă de armata franceză, s'a așezat între relicviile frumosului Museu Militar din București. Ele au fost reproduse, după foarte bune fotografii, aduse Regelui Carol, și descrise de I. Bogdan într'un

memoriu din „Analele Academiei Române“, XXIV¹.

Amândouă au chipul Sfântului Gheorghe ostașul, cavalerul, luptătorul pentru dreptate, liberatorul celor prizoniți. Într'unul el stă în scaun de stăpânire, cu spada biruitoare răzimată pașnic pe mână, pe când doi îngeri țin de-asupra-i cununa gloriei; balaurul stă, strivit, supt picioare. Pe celălalt, sfântul se luptă călare, și sulița cu crucea la capăt străbate gâtlejul lighioanei care se învârte de mânie: din ceruri o mână îndeamnă, pe când, fugare din cetatea unde stă închis Împăratul, Domnița chiamă pe frumosul tânăr în ajutorul celor împresurați și amenințați cu peire; heruvimi zboară la cele patru colțuri, franjuri mari, cu flori și struguri, atârnă. Legenda, în frumoase slove cirilice, lungărețe, spune la cel d'întăiu: „O luptătorule și biruitorule, mare Gheorghe, în nevoi și în năpăști grabnice-ajutător, și călduros sprijinitor, și celor scârbiți bucurie negrăită, primește de la noi și această rugăciune a smeritului tău rob, a Domnului Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei; păzește-le neatins, în acest veac și în cel de apoi, pentru rugăciunile celor ce te cinstesc pe tine, ca să te proslăvim pe tine în veci; amin. Și s'a făcut în anul 7008 [1499-500], în al 43 lea an al Domniei lui“. Iar, dincolo, troparul are acest cuprins: „Biruitorule, mare mucenice

¹ Un al treilea steag, tot cu Sf. Gheorghe, pare a fi tot moldovenesc. V. C. Caradja, în; *Revista istorică* pe 1929, pp. 145-8.

Gheorghe, roagă pe Hristos Dumnezeu să mântuiască sufletele noastre acestea, tu care ești mântuitorul celor robiți și săracilor apărător, celor fără puteri vraciu, al Împărăției soț de lupte“.

CAP. II.

LUPTE ROMĂNEȘTI PÂNĂ LA
ȘTEFAN-CEL-MARE.

I. LUPTELE MUNTENILOR CU UNGURII ȘI LEGĂTURILE LOR RĂZBOINICE CU DÂNȘIL.

I.

Peirea lui Vodă Litovoiu. — Biruința din 1330 a lui Basarab, Domnul a toată Țara-Românească.

Cea mai veche luptă a Românilor pentru scopurile lor proprii e o înfrângere de pe la 1270: aceia din munții Gorjului, în care *Litovoiu*, Voevodul oltean, care nu mai voia să plătească tribut *Ungurilor*, fu bătut de aceștia și peri. Fratele său Bărbat intră în mâinile biruitorilor. Ea se pomenește numai în treacăt, prin acte de donație ungurești¹. Trebuie să se fi dat dincolo de trecătoarea Vâlcanului ori a Tur-nului-Roșu, între două cete fără însemnătate. Râul lui Bărbat din colțul sud-vestic al Ardealului ar pomeni acea zi de nenorocire ostășească. Politicește lupta are însă o însemnătate superioară celei militare. Prin ea se făcea dovada că Domnia slobodă a Țerii-Românești nu se putea întemeia de Voevodul din stânga Oltului.

O a doua înfrângere urmează, la 1330. Români din părțile Argeșului și Muscelului sânt

¹ Reprcduse în Hurmuzaki, I.

bătuți pe un câmp de luptă foarte depărtat, în munții peninsulei balcanice, la *Velbujd-Chius-tendil*, de către *Sârbi*, cu cari, de altfel, ai noștri n'au avut o dușmănie firească, nici lupte directe. E vorba însă numai de învingerea unui corp de ajutor românesc, dar comandat chiar de Domn, Băsărabă, fiul lui Ivancu (Iancu ; Tihomir), venit în ajutorul rudei sale prin alianță, Țarul bulgăresc Mihail.

A treia oară, în chiar acest an, avem a face însă cu o biruință, mare și întregă, rodnică în urmări, fiindcă lupta se dădea în direcția naturală a dezvoltării noastre și pe pământul nostru, ocrotitor pentru ai săi. Ni-o păstrează un izvor contemporan, povestirea care a fost apoi cuprinsă în deosebitele versiuni ale cronicii unghurești mai vechi (publicate în colecția lui Florianus) până la Thuróc (în colecția lui Schwandtner).

Știind pe Băsărabă slăbit, Toma Voevodul Ardealului și „Dionisie, fiul lui Nicolae, fiul lui „Ioanka“ sau și „Iancha“ — cred că ar trebui să vedem în acesta un pribeag, nepot de fiu al unui alt Iancu —, îndeamnă pe mândrul rege angevin Carol Robert la supunerea Țerii-Românești, în folosul lui Dionisie acestuia ; cronica o și spune limpede: „ut terram ipsius *uni ipsorum* insultantium traderet possidendam“, adică: „pentru a da în stăpânire țara lui Basarab *unuia dintre ei, năvălitorii*“. De fapt Severinul e luat pentru Dionisie, care, neputând fi deocamdată Domn, e pus Ban acolo. De și Basarab oferă a răspunde tributul de 7.000 de mărci de argint, Ungurii intră în țară.

Întrarea se face pe la Bran, și ținta e reședința lui Băsărabă, Argeșul. Izvorul spune că se trece „prin munți și păduri”. Oastea se rătăcește prin aceste pustiuri și flămânzește; se cere pace. Regele se întoarce pe un drum în cursul căruia îl așteaptă o trădare răsbunătoare. Cum a fost locul atacului, al învâlmășelii nebune, al lungii lupte desperate, al vânării cetelor răzlețe, al peirii aproape desăvârșite, ni spune lămurit contemporanul: „Pe un drum ce era în cerc și în amândouă părțile închis cu maluri prăpăstioase și, înaintea, unde calea era mai deschisă, fusese tăiat în mai multe locuri cu zăgazuri tari”¹. Recunoaștem poziția e aceia de pe linia care duce de la Câmpulung la Bran, în care drumul se afundă în căldarea potrivită pentru surprinderi și măceluri, zisă *Posada*, după vre-o *posadă*, o cetățuie, bulevard exterior sau *strajă* de cetățuie² ce va fi fost aici.

Românii aleargă pe sus, în marginea pădurilor³, aruncând săgeți asupra oștirii, „ce era în fundul drumului adâncit, care nici drum nu se poate zice, *ci ca o corabie strâmtă*”⁴. Și în urmă drumul fusese închis, și, din exemple moldovenești, știm cum: cu copaci tăiați și risipiți de odată. Luptele, care țin

¹ In quamdam viam... quae... erat in circuitu, et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa et ante, unde erat dicta via patentior, indaginebus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta.

² V. Bogdan, *Documentul Răzenilor*, pp. 52-4.

³ Superius discurrendo.

⁴ Qui erat in fundo depressae viae, quae nec via dici potest, sed quasi navis stricta.

de Vineri, 9 Novembre, până Luni, 12, se dau în această strâmtoare grozavă, în care mișcările luptătorilor sămăneau doar cu ale „copiilor înăuntrul unui leagăn ce se clatină“¹ sau cu ale „unei trestii de baltă ce se înfioară de vânt».

Oastea ungurească era alcătuită din banderi, conduse de nobili, dar și de clerici, de prepoziții și plebanii deosebitelor Biserici episcopale; ba încă, fiind o expediție împotriva unui shismatic, și un frate din Ordinul Dominicanilor, al Predicatorilor, mergea înaintea falnicilor călăreți, cu crucea latină a prigonirii în mână. Acești luptători aveau cu ei acele arme scumpe, acele veșminte de mult preț, acele vase de argint, acei cai de rasă, cu frâie și șele împodobite, care ajunseră prada boierilor și țeranilor lui Vodă Basarab bătrânul. Regele era încunjurat de o Curte strălucită, din care făceau parte cei cari-l apărară, și până la moartea lor: Desideriu, fiu al lui Dionisie, care schimbă hainele cu stăpânul său și fu, îndată, doborât de săgeți, în mijlocul chiotelor de bucurie ca pentru un Craiu dușman ucis; Donch, care poate fi Danciul, cu fiul său Ladislas, vre-un Vladislav, și magistrul Martin, fiul lui Berend. Mai erau și Cumani, călăreți ușori, în număr mare.

Periră prepoziții de Alba ardeleană, de Posega, plebanul de Saros, călugărul dominican, cari, cu ura religioasă a unui timp când dușmânia politică lua prea adesea veșmântul re-

¹ În quibus diebus collidebantur invicem milites electi sicut in cuneis moventur et agitantur infantes, vel sicut arudines quae vento moventur.

ligiei, fură tocați în cap cu *măciucile* (locul *lignei clavi*, care ar fi „cuie de lemn“, trebuie schimbat în „*lignee clave*“), apoi o bună parte din curteni și, în sfârșit, destui Cumani, pe cari călăreții noștri știură să-i ajungă. Trupurile nu putură fi luate de fugari, ci rămaseră acolo, la locul nenorocirii. În acest sânge se botează neatârnaarea noastră de Unguri.

II.

Luptele lui Vlaicu-Vodă cu Ungurii.

Peste treizeci și opt de ani, — al patrulea războiu cunoscut, deci, — Domn muntean era Vladislav, zis Laicu sau *Vlaicu*, fiu al lui Nicolae Alexandru-Vodă și nepotul lui Basarab biruitorul.

Peste Unguri domnia fiul lui Carol-Robert, *Ludovic*, rege mândru și puternic, căruia, nu fără dreptate, i s'a zis cel Mare. Și el apărător al legii catolice, din care croia perdeaua ambiției sale de cuceriri, Ludovic se prefăcu a pleca asupra Turcilor, cari înnaintau, într'un răpede curs de izbânzi și anexări, spre Dunăre, și, în loc să se încurce în luptă cu dânșii, smulse din moștenirea, atuncea deschisă, a Țarului bulgăresc Alexandru Vidinul cu Ținutul încunjurător, cu care făcu un nou Banat unguresc. Cete românești îl ajutaseră, supt o rudă venită de peste munți, a lui Vlaicu, Ladislas sau Vlad din Doboca, Dobăcescul. Bulgarii din Vidin țineau însă la ortodoxie și la Țarul lor Sracimir, fiul lui Alexandru. Neputând să-l aibă înapoi pe acesta, ei băgară în cetate pe Români. De aici începu războiul.

Pe când regele alerga spre Vidin, Voevodul ardelean Nicolae, cu Simion fiul lui Mauriciu și alți „fruntași“¹ ai săi, cu o sumă de nobili — banderii ardeleni — și cu Scaunele Secuilor intră „prin Secuime“². Deci pățania veche învățase minte pe Unguri, și, în loc să se mai încurce prin coclaurile primejdioase de la Bran și prin valea Dâmboviței, bogată în surprinderi ca aceia de la Posada, Nicolae trecu prin pasul, de către Secuime, al Buzăului, luând îndată cursul Ialomiței (1369)³.

O întâie ciocnire se întâmplă îndată, căci Românii făcuseră pe apă în sus „oarecare cetățui de apărare“⁴; Dragomir, „pârcălabul de Curte“ al lui Vlaicu, comandant al cetății Dâmboviței, poate al Bucureștilor⁵, — dacă nu se admite că e o confuzie de localități și că cetatea e a *Ialomiței*, deci Târgoviștea —, comanda pe cei d'întăiu apărători ai țerii. Oastea ardelenescă putu trece mai departe înainte de ce să ajungă în părțile de șes, ea dădu peste „zăgazuri și împletituri de spini și trecători foarte strâmte“, și Românii răsăriră de jur împrejur, „prin păduri și munți“⁶. Aici se întâmplă și nimicirea acestei a doua oștiri de năvălire a Ungurilor. Peri vice-voevodul ardelean, Dezsö, zis Wos sau Vas, poate un Român de obârșie, apoi pârcălabul acelei Ce-

¹ Potiores milites.

² Ultra terram Siculorum.

³ Fluvium Ilumcza, Iloncha.

⁴ Ubi fortalitia et propugnacula erant per Olachos formata.

⁵ Castellanus eius de Domloyka.

⁶ Ulterius procedens inter indagnes et veprum densitates ac passus strictissimos conclusus...; de silvis et montibus.

tăți de-Baltă de pe Tîrnave care era să fie peste o sută de ani feuda ardeleană a Domnilor Moldovei, Petru „Ruffus“, poate un Sas, Roth, și doi fruntași secuî — acum nu mai ajutau Cumanii, cari nu datoriau slujbă decât regelui, plecat în expediție personală —, Petru și Ladislas, împreună cu o mulțime de ostași de rând. Fuga fusese împiedecată de „locurile mlăștinoase și băltoase“¹.

Deci lupta aceasta, care se dădu în primăvară, avu ca teatru smârcurile Ialomiței în preajma Târgoviștii, pe care încercau s'o cucerască Ungurii. Cu nici o altă parte nu s'ar potrivî descrierea precisă și exactă, care are acelasi caracter ca și descrierea luptei din 1330 și se află în aceleași compilații.

Urmară luptele lui *Nicolae de Gara*, unul din stâlpii Ungariei pe atunci, cu Români, pe la *Vidin* și cetatea *Severinului*, care fu luată — momentan — înapoi de rege. Atunci se întări întâiu *Branul*, cu „briganzi“ din Companiile războinice internaționale și cu meșteri de *arbaletă*, de arc, englesi². Cu aceasta regele Ludovic, neputându-și supune Țara-Românească, socotia că a pus măcar la adăpost Ardealul său din partea unei năvăliri muntene.

Asupra luptelor următoare ale lui Vlaicu, lipsesc izvoarele. Nu știm deci cum a putut el ajunge în stăpânirea Nicopolei, cum s'a bătut cu Ludovic pentru Severin. Nu ni sânt

¹ In locis lutosus et paludosis. indaginose conclusi.

² Brigantiis et balestrariis angicis.

mai deslușite năvălirile lui Dan I-iu, nepot al lui Vlaicu, în Banatul unguresc, pe la Mehadia (ungurește: Myhald), într'o vreme când moartea lui Ludovic aruncase în haos aface-rile regatului vecin

III.

Legăturile lui Mircea-Vodă cu Ungurii.

Nu sântem mai fericiți cu privire la campaniile lui Mircea. El n'a avut a face cu Ungurii, cari l-au și sprijinit în anii lui de nenorocire: 1394-6. Cu ostașii regelui Sigismund se luptă însă de două ori, în împrejurări asemenea cu cele din 1330 și din 1366, boierul care luă, pentru ceva mai mult de doi ani, locul lui Mircea, Vlad-Vodă.

Isprăvile și pățaniile acestuia, care, după nume, arată să fi invocat paternitatea lui Vlaicu, — un mare înaintaș! —, sânt cunoscute numai după o scurtă mențiune în anumite privilegii ale regelui Sigismund, ginerele lui Ludovic, și în actul solemn prin care același face danie pentru credință și servicii, Voevodului ardelean Stibor.

În 1395, Sigismund venise cu banderii și oaste ardelenescă, mai ales cu aceasta, pentru a pune pe Mircea, aliatul său, din nou în Scaunul muntean. El se coborî din Brașov, trecu pe la Bran, unde nu vor fi mai rămas din meșterii de războiu străini aduși cu vre-o douăzeci de ani în urmă, apoi, călăuzit de Mircea, care-i pregăti cele de nevoie pentru cale, el ajunse la Argeș, care fu dobândit pentru

acesta, și, mergând spre Apus, atinse linia Oltului. Pe Olt în jos se lăsă în sfârșit regele, întovărășit de Mircea, până la Turnu, pe care încercă în zădar să-l iea. Luptele de aici vor fi fost ca acelea pe care le-am constatat în 1445.

Chemat înapoi de moartea soției sale Maria, care-i dăduse drepturile de stăpânire, Sigismund urmă la întors aceiași cale. Se pare că Mircea rămase în Argeș. Dar la *Posada* — se spune anume —, oamenii lui Vlad năpădiră din munte asupra oștirilor regale care se întorceau și li aduseră pagube însemnate. Amănuntele lipsesc însă asupra acestei de a doua lupte din munții Muscelului.

În 1396, când se făcu, la Dunăre, marea expediție a cruciaților, între cari Germani și Francesi, cu fiul ducelui Burgundiei în frunte, Mircea luă parte la dânsa ca Domn al plaiurilor, pe când în șes, avându-și reședința în cetatea Dâmboviței — se pare că sânt Bucureștii, unde ocrotitul Turcilor putea să fie mai ușor ajutat —, domniă încă Vlad, învingătorul de la *Posada*. Se știe că în lupta de la *Nicopol* mândrii Apuseni nu voră să îngăduie lui Mircea a lovi cel d'intăiu pe spahii, ostașii călări, feudatari, ai Sultanului Baiezid, și că ei căzură orbește asupra falangei oștirii de Curte, pedestre, a Ienicerilor, și fură nimiciți. Lupta mai ținu însă cu regele Sigismund, cu Nicolae de Gara și cu boierii lui Mircea, până ce regele fu silit a fugi pe Dunăre, spre Chilia, Marea Neagră, Constantinopol și Marea Adriatică, pe unde, târziu de tot, el se întoarse.

Un cronicar frances contemporan, Froissart, se plânge că aceia dintre cavalerii Apusului cari putură scăpa pe malul stâng fură prădați de Români. Erau, nu ai lui Mircea, ci ai lui Vlad. Acesta fusese atacat cdată, în cetatea Dâmboviței, de Voevodul ardelean — al treilea care vine la noi în țară — *Stibor*, și fusese rănit dar fără a pierde Domnia. La întors însă, Stibor își desăvârși fapta: prins în aceeași cetate, cu toată familia sa, Vlad fu dus în Ardeal, de unde nu se mai întoarse, asigurându-se astfel stăpânirea lui Mircea. În amândouă casurile, Stibor avuse numai trupe ardelenne, și el urmase linia Dâmboviței și Branului. Ungurii erau așa de siguri de Mircea încât dădură Branul în sama lui.

IV.

Legături ale Muntenilor după moartea lui Mircea-cel-Bătrân.

1. Pe la Bran trebuie să fi venit, în 1420 — pentru a sprijini pe *Mihăilă*, fiul și urmașul lui Mircea, împotriva unui văr, sosit din Constantinopol, *Dan al II-lea*, fiul celui d'întăiu, — al patrulea Voevod ardelean amestecat în afacerile noastre, *Ștefan de Losoncz*. O scurtă mențiune în cronica lui Thurócz ni spune că, într'o luptă cu Dan, sprijinit de Turci, periră și Mihăilă și Voevodul.

2. Dan ajunse peste câțiva ani însă aliatul sigur, vasalul credincios și căpitanul îndrăzneț al Împăratului-rege Sigismund. În primăvara anului 1427, acesta veni să-l restituie și să

izgonească pe omul Turcilor, *Radu-Vodă*, zis *Pleşuvul*, slavonește „Prasnaglava“, sau *Capgol*, „Prostul“, fiu din flori al lui Mircea. E campania din 1395 înoită, cu deosebire că Dan e în locul lui Mircea, Radu în al lui Vlad. Pe Sigismund în aflăm la Brașov, la Câmpulung, și-l vedem oprindu-se la Turnu.

După moartea lui Sigismund grija țărilor noastre trece îndată asupra lui Ioan Hunyadi. Pe acesta și pe regele Vladislav îl ajută *Vlad Dracul*, vărul și urmașul lui Dan, în campania de la *Varna*, în care, lovindu-se de zidul Ienicerilor, peri acel rege ungaro-polon Vladislav și, împreună cu el, legatul pontifical Iulian Cesarini (1444). E repetiția evenimentelor din 1396: Vlad se unise cu creștinii la Nicopol.

4. În 1445, când corăbiile *cruciaților* vin pe Dunăre, ele ieau Silistra, Turtucaia și Giurgiul și atacă Turnul, cu ajutorul lui *Vlad-Vodă Hunyadi* se coboară și el în toamnă și întâlnește pe creștini la Turnu chiar, mergând apoi cu ei până la gura Jiului, când toamna târzie-l întoarce înapoi. El venise mai mult ca un Voevod ardelean — al cincilea —, de și era guvernatorul de fapt — în curând fu și de drept — al Ungariei, cu trupe ardeleni, pe drumul, călcat de Unguri în 1394 și 1427, pe la Bran și pe malul stâng al Oltului.

5 Peste doi ani Vlad și fiul său mai mare, Mircea, erau uciși la *Târșor*, pe Prahova, de Hunyadi, care năvăli în serbătorile Crăciunului și prinse pe vecinul său cu totul nepregătit. Hunyadi n'avea acum oaste, și, de bună samă, unise numai câteva sute de călări de-ai

săi cu tovarășii de rătăcire ai unui pretendent, poate încă un Dan, care dispăru răpede. Aș crede că acești puțini ostași veniseră pe la Bratocea, luând calea Teleajenului, — întrebuințată deci acum întâiași dată.

II. LUPTELE MUNTENILOR CU TURCII

I.

Legăturile lor.

1. Cele d'întăiu legături cu Turcii le-ar fi avut încă Vlaicu-Vodă, care și-ar fi dat ajutorul la lupta *Sârbilor* cu Sultanul Murad în 1371: dar știm astăzi că *Români din Tesalia*, supt comanda grecească, tură ei singuri părtașii acestei mari înfrângerii creștine. Dar, supt același Domn, se văd în față Români și Turci, la luarea Nicopolei de Vlaicu, o singură dată pomenită în trecut.

2. A doua oară e la 1394. În urma unor complicații, a căror expunere nu-și are locul aici¹, Sultanul *Baiezid*, care voia să creeze o Împărăție turcească întocmai ca cea bizantină de odinioară, trecu Dunărea. Avea cu el Ienicerii, nedespărțiți de persoana Sultanului, spahiii feudali și achingiile prădalnici, iar, pe lângă ei, pe domniii sârbești din Macedonia, de la Velbujd, și pe fiul regelui Vucașin, vestitul Marcu Cralievici, feciorul de Craiu sau Craișorul. Se trecu prin vadul de la Vidin,

¹ V. cartea mea *Chilia și Cetatea-Albă*, București, 1899.

ajungându-se îndată în șesul doljean. La satul *Rovine* ieși înainte Mircea, și birui. Lupta n'o putem reconstitui¹: căzură însă mulți Sârbi și Crăișorul lor. Dar Baiezid avea puteri încă neatinse, pe când Mircea era zdrobit de biruința sa. Turcii trecură Oltul pe la Slatina și ajunseră la Argeș, de unde Domnul fugise la Brașov. Am spus și mai sus că avangarda turcească străbătu, pentru întâiași dată, trecătoarea Branului și prădă supt zidurile Brașovului.

3. Când, după lupta de la Nicopol, în 1397, primăvara, Sultanul voi să pedepsească pe Mircea, el nu mai veni prin Oltenia, ci se îndreptă asupra *Silistrei*, pe care o smulse lui Mircea, care o ținuse câțiva ani. Apoi se trecu pe aici în părțile de mlaștini și pustiu unde nu se deschidea nicio cale. Turcii trebuiră să se retragă imediat.

4. Câțiva ani, Mircea se amestecă în afacerile turcești, trimețând, după moartea lui Baiezid, prin aceleași vaduri, pe Sultanul Musa împotriva fratelui Soliman. Când *Mohammed*, alt frate, luă moștenirea amândurora, el nu mai veni în Țara-Românească, ci, în *al treilea* atac turcesc, curăți numai linia Dunării de cetăți românești, luând *Giurgiu* întărit de Mircea. El clădi în Dobrogea cetatea *Isaccei*, la vad, și cetatea *Ieni-Salé* de lângă Babadag, pentru asigurarea stăpânirii

¹ E pomenită numai în Analele sârbești — v. și ale mele *Studii și doc.*, III — traduse și de Moxalie, în Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, în latinește de I. Bogdan, *Archiv für slavische Philologie*, XIV, cu interpretare istorică de Jireček. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 65-6.

osmane asupra acestei țeri, *Dobrogea*, numită astfel de Turci după Dobrotici, stăpânitorul foarte puțin cunoscut, ca obârșie și fapte, a cărui moștenire crezuse a o putea lua Mircea.

II.

Legăturile războinice ale urmașilor lui Mircea cu Turcii.

Linia de cetăți a Dunării încearcă apoi s'o iea, în momente prielnice, urmașii lui Mircea. Pe când Pippo Scolari, Florentinul ajuns șpan de Timișoara al regelui Sigismund, luptă la Severin și la hotarul sârbesc, *Dan* lovește Nicopolea, Giurgiul, Silistra, în campanii care țin doi, trei ani, și, din nenorocire, nu se pot restitui. Am văzut că *Vlad Dracul* luă parte la războiul din 1445 al cruciaților și se alese măcar cu *Giurgiul*. Acel care luă moștenirea lui, *Vladislav-Vodă al II-lea*, fu silit să-și trimeată ajutătorii în campaniile lui Hunyadi, fără să putem ști sigur fapta lor; erau însă ca și cei din 1441, călăreți ușori și dibaci, potriviți să lupte cu spahii; biruitori, ei prădau răpede tabăra, învinși, ei găsiu răpede drumul de întoarcere acasă. Dar acest Vladislav pierdu Giurgiul iarăși, dacă nu-l va fi pierdut Vlad Dracul însuși.

Vlad dusesese odată, în 1438, pe Sultanul Murad însuși, — de nevoie mai mult decât de voie — în Ardeal, unde el prădă câteva săptămâni. Oastea cea mare otomană — e a treia intrare a unui Sultan la noi — va fi luat calea Giurgiu-Bran. Întorsul se va fi făcut prin

Poarta-de-fier. Pe aici voriră să iasă oștașii sârbi ai lui *Mezed-Beg*, cari, la încetarea armistițiului, veniseră pe la noi — prin Vidin, de sigur — și năvăliseră în Ardeal (1442); Hunyadi-i strivi la Sântimre, lângă Murăș.

Pentru a pedepsi această „îndrăzneală”, beglerbegul Rumeliei Șehabeddin, plecând din Adrianopol, veni la Silistra, și, ca Baieziid Sultanul în 1397, trecu Dunărea pe aici. Hunyadi îl răzbi în valea de sus a Ialomiței, pe care venise, ca Voievodul Nicolae în 1369. Și în părțile Oltului și în ale Ialomiței Românii nu cruțară pe învinși: și în acest al doilea cas ei par să fi luat o parte însemnată la luptă.

Astfel ajungem în epoca luptelor celor mari ale lui Ștefan cu Turcii și Muntenii ca aliați ai lor.

III. CELE D'INTĂIU LUPTE ALE MOLDOVENILOR.

I.

Regele Sigismund în Moldova.

Moldovenii avură în veacul al XIV-lea ciocniri cu *Ungurii*, veniți, pentru a pedepsi pe răsculați, pe aceiași cale pe care venise și Bogdan întemeietorul. Regele Ludovic nu făcu niciodată personal o campanie moldovenească, având altele destule asupra umerilor săi.

Dar *Sigismund*, ginerele și urmașul său, voind să lovească pe cumnatul său din Polonia, Vladislav Iagello, care avea și pretenții asupra Ungariei și izbuti, o bucată de vreme, să-și câștige pe amândoi Domnii, năvăli, în toamna anului 1395, în Moldova. El înțelegea că, prin izgonirea din această țară a Domnului de atunci, *Ștefan-Vodă*, un vasal al Polonilor, el ar slăbi și situația lui Vlad-Vodă Muntea-nul, care, acum în urmă, îl bătuse la Posada.

Regele trebuie să fi intrat prin pasul Ghimeșului. Va fi străbătut de-a lungul Trotușului până în valea Siretiului Vadul de trecere pe malul cellalt era la *Doljești*, în părțile Roma-

nului, pe care le apăra de curând întemeiata cetate a lui Roman-Vodă. De aici Sigismund trecu în valea Bahluiului și merse asupra cetății Bahluiului, care se zicea de obicei *Hâr-lău*. Aici se dădu o mică luptă — pomenită în privilegiu ungurești și într'o scurtă mențiune a cronicei de țară —, și Ștefan se supuse. Bine înțeles pentru a se „răscula“ din nou, îndată după întoarcerea, pe aceiași cale, a regelui învingător.

II.

Ciocniri mai vechi cu Polonia.

Cu vre-o zece-douăzeci de ani în urmă, se dăduse cea d'întăiu luptă, aceasta biruitoare, a Moldovenilor cu Polonia. Ni-o povestesc amănunțit, la o dată puțin greșită, marele cronicar polon Dlugosz, care a lucrat în a doua jumătate a veacului al XV-lea după artele oficiale și tradiții bune, și o biografie, scrisă tot pe atunci, a episcopului Olesnicki, urmaș al unuia dintre șefii învinșilor.

Neamul lui Bogdan se stânsese. Nu se mai crede azi în stăpânirea Rusului Iurg Coriatovici, care ar fi fost adus, de unii „viteji“ și de boierii de obârșie rusească, din Galiția. Soț al unei femei cu numele de Mușata, iar, în nomenclatura catolică, Margareta, un Ștefan căpătă în scurt timp Scaunul Moldovei. După moartea lui, lupta pentru moștenire începu între acel Ștefan care fu învins de Sigismund în 1396 și între un frate mai destoinic, de și mai mic, *Petru*.

Ștefan al II-lea chemă pe Poloni în aju-

torul său. Ei erau alcătuiți numai din călări, nobili din provinciile vecine ; castelanii foarte cunoscuți îi conduceau. Oastea intră în munții¹ Sепенicului sau Șip nțului. Aici erau păduri bătrâne, și Petru puse să se taie trunchiurile, care erau numai ușor înținate la intrarea oștirii dușmane. De odată ele se prăvăliră, făcând mii de jertfe. Olesnicki rămase șchiop toată viața.

Versiunea dată de Callimachus, în pomenita viață de episcop, mai adaugă și incidentul luptei personale pe care a avut o înaintașul eroului său cu un boier moldovean care e numit Luca (Lucius) *Aprovianus* (? aprodul). Și în această povestire ca și în celelalte vești se adaugă multă poezie la un adevăr păstrat în liniile sale generale.

În curând Polonii prețuiră după cuviință buna oaste moldovenească. În actele de supunere către ei ale Domnilor din a doua jumătate a veacului al XIV-lea se prevede trimeterea de auxiliari moldoveni în războaiele Craiului. Despre isprava unora dintre ei, în depărtata Prusie, la 1422, lângă cetatea Marienburg, Dlugosz spune cu oarecare amănunte.

Moldovenii, cari se luptau pedestri și întrebuițau caii pentru drum numai, sau pentru fugă — în acest sistem sta și superioritatea lor —, înaintaseră departe de tabăra polonă pentru a cerceta, a găsi hrană cailor și a prăda². Văzându-i așa de puțini, Teutonii

¹ „Ploniny“, zice, după polonește, și un izvor și altul: așa numesc Polonii munții Carpați.

² Praedatum pabulatumque.

îmbrăcați în fier îi atacă cu încredere. În clipă însă, ai noștri sar de pe cai și se ascund în pădure. „Descalcă“, spune Dlugosz, „cu ușurință, cum e firea și datina acestui neam, acoperiți de frunze și crengi, și se luptă pe jos¹.“ Cavalerii se încumetă a se lua după ei și a-i nimici. Atunci, ucenici ai Tatarilor, Moldovenii slobod, de la adăpost sigur, săgeți, care curg „ca ploaia“². Fruntea dușmanilor se goleşte; rămân răniții, cari sânt prinși; ceilalți fug³. Triumfători, cu pradă și prinși, ai lui Alexandru-Vodă se întorc⁴.

III.

Lupte cu Polonii: biruința lui Bogdan al II-lea la Crasna.

Afară de mici ciocniri cu *Dan-Vodă* pentru stăpânirea malului stâng al Dunării-de-jos, care fusese muntean, și de un atac *turcesc* asupra Cetății-Albe, atac pe Mare, provocat de această dușmănie cu Muntenii pentru stăpânirea Chilieii, Alexandru-cel-Bun n'avu războaie. Cu câteva luni înainte de moartea lui, fu răpusă însă *cea d'intăiu oaste turcească*, venită prin Silistra și Țara-Românească, pe *uscat*, asupra Moldovei, la 22 Iunie 1431.

Îndată începură lupte interne, cu mici cete

¹ Equis desiliunt, facilius, ut est natura et mos gentis, tecti fronde et ligno, pedestres certaturi.

² Non secus quam imbrem.

³ Primis eorum ordinibus aut occisis aut captis, reliquos in fugam verterent.

⁴ Dlugosz, ed. a 2-a, XIII, pp. 301-2.

de călări, între fiii și nepoții lui Alexandru, cari voiau stăpânirea Moldovei. În aceste lupte se amestecă odată și Polonii, și lupta de la Crasna ne face să mai putem *vedea* o ciocnire din veacul al XV-lea înainte de Ștefan-cel-Mare.

Bogdan-Vodă, venit din Ardeal, răpise Scaunul lui Alexăndrel, fiul lui Iliăș-Vodă, fiu și acesta al lui Alexandru-cel-Bun. Înrudit prin mamă-sa cu Craiul polon, Alexăndrel trebuia să fie sprijinit de vecinii de peste Nistru.

Astfel în Iunie 1450 se făcu o oaste de năvălire, alcătuită din trei corpuri. De-o parte, pribegii cu tânărul lor Domn. Apoi Palatinul de Liov, Petru Odrowaz, castelanul de Sandomir, Przedbor Koniecpolski, cu oastea provinciilor Liov și Przemysl. Un al treilea corp era format din nobilii Podoliei, cu castelanul și căpitanul lor, Teodoric Buczacki. Se trecu din Camenița, locul de adunare, la Hotin, care se afla încă în mâinile lui Alexăndrel. Pârcălabul Hotinului se puse în fruntea pribegilor.

În câteva zile, se ajunsese la Prut, și cercețașii descoperiră pe dușman. Se trecu însă slobod vadul, de la Fălciu, de sigur, și se porni asupra Vasluiului, unde pare să-și fi avut temeiul puterilor sale Bogdan. Lângă satul vasluian Lipovăț se intră în codrii mari.

Bogdan oferi pacea, și negocierile ținură câteva zile. Retragerea Polonilor începu apoi prin pădurea Crasnei¹, străbătută de un sin-

¹ In silva post villam Krassne..., [via] angusta et unica.

gur drum îngust. Aici s'ar fi repetat tragedia din codrii Sepenicului, dacă pârcălabul Costea n'ar fi atras luarea aminte a căpeteniilor polone. Aceștia încercară întâiu *a se încunjura cu cară* și a lupta astfel ca din cetate, după o datină pe care o împrumutase și Hunyadi de la Husiți, de la Taboriții ce se bătuseră astfel la începutul veacului. Pe urmă se înțelese că e o singură cale de urmat: ieșirea din capcana pădurii. Deci pârcălabul strecura iute pe această cale carele, bagajele și scumpul zălog al Domnului; o singură aripă a Podoliei îl întovărășia. Ai lui Bogdan se mulțămira a trimete, din desişuri, săgeți asupra drumeților.

Lupta se încăieră deci, în toată forma cea *d'întăiu luptă românească în câmp deschis*, în zori, a doua zi, 6 Septembrie. Erau trei aripi polone, cu Odrowacki, la centru, castelanul de Halicz de o parte, Buczacki de alta¹; se vedeau steagurile de Przemysl, Halicz, Sanok și Podolia. Călării alcătuiau opt cete, pedestrii numai una.

Românii aveau pedestrime mai ales pe care o ascundea numai o perdea de călări, ce se lăsă repede împrăștiată². În lupta cu ei, asemenea cu luptele de la 1396 și 1444 cu Ienicerii turci, fruntașii poloni, Porawa, Buczacki și alții, cad. Înfrângerea ar fi fost grozavă dacă Românii n'ar fi scăpat pe Poloni de ur-

¹ În campo qui Krasnepolye appellatur, ad torrentem Krasnipotok, prope oppidum Wasluy.

² Una turma equitum hostillum tegebat peditem... Illa, retrorsum cedens, peditem... Hostium exercitus pedestrium robore magis quam equestrium valebat... Equestribus pro maiore parte delictis (!).

gia Românilor. Pârcălabul, alergând, asigură fuga. El făcu și ceva ispravă împotriva celor ce săgetau din copaci.

Bogdan se retrase la Bârlad, prea slab și prea cuminte pentru a urmări, dar cu conștiința îndreptățită că a învins. Polonii adevără, de alminterea, ieșind iute din Moldova lui¹.

¹ Dlugosz, XIV, p. 74 și urm.

CAP. III.

LUPTELE DIN VREMEA LUI
ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Luptele lui Ștefan pentru luarea în stăpânire a Moldovei (1457).

Războaiele pentru stăpânire care se dăduseră înainte de venirea la Domnie a lui Bogdan biruitorul, ca și acelea care urmau după uciderea acestui Domn și până la întoarcerea din Țara-Românească a lui Ștefan, fiul lui Bogdan, prăpădiseră în bună parte cetele boierești care stătuseră, unele împotriva altora, de atâtea ori și cu o învierșunare ce nu se întâlnește decât în luptele civile, ale partidelor personale.

Când, în primăvara anului 1457, Ștefan, încă de tot tânăr, dar nu fără o pricepere, câștigată lângă tatăl său, în meșteșugul luptelor, trecu hotarul, spre a-și lua în stăpânire, cu sila, dreapta moștenire, el avea cu dânsul câțiva pribegi numai, cari-l întovărășiseră în fuga lui din 1451, precum și neapăratul ajutor de oaste munteană, dintre boierii lui Vlad Țepeș și dintre Curtenii acestuia¹. Se pare că el a prins pe ucigașul tatălui său și usurpatorul Scaunului moldovenesc pe neprevestite,

¹ „Curtea“ e pomenită la Munteni încă din vremea lui Mircea, cuprinzând boieri ce nu stăteau la moșie, și luptătorii permanenți,

căci altfel acesta ar fi avut unde să-i ție calea și el ar fi strâns măcar o oaste adevărată. La „tina“, adecă la vadul noroios al *Doljeștilor* din părțile Romanului¹, el avu întâia ciocnire cu oamenii lui Aron, de sigur numai cu ostașii din cetatea vecină (12 April). Dar, de și biruitor, el înșeală pe dușmanul său și, în loc să treacă apa, la Hreasca, văzându-se descoperit, el se dă către munte. La *Orbic* însă îi prind de veste pârcălabii de Neamț, cari încearcă să-i risipească, la rîndul lor, ceata, și nu pot nici ei. La „Direptate“, locul de osândă „de lângă Siretiu“, până a nu ajunge supt zidurile Sucevei, țara, cu Mitropolitul în frunte, i se închină, făcând astfel cuvenita „direptate“ lui Petru-Vodă Aron, care fuge fără a fi dat o luptă, fiindcă nici n'avuse puteri strânse în vederea ei. În câteva rînduri, pe care le-am tălmăcit astfel, cronica slavonă a Moldovei povestește în acest chip cele două d'întăiu biruințe, asupra Moldovenilor trădători, ale lui Ștefan².

„Deci Ștefan-Vodă, gătindu-se de mai mari lucruri să să facă“, scrie Ureche, însemnător târziu, mai nou cu aproape două veacuri, în

cu leafă sau *jold* (soldă) și îmbrăcăminte, creați după modelul un-guresc de Dan al II-lea, iar numele de curteni se întâmpină la începutul veacului al XVI-lea; Bogdan, *Documentul Răzenilor*, p. 40 și urm.

¹ V. cap. I.

² Trei versiuni ale cronicei în Bogdan, *Vechile cronice moldo-venești până la Ureche*, București 1891; *Cronice inedite*, București 1895; *Letopisețul lui Azarie*, din „An. Ac. Rom.“, XXXI, 1909: românește în Cronica lui Ureche, Kogălniceanu, *Letopisește*, I. Moartea, în 1456, a lui Ioan Hunyadi, ocrotitorul și ruda lui Petru, făcuse ca acestuia să nu-i poată veni ajutoare din Ardeal

românește al acestor împrejurări, „nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti. Că au împărțit oștii sale steaguri, și au pus hotnogi și căpitani, — care toate cu noroc i-au venit.“ E o socotință a scriitorului din veacul al XVII-lea, când erau acum și hotnogi, după obiceiul unguresc, cari nu se întâlnesc însă curent în vremea lui Ștefan-cel-Mare. De fapt însă Ștefan luă îndată măsuri de organizare nouă, pe lângă acelea de înnoire a boierimii cavalerilor, scăzută prin luptele pentru Domnie, de întărire a „Curții“. Cronicarul polon Dlugosz, contemporan al lui, spune anume că el cerea fiecărui ostaș să fie gata cu calul și armele sale și că cel ce nu-și îndeplinia datoria aceasta era pedepsit, fără milă, cu moartea¹. Înțelegem, după cele spuse cu privire la împrejurările din Țara Făgărașului încă supt Mircea, că această strașnică măsură privia mai mult pe boierii cari primiseră pământuri pentru a sluji la nevoie cu toate ale lor, pe „voinicii“ ridicați la „vitejie“ pentru „slujba“ trecută și în vederea celei viitoare; ei erau chemați pentru aceasta, spre „cercetare“ sau „căutare“, fiind trecuți în revistă, cum s’ar zice astăzi. Așa se făcea cu curtenii, cu „călărașii“ din Moldova, urmași sărăciți și împovărați de nevoi ai acestor „viteji“, încă la începutul veacului al XVII-lea: „s’au prilejit“, scrie Miron Costin, „atuncea de venise și den Ținuturile den jos niște steaguri de călărași la căutare“².

¹ Vol. XIV, p. 495. Dăm textul mai departe, în capitolul despre sistemul militar românesc în epoca lui Ștefan-cel-Mare.

² *Letopisește*, I, p. 264.

II.

Războiul lui Vlad Țepeș cu Sultanul
Mohammed al II-lea (1461-2).

Cea d'întâiu luptă a lui Ștefan era să se dea împotriva vechiului său găzduitor și sprijin, al lui Vlad Țepeș. La 1462, în primăvară, Sultanul Mohammed al II-lea însuși pornise războiul pentru a preface țara acestuia în provincie turcească¹.

Ridicându-se, — ca odinioară Dan al II-lea, luptătorul pe Dunăre, alături de contele de Timișoara, Filippo de' Scolari, Pippo Spano, prin anii 1420, — împotriva Turcilor, ca prieten și în curând ca rudă al lui Matiaș, noul rege unguresc, fiul lui Iancu-Vodă Hunyadi, Vlad se aruncă asupra cetăților dunărene, pe care le lovi așa cum însuși spune în scrisoarea-i de la Giurgiu, din 11 Februar 1462, către rege². Cete de boieri, mișcându-se fulgerător și întrebuițând în cale toate mijloacele vicleniei pentru a nu li se afla gândul³, se iviră de-o dată la toate vadurile, firește fără pedestrime și fără tunuri; putură deci arde târgurile de supt cetăți și *posăzile*, putură ucide, culege capete în saci pentru mulțămirea Măriei Sale-

¹ Pentru sensul *turcesc* al acestui războiu, v. a mea *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 112 și urm.

² V. Bogdan, *Vlad Țepeș*, București, 1896, p. 78 și urm.

³ V. în această privință descrierea expediției făcute de Țepeș, după căderea din Domnie, împreună cu tovarăși sârbi, la 1475, în Bosnia; *Conv. lit.* pe 1899: N. Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*.

om foarte bucuros de asemenea daruri; putură prinde robi, pe cari i strămutară prin sloboziile șesului muntean rău locuit. Dar nu putură lua cetățile înseși, de turnurile de piatră ale cărora se sfărma lesne această vitejie ușoară, plină de foc și de avânt.

Întăiu Turcii vreau să l prindă pe Vlad. Vine pe malul stâng beiul de Nicopol, căpitanul Dunării, Hamza. Se face a voi hotărnicia raielei cetăților¹. Domnul muntean îl află însă înainte de a fi ieșit din hotarul cetății turcești a Giurgiului. Hamza era în corturi afară de ziduri, poate la ceas de noapte. Românii se aruncă în chiotele lor obișnuite². Când porțile Giurgiului se deschid pentru Turcii îngrozii, intră și năvălitorii. Aici arde și lemnul întăriturilor lui Vlad Dracul.

Urmează apoi porunci către toți boierii și toate străjile ca să lovească unde pot. Ei se înfățișează, tot așa de neprevestit, înainte chiar de a se ști ce a pățit Hamza și că malul stâng e acum dușman la „toate vadurile“: la Vidin, Rahova, Ghighen (Ghighiu), Samovit, Siștov, poate la „cetatea nouă“ a Rusciucului, atacată de creștini la 1445, la Marotin, Turtucaia, Hârșova, Măcin, Cartal, Rasova, Oblucița, Novoselo, adecă Ieni-Salè, „unde cade Dunărea în Mare“, și Chilia. Pe lângă Hamza, care, prins, fu pus în țapă, pieriră subașii de Rusciuc și de Nicopol, acesta din urmă un coborător al vestitului Firuz-beg din vremurile lui Baiezyd

¹ Ad metas super Danubium constituendas.

² In clamoribus hominum nostrorum.

Fulgerul ; la Rahova fu așezat un *căpitan* român, Neagoe, iar Domnul aștepta în toiul iernii la Giurgiu, cerând ajutor Ungurilor. Primise acum vestea că Turcii vor fi aduși cu corăbii, din Mare pe apa Dunării, așa cum veniseră, în vremile tatălui său, cruciații de la 1445¹.

Vlad era sigur că pe la Vidin nu vor trece Turcii: pe acolo se pare că venise oastea lui Murad al II-lea când pătrunsesese în Ardeal. În curând îl chemă vestea că Sultanul însuși e în fruntea oștilor, care cuprindeau pe atunci cei vre-o 7-10.000 de Ieniceri și spahiii și că el caută vad la Nicopol. Marele-Vizir Mahmud, apoi beglerbegul Rumeliei, al Europei, care avea totdeauna această misiune dacă războiul se purta în jumătatea apuseană de Împărăție, dată grijii sale, trecură cei d'întăiu, cu mulți spahii ; achingiii o porniră înainte, prădând. Peste câteva zile numai, urmă Mohammed al II-lea cu întreaga lui Curte și cu Ienicerii. Tunurile turcești — 120 la număr — făcură cu neputință o împotrivire a Românilor, ca și cele 300 de luntri, pe care Vlad le așteptase din spre Răsărit și care veniră de la Apus, fiind din flotila de râu ce stătea gata în râul sârbesc al Moravei².

¹ Afară de „Dridopotrom“ cred că am identificat toate numele de localități, stălcite, din scrisoarea latină a lui Vlad; cf. și cronica italiană din Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 12 și urm.

² Izvoarele cele mai însemnate sânt Bizantinul Chalkokondylas, ediția din Bonn (ceva și în Dukas), și Ienicerul sârb: povestirea acestuia se află în franțuzește, în colecția, nepusă în vînzare a lui Dethier și Hopf, editată de Academia Ungară, IV. Culegere de izvoare relative la luarea Constantinopolei și în Hasdeu, *Arch. istorică*, I², pp. 8-11. Alte știri se înseamnă în lucrarea mea *Studiul istorice asupra Chilieii și Cetatea-Albă*, București 1900, p. 123 și urm.

Mohammed n'avea, fără îndoială, gândul de a trece în Ardeal, unde se strângea oaste pentru regele Matiaș, care făgăduise a veni în ajutorul aliatului său. El căuta, ca în Bosnia, cu câteva luni înainte, cetățile dușmanului său, Capitala întărită a acestuia. De un timp Scaunul Domniei se coborâse de la Argeș și era acum la Târgoviște, în lunca Ialomiței.

Din partea lui, Vlad urmăria prin pădurile aceluia Teleorman, al cărui nume chiar, Delî-Orman, înseamnă în vechile dialecte turanice: „pădure mare“, pe Sultan. Nu-i trecea în minte să-l lovească fățiș, căci îndrăzneala ar fi fost prea mare. Se mulțămia să atace pe achingiii răzleți, cari rătăceau prin văile țerii, până foarte departe, în cete care aproape nu făceau parte din oastea împărătească.

Cunoscător desăvârșit al practicelor de războiu al Osmanilor, ca unul ce petrecuse între dânșii o parte din tinereța sa, știind chiar graiul turcesc, Vlad se hotărî a încerca o surprindere de noapte asupra taberei pentru a descoperi pe Sultan în cortul său de purpură și a-l ucide.

După datina de războiu a Turcilor tabăra era minunat de bine apărată. Șanțuri de jur împrejur, țeruși legați cu lanțuri, un cerc de cămile ; ostași de dobândă și de pripas formau frontul întâiu. Apoi spahiii, așezați de amândouă părțile cortului împărătesc, erau totdeauna gata să alerge pentru a-l încunjura. Războiul purtându-se în Europa, locul de cinste, la stânga, era acum al călăreților din această parte a Împărăției, din *Rum*. Ienicerii făceau în sfârșit strajă în jurul stăpânului lor.

Până atunci nu se întâmpină în istoria turcească un act de îndrăzneala atacului împotriva persoanei împărătești înseși. Numai cine cunoștea, ca și tatăl său, Vlad Dracul, la Varna, la Cosovo¹, până în cele mai mici amănunte, alcătuirea taberei turcești și viața ce se ducea înăuntru, numai un fost locuitor al Seraiului și tovarăș al școlărilor cari erau să fie Agalele și Pașii Împărăției, numai acela putea să cuteze a încerca o astfel de lovitură și să aibă norocul de a scăpa cu zile, el și ai lui. Astfel acea luptă de noapte, cu data nehotărâtă, în cuprinsul lagărului turcesc îngrozit, e și unul din cele mai interesante episoade ale istoriei militare a Osmanilor.

Spahiii Asiei fură răspinși de cei 7.000 de Români, boieri și curteni². Apoi aceștia se încăierară cu straja Pașilor Mahmud și Isac, cel d'întăiu pe atunci Vizir-Mare, iar celălalt un viitor Mare-Vizir. Ienicerii avură timp deci să se gătească, și astfel planul nu izbuti. Dar ai lui Vlad, după ce uciseră cămilele, prădară în voie din bagajele oștirii împărătești. Numai odată cu ziua se retraseră ei în pădurile de unde veniseră.

Urmară ciocniri prin văile Carpaților cu achingii prădalnici ai lui Ali-beg, unul din Mihaloglii, „feciorii lui Mihai“, de la Dunăre, și cu Omar Turacanogli, fiul cuceritorului

¹ V. Iorga, în *Revue historique du Sud-Est européen* pe 1926, p. 13 și urm.

² Pe curteni îi arată anume Ienicerul sârb cu prilejul prădăciunilor la Dunăre, în 1471; la Hasdeu, *l. c.*, p. 10.

Tesaliei. Pe când boierii, cu familiile lor, se oploșiau în cetatea, încunjurată de apele unui lac adânc, a Snagovului, Sultanul însuși trecu spre valea Ialomiței și înaintă până la Târgoviște, unde Vlad îi pregătise privediștea multor Turci trași în țeapă. Mai departe nu merse: rostul acestui războiu se isprăvisse. Țara fără cetăți nu se putea stăpâni prin garnisoane. Astfel el se folosi de prinderea întâmplătoare a soțiilor și copiilor de boieri și de trădarea acestora din urmă, cari siliră, ei mai mult decât Turcii, pe Vlad să treacă în Ardeal, pentru a pune în locul lui pe fratele lui, Radu, zis cel Frumos, pentru o veche prețuire, urmată de păcate, în chiar lumea turcească de unde venia. În Iulie oastea turcească se întorcea, în lipsă de hrană și cu multe pierderi¹.

III.

Atacul moldovenesc asupra Chilie (1462).

Tot în acest timp Vlad fusese nevoit a se îndrepta împotriva lui Ștefan. Cu acesta era mai de mult în războiu pentru acea *Chilie* care li trebuia amânduror Domnilor și a cărei stăpânire de către Moldoveni era destul de ispititoare ca să se poată uita și înrudirea și legătura de recunoștință. Ștefan nu chemase el pe Turci, dar, știind, din exemplul Bosniei

¹ Știrile din Chalkokondylas, date, poate, de Grecul Katabol diac de grecește al Porții, care dusese în 1461 scrisori de la Vlad, și căruia i se face în această povestire un rol mai mare decât acel pe care întru adevăr putea să-l joace.

cucerite în anul trecut, că Sultanul vrea să *anexeze* Țara-Românească și temându-se ca noua și strașnica vecinătate să nu-l afle fără o graniță deplină la Dunărea-de-jos, el se hotărî să încerce a lua Chilia, pe uscat, în clipa când corăbii turcești venite în Marea Neagră se înfățișau supt zidurile ei. La mijlocul lui Maiu Ștefan era la Bacău; peste o lună el sta înaintea Chiliei.

Cu privire la luptele lui Ștefan împotriva celor câteva sute de Munteni, supt un *căpitan* — căci aici „căpitani” țineau locul pârçălabilor —, s'a găsit un Grec vorbaret de felul lui Katabolinos ca să ni păstreze știri. În laconismul ei eroic, crouica moldovenească înseamnă doar atât: „În anul 6970 (1462), Iunie în 22, a fost rănit Ștefan Voevod în glesnă de pușcă la cetatea Chiliei“. În Chilia erau *puști*, tunuri ungurești — și pușcași unguri — de la Ioan Hunyadi, purtând corbul cu inel în plisc, stema Casei lui, care fură aduse înapoi în Ardeal numai la 1595¹, când oști moldovenești și oști de peste munți cuceriră de la Turci Smilul, Ismailul vecin cu Chilia, unde „puștile“ fuseseră strămutate după 1500. Și Ștefan avuse fără îndoială „puștile“ lui, așa încât în jurul Chiliei bătură câteva zile necurmat tunuri moldovene, tunuri ungurești și tunuri turcești. Vlad alergase pentru a scăpa această cetate, singura din țara lui care era vrednică de acest nume; el găsi însă, poate, pe ocrotitul său de odinioară plecat înapoi, cu acea rană grea la picior, de care Ștefan nu se lecu cu totul niciodată.

¹ V. Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 139, 141.

IV.

Pradă în Secuime (1461).

Încă din 1461, noul Domn al Moldovei călcase ca dușman pământul unguresc ; la 5 Iulie, spune letopisețul, el „pradă *Secuimea*“, care adăpostia acum pe fugarul Petru Aron, *Hotinul*, unde se adăpostise întâiu fugarul, și pe care Ștefan îl ameninșase câteva luni de zile (până la înțelegerea de la *Overchelăuți*, 1459), tăindu-i și hrana, după putință, întră abia acum, prin 1472-3, din nou în stăpânirea Moldovei, asigurată astfel în tot lungul acestui hotar al Nistrului.

V.

Luarea Chilieii de Ștefan (1465).

Cu orice preț și *Chilia* trebuia luată. În mijlocul iernii, printr'un atac neprevăzut, Ștefan apăru înaintea cetății de mult râvnite, noaptea, la 23-4 Ianuar 1465, și, iarăși, tunurile moldovenesti începură a bate cetatea din ostrov, fără ca, data aceasta, corăbii din mijlocul Dunării să ajute împotriva pușcașilor unguri cari apărau stăpânirea Hunyadeștilor, ce dădeau poate tot acestora veniturile ei. Încunjurarea ținu trei zile, și acuma Ungurii nu se mai putură ținea. A treia zi ei închinău cetatea, în care Ștefan puse pe pârcălabii Isaia și Buhtea, spre mulțămirea locuitorilor români, cari se spune că ar fi ajutat chiar la

prinderea căpitanului muntean și la darea orașului¹.

VI.

Înfrângerea Ungurilor la Baia (1467):

Peste doi ani, la sfârșitul anului 1467, după ce *Matiaș Corvinul*, regele Ungariei, potoli o mișcare a Sașilor din Ardeal, cari voiau Craiu nou dintre dânșii, el socoti că a venit vremea să răsbune asupra lui Ștefan prada din Secuime, luarea Chilieii și tainica sprijinire a Sașilor. Deci, năvăli în Moldova.

Din cronicile străine contemporane știm cum se alcătua oastea regală: obișnuitele banderii feudale, cu Palatinul, episcopul de Fünfkirchen și corpurile speciale ale privilegiaților, Secui și Sași. Să fi avut 10 000 de oameni vrednici de a fi numiți ostași (40.000, în Dlugosz). Îl întovărășia însă vestitul șef boem Ioan de Giskra, ai cărui oameni aduceau cu dânșii deprinderea noului războiu al pedestriimii, luptând disciplinat în cercul *carelor ferecate*. Oastea avea și multe „puști” ușoare.

Războiul acesta pe vremea de iarnă era o încercare de surprindere. La 19 Novembre ardea Trotușul, la 29 oștile erau în Roman, care fu ars la 7 Decembre, cu cetatea de lemn, cu

¹ Notiță mai bogată în letopisețul moldovenesc; mențione greșită în Dlugosz, XIV, pp. 408-9; cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 129 și urm. După Dlugosz, Radu ar fi luat de la *Unguri* Chilia, ceia ce înseamnă că Ungurii din Chilia-l recunoscuseră pe el în locul lui Vlad.

tot, după ce tabăra stătuse acolo zece zile. Nicăiri nu fusese cea mai mică împotrivire a Moldovenilor. O ceată arse și târgul Neamțului. Nicio cetate de piatră nu fusese atacată însă. În *Baia* se făcu însă un nou popas, înainte de a trece spre Suceava, pentru a pune în Scaun pe Domnul cel nou, Berindeiu. Orașul fu întărit după datina husită.

În noaptea de la 14-5 Decembre, Ștefan, ascuns atunci între Moldova și Șomuz, năpădi asupra vechiului târg săsesc. El avea cu dânsul puterile obișnuite: boieri, viteji, voinici-iunaci, iar, ca gloată, pe țăranii din vecinătate, pe ciobani și plugarii muntelui. În mijlocul flăcăilor care nimiciau vechile case de lemn, gardurile de răchită și copacii livezilor, Ungurii, prinși după masă, beți de vin și de trufie, fură în mare parte nimiciți, în zborul pripit al săgeților trimise de flăcăi. Peri în măcel și Ioan Daróczy, Voevodul Ardealului, iar regele primi trei săgeți, în spate cu toatele,

La întors drumurile se găsiră închise de păduri răsturnate, și abia putu să se strecore oastea, fără tunuri, cară și bagaje înapoi acasă¹.

Astel e povestită lupta de *a)* letopisețul slavon cu caracter oficial, un fel de „Monitoriu” laconic și eroic al timpului; *b)* de Dlugosz, care a întrebuițat, vădit, însăși scrisoarea de biruință, pierdută astăzi, a lui Ștefan.

Cel ce vorbește din partea Ungurilor, Bon-

¹ Cf. Dlugosz, XIV, pp. 495-7. V. Gheorghe I. Brătianu în *Revista istorică*, V, p. 216 și urm.

finiu¹, adaugă câteva lămuriri nouă, dintre care unele, acelea anume care privesc *resultatul* luptei, sânt vădit false. Cine ar putea admite că la Baia au căzut 7.000 de Români, unii măcelăriți ca prinși, după „înfrângerea“ lor, iar dintre năvălitori numai 1.200? Iarăși nu e de crezut ca Ștefan, care fusese prins pe neașteptate, să fi avut vreme a întări pasul pe unde pătrunsese Matiaș, răsturnând păduri în calea lui. Că Ungurii ar fi aflat de planul lui Ștefan — se dau și amănunte cu privire la felul cum s'a făcut descoperirea —, o spune Bonfiniu pentru a putea adăugi apoi că toate erau în bună rânduială la oamenii Craiului, că pe ulițele întortochiate ale Băii fusese așezată călărime(!)², că în piață păzia straja, iar la casa regelui, 200 de veterani, cari ar fi făcut minuni, că Măria Sa însuși, în loc să fi fost îngreuiat de bielșugul băuturii scumpe, cum ni e îngăduit a crede, nici n'a luat parte la masă³, lăsând însă pe ceilalți a petrece mai departe, pe când el lua cu sârguință și iuțeață măsurile trebuincioase pentru apărare.

O singură deslușire o culegem cu oarecare încredere. Biograful lui Matiaș Craiul arată precis în ce loc s'a dat lupta pentru viața sau moartea regelui, — căci Bonfiniu însuși recunoaște că „în acea noapte s'a luptat mai

¹ Pp. 396-7.

² Praefectos equitum extemplo cogit, imminens ab hoste periculum enarrat, omnes clam arma sumere praecipit, stationes in civitate per omnes vias portasque disponit.

³ Incoenatus ipse mensae se substraxit.

mult pentru viață decât pentru demnitate“¹. Matiaș își avea gazda în piață, la care duceau două drumuri ; în piață era biserica ; de cealaltă parte a pieței, în față cu casa locuită de rege, se afla locuința, acum părăsită, a episcopului catolic².

Baia, veche așezare săsească, avea, în adevăr, în mijloc o piață ; Alexandru-cel-Bun, cu gândul la soția sa catolică, îi dăduse o biserică de piatră, ale cărei rămășițe trăiesc încă, în curtea proprietății. Acolo deci unde astăzi buruieni sălbatece cresc în umbra copacilor neglijenți, unde umezeala deslipește piatră de piatră, — acolo s'a dat lupta din Decembrie 1467 pentru izgonirea Ungurilor din Moldova. Cu bunăvoință din mai multe părți, cu muncă sânguincioasă, condusă din mai multe părți, s'ar putea desgropa fără îndoială urme neprețuite ale vechii încăierări hotărîtoare. Focul din acea noapte n'a atins biserica cea cu cinci altare, și până târziu în veacul al XVII-lea acest lăcaș „fără păreche în Moldova“ își înălța clopotnița puternică, „asemenea cu o cetățuie“³. Dar Baia cea cu 6.000 de locuitori, ca și Troțușul, nu se mai ridică din această nenorocire ; atâta ispravă făcuse regele catolic, apărător și răspânditor al catolicismului : stricase două dintre cele mai însemnate așezări catolice din Moldova. O nouă pradă a Secui-

¹ Ea nocte pro vita potius quam dignitate pugnatum.

² In parte fori regis erat hospitium qua ad episcopatum spectat : ubi d'rae quoque viae congruunt, quae basilicam amplectuntur.

³ V. visitația din 1636, *Acte și fragmente*, I, p. 80 ; Bandini, ed. V. A. Urechiă. în *Analele Academiei Române*, X, p. 243 și urm.

mii, făcută, cu iuțeala vijeliei“¹, urmează,— de bună samă chiar după plecarea lui Matiaș din Ardeal, unde se zăbovi cîtva timp, pedepsind cu moarte și pe „pretendentul muntean Mihail“², care ar putea fi pretendentul *moldovenesc* Berindeiu, bănuît de trădare; acest „domnișor“ nu se mai ivește, în adevăr, după această dată. Ștefan avea cu dînsul toată călărimea *de 1.800 de oameni*³ a vitejilor: el momi pe Petru Aron la o întîlnire cu boierii cari arătau în scris a-i fi prielnici, și-i tăie capul ca unui hoț.

Războiul din 1467 nu e, pentru cine-l privește de aproape, decât înoirea, de Ștefan, a încercării lui Vlad din 1462: numai cît tabăra prost păzită a unui rege ungar, fie și ajutat de bande husite, se putea nimici mai ușor decît a Împăratului turcesc.

VII.

Lupta cea d'întăiu cu Tatarii (1469).

Îndată începură războaiele lui Ștefan-cel-Mare cu Domnul român de peste Milcov, Radu-cel-Frumos, care, după înfrîngerea hotărâtoare a Ungurilor, se putea sprijini numai pe Turci și represinta de fapt puterea și înrîurirea lor dincoace de Dunăre.

Acum ni lipsesc bogatele știri de obârșie apuseană. Avem numai mărturisirile scurte ale

¹ Quasi quaedam tempestas.

² Bonfiniu, *l. c.*

³ Dlugosz, XIV, p. 525.

cronicei moldovenești, fiindcă letopiseș muntean n'a fost niciodată pentru acest timp; ceva mai răsună și în Dlugosz, dar fără însemnătate pentru istoria militară.

Îndemnați de Radu, Tatarii năvălesc întâiu în Moldova. Încă neatârnați de Turci, acești stăpâni ai Rusiei răsăritene și ai Crimeii, ai Crâmului, trăiau risipiți prin sate, unde robii li lucrau câmpul și li păziau vitele. E vechea viață a seminților turcești, așa cum se întâmpină și acum în stepele de lângă lacul Aral, în largul Asiei centrale, în țara nisipurilor¹. Pe munca robului și pe câștigarea războinică a celorlalte prăzi era răzimat tot rostul Tatarului. În fiecare primăvară tineretul pornia spre țerile mai slab apărate, de unde se puteau aduce muncitori fără plată ori prinșii cei mari, cari se răscumpărau cu bani grei. Aveau armele îndătinate ale năvălitorilor lui Gînghiz-Han și Timur: mai ales arcul, cu săgeată fără greș; de oblâncul șelei spânzura ștreangul pentru legarea celor robiți.

Odată țerile noastre atârnaveră de Tatarii Hordei de Aur, Hordei celei mari, care, în veacul al XIV-lea, se sfărâmaseră în bucăți, din care aceasta, a Crâmlenilor, era una. Cetatea Albă fusese tătarească, până ce o luară Genovesii, iar Moldovenii se așezară în ea numai supt Alexandru-cel-Bun. Pe la 1360 mai era încă la hotarele noastre un Dimitrie, căpetenie

¹ V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches* și călătoria lui Vámbéry în Asia centrală, ed. engleză și franceză; cf Bonvalot, *En Asie Centrale, De Moscou en Bactriane*, Paris, 1884.

a Tatarilor botezați¹ „Țeri tătărești“ se che-
 mau până pe la 1400 părțile Chilie și Cetății-
 Albe². Despre lupta cu Tatarii, la „Vlădicu
 pe Niștru“ — sat necunoscut — a lui Iuga
 Coriatovici, pretinsul Domn moldovenesc din
 anii 1370, nu s'a vorbit nimic mai sus, fiindcă,
 pe lângă argumentele aduse recent³, și astăzi
 eu cred⁴ că documentul din 3 Iulie 1374, care
 o pomenește și dă și numele unui Iacșa Li-
 tavor, „locșitor“, la Cetatea-Albă — ar fi un
 Litovoiu —, e fals⁵. Dar după moartea lui
 Alexandru-cel-Bun, când Moldova era stăpânită,
 după multe lupte, de cei doi frați dușmani,
 Ilie și Ștefan, împăcați numai de formă, și
 pentru scurtă vreme, o ceată de Tatarii
 pradă în Novembre 1439, Țara de-sus, ajun-
 gând până la satul lui Botăș, Botășanii. Peste
 câțiva ani, în Decembre 1440, Țara-de-jos
 pate de pe urma lor, arzându-se Vasluiul și
 Bârladul⁶. De oare ce un oraș era al lui Ilie și
 altul al lui Ștefan, se poate ca ei să fi încercat
 a se scoate prin chemarea acestor prădători
 sălbateci, a căror iuțea de oameni deprinși
 cu stepa nemărgenită întrecea și „vitejia“ *vite-
 jilor* Moldovei. Mai târziu, pe la 1450, Tatarii
 se ațineau în preajma Cetății-Albe, rătăcind

¹ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, II, p. 315, no. 917: Demetrius, princeps Tartarorum.

² Cipariu, *Archivu*, pp. 77-8; p. 37; Hasdeu, *Istoria critică*, ed. a 2-a, n. 5; Venelin, *Vlaho-bolgarscaia gramotă*, p. 9; Meletici și Agură, în *Sbornicul* din Sofia, IX (1893), pp. 327-8; cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 73.

³ P. P. Panaitescu, în *Omagiul Hrușevski*.

⁴ Cf. *Studii și documente*, V, p. 596 și urm.

⁵ V. Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 89.

⁶ Bogdan, *Cron. inedite*, p. 50.

la pândă după carele negustorilor ce mergeau spre Caffa, marele port genoves al Crimeii, în pustiurile de dincolo de Nistru, de unde și numele de „Bialogrodensi“ (polonește: Bialogrod-Cetatea-Albă), ce li se dă ¹. Petru Aron se temea de Tatari. El avea la dânsul doi prinți tătărești, fiii Hanului Seid Ahmed, prinși în împrejurări necunoscute.

Ștefan căpătase pe cei doi prinți tatari cari încăpuseră în mâinile înaintașului său ². Hanul Hagi Ghirai ar fi vrut bucuros să-i aibă în mână, și el îi va fi cerut, însă în zădar. Așa va fi dorit și după moartea lui urmașul Mengli. Dar nu *acești* Tatari se porniră în vara anului 1469 asupra Moldovei, ci Tatarii ceilalți, de la Răsăritul râului Volga, ai Hordeide-Aur, peste cari stăpânia Mamac. Ei porniră tot odată asupra Rusiei polone și a Moldovei. Pe când o ceată apuca spre Jitomir și Trembowla, cealaltă trecea Nistrul la noi. Nu ajunseră însă până la Prut. Pârcălabii de Soroca și Orhei, ca și cetele de săteni, cu moșie din partea Domnului, cari „erau strajă împotriva Tatarilor“ ³, nu ființau încă, dar ștafete dădură de știre lui Ștefan. El însuși porni cu cei 1.500-2.000 de *viteji* și cu boierii părților dintre Nistru și Prut. Într'o ciocnire la *Lipinți*—cea de-a treia—în codri, Tatarii fură biruiți; frațele lui Mamac, Eminec, și poate și fiul lui, erau între prinșii Moldovenilor, cari nu voiră să-i dea înapoi (20 August 1469). După biruință, Ștefan trase învățământul ce trebuia: făcu

¹ Cf. și Hurmuzaki, II^a, pp. 67-7, no. 516.

² *Ibid.*, pp. 694-9.

³ Bogdan, *Documentul Răzenilor*, p. 5.

cetate la Orhei, așezând acolo *un* pârcălab care se întâmpină încă din Octombre al acestui an¹, și împărți pământul în „pustie“ străjerilor celor noi ai graniței².

După Dlugosz. Moldovenii ar fi biruit în cele două lupte d'întâiu numai, iar în a treia ar fi fost bătuți de Tataři, cari, totuși, pierdură atunci pe „fiul lui Mamac“, căzut în mâinile Românilor; supt ochii soților tataři, Ștefan ar fi pus să-l rupă'n patru; apoi solii înșii ar fi fost puși în șa, afară de unul, care, cu nasul tăiat, duse acasă vestea grozavă. „Astfel Ștefan a răzbunat pe morții săi.“ Câtă crezare trebuie să se dea știrii, nu se poate spune.

VIII.

Luptele lui Ștefan cu Radu-cel-Frumos (1470-3).

Printr'o năvălire de iarnă, — iarăși o surprindere — Ștefan ardea, la 27 Februar 1470, *Brăila*. O „prăda și o strica“, spune letopiseșul moldovenesc.

O veche cetate, care păzia singurul vad în adevăr aducător de bogăție al principatului muntean; aici veniau și corăbii din Constantinopol³. De întăriturile ei nu se vorbește. Poate că nici nu era altceva decât lucrări de lemn ori o împrejmuire de gard bătut cu

¹ *Uricariul*, XVIII, p. 33.

² Cf. și Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 118 și urm., 325-6. Descrierea luptei în Dlugosz, XIV, pp. 530-2; o scurtă notiță cu date în cronică moldovenească, versiunea din Putna, Bogdan, *Cron. mold. înainte de Ureche*, p. 145; *Letopiseșul lui Azarie*, p. 92.

³ Wavrin.

pământ¹. Turcii le arseseră la 1462, dar ele fuseseră făcute din nou. Cu cele vre-o 2.000 de viteji, Ștefan putu culege astfel fără nicio primejdie prada bogatei șchele dunărene. Radu alergă până la Buzău și ajunse de bună samă și la Brăila, dar el nu mai găsi acolo pe Ștefan².

Înțeles cu unii boieri moldoveni, cari plătiră cu capetele pentru această trădare, Radu voi să năvălească în Moldova, peste un an, și tot în miezul iernii. Uciderea celor ce-l chemaseră îl făcu să zăbovească până în Mart. Luă drumul din 1457 al lui Ștefan însuși³. Acesta era însă înștiințat acuma. El ieși înaintea vecinului dușman la *Soci*, în Ținutul Bacăului, cu toată oastea lui. Aici se întâlniră întâia oară în chip deschis cetele de curteni și boieri ale Muntenilor cu oastea de viteji, voinici și gloată a Moldovei. Radu-Vodă fu zdrobit: i se luară steagurile și buzduganul, „schiptrul cel mare“. Boierii lui, prinși, fură tăiați, afară de doi (7 Mart 1471).

Din ceas în ceas putea veni biruitorul să-și răsbune. Atunci se întări întâia oară de către Moldova Țara-Românească. La Milcov, la vârsarea lui în Siretiu, se zidi cetatea *Crăciunei*; de-asupra Teleajenului, la Vălenii-de-Munte de astăzi, se înălțară zidurile unei a doua cetăți, care se numi după această apă: *Te-*

¹ Chalkokondylas.

² Cf. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XXXIV.

³ Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 129-30, pentru împrejurările politice.

leajenul; linia Ialomiței era apărată prin cetatea din *Gherghița*; a Prahovei prin aceia din *Florești*, a Dâmboviței prin întărirea cetățuiei *Bucureștilor*. Astfel credea Radu să-și poată păstra țara, fără să cheme neapărat pe Turci, ocrotitorii săi, de cari și el avea de ce să se teamă¹.

Radu ieși în tabără și la 1472, dar numai în toamna anului următor, când putea fi sigur că Turcii nu se vor amesteca, dădu Ștefan lovitura cea mare² Iarăși letopisețul moldovenesc e singurul izvor. La 8 Novembre oastea lui Ștefan întregă era strânsă la Milcov: aici se împărțiră steagurile, semn de războiu. Radu trebuia să fie înlocuit cu pribeagul care-și zicea Basarab-Vodă și pe care lumea-l poreclia Lăiotă. La „vadul apei“, al „râului“, — și acest râu nu putea fi Milcovul însuși, apărat de cetatea Crăciunei, ci Râmnicul-Sărat —, aștepta Radu. O adevărată luptă nu se încleștă, dar cete-cete se loviră, și vitejii personale se făcură timp de trei zile. Fără să se fi hotărît limpede războiul, Radu fugi în noaptea de 20 spre 21 către București. Ștefan îl urmări cu atâta înviersunare, încât la 23 noaptea el era supt întăriturile ei și Radu trebui să fugă mai departe, cetatea nefiind în stare a se împotrivi mai multă vreme.

Biruiitorul luă pe Doamna Maria și pe fiica ei, numită tot astfel — o viitoare Doamnă a

¹ Cf. Jablonowski, *Sprawy woloskie za Jagellonow*. în *Zródla dziejowe*, X, Varșovia 1878, pp. 28-30; Dlugosz, XIV, p. 557. V. și mai departe.

² Pentru împrejurările politice, v. *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*.

Moldovei¹ —, împreună cu Vistieria, și se întoarse. Peste o lună însă, „15.000“ de Turci, veniți fără îndoială din Giurgiu, dat înapoi de Radu încă de la început Turcilor, așezau din nou în Scaun pe acesta, tăind pe pârca labii moldoveni și izgonind pe Vodă Basarab (23 Decembre). Begii dunăreni trecură Siretiul, și apucară, fără a fi opriți de nimeni, până la Bârlad, unde puseră tabăra, la 31 Decembre. De aici apoi roiră achingiții, *navrapii*, prădând Moldova până departe; Radu-l călăuzise Pe când sosiau în Polonia, la Curtea din Galiția a regelui Casimir, douăzeci și opt din steagurile luate Muntenilor, învinsul de la Râmnicul-Sărat, se odihnia, în sfârșit mulțămît, la București².

Ștefan, care alergă îndată, oprindu se la Vaslui (Ianuar 1474), unde stătu un timp cu Doamna, cu fiul din flori, Alexandru, și cu fiica, Elena, arătă Polonilor că în cetățile cele nouă ale Radului păzește acum oaste turcească și că deci împăcare între dânsul și cel care i-a prădat țara cu păgânii nu se poate. Câtva timp el se temu de un atac al beglerbegului Rumeliei însuși, Soliman Hadâmbul sau Eunucul, care se întoarse încă din toamnă de pe câmpul de luptă împotriva marelui Șah turcoman al Persiei și Asiei Cen-

¹ Dlugosz scrie: „duas filias“.

² V. și Dlugosz, XIV, pp. 600-1. Solul moldovenesc la rege ar fi fost Ștefan „Thurkulecz“, „cu alții“; aceasta ar însemna „Turculeț“, dacă n'ar fi mai bine a se admite: „purkulab“, pârca labul. Ștefan vorbea de ajutorul turcesc pe care-l avuse Radu la Râmnic, și pentru ca să ațâțe pe creștini împotriva dușmanului său: Turcii erau prea mult ocupați în Asia pentru ca să fi lăsat în cetățile dunărene mai mult decât garnisoane slabe.

trale Uzun-Hasan¹. Când însă beglerbegul începu, cu toate puterile sale, lupta împotriva cetății Scutari, în Albania², i se făcu lui Laiotă rost de lupta împotriva lui Radu. Dacă s'ar păstra un letopiseș muntean, el ar pomeni ziua când peri acesta; letopiseșul Moldovei nu face însă învinsului de la Soci și Râmnicul-Sărat această cinste.

La o ciocnire cu Turcii, știa însă Ștefan că va ajunge. El luă deci măsuri la toate granițele sale. Tatarii, veniți supt Haidar, fiul Hanului Crimeii, se opriră la Camenița (Iunie), știind că la Hotin e pază bună. Laiotă se dăduse de partea Turcilor, pentru că nu putea domni altfel. Ștefan se uni, dacă nu cu Matiaș, învinsul de la Baia, măcar cu oamenii acestuia în Ardeal - erau acum *doi* păzitori de hotar acolo: Ioan Pongrácz și Vlasie Magyar, vestitul Maghiarbalaș —, pentru a înlocui pe noul tributar al Turcilor.

Încă din 1473 Ștefan era stăpân în cetatea de la Milcov a Crăciunei³, așa încât pe aici nu se mai putea trece: de aceia vor fi apucat begii dunăreni, nu drumul, de atâtea ori călcat de oști, care duce spre Suceava pe malul drept al apei cu același nume, ci altul, nou, pe malul drept, care răzbia la Bârlad, pentru ca de aici prin Vaslui și Iași să ajungă la una din căile de negoț ce plecau din Suceava. Lui Ștefan îi stătea însă în cale cetatea Teleajenului — Vălenii, și nu Gherghița însăși.

¹ Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 144-5.

² V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, II, p. 172.

³ Cf. Jablonowski, *l. c.*, pp. 28-9.

La 1-iu Octombrie 1474, știind bine că Turcii vin, și nevroind ca ei să aibă această înlesnire, Domnul Moldovei luă cetatea și „tăie capetele pârçălabilor, și prinse pe soțiiile lor, și atunci a luat mulți Țigani, și cetatea a ars-o“. Asprimea lui Ștefan față de pârçălabi s'ar înțelege prin vre-o năvălire ce ar fi făcut-o ei asupra Ținuturilor moldoveneste vecine.

Laconic, letopisețul moldovenesc înseamnă apoi că peste patru zile se dă lupta „cu Ungurii și cu Țepeluș“, adecă între Laiotă și „fiul“ său Basarab-cel-Tânăr, căruia pentru cine știe ce isprăvi crude i se alipise această poreclă de Țepeluș. Basarab cel Bătrân biruia în ziua aceea — unde, nu ni se spune, dar la 20 — și el era înfrânt. De bună samă luptele se vor fi dat însă pe acolo pe unde Vlaicu Vodă se apăruse împotriva Voevodului Ardealului și Vlad cel din 1396 avuse amândouă luptele lui cu Stibor, noul Voevod ungar de peste munți ¹.

IX.

Lupta de la Podul Înalt (1475).

Întors din Țara-Românească la sfârșitul lui Octombrie 1473, Ștefan trebui să facă fără zăbavă tabără de apărare ca și în 1472. Și într'un rând și în celalt, el cuteza să facă, față de o năvălire turcească, ce nu se mai făcuse până atunci de nimeni: *să taie calea*

¹ Știri numai în letopisețul moldovenesc; cf. „An. Ac. Rom.“, XXVII, p. 117.

Locul din cronica munteană: „în aceeași lună la 5 a fost răz-

năvălitorilor, dându-li fățiș o luptă de la care atârna toată soarta războiului și întreg viitorul țerii.

Își așază tabăra la Vaslui. Locul i se părea cel mai potrivit pentru o așa de primejdioasă încercare, fiind așezat pe o dâlmă, cu un Ținut de păduri împrejur, tăiat de văi adânci și întortochiate, prin care curg râuri care sânt în cea mai mare parte din timp mlăștini cleioase. La 29 Novembre Ștefan scria din Vaslui, cerând ajutor de la Papă¹. Avea cu dânsul toată oastea, până la hânsarii prădalnici: ca unul ce stăpânia de fapt, încă din 1469-70, Secuimea, aceasta-i veni în ajutor cu 5.000 de oameni; trupele ardeleni care izgoniseră pe Laiotă alergară la dânsul, în număr de 1.800 de ostași, dar fără căpeteniile lor, cari nu voiau să încurce pe Rege cu Turcii.

Beglerbegul Soliman trecu Dunărea pe ghiață

boiu cu Ungurii și cu Țepeluș, și au fost învinși; la 20 din aceeași lună a fost bătut și Basarab⁴, ar putea fi tălmăcit ca o luptă îndoită a lui Ștefan, care să fi bătut întâiu pe Ungurii veniți cu Țepeluș și apoi și pe Laiotă. Dar atunci pentru cine lupta el? Și cum se explică ajutorul unguresc al lui Matiaș, prezența Secuilor în oastea împotriva Turcilor, laudele regelui unguresc și deplina împăcare cu dânsul? De ce Laiotă merge cu Turcii și Țepeluș se adăpostește la Ștefan? Ce rost ar fi avut ca, supt amenințarea Turcilor, Ștefan să pornească încă un mare și greu războiu? Totuși și Dlugosz, p. 623, pretinde că Ștefan bătuse pe Magyar, care prăda Țara-Românească, în fruntea a 6.000 de Unguri, și-l izgonise: „paulo ante sex millia Hungarorum, terram Valachiae ex praecepto regis Mathiae vastantium, Magerbalasch, duce eorum, aegre sibi per fugam consulente, usque ad interneconem prostravisse“; p. 623. Cf. și Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 330-1.

¹ V. Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 148-9.

în Decembre, pe la Nicopol, vadul lui Mohammed al II-lea. De aici se poate amenința mai bine Ardealul și trimete apărătorii lui acasă. Cine venia cu un beglerbeg știm: spahiii lui toți și câți Ieniceri i-i dădea Sultanul, — deci nici într'un chip cei 120.000 de oameni¹ cari se socot de obicei. Laiotă, așezat din nou în Domnie, fără luptă, se adăugi Turcilor cu cetele lui de curteni și boieri, simțitor împuținate de înfrângere. Astfel, cu Muntenii și salahorii bulgari, cu achingiile prădalnici înainte, se trecu vadul Siretiului.

Oastea merse în liniște până la Bârlad, unde begii Dunării poposiseră cu un an înainte. Mai departe se intra în necunoscut. Totuși se ajunse la Vaslui în bună rânduială, cu toate că drumurile erau pline de noroiu adânc, într'o neașteptată desghețare, și neguri se ridicau de-asupra apelor crescute. Dar și mai sus, pe drumul Iașului, acolo unde râul adânc al Bârladului primește suvița de apă noroioasă a Racovățului², fiind din toate laturile desis de pădure, se întâlnește oastea creștină. Cronicarul polon, care copie știri venite din Moldova, hotărăște locul astfel; pentru călugărul de la Putna care scrie letopisețul lui Ștefan-Vodă locul de luptă e numai „la Vasluiu“ (на Васлахи). Ureche singur va numi, mult mai târziu, „Podul Îna't“³.

¹ În cronica lui Angiolello-Donado da Lezze, ed. Ursu, 1910, se socot 30.000 de călări (p. 83).

² Circa paludem Rakowycz et fluvium Berlad; Dlugosz, XIV, p. 621.

³ Cf. și Burada, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 429; Xenopol, *Ist. Românilor*, II, pp. 323-4.

Același călugăr înseamnă doar biruința în smerite cuvinte de laudă către Dumnezeu, dând ziua: 10 Ianuar 1475, care se întărește și prin documente¹ Dlugosz știe numai că Secuții erau în frunte și nu pomeneste de Unguri, al căror rol îl arată regele Matiaș în scrisorile: i triumfase de *după* izbândă. Cu bucurie, Polonul, dușman al Ungurilor, înseamnă că ei au fost „striviți”². Atunci Ștefan însuși hotărî, arucându se asupra dușmanului „cu 40.000 de oameni, în cea mai mare parte țerani”³. Urmează prada, goana, fuga de câteva zile a Turcilor, plecarea corăbiilor împărătești de naintea Chiliei și Cetății-Albe, care se apăra din greu⁴, și apoi obișnuitul mare ospăț, la care voinicii de ispravă se fac *viteji*, cu pământuri. Se taie, se trage în țapă, răspingându-se cererile de răscumpărare⁵. Patru begi, treizeci și șase de steaguri, din cele patruzeci prinse, merg la regele Casimir, de al cărui ajutor era nevoie neapărat față de amenințatoarea întoarcere ofensivă a Turcilor. Și Papa din depărtata Romă își are partea lui din glorioasa pradă, ba chiar și Craiul Matiaș, cu care, de fapt, se făcuse încă de mult împăcarea.

Lămuririle pe care le adaugă Ureche după tradiția păstrată până în zilele sale cuprind, pe lângă unele știri folositoare, altele care nu se pot admite. Astfel, în Ianuar, era de sigur

¹ *Col. lui Traian*. VII, pp. 423-4; *Acta extera*, V, p. 300. — La Dlugosz : 17.

² *Acies .. obtrita*.

³ *In quibus maior pars erat agrestium*.

⁴ Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 139-40.

⁵ *Scrisoarea din Buda, Iorga, Acte și fragm.*, III. V. mai departe.

cu neputință să fi „slăbit caii Turcilor cei gingași” — pe o vreme când spahiii din Europa aveau în parte cai ca și ai noștri — pentru că Ștefan „a fost învățat de au pârjolit iarba peste tot locul”. Explicația biruinței fulgătoare prin negura cea mare, „cât nu se zăriau unul cu altul”, poate fi însă, cum vom vedea, adevărată, ca și înșelarea, stratagema cu sunele de buciume și trâmbițe“. „care, dând semn de războiu“, făcu pe Turci de nemeriră în „apă și luncă“¹, trebuind apoi să bătăcăiască prin mlaștină și să taie copacii, să „sfărâme lunca“ pentru a-și face drum, pe când Ștefan îi lovia în spate, „din dos“, „cu oaste tocmită“. Spahiii, neavând unde să se desfășure și să se refacă, să se „tocmească“ și să se „îndrepteze“, fură astfel „tăiați în desime“, luându-li-se și *puștile*. Fugarii ar fi ieșit din codru „în lume“, abia „unde purcede apa Smilei“. Se adaugă și aceia că urmărirea biruitorului a ținut până la Vadul Turcilor, de lângă Ionășești, la Siretiu, — simplă potriveală, firește, după acest nume de „Vadul Turcilor“.

Acestea le aflăm de la Ureche, și trebuie să le primim numai cu acea îndoială critică pe care o inspiră orice izvor târziu. El spune și de movilele morților care s’ar putea găsi și astăzi, și care au îndemnat pe învățătorii de la Rebricea, ca și ființa până astăzi a bisericii lui Ștefan de la Scânteia vecină — biserică în care se deosebesc liniile arhitecturii din acel timp — și șanțurile de la Șcheia, să

¹ Și o scrisoare contemporană vorbește de „certa palude“; Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 35.

propuie ca loc al luptei lunca de lângă un râuleț din acele părți. Cu privire la acele moșii, un călător polon, Strykowski, care a străbătut țerile noastre pe la 1570, zice că le-a văzut „lângă balta Racovățului, în apa Bârladului” — deci el transcrie, în ce privește locul, pe Dlugosz, — și a descoperit și trei cruci de piatră, cum zice că le-ar fi găsit și pe locul celei d'întăiu lupte la Posada¹. Dar el pare să fie înșelat de crucile, fără însemnătate istorică, ce mărginesc de atâtea ori drumurile noastre.

Podul, care se rupe, și mulți se îneacă, zăpăcita năvală peste sfărâmurile lui, săgetarea de Români a celor buimăciți se întâlnesc și în povestiri italiene contemporane², așa încât în privința acestui amănunt nu mai poate fi vre-o îndoială. Nimicirea prin foc a locuinților în calea Turcilor și retragerea la munte, măsură potrivită cu datina românească de a lupta, și luată încă de Țepeș în 1462, e atestată de scrisoarea unui negustor ungar, cu care vorbise „un Român care însuși fusese la luptă”³. Românii sânt 60.000 (!). Locul luptei se arată în acest prețios izvor astfel: „lângă apă erau două înălțimi, de o parte și de alta, și o cale la mijloc: pe acolo trebuiau să treacă”⁴. Pe fiecare înălțime se așează oameni cu tunuri,

¹ Hasdeu, *Arch. istorică*, II, pp. 7, 11.

² *Analele Magaro, Iorga, Acte și fragm.*, III, p. 87.

³ *Ibid.*, p. 92 și urm.

⁴ „Nit weytt von dem Wasser sein zwen Berg auff zwayen Seytten und ein Weg dardurch: da haben sie durchziechn lassen“, *ibid.*, p. 93.

cari trag, la un semn dat, „de șapte ori“. Și negura se adeverește: „și era negură“, spune scrisoarea¹. În chiot încep Turcii. Când ajung „la strâmtoare, de nu se putea da în lături“², pornesc tunurile. Atunci aleargă Secuii, — ca în Dlugosz, 5 000, față de 7.000 de Turci cari ieșiră la lumină. „Și niciun Secuiu nu trebuia să fugă, supt pedeapsă de moarte.“ Ei răsping pe Turci, dar cad 3.000 sau 1.500 din ai lor.

Acum vine atacul lui Ștefan, cu pedestrii români și tunurile, și oastea se risipește. Trei zile ține urmărirea, cale de douăsprezece mile, sute și mii de oameni înecându-se în Siretiu și în Brateș, a căror ghiață, slăbită, se rupe. „Pe căi stau ca snopii pe câmpul de secere“³. Mulțimea îneacă, pe Dunăre, corăbiile cele d'întăiu.

După alte scrisori, reproduse în cronica austriacă a lui Unrest⁴, Basarab-cel-Tânăr, Țepeluș, ar fi făcut și el ispravă în această urmărire a fugarilor, bătând pe un Pașă „creștin“, cu 8.000 de călăreți. Am înțelege atunci de ce acest vechiu ocrotit al Ungurilor, care, după izgonirea din țara lui, era acum în tabăra lui Ștefan, apoi în a lui Báthory, a trimes spoliile, steaguri și arme, cai și trâmbiți, la Pesta, de unde cutare

¹ Und es ist nefflib gewesen.

² In ainer Eng das sy nitt auff die Seyten haben mugen weichen.

³ Das sy lagen in den Wegen alss dye Garben in eym Traufeld.

⁴ *Ibid.*, p. 96 și urm.

din aceste lucruri turcești ajunse în mâna unui nobil stăruian, cunoscut cronicarului¹.

Astfel, din cercetarea izvoarelor, această mai mare biruință a Românilor se desface în următoarele acte: tabăra lui Ștefan la Vaslui; venirea Turcilor pe la Nicopol; trecerea Siretiului de dânsii; așezarea Moldovenilor la strâmtoare și la podul Racovățului, unde dă în Bârlad; atacul Secuilor, cu pierderi mari; împrôșcarea tunurilor; atacul personal al lui Ștefan, cu infanteria țeranilor; urmărirea cu vitejii și hânsarii; luptele lui Basarab-cel-Tânăr în Țara-Românească.

„De Bobotează acum în urmă“, scrie, la 25 Ianuar 1475, din Suceava, Ștefan însuși, cu a cărui mărturie încheiem, „a trimes Împăratul turcesc oaste nespus de mare a Turcilor, 120.000 de oameni la număr, și cu aceia avea ca frunțași pe cei mai de aproape, mai mari și mai iubiți oameni ai lui. Pe Soliman, Pașă și Beglerbeg, cu toată Curtea“ — adecă Ienicerii —, „acelui Împărat, și cu toți Spahiii din Rumelia, și cu Domnul din Țara-Românească, cu toată puterea lui. Și Isa-beg, Ali-beg, Schender-beg“ — cei trei Mihalogli, de la Dunăre —, Daud-beg, Iacob beg, begul de Vucitrn“, . . . nume neidentificabile —, begul

¹ *Ibid.*, pp. 97-8. „Wasser-Wayda“ e Basarab; dacă un alt izvor zice: Basarab Maior în loc de *Minor*, — *Col. I. Traian*, VII, pp. 423-4; *Acta extera*, VII, pp. 229-30, — nu trebuie să ne înșele; cf. Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 86-7; ed. a 2-a, p. 133. — V. și Iorga, *Indreptări și întregiri*, din „An. Ac. Rom.“ 1905, p. 19 (117).

din Sofia..., Piribeg, Iunus, Isac-Pașa și toți prădătorii lor“ — *Husarn* —, „cari toți sânt atotputernici și au fost Voevozii acelei oștiri. Când am văzut noi o oaste așa de mare, ne-am ridicat vitejește, cu trupul nostru și cu armele noastre, și li-am stătut împotrivă și, cu ajutorul lui Dumnezeu cel atotputernic, am învins strașnic pe acei dușmani, ai noștri și ai Creștinătății întregi, și i-am sfărâmat, și i-am călcat în picioare¹.“

Încă din Maiu următor se încercă o lovitură asupra Chilie și Cetății Albe: Ștefan izbuti să răspingă, prin pârčalabii săi și alți boieri, pe begii cărora li se încredinșase această cucerire. La Cetatea-Albă, Moldovenii puseră mâna pe cele patru tunuri ce fuseseră coborite din corăbii; la Chilia dușmanii găsiră cetatea sfărâmată din porunca lui Ștefan însuși², care o făcu apoi și mai frumoasă, închinând în ea și o biserică Sfântului Nicolae. Astfel, pe când Turcii luau Caffa în Crimeia și castelul vecin al Mangupului (Theodori), de unde Ștefan își adusese cea de-a doua Doamnă, malul moldovenesc al Dunării și Mării Negre scăpă de cucerire³.

X.

Lupta de la Valea-Albă (1476).

Răsbunarea Sultanului fu amânată însă pentru anul 1476. Data aceasta, Ștefan tre-

¹ Italienește, în *Col. lui Traian*, VII, pp. 420-2 și *Acta extera*, V, pp 301-2; nemțește, în Iorga, *Acte și fragm.*, III, pp. 91-2. Și o formă latină, originală, e pomenită *ibid.*, p. 92.

² Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 89.

³ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 140 și urm.

buia să fie lovit din trei părți, și din toate fără ca el să fi putut să se aștepte: Tatarii erau să năvălească pe la Ștefănești pe Prut asupra Sucevei, corăbiile erau să se înfățișeze înaintea Chiliei și Cetății-Albe, iar Turcii, călăuziți și acum de Munteni, erau să între, supt călăuzirea Sultanului însuși, de-a dreptul, pentru a nu li se prinde de veste, prin vadul de la Isaccea.

În Maiu Ștefan răspinse cererile turcești: cedarea celor două cetăți, prinșii din 1475, fugarii din Caffa cari se adăpostiseră la Cetatea-Albă, în sfârșit haraciul pe trei ani¹. La Galipole se gătiră îndată corăbiile pentru Dunăre, iar la 13 Maiu Sultanul ieșia din Adrianopol².

Atacul împotriva cetăților dunărene nu izbuti nici data aceasta: Ienicerii, cari se coborîră din luntri, fură răspinși. La Cetatea-Albă, care fusese întărită pe rând, de pârcălabul Fedorca, în 1440, de pârcălabul Stanciu — pe vremea când era câte un singur pârcălab —, în Mart 1454, primi nouă întăriri, făcându-se de iznoavă poarta cea mare, de pârcălabii Luca și Hărman, în 1475-6³. Chilia, cum s'a

¹ Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 56.

² *Ibid.* Drumul Turcilor în Angiolello, ed. Ursu, p. 86 și urm.

³ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, din „An. Ac. Rom.“, XXX. — D. profesor Olgierd Górká atribuie lui Hărman noua cronică, în limba germană, a lui Ștefan, pe care d-sa a găsit-o de curând la München. Îl rugasem să mi-o comunice, dar, scrisoarea mea neajungându-i, a trebuit să mă lipsesc de acest neașteptat izvor, despre care mi s'au spus așa de atrăgătoare lucruri.

văzut, fusese clădită din temelii chiar după risipa din 1475. sau, mai bine, se risipise vechea cetate din oștrov și se făcuse în loc alta pe țerm, în față¹.

Nici năvala Tatarilor din „câmpiile Cetății-Albe“, cari veniră în număr de 10.000 și culeseră mii de robi, nu izbuti: pârcălabii Cetății-Albe îi bătură înainte de a trece Nistrul înapoi și li luară bogată pradă de oameni².

Tatarii cari năvăliseră în Țara-de-sus, „cu doi Hani un mârzac“, trecând Prutul, cum s'a spus, la Ștefănești, îngrozind Suceava și silind pe Doamna lui Ștefan a-și găsi un adăpost la Hotin, fură oprîți de Ștefan, care-i întâmpină la jumătate de zi de Suceava. Dar ei putură să se întoarcă nevătămați, cu tot ce câștigaseră³.

Pe la începutul lui Iulie se mântuise, de bine, de rău, cu Tătărimea⁴. Ștefan crezu că Turcii vor veni iarăși prin Muntenia și vor apuca drumul *cel nou*, prin Bârlad, spre Vasluiu și Iași pentru ca să ajungă la Suceava. De aceia se coborî el și data aceasta la Bârlad, luând, de sigur, pentru locuitorii din Țara-de-jos măsurile pe care le luase și în 1475. „Sântem în lagăr“, scrie el Brașo-

¹ Despre „cetatea ce făcea Moldoveanul la Dunăre“ vorbește și un raport din Buda; Iorga, *Acte și Fragm.*, III, p. 57.

² *Acta extera*, VI, pp. 320-1: povestire a unui om al lui Vlad Țepeș.

³ *Ibid.*

⁴ La 11 Iunie Ștefan scrie „din valea Berheciului“ (Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 19; Hurmuzaki, XV, p. 91, no. CLIX), pârând Brașovenilor neprietenia lui Laiotă.

venilor, la începutul lui Iunie, „cu toată puterea noastră și mergem asupra Turcilor.”

Dar Laiotă, care încercase în zădar a se îmbuna cu creștinii și care știa acum că Matiaș, împăcat formal cu Domnul Moldovei, vrea să așeze în București pe Vlad Țepeș, care stătuse mulți ani la Buda, închis ca trădător față de creștinătate, sfătui pe atot puternicul Împărat să încerce calea cea veche, care și pe Ștefan îl dusesese odată la biruință, drept în Suceava lui Petru Aron. Astfel toate pregătirile Moldovenilor trebuiră schimbate în cea mai mare pripă. Firește însă că Sultanul trecu cu cete ușoare. Domnul trimese la Oblucița pe Șendrea, cumnatul său, și apoi pe Vistierul Iuga, ca să apere vadul¹. Apucând pe vadul Siretiului, Ștefan ajunse la Bacău și de aici la Roman. Fu silit să părăsească și acest loc de pândă și, arzând totul în cale pentru a face pustiu în jurul dușmanului, el se dădu către cetatea Neamțului. Se opri în codrul bătrân, lângă apa gălbuie, săracă al cării nume de Valea-Albă, Părăul Alb, se explică prin înfățișarea ei lăptoasă.

N'avea, data aceasta, cu toate negocierile din 1475, niciun ajutor secuiesc, unghuresc,

¹ Povestirea Genovesilor din Suceava în *Col. lui Traian*, VII, p. 377 și urm., vorbește de „castrum de tabulis”, cetatea de scânduri, făcută, împotriva lui Laiotă, de Ștefan, la Dunăre. Ștefan ar fi fost și el aici, și ar fi lăsat apoi pe Șendre cu 1000 de călări, pentru a urmări pe Tătari două zile. Se întoarce apoi aici, unde stă, cu 10.000 de boieri, după plecarea țeranilor, trimetând pe Iuga Vistierul, cu 1000 de cai, înainte. Acum Ștefan se retrage la Vaslui, „in quondam silvam iuxta opidum Vaslui vocatum”, pe când Turcii întăresc cetatea, apoi înaintează câte zece mile pe zi. — Cf. Angiolello, p. 88.

polon, ci numai pe viteji, voinici, iunaci și hânsari. Pe ceilalți ostași nu, pentru că frica Tatarilor făcuse pe țerani a se cere acasă¹. Tunurile erau așezate la loc potrivit ca și la Vaslui.

Aici se întâlnește deci biruitorul lui Soliman Hadâmbul cu Sultanul însuși, care avea și pe călăreții Asiei și pe Ieniceri și pe topcii, tunarii cari în 1475 lipsiau poate cu totul. Dar, ca și atunci, era oaste obosită, dacă nu de alt războiu, măcar de drumul de vară, de foame în țară arsă, de sete în zile sălbatece de Iulie².

Letopisețul jălește numai peirea ostașilor moldoveni, la 26 Iulie, și blastămă pe „Turcii afurisiți” și pe „viclenii Munteni” (12.000). Ștefan însuși, în inscripția, bine păstrată, de la biserica pe care a înălțat-o întru pomenirea boierilor și ostașilor săi la Războieni, satul din vecinătate, vorbește astfel urmașilor: „În zilele blagocestivului și de Hristos iubitorului Domn Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voe-

¹ „Inter suos non defuerunt murmurationes, cum iam per duos menses eum in bello secuti fuissent, dicendū: quid ad nos de hoc bello cum nostras mulieres nostrosque filios Tharthari abduxerint cumque quosdam recedere intellexisset, timensque ne, si sic recederent, in eo bello, eos postea habere non posset, habito consilio cum suis noxiis, ad 15 dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium exposit cum comeatu redire deberent.” Așa făceau și Sultanii cu Spahii lor; v. Iorga, *Studiul și doc.*, XVI, p. 114: „El quale Turcho aveva dato licenza al suo exercito, per qualche giorno si dovesse allarghare per el paese, per rispetto della peste, con comandamento expresso che, passato sarà un mese, si debiano ridurre allui come prima, cioè in Andrenopoli”.

² Cf. Angioletto, *l. c.*, p. 48.

vod, în anul 6984 [1476], iar al Domniei lui al douăzecelea curgător, ridicatu-s'a puternicul Mahomet Împăratul turcesc cu toată puterea sa răsăriteană, încă și Basarab Voevod, căruia i se zicea Laiotă, a venit cu dânsul, cu toată țara băsărăbească, și au venit să prade și să iea țara Moldovei, și au ajuns până aici, la locul ce ce zice Părăul-Alb, și eu, Ștefan Voevod, și cu fiu-mieu Alexandru, ieșit-am înaintea lor: unde am și făcut mare războiu cu dâșii, în luna lui Iulie în 26, și, cu voia lui Dumnezeu, au fost biruiți creștinii de către păgâni, și au căzut acolo mulțime mare dintre ostașii Moldovei. Tot atunci și Tatarii au lovit țara Moldovei din ceia parte. Drept aceia, etc.¹.

Mai avem însă o mărturie a lui Ștefan, cuvintele pe care, în numele lui, le spune la Veneția, mai târziu, Ioan Țamblac, „unchiul“ său, rudă de origine constantinopolitană, greacă: „În nădejdea vecinilor s'a întâmplat împotriva mea ceia ce am spus. Pentru că, de n'ar fi fost așa, aș fi făcut din două una: sau m'aș fi împotrivit dușmanului la vad și nu l-aș fi lăsat să treacă², ori, dacă aceasta mi-ar fi fost cu neputință, aș fi încercat a scăpa pe oamenii țerii mele, și nu aș fi suferit atâtea pagubă. Dar ei m'au lăsat singur, și s'a întâmplat ca mai sus. Și, dacă ar fi fost singur, n'ar fi fost atâta rău, dar el a făcut să vie Muntenii de o parte și Tatarii de alta, și el însuși cu toată puterea lui, și m'au încunjurat din trei

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 43-4

² Overamente me haveria opposto al inimico sul passo, e non l'haveria lassado passar.

părți, și m'au găsit singur, și, toată oastea mea zăpăcită, pentru mântuirea familiilor lor¹. Și gândiți-vă d-voastră câte le aveam asupra mea, fiind împotriva-mi atâtea puteri! Eu, *cu Curtea mea*², am făcut ce mi-a stat prin putință, și s'a întâmplat ceia ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, și lăudat să fie numele lui³!”

Ureche, din partea lui, adaugă presupunerea, întărită și de aiurea, că Ștefan ar fi căutat să apere vadul de la Oblucița (Isaccea), pe unde a trecut Sultanul. Din tradiție se mai spune că luptătorii noștri „s'au pedestrit” și că odată Ștefan căzuse de pe cal, ajungând în primejdie de moarte.

Insemnarea *turcească* mai veche e tot așa de scurtă ca și aceia despre lupta de la Vaslui⁴. Cronica, mai îmbielșugată, dar mult mai târzie, a lui Seadeddin, de la sfârșitul veacului al XVI-lea, are însă o pagină strălucitoare de adevăr: se pomenește arderea țerii — pe care Ștefan n'o tăgăduia —, se înseamnă că pădurea „era închisă cu copaci uriași”, mărgenită cu șanțuri și apărată la porți cu spini, dincolo de care se aflau tunurile — ca la Vaslui. Turcii nu nemeresc, din pricina

¹ Et tuto lo mio exercito confuso, per salvation de le soe fameglie.

² Con la mia Corte.

³ Hurmuzaki, VIII, p. 24. Reprodus și în I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, II, și în Iorga, *Scrisori de Domni și de boieri* (traducere).

⁴ Leunclavius, *Annales și Historiae* (Frankfurt-pe Main, 1596-1591).

călăuzei, care e ucisă, dar și de osteneală, căci „multe zile rătăciseră prin câmpii aceia grozavi, culcându-se în praf, având spini în loc de saltea și perne, și multora, de praf, li se umflaseră ochii în cap“¹.

Și Seadeddin spune că pădurea a fost încunjurată. Atacul turcesc începu cu săgeți și tunuri, la care se răspunde tot așa de Români, ale căror ghiulele bat însă prea sus. Ceia ce nu împiedecă pe Ieniceri de a cădea cu fața la pământ, de furia tunurilor². Mohammed însuși ieia atunci „buzduganul cel cu șese aripi“ și se pune în fruntea lor, cel mai sigur mijloc de a-i face să se ridice. Urmează spahiii, cari se răpăd la *puști*. Abia seara însă, învierșunarea osmană câștigă biruința asupra puterii de jertfă a Moldovenilor, ucizând pentru a învinge. Dar și atunci cete luptă în noapte, desnădăjduit, „pentru femeile lor și copiii lor“, desprețuind averile, care căzură mai lesne în mâinile Turcilor³. Basarab Laiotă era de față, fără să se lupte; ca parte de pradă, el avu porcii, de cari Turcii nu voiau să se apropie⁴!

Însemnările Italianului Angiolello, în serviciul lui Mohammed al II-lea și însuși martur al

¹ „Molti giorni se n'andarono vagando per quell' horida campagna, colcandosi nella polvere e spine in vece di matarazzi e guanciali, et a molti da gran polvere gonfiaronsi gl'occhi“; traducerea lui Bratutti, II, Madrid 1652, p. 97 și urm.; reprodusă de Hasdeu, în *Arch. Istorică*, I², p. 32.

² Non potendo star fermi contro li fulmini del cannone, cascati giù con la faccia giacquero prostrati in terra.

³ Con tutto questo li rimanenti nemici non tralasciarono l'armi di mano per difendere le loro mogli e figliuoli, e col loro sciocco coraggio fecero nuovi sforzi et impulsì.

⁴ *Ibid.*

luptei, pot fi luate ca o cronică a Turcilor. După ele, Ștefan arde țara în cale ; de dogoarea focului „fumegă văzduhul“ și se înegrește oastea năvălitoare. Ștefan are 20.000¹, Basarab, a căruia oaste își face tabără în coada Turcilor, numai 12.000. O știre foarte însemnată e răspingerea avangardei turcești supt Soliman, învinsul din 1475, de Ștefan, care încearcă deci lovitura lui din anul trecut, ieșind din cetatea-i de șanțuri, spini și tunuri și, la trei de după amiazi, înaintând biruitor, peste spahii uciși, până la corturile beglebergului, care, numai după multă vânzoleală, îl face să se întoarcă².

Atunci se mișcă Sultanul, ajungând la pârăul cel cu puțină apă și acuma secat, cu malurile înalte³. Tunurile moldovenești bat prea departe, la peste o milă, cam în zădar. Cu greu se trece apa, căzând mulți și fiind Sultanul însuși în primejdie ; un rob italian pierе „la două prăjini“ de scumpa persoană a Împăratului. Acuma Mohammed călărește „în galop“ spre infanteria sa, o ajunge și se dă lupta cea mare asupra cetății din pădurea deasă ; cad 200 de Români aici, 800 sânt prinși, carăle, și — firește — tunurile, luate. Dincolo de pădure, în loc deschis,

¹ „Valacchi et Armeni“ = „Valahi și Români“; Ursu, p. 89

² Ursu, *l. c.* : „circa hora din nona“ — după prânzul Ienicerilor — „... Stefano usci... et messe în fuga le scorte di Soliman-Bassa, et ne amazzò alcuni, et, seguitandoli fin al paviglione, messe a romore l'antiguardia. Il Bassa montò subito a cavallo et gli andò contro, et furono alle strette, et ne morì dall'una parte et dall'altra, ma, per esser Soliman-Bassa più grosso di gente, e tuttavia aggriongeva, fù forza al conte Stefano di ritirarsi.“

³ Un torrente largo bonamente un tirar d'arco, con poca acqua et già roso, et haveva le ripe alte.

bogat în ape, se stă trei zile: de aici pleacă cete, arzând sate și târguri, trăgându-lanțuri de fier pe pământ ca să afle după sunet gropile cu grâne și comori. Aceia în care se găsea Angiolello vede Suceava, cu „șanțuri și pălânci încunjurate, cu casele și bisericile (*sic*) de lemn, coperite cu șindilă, iar castelul de piatră și cărămidă, pe un povârniș afară din oraș, garnisonat și aprovisionat“. De acolo se merge la Neamț, „un castel tare în munte“, unde erau prinși turci din 1475; opt zile bat șapte tunuri; două se rup. „Iar cei ce erau în cetate, nu voră să se supuie, și se apărau cu tunuri, și nu li păsa de noi.“

În sfârșit oastea, hrănită cu ceva carne, brânză și... miere, nefiind pâne, se retrage spre Dunăre, unde așteptau corăbiile cu provisiile. Se ia drumul, încă bogat în hrană, pe la Nicopole spre pasurile Balcanilor.

Dintre cronicile vecinilor creștini, *Dlugosz*, Polonul, știe de năvala Tatarilor asupra Sucevei și crede că Ștefan a putut bate rău și izgoni iute pe acești năvălitori; el pomenește arderea țerii în calea dușmanilor. Se spune la dânsul că Mohammed al II-lea a trecut pe luntri — ca în 1462 la Nicopol —, „pe cinci poduri de vase“, știm de aiurea. În drum, Turcii cari se răzlețesc sânt puși în țapă ori jupuiți, — cum făcuse Vlad în aceeași an; dar pe atunci Tepeș era încă la Mediaș, cu Ștefan Báthory, vice-voevodul ardelean, care pornise să-l aducă în Scaun¹. La Valea-Albă Turcii ar fi prins

¹ Bogdan, *Vlad Tepeș*, p. 60.

pe Moldoveni și pe la spate, fără a-i îngrozi¹; ar fi căzut 30.000 de Turci. Țara părăsește pe Ștefan, adaugă scriitorul polon. Și el știe, ca și letopisețul moldovenesc, de prădăciunile din țară și de încercarea împotriva Sucevei și Hotinului: și de la dânsul se vede că aceste cetăți — ca și Romanul, de alminterea, dar *nu* și Neamțul —, n'au fost asediate, ci numai târgul de supt ziduri, „podgradul“ peri în flăcări. Ar fi de mirare, pentru o oaste ca aceasta și pentru un Sultan ca Mohammed, dacă lucrul nu s'ar lămuri prin marea lipsă de hrană și izbucnirea bolilor molipsitoare în oastea obosită².

Scrisorile *italiene* adaugă zvonul despre fuga lui Ștefan peste hotare și petrecerea lui la Sniatyn: e de sigur o știre greșită, care nu se întâmpină în niciunul din izvoarele vrednice de crezare³. El ar fi avut numai 6.000 de oameni⁴ în tabără de la Roman, „lângă care, la vre-o milă italiană, este o cetate“. Încă de la sfârșitul lui August Turcii pleacă spre corăbiile lor risipite de furtuni. Secretariul venețian Gerardo putea scrie, din Brașov, în cale spre Moldova, astfel: „Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale, *fără a fi luat o singură cetate* și fără altă pagubă pentru

¹ Nec sic quidem tunc aliquo pavore circumdatum, sed pugnam ultro appetentem, strenuissimeque cum suis pugnantem; XIV, p. 645.

² Cf. și Bonfiniu p. 424: o scurtă mențiune despre prădarea Moldovei.

³ Cf. povestirea prinșilor genovesi din Suceava, *Col. lui Traian* 1876, p. 378 și urm.

⁴ Raportul omului lui Vlad Țepeș, *Acta externa*, V, p. 319: „Romanvasar.... dove propinqua è una fortezza per circa uno miglio italiano.“

Moldova decât prada ce a dus cu sine ; iar Ștefan-Vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată Domnia lui" ¹.

XI.

Războaie muntene după 1476 : restabilirea și moartea lui Țepeș, așezarea în Scaun a lui Basarab-cel-Tânăr (1476-7).

Încercarea lui Laiotă de a năvăli în Ardeal pe la Oituz nu izbuti. Báthory era gata să între în Țara-Românească aducând pe Vlad Țepeș. La 2-7 Octombrie ei erau, și cu Sârbul Iacșici, tovarășul de luptă în Bosnia al lui Vlad în Brașov, unde Sașii se strâneau în jurul lor, după porunca din 6 Septembrie a regelui ². Această oaste de „25.000“ de oameni avea și tunuri. Se trecu pe la Bran, și înainte de Târgoviște Laiotă fu biruit, luându-i se „optsprezece steaguri turcești (?), căci fiecare steag avea supt el o mie de cai“ ³ ; la 8 Ardelenii erau supt Târgoviște, unde noul Domn așeză pe pârcălabul Crâstian ⁴. La 11 și Bucureștii vedeau steagurile de Domnie nouă, și îndată cetatea, de unde Laiotă, rănit, fugise la Giurgiu — ca Radu în 1472 —, era luată, prin supunere de bună voie, dar numai după

¹ Hurmuzaki, VIII, p. 15, no. XX.

² Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 183-5; Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 66.

³ Perchè cadauno stendardo havia sotto si mille cavalli; Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 58.

⁴ Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 334-5; Bogdan, *Relațiile Țerii-Românești cu Brașovul*, I, pp. 357-8.

o încunjurare de cinci zile, la 16 Novembre, căpătându-se pradă de corturi turcești foarte frumoase, de cai scumpi și cămile. Peste puțin sosia și Ștefan, cu „15.000“ de călări¹ Se făcea între cei doi Voevozi jurământ de frăție², și Ștefan lăsa „fratelui“ său o strajă de 200 de oameni din Curtea sa.

O întoarcere a Turcilor din Giurgiu cu Laiotă puse însă sfârșit îndată stăpânirii și vieții lui Vlad, care peri într'o încăierare, se pare la Bălteni, lângă București, fiind îngropat, spune tradiția, în mănăstirea Snagovului. La 5 Ianuar 1477 Ștefan avea bănuieli că lucrurile merg rău peste Milcov și întreba, din Hârlău, pe Brașoveni³. Îndată va fi aflat de peirea prietenului și a curtenilor rămași pe lângă el și de întoarcerea urgisitului de Laiotă.

Cu aceasta se risipia marele plan de luptă al lui Matiaș, alcătuit la începutul anului: între contingente, era trecut Ștefan cu 80.000 și Vlad Țepeș cu 4.000 de oameni⁴, sau, după o altă versiune⁵, într'o scrisoare din 29 Ianuar 1476 a lui Matiaș, Ștefan cu „12.000 de că-

¹ Hurmuzaki, VIII, p. 24; cf. scrisoarea lui Matiaș Corvinul, *ibid.*, pp. 22-3, no. XXVI = *Acta extera*, V, pp. 335-6; cf. Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, II. cc.; v. și Unrest, în Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 99.

² Teleky, *A Hunyadyak kora*, XI, pp. 570-3.

³ De facto magnifici Ladislai, fratris nostri in Magna Walahya..., si aliquod malum; Hurmuzaki, XV, p. 96, no. CLXIX.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 101.

⁵ Iorga, *Lucruri nouă despre Țepeș*, în *Conv. lit.* pe 1901, p. 154; italienește, Iorga, *Studii și doc.*, XVI, pp. 118-9, no. XII. Ardelenii nobilii sânt trecuți 10.000, Secuii 32.000!

lări, 20 000 de pedestri și destule tunuri“, iar Vlad, numai cu 8.000 de călări și 30.000 de pedestri (șerani); aici se numără și cei 2.000 de ostași români al Ardealului, „cari sânt lăudați mai mult decât oricari în lupta cu Turcii; cari sânt din moștenirea părintelui regelui“ — Ioan Hunyadi — „și cari totdeauna au luptat împreună cu părintele regelui, și chiar împreună cu Măria Sa și ai săi“. O socoteală făcută în Buda la 1475 prevede 40.000 de oameni pentru Ștefan, sumă făgăduită de solii lui ¹.

Îndată după aceasta, Laiotă era însă scos — în toamna anului 1477 — în folosul lui *Țepeluș*. De oare ce cronica șerii n'are nicio însemnare, trebuie să credem că Ștefan a trimis pe acesta din urmă cu pribegi de-ai lui și ajutor de-al său, cum trimesese Vlad Țepeș pe Ștefan însuși ².

XII.

Întărirea Chiliei și Cetății-Albe (1479).

Lupta din Câmpul-Pâinii.

După lupta de la Valea-Albă, Ștefan n'are, o bucată de vreme, altă grijă decât întărirea cetăților pentru a se putea împotrivi noului atac ce era de așteptat din partea Turcilor.

„În anul 6987 [1479], Iunie în 22, a început a se zidi cetatea Chiliei și s'a isprăvit în

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 117, no. XI.

² Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 186-9; o notiță greșită în Dlugosz, XIV, p. 665.

același an, la 16 Iulie“, spune letopiseșul. De sigur însă că era vorba numai de o întărire, fiindcă, oricum, trei săptămâni n'ajungeau pentru ca să se facă o cetate nouă. Pomenirea în cronică arată însemnătatea cea mare ce se dădea, nu acestei prefaceri și întregiri, ci înseși cetății care asigura Moldovei stăpânirea asupra Dunării-de-Jos.

O inscripție de la Cetatea-Albă ni arată că și aici s'a făcut aceeași operă de întărire. Ea spune: „În zilele blagocestivului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitului și de toată lauda destoinicului Io Ștefan Voevod, Domn a toată Țara Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, s'a început și săvârșit acest zid, supt pârcălabii Duma și Hărman“¹

Măsurile acestea se luau în vederea unei expediții a begilor dunăreni, cu Alî și Ischender Mihalogli în frunte, asupra Moldovei. Și corăbii se iviseră pe Marea Neagră, dar ele meraseră să nimicească o ultimă stăpânire creștină, genovesă în Crimeia, castelul Matrega, al familiei Ghizulfi²; Ștefan nu avea de gând să ajute pe ultimul „domn“ de Matrega, care fugi la dânsul, dar fu „prădat“, după datina de a se opri fugari de războiu (ca după Nicopol, în 1396): prin 1482 i se făgăduia în schimb una din cetățile moldovenești³.

Turcii begilor dunăreni apucară spre Ardeal, pe la Turnul-Roșu, și se ciocniră la Câmpul-

¹ Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă*, p. 338.

² V. Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 63.

³ De darme uno castelo in Velachia; *ibid.*

Pânii, când, după o pradă bogată, se gândiau să iasă din țară prin trecătoarea Murășului. cu Ștefan Báthory, Pavel Chinezul, din Banat, Român de obârșie, și Sârbul Iacșici, tovarășii lui Vlad Țepeș (13 Octombrie). Izvoarele spun anume că Muntenii lui Basarab-Țepeluș, — 4-5.000 de pedestri, luptând după un gard de sulii, din dosul cărora săgetează¹ —, cari trebuiseră să ajute pe năvălitori, să-i întovărășească și călăuzească, fură zdrobiți cu totul de călărime². Români ardeleni luaseră parte, în număr mare, la această luptă³.

XIII.

Lupte muntene. Scoaterea lui Basarab-cel-Tânăr (1480-1).

Câtva timp încă, Țepeluș are să se teamă de Laiotă, care fu adăpostit mai multă vreme în Ardeal. Încă în cursul anului 1480, Basarab-cel-Bătrân muri, și poate că însemnarea lui Dlugosz⁴ că „Radu“-Vodă a fost dat lui Ștefan de „cetățenii din Brașov“⁵ să fie în legătură cu această întâmplare: de fapt, multă vreme Laiotă petrecuse ca pribeag acolo, în Brașov⁶.

¹ Ain yeder hat ainen Spies mit zwaien Zucken; den setzt er fur sich, der Annder desgleichen, und machen alls eynen gueten Zaim umb sich, daraus schiessen sy, und sy haben auch grossen Schaden gethan mit Schiessen; Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 102.

² V. și Dlugosz, XIV, pp. 695-6; Bonfiniu, p. 446 și urm.

³ Izvoarele sânt arătate cu de-amănuntul în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 153, nota 3.

⁴ XIV, p. 665.

⁵ Tradentibus sibi ultro illum civibus de Braszow.

⁶ Cf. Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 191-2.

În 1481 frații Mihalogli se gătesc iarăși împotriva dușmanilor de peste Dunăre. Basarab-cel-Tânăr era din ce în ce mai mult omul Turcilor, și Ștefan avea acum alt „domnișor“ muntean la îndămână, pe un anume Mircea, fiu și el al lui Vlad Dracul. Bănuind un atac turcesc, el puse tabără la Roman, unde se afla la 15 Mart¹. Turcii, cari loviră și Orșova, în April, apucară acum, în Maiu, pe la Munteni și luară drumul de odinioară al lui Radu-cel-Frumos; nu departe de locul unde fusese oprit acesta, Socii din Ținutul Bacăului, Moldovenii li ieșiră înainte, cu Ștefan ori cu fiu-său cel mare, Alexandru, care stătea obișnuit prin aceste părți, — la *Lunca-Mare* de pe Siretiu. Se pare că nu s'a dat o luptă, pe care letopisețul ar fi însemnat-o neapărat, și că retragerea begilor dunăreni se datorește și știrii despre moartea marelui Sultan Mohammed al II-lea².

Pedeapsa pentru Basarab, care se lăuda că el a „întors“ pe Turci, plecați asupra Ardealului, nu întârziè. Îndată după plecarea Turcilor și fără a mai lăsa răgaz de odihnă acestora și călăuzului lor, Ștefan săvârșește împotriva noului vecin muntean ceia ce săvârșise înainte de aceasta, la 1473, împotriva celui vechiu. Iarăși, fără a se mai pomeni acum

¹ Cf. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, ed. a 2-a, p. 105 nota 1, pp. 178-80, 282-5 și urm.; Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, p. 75; Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, p. 338.

² Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 116: „când a venit All-Beg și frate-său Schender-beg și cu Țepeluș, și au prădat țara noastră până la *Lunca-Mare*“; Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, ed. a 2-a, p. 167.

de împărțirea steagurilor, se caută vadul la Râmnicul-Sărat. În lupta aprigă ce se dete, la 8 Iulie, dincolo de apă, Ștefan pierdu pe boierul Costea și pe însuși cumnatul său Șendrea. Totuși biruința deplină fu câștigată de Moldoveni: treizeci de steaguri, muntene și turcești, fură trimise lui Matiaș, Craiul ungar. Letopisețul moldovenesc înseamnă cu deosebite laude această izbândă: „mare, multă gloată de oameni, fără număr fu învinsă“, „toți vitejii și boierii au perit atunci, și va fi de pomină acest războiu și această moarte până la capătul veacului“; ospățul de biruință ar fi fost de o strălucire neobișnuită¹. Povestirea lui Ureche despre „sfântul mucenic Procopie, îmblând de-asupra războiului călare și întrarmat ca un viteaz, fiind într'ajutor lui Ștefan-Vodă și dând vâlvă oștii sale“², e în legătură cu însemnarea vechilor anale slavone că lupta s'a câștigat „cu rugăciunea Precistei Maicei lui Dumnezeu și a tuturor sfinților și cu rugăciunea sfântului și slăvitului mare mucenic Procopie“, a cărui zi totuși nu cade atunci și pe care-l dădu Ștefan ca hram bisericii de la Bădăuți în Bucovina, înălțată întru pomenirea acestei biruințe³. Adăugim că biserica a fost făcută la Bădăuți pentru că o biserică, a Sf. Paraschive, fusese ridicată la Râmnic după ciocnirea din 1473.

Despre rostul luptei acesteia de-a doua nu

¹ Bogdan. *Cron. inedite*, pp. 42-3.

² Ed. Kogălniceanu, p. 166.

³ Kozak, *Inschriften*, VI, pp. 45-6; citire mai rea în *Archivæ* din Iași, VI, p. 476.

se poate afla mai mult decât despre al celei d'întăiu. Regele Ungariei s'a lăudat cu biruința, într'o scrisoare ce ni s'a păstrat; de acolo se pot lua știri tendențioase: că oastea învinsă ar fi fost de 30.000 de oameni și că ar fi câștigat lupta trupe ardelene, supt „căpitani' regali”¹.

Despre o înaintare a lui Ștefan asupra Bucureștilor nu se vorbește. De alminterea Țepeluș n'avea comori ca Radu, și el nu apucă spre Giurgiu, unde știa că nu-l vor putea ajuta Turcii, ocupați acum cu lupta dintre cei doi fii ai Sultanului mort. Pe supt podgorii, el se îndreptă spre Pitești, și va fi trecut apoi Ôltul prin vadul Slatinei, cu ceata de boieri ce se mai ținea de dânsul. Mircea, ocrotitul lui Ștefan, rămase acum să-și caute singur de Domnie, dar el peri, când și cum, nu se poate ști. Iar, printr'o coborâre de oști ca aceia din Novembre 1474, toamna, împotriva lui Laiotă, sau ca aceia din Novembre 1475, cu Vlad Țepeș, și de bună samă pe aceiași drum, Ungurii lui Ștefan Băthory pătrunseseră până la Târgoviște sau făcuseră drum până acolo lui Vlad Călugărul, candidatul lor².

Iarna, Țepeluș se întoarse. El putu pune mâna pe cetatea *Crăciunei*, căci nu e de crezut ca aceasta să fi fost până acum, după atâtea

¹ *Acta extera*, V, p. 438 și urm.; VII, pp. 360-3, n-141; *Monumenta Vaticana*, ser. I, VI, pp. 181-5; Fraknói, *Mátyás Király levele*, II, pp. 156-60. Ajutorul Brașovenilor, de care vorbește Ureche, ed. cit., p. 166, e luat din notița lui Dlugosz despre predarea lui Radu-Vodă de către locuitorii Brașovului; v. mai sus, p. 148.

² Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 197-8.

biruințe a lui Ștefan, încă a Muntenilor. Tot în iarnă, Alexandru, fiul lui Ștefan, răspunse la această provocare: la 16 Ianuar 1482 el era la Bacău, cu oastea gata ; îndată și Ștefan aleargă la hotarul aceasta, pentru a treia oară amenințat în cursul Domniei lui. La 10 Mart, Crăciuna era luată, și i se dădeau pârčălabi moldoveni, Vâlcea și Ivanco¹. Basarab-Vodă era, două săptămâni după aceasta, la Gherghița, dar nu în ofensivă, căci peste puțin el luă iarși drumul spre Oltenia înrudirilor și prieteniiilor sale politice, — unde fu omorât de boieri².

XIV.

Luarea de Turci a Chilieii și Cetății-Albe (1484).

Urmă pace, câteva luni de zile. Ștefan putea s'o creadă și mai bine asigurată. Din cei doi feciori de Împărat, biruise cel mai pașnic, Baiezid, care nu doria decât să ducă viață evlavioasă în Țarigradul lui.

Totuși în 1482-3 se întări Romanul, făcându-se aici pentru întâia oară *cetate de piatră*, ca la Chilia, la Cetatea-Albă, la Neamț la Hotin, la Soroca, la Tighinea³. Cetatea de lemn, arsă de Matiaș în 1467, nu se putuse ridica din nou, până la această vreme ori, altfel, Mohammed al II-lea trebuie să o finimicit din nou, la 1476. Într'un târziu Nicolae Costin

¹ Letopisețul moldovenesc.

² Cf. Lăpčdatu, *Vlad Călugărul* (din „Convorbiri Literare“), p. 21 nota 1 ; Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 198 și urm., 339.

³ Letopisețul moldovenesc.

scrie că această cetate „au căzut și s'au răsipit de apa Moldovei“¹.

Ienicerii cerură pe neșateptate, în vara anului 1484, un războiu, și Baieziid nu se putu da în lături. Nu văzu în preajma lui nimic mai folositor și mai slab apărat decât cetățile din Țara de-jos ale lui Ștefan.

Încă de la 1483, Muntенii râvniau vechea lor Chilie²; ei fură bucuroși, și supt Domnul cel nou, să fie călăuzii Turcilor pentru cucerirea cetății.

Sultanul însuși, într'o scrisoare³ care trebuie să fie din 11 August 1484, vorbește astfel despre isprava sa: „Vă fac știre că Ștefan Voievodul Moldovei, a fost până mai dăunăzi(??) sluga credincioasă a răposatului meu tată și a bunului meu“ — Ștefan n'a apucat însă zilele acestui bun, Sultanul Murad, mort la 1451 — „și că niciodată(??) nu li-a călcat poruncile; apoi, îndemnat de mintea lui cea proastă, începu să nu ne mai asculte. Ba încă se puse a prăda Țara-Românească, care plătia haraciu Împărăției noastre. Pentru care supărându-ne, am plecat cu ajutorul lui Dumnezeu spre Moldova, cu toată puterea noastră“ — deci Ienicerii și Spahiii Europei și Asiei, achingii fiind mai puțini, căci n'avuseră vreme să se strângă. „Cu ajutorul lui Dumnezeu“, urmează scrisoarea de biruință, pe care o întregim neconținut, „am trecut și Dunărea“. O notiță slavonă

¹ Ureche, ed. cit., p. 167, nota 1.

² Teleky, o. c., VII, pp. 173-4.

³ *Acta extera*, VI, pp. 36-7; Makuscev, *Monumenta Slavorum*, II, pp. 134-6, no. 14. Retipărită de d. Veress, în primul volum al colecției sale (Budapesta 1914).

spune că Ștefan aștepta la Oblucița-Isaccea¹, dar el fu prins prea răpede ca să poată găti de luptă. Deci Sultanul trecu prin chiar acest vad, care văzu de Mohammed al II-lea în fruntea unei oști mult mai puternice, la 1476. Data o dă cronica Vizirului Rustem, de supt Soliman-cel-Măreț²: 25 Iunie.

„La Dunăre a venit Hanul cu 70.000 de de ostași, și ni s'a închinat, puindu-se cu ai săi supt poruncile noastre.“ De la 1475, de când fusese luată Caffa, Hanul Crimeii era și el printre vasalii Porții; cei 70.000 de călăreți a lui sânt însă o exagerație orientală; cronica venețiană a lui Malipero³ numără 30.000. „Așijderea și ostași munteni.“ Aceștia trebuie să fi așteptat supt zidurile Chilieii chiar, unde se ajunge îndată, făcându se un scurt drum pe malul stâng al brațului cu acest nume. „Și pornirăm de acolo, și ajunserăm întâiu la o cetate a lui Ștefan, zisă Chilia, care e cheie și poartă a totă țara Moldovei și a Țerii Ungurești și a părților dunărene. Acolo veni Hanul“, urmează povestirea, rectificând deci, „cu tabăra“ — viind prin câmpiile Cetății-Albe — „și Muntenii, cu credință, în ajutorul nostru. Și, așa, cu ajutorul lui Dumnezeu, în opt zile am luat această cetate“ — astfel trebui un asediu

¹ Pe un *Octoih* contemporan, descris de I. Bogdan, în *Convorbiri literare*. XXV, pp. 508-9. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 156 și urm. și Anexele.

² Iorga, *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria Românilor*, în *An. Ac. Rom.*, 1928, p. 151.— Tot acolo lauda lui Timur la Angora pentru contingentul românesc din oastea primului Balezid; pp. 3-4.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 85.

în toată forma, pârçălabii din urmă ai Chilieii, Ivașcu și Maxim, cari nu se mai întâmpină pe urmă, periră ; la 14 Iulie, Miercuri, cetatea căzuse —, „și am întărit-o de spre uscat și de spre apă, în numele Împărăției noastre.“

Cronica Malipiero, care se razimă pe o scrisoare din acele zile chiar, statornicește ziua de 20 Iulie pentru sosirea Sultanului la Cetatea-Albă, ceia ce ar trebui îndreptat: Chilia. Ase-diul ține zece zile, — mai jos unde se vorbește chiar de Chilia, cinci zile. Merită să se reție această lămurire a scriitorului italian: „Puse pe locuitori să dreagă Chilia cea veche, așezată pe un ostrov al Dunării ¹“. Și era firesc, de oare ce, în cât privește Chilia-Nouă, ea fusese de curând refăcută de Ștefan, la 1479. Cea veche, dărâmată la 1476, nu se ridicase încă din ruinele ei, și de aceasta credeau Turcii că mai au încă nevoie, pentru stăpânirea lor dobrogeană, ca și pentru a se putea împotrivi la un atac al lui Ștefan. Și în 1485 se mai lucra la castel ².

„Și am pornit de acolo“, zice mai departe scrisoarea, „și am ajuns la altă cetate a aceluiași Domn, anume Cetatea-Albă, care e cheie și poartă a toată Polonia, Rusia, Țara Tătărească și a toată Marea Neagră. Pe care cetate, cu ajutorul lui Dumnezeu, am luat-o în două zile și am întărit-o și pe aceia. Și de acolo, cu voia lui Dumnezeu, ne-am întors în Scaunul nostru împărătesc.“

¹ Ma i messe tutti a refer Licostano Vechio, situà sopra un scoglio nel Danubio; p. 85.

² Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 161.

Cronica Malipiero e mult mai bine informată asupra celui de-al doilea asediu, care se mântui la 4 August, după letopiseșul nostru, — pârcălabii Gherman și Oană având la urmă, de bună samă, aceiași soartă ca și tovarășii lor de luptă din Chilia. Aici tunurile ar fi sfărâmat o parte din ziduri¹; „*trebură să fie umplute și șanțurile, care aveau o adâncime de opt picioare și erau pline de apa Nistrului sau a Limanului*“². Din cetățuie mai bat tunurile, „în toate laturile“, în cele zece zile cât se lucrează la șanțuri.

După o altă scrisoare, întrebuintată în Cambini³, un asalt turc fu răspins. La 3 August, a doua zi, înainte de un nou asalt și după o nouă somație, trei delegați ai cetății, pentru *jupanii*-pârcălabi și *bătrânii* („seniores“) comunității de negoț, se înfățișează pentru predare. Sultanul primește: 100 de Ieniceri intră atunci chiar, în cetățuie, iar, a doua zi, la 4, toată garnisoana de 3.000 de oameni, supt sangeacul ce trebuia să comande de aici înainte. Sătenii sânt trimiși afară, și se împart apoi între Ieniceri, cari ieau 1.000, între Tatarii, a căror parte e de 2.000, și ceilalți ostași împărătești. Orășenii sânt scoși „pe una din porți“, cu ce pot duce în spinare, după tratat: dar și ei au aceiași soartă, luându-se 2.000 de băieți ca agemoglani, recruți de Ieniceri, 2.000 de fete pentru

¹ I muri è andai a terra; *l. c.*

² Ne i quali ghe è otto piè de aqua de ogni lato.

³ Sansovino, *Historia universale*, ed. Veneția, 1654, fol. 166 V^o = Hasdeu, *Arch. ist.*, I², p. 55 și urm.

seraiuri, și alții pentru a fi colonizați în Constantinopol. Din 20.000 de oameni, mulți bogați, rămân „200 de familii de pescari“¹. Cele 500 de familii, spune un alt izvor italian², fură așezate lângă poarta Silivriei din Constantinopol, și negustorii bogați de odinioară ajunseră la sărăcie.

Flota abia ajutase la luarea cetății, cele o sută de corăbii, dintre care o parte numai galere, având sarcina de a păstra proviziile trebuitoare pentru atâtea mii de oameni.

La 6, Sultanul era înapoi la Chilia și făcu rugăciunea sa de Vineri în biserica lui Ștefan-cel-Mare, prefăcută în moscheie; aici stătu el până la 11. Apoi se întoarse, pe unde venise, la Adrianopol³.

Că Sultanul s'ar fi luptat supt zidurile Chilieii cu 25.000 (!) de călări ai lui Ștefan, o spune o scrisoare a bailului venețian din Constantinopol, dar adevărat nu poate să fie, pentru același motiv pentru care nu s'a putut admite ca Domnul Moldovei să fi apărat vadul de la Oblucița.

¹ *Ibid.* — Aici luarea Chilieii vine după aceasta.

² Și în Sansovino. V. Iorga, *Cronicile turcești*, p. 17.

³ O scurtă notiță, cu ordinea adevărată a cuceririi cetăților, în povestirea secretariului condottierului Malatesta; Sansovino, *l. c.*, fol. 286. Numele de „Mamalacco“ al pârçălabului, care ar fi trădat la Chilia, pare a veni din „Moldavo“ și „Valacco“. — Știrile lui Malipiero, și în Sanudo, *Diarii*, Cf. pentru alte izvoare cartea mea citată, p. 162, nota 3. Știrile din *Modus Epistolandi* ale lui Ioan Ursinus din Cracovia, cap. XXII, reproduse *ibid.*, în Apendice, n'au valoare strict istorică: ele cuprind în parte și un exercițiu de retorică pe tema luării celor două cetăți. — Cf. Virginia Vasiliu, în *Mélanges* ale Școlii Române în Franța, VI.

XV.

Lupta pentru Cetatea-Albă. Năvălirile lui Hruet (1485-6).

Pe când Ștefan era dus, în toamna anului următor, la Colomeia, ca să se închine regelui polon Casimir, în nădejda că va căpăta ajutor de la dânsul, Turcii din Chilia și Cetatea-Albă căutau să întregească fapta de la 1485 a Sultanului. Acesta nu căutase pe Domnul Moldovei și nu-și dăduse osteneala să-l înlocuiască. Acuma însă, prin August 1485, știindu-se că Ștefan lipsește, Alî Hadâmbul, beglerbegul Rumeliei, luă cu el pe pretendentul Hruet¹, poate Alexandru fiul lui Petru Aron, adus și de Mohammed al II-lea, la 1476, și se îndreptă spre Suceava.

Drumul ce se urmă acum, pare să fi fost cel de către munte; fără piedecă, Alî putu să ardă *a doua oară* Scaunul de Domnie, dar nu se gândi măcar să lovească și cetatea, așa încât n'avu unde să lase pe Domnul cel nou. La 19 Septembre Suceava ardea, iar la 20 beglerbegul se întorcea, scrie letopisețul moldovenesc, prădând.

„La anul 6933, în luna lui Decembre“ [= 16 Novembre], urmează acest izvor, „a fost războiu cu Turcii și cu Malcociu la Cătlăbuga, și a hiruit Ștefan-Vodă cu ajutorul lui Dum-

¹ „Hronet“ e greșit pentru „Hrouet“, Hruet; „Hroiote“ al lui Ureche, pentru „Hronet“ (HΘ pentru HϜ); „Chromot“ al Cronicii moldopolone e greșeală de lectură pentru Chronet.

nezeu.“ Tălmăcirea poate fi aceasta: Ștefan, care căpătase ajutor de 2.000 de călări grei de la regele Poloniei, strânse oastea lui obișnuită de călăreți și, adăugînd-o la aceștia, cercă, în miezul iernii, prin surprindere, împotriva Turcilor, aici, la Chilia, ce mai cercase, în tinerețele lui, de două ori împotriva cetății. Prinzându-i de veste însă, paznicul cetății, Bali-beg, fiul lui Malcociu, îi ieși înainte până la iezerul Cătlăbuga. Ștefan putu birui, dar fără să fie în stare a lovi cetatea¹.

Ca răspuns, — în vremea când Radu obișnuia să atace Moldova, — prin țara lui Vlad, Hruet-Hromot fu mînat, cu oști muntene și turcești, de sigur, asupra Sucevei. Putu să ajungă până lângă Roman, „pe Siretiu, la Șcheia“. Aici îl va fi prins, după o mică luptă, ca acelea de la Doljești și Orbic — aceiași soartă aștepta la 1457 pe Ștefan dacă ar fi fost învins —, garnizoana noii cetății de piatră din Roman și, după porunca Domnului, îi tăie capul (6 Mart 1486)².

XVI.

Lupte pentru Pocuția (1497). Biruința din codrii Cozminului (1497).

Campania din 1490 a ostașilor lui Ștefan în Pocuția, țara de *peste Nistru*, la Miazănoapte, apărată de cetățile Sniatyn și Colomeia, *nu e*

¹ Cronica turcească pune și pe Ali Mihalogli ca dușman al lui Ștefan. Cf. și Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 340-1; *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 168-9, cu arătarea izvoarelor polone.

² Cf. și Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 169 și urm.

pomenită de cronica noastră. Izvoare polone spun însă deslușit că, în August, Ștefan avea acum Colomeia și Haliciul și că Moldovenii stăteau înaintea Sniatynului, pe când țerani ruși revoltați, de legea noastră, supt Mucha, prădau, împreună cu Tatarii păgâni, în cele din urmă zile ale bătrânului rege Casimir. Polonia nu putu strânge o oaste pentru a-i răspinge¹. Deci nefind o luptă, și nefiind o pradă, căci Ștefan se înfățișa pașnic, ca moștenitor al acestei țeri, letopisețul războaielor și prăzilor n'are nimic de spus. Nici de aiurea nu aflăm nimic precis cu privire la mersul Moldovenilor. Ștefan păstră țara ocupată și așeză în Cernăuți pe Ion Grumezea ca stăroste de hotar².

În legătură cu nădejdea lui Ștefan de a-și căpăta înapoi cetățile care-l costaseră atâta cheltuială, atâtea griji și atâtea jertfe, e și lupta lui cu Polonia noului rege Ioan-Albert, cel dorit de stăpânirea Moldovei, n 1497. Un interesant războiu acesta, pentru că, înoindu se biruința lui Bogdan-Vodă de la Crasna, în 1450, se adaug acum două elemente nouă: *pătrunderea Polonilor pe drumul vechii năvăliri împotriva lui Ștefan-Vodă al II-lea*³ și *atacul îndelungat al cetății Sucevei*

Ștefan, căruia tânărul vecin îi făgăduise o campanie comună împotriva Turcilor din cetăți, îl așteptă să vie pe la Camenița și Hotin,

¹ Izvoarele, în Iorga, *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, p. 219 și urm.

² *Ibid.*, pp. 225, 343.

³ V. mai sus.

luând un drum, care însă nu era nici cunoscut, nici ușor, către Dunărea-de-jos, de-a curmezișul Basarabiei de astăzi. Abia la 19 Maiu însă regele ajunsese la Liov, și contingentul Cavalerilor Teutoni, cari nu veniau de obicei la oștile polone, ci numai la aceasta, fiindcă era vorba de *o cruciată împotriva Turcilor*, porni numai la 1-iu Iunie din Prusia depărtată¹.

Mersu' trupelor regale se făcu însă pe la vadul Mihalcea al Nistrului (17 August²) trecându-se astfel în Pocuția, apoi, prin Coțmani, în țara Sepenicului. Aici fură arestați solii moldoveni veniți pentru explicații. Ștefan care se afla în Suceava, așteptând, se retrase deci, la 27 August, căutând cea d'întăiu cetate tare, de piatră, pe care o găsi la Roman, unde-și făcu lagărul. Aici fură chemați ostașii, de toate treptele, Secuii, ajutorul unguresc al Ardealului, supt ruda domnească Bartolomei sau Birtoc Drágffy, „fiul lui Drag“, un „boier“ și neam de Voevod maramurășean din neamul Dragoșilor; aici fură chemați, pentru întâiași

¹ Cronicarul teuton Naker, în *Scriptores rerum prussicarum*, V, p. 290. Expediția o povestesc pentru Poloni Miechowski și Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II. Tubero, povestitorul ungar, n'are însemnătate. Harta, în E. Fischer, *Kozmin, Ein Beitrag zur Gesch. des polnisch-moldauischen Konfliktes im Jahre 1497*, Cernăuți, 1903; din „Jahrbuch des bukowiner Landesmuseums“ pe 1902; și în românește. Pentru alte izvoare, Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, ori *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 344 și urm. O analiză atentă de curând, în I. Ursu, *Ștefan-cel-Mare*, București 1925, p. 220 și urm. El întrebuințează și *Acte expeditionum bellicarum. Palatinatus calisiensis et posnaniensis in Valachos et Turcos, a. 1497*, publicate de M. Bobrzynski ca vol. VII din „Starodavne prava polskiego pomniki“.

² Hurmuzaki, II², p. 386-7.

dată, Turcii, de sigur nu cei din Țara-Românească, *de unde nu veni nici urmașul lui Vlad Călugărul, Radu-cel-Mare*, ci Turcii din Chilia și Cetatea-Albă. Astfel, aliații făcându-se dușmani, dușmanii ajungeau aliați. Totul era deci nou, neprevăzut, neașteptat în acest războiu

La vadul Cernăuților erau străji moldovenești ; ele fură răspinse, dar dădură lui Vodă pe cei d'întăiu prinși : trei fură spânzurați, trei merseră la Sultanul Baiezid ¹. Peste câteva zile, tunuri de calibru foarte mare erau așezate înaintea Sucevei, la 24 Septembrie, și peste două zile ele-și începură opera distrugătoare.

Asediul ținu trei săptămâni, fără să avem vre o știre asupra amănuntelor lui. La 19 Octombrie mediația lui Birtoc izbutise ; regele făgăduise că se întoarce, și el desfăcu tabăra d'înaintea Sucevei.

Se pare că luase îndatorirea de a nu „strica țara” și pe altă cale ; în jos de Suceava abia de-o va fi stricat, neavând călărime ușoară, nici cunoștința țerii. Fiindu-i însă a scăpa mai răpede, se piadă în dreapta și în stânga, până se ajunsese la apa Derehluului și la codrii Cosminului. Drumul se făcea foarte greu, nu pe *drumul cel mare de negoț*, urmat întăiu : *Mihalcea-Șipinți, Cernăuți-Suceava*, ci prin poteci de pădure bătrână. Calea cea mai scurtă se dovedi atfel cea mai lungă. Regele se îmbolnăvi de rușine, de durere, de nerăbdare și de grijă : era dus pe mâni.

¹ Letopisețul de la Bistrița ; *Cron. inedite*, p. 59.

De Sf. Dumitru, la 26 Octombree, copacii fură răsturnați în calea oștii ce înainta fără nicio orânduială. 2.000 de achingii erau uniți cu oastea moldovenească mai ușoară: „în *pădurea Cozminului*“ fură năpădiți Polonii, uciși, împrăștiați, despoiați de bagaje, de tunurile mari și mici. Era a doua luptă din codrii Sepenicului, asemenea cu cea veche în grozăvie.

Regele abia ajunsese la satul Cozmin, iar, peste câteva zile, și la Cernăuți. „Bătut de aici“, el trecu Prutul „și de-acolo a fugit cu câțiva, puțini ostași, și abia scăpă“ (30 Octombree). Cu trei zile înainte, la *Lențești*, boierul Boldur, nimicise pe Mazuri, contingentul Mazoviei, venit întru întâmpinarea Craiului.

Așa se desfășură marele războiu din 1497 în povestirea letopiseșului țerii, pe care-l întărește, fără a voi și a putea să se coboare în amănunte, povestirea cronicarilor poloni¹. Ureche nu știe mai mult, și el culege din izvoarele sale polone doar povestirea în Polonia a desastrului și soarta acelor dintre prinși cari fură pedepsiți pentru năvălire și pradă, — avem și știri ungurești, din Octombree, despre cei tăiați, puși în țapă ori trimiși la Buda². El mai crede că și noul Domn a fost de ajutor vecinului său³. La Lențești el își aduse aminte că a văzut „ocopurile Leșilor făcute de

¹ O versiune, prefăcută pentru a se cruța vanitatea națională, a lui Miechowski, și în Hasdeu, *Arch. Istorică*, I, p. 37 și urm.

² Iorga, *Acte și fragm.*, III, pp. 106-7.

³ P. 171.

atunce“³. De la dânsul avem și credința poporului că, precum Sf. Procopie se înfățișase aievea pentru a bate pe Basarab-Țepeluș, tot așa marea risipă și uciderea Polonilor în codrii Cosminului se datorește Sfântului Dumitru, care s’ar fi vădit în ziua hramului său și „călare, întrarmat, dând ajutor și vâlfă lui Ștefan-Vodă și oștii lui“⁴. Ospățul obișnuit dându-se de Sf. Nicolae în Hârlău — cum spune letopisețul slavon —, urmează că până atunci a ținut urmărirea Polonilor cari fugiau în cete.

Interesante sânt știrile de origine *teutonică*. Cavalerii pleacă din Königsberg în Iunie, cu Marele-Maestru Johann von Tieffen în frunte ; când ajung la Ortelsburg, regele-i chiamă în grabă, prin trimeși și călăuzi. Se cereau trupe de ajutor de la comandatorii deosebitelor provincii ale Ordinului. Dar Tieffen trebui să plece numai „cu 200 de cai și un număr de pedestri“¹, — cum, în de obște, contingentele provinciale par să fi fost foarte sărăcicioase. La 2 Iunie Marele-Maestru e la Biszkowec, și se plânge de drum lung și de scumpete: crede încă, și aceasta-l mai îndeamnă, că merge „împotriva Turcilor necredincioși“ și că regele se îndreaptă spre Camenița². La 8 August el se află acum supt Halicz, venit cu mult înaintea regelui, căci așteptase acolo șaisprezece zile, întrebând necontent ce trebuie să facă și primind în schimb doar zvonuri false despre biruinți asupra „unei

¹ P. 172.

² P. 173.

³ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 304.

⁴ *Ibid.*, p. 305, n-l XIII.

mari mulțimi de Tatars', „unei mari mulțimi de Turci“¹: unii vorbeau chiar, prin locuri mai depărtate, de începerea asediului la Chilia și Cetatea-Albă și dăreau răpede biruința regelui pornit în cruciată, pentru răsbunarea și asigurarea Creștinătății². La 25 ale Junii, Teutonii — acum 500 de oameni³ — erau încă tot la Halicz, unde avea comanda acuma un Polon, Stenczel de Chodecz, dar Tieffen, simțind „slăbiciunea trupului și scăderea puterilor sale“, se adăpostise la Ljov⁴. Firește că nu mai crede în cruciată, căci acum se știa de ce este vorba; aproape de moarte, el arată că în Lituania e primejdie din partea Rușilor Marelui-Duce de la Moscova și cere a se putea întoarce înapoi.

După ce acum viața lui se sfârșise, puțin în urma acestei mari decepții, scrisori din Decembre ale Ordinului vorbesc despre „lipsă, suferință, foame“, despre amenințările ungurești și în sfârșit despre înfrângerea cea mare din Moldova. Teutonii nu știau nici atunci de ce se „mâniase“ regele pe „Domnul și căpitanul românesc“⁵. Dar „cei mai mulți cavaleri și oameni ai noștri au fost uciși“⁶. Nici jumătate n'au scăpat. Și anume „Măria Sa, la ieșirea din țară, după pacea cu Domnul Moldovei, a fost bătut și a-

¹ *Ibid.*, pp. 306-7.

² *Ibid.*, p. 307, n-l XVI.

³ *Ibid.*, p. 312.

⁴ *Ibid.*, pp. 307-8.

⁵ Die wallachischen Hern und Hoptman; *ibid.*, p. 308, n-l XVIII.

⁶ Die Hern unnd guthe Leuthe unsers Ordens... dess mehrme Teilhs erschlagenn unnd aussblieben sein. „

pierdut măcar 6.000 de cară acoperite" — pe care erau și tunurile —, „afară de altă pagubă“¹. „Ai noștri, câți au rămas“, urmează scrisoarea, „n'au adus decât cai răniți și arme sfărâmate“². „Fuseseră luate „arme, puști (*Buchssen*), corturi și cară“. Germanii, cari erau puși la urmă, cu carele, ca să apere retragerea, suferiseră mai mult decât toți, — ceia ce lămurește de ce, pe lângă câțiva nobili tineri, a fost prins un Palatin, al Rusiei, și de ce printre răniți și morți nu se află mai mulți oameni cu nume mare. Dintre ai Ordinului Teutonic rămaseră la Moldoveni unii dintre curtenii Marelui-Maestru. O „dureroasă și pentru toată Creștinătatea îngrozitoare veste“³!

XVII.

Năvălirile lui Ștefan în Polonia.

Prada cea mare, din Maiu 1498, a Turcilor lui Malcoci-beg, venit pentru aceasta de la Vidin, unde fusese strămutat. pradă care se întinse până la douăzeci și cinci de „popriști“, popasuri de Liov, spun analele noastre, nu s'a făcut de sigur prin Moldova, nici prin partea de la Prut la Nistru; năvălitorii vor fi fost, sau Turcii cari ajutaseră pe Ștefan în 1497 și vor fi petrecut iarna în tabăra moldovenească,

¹ Das K. M. im Abeczuge noch dem Fried vom wallchssenn Woyawoidenn geschlagenn, wol bey vj-m verdackte Herwagenn, ane alle Czall der andern, verlouren habe.

² Gewunthe Pferd unnd zuloctenn Harnisch.

³ Wemütigen unnd der Cristenheit erschrecklichenn Geschichtenn; *ibid.*, p. 309, n-l XIX. Cf. *ibid.*, și p. 317 și urm.

sau begii de la Chilia și Cetatea-Albă, cari se vor fi îndreptat spre Liov de-alungul *celuilalt* țărm al Nistrului, care li îngăduia o mai îndelungată jăfuire a pământurilor regale. Cu greu s'ar putea admite ca Ștefan să se fi învoit la prădarea Moldovei sale de acești oaspeți strașnici, sau ca el să fi fost în stare a-i înfrâna de la orice călcare a buneii prietenii.

Îndată însă, la 22 Iunie, și Ștefan, dar *deosebit*, trecu hotarul. El se înfățișă la „Tiribol”, unde cetatea fu arsă, cu multă dobândă, la Buczacz, la Podhaecz, până aproape de Liov. — care văzuse pe Turci și Tatarii la 13 Maiu¹ — dând foc pretutindeni, ca o răsplătire, și făcând cât mai mult rău țerii; de la Liov se urmă calea spre Halicz a Teutonilor din anul trecut și se merse până în munții de la Apus ai Pocuției, pe care Polonii o părăsiseră încă odată. Dar întoarcerea nu se făcu prin țara Sепенicului și prin stărostia de la Prut a Moldovei, ci prin Podolia, pentru ca încă o parte din provinciile polone vecine să fie păgubită; pe la Hotin se va fi făcut, la urmă, trecerea înapoi a Nistrului².

La 20 Maiu regele Ioan-Albert se plângea de jaful turcesc, pe care-l punea în sama „Turcilor, Tatarilor și Moldovenilor”³. În curând văzurăm că Moldovenii nu mai puteau

¹ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 294, n-l XLII.

² Letopisețul moldovenesc. Pentru o pradă a cetelor moldovenești răzlețe la Braclaw, Wapowski, p. 70; Ulianicki, *Materiale*, p. 129.

³ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 316-7; cf. *Acte și fragm.*, III, p. 69 și urm.

fi învinovați în zădar. Lituania suferise ca și Polonia, iar fiii lui Casimir stăteau închiși în cetăți, nefiind în stare a strânge o oaste, după marea cheltuială de oameni, arme și bani din 1497, când se poate spune că, pentru multă vreme, *însăși puterea militară a Poloniei fusese zdrobită, în toate elementele ei.*

Prăzile ce urmară, a Tatarilor în Iulie, a Turcilor în Novembre, fac parte de sigur din întreprinderile, acum obișnuite, ale Turcilor de la Dunărea-de-jos și mai ales de la Limanul Nistrului, uniți cu Tatarii „câmpiilor pustii“. Moldovei i se dădu de regele care-și recunoștea astfel înfrângerea pacea din 1499, care *nu vorbea însă nimic despre Pocuția.* Se pare că Ștefan nu mai avea castelani și vameși în Colomeia și Sniatyn. Bătrânul Domn serbă pacea cu creștinii îngăduind boierului Boldur, —după ce Turcii ceruseră birul înainte, acel bir de 4.000 de galbeni pe an, în schimbul căruia venise ajutorul din 1497 —, să *cerce Chilia și Cetatea-Albă*¹.

Pocuția credea Ștefan că ar putea-o avea *prin judecată*, și el o ceru îndată, stăruitor, de la noul rege Alexandru, acel care nu ajutase în Moldova pe Ioan-Albert la 1497. Pe când Rușii Marelui-Duce, ruda Domnului moldovenesc, cuscrul său², prădau iarăși în voie Polonia, Ștefan trecu hotarul în Octombrie 1502: se credeau amenințate cetățile Halicz, Buczacz, Czerwona, Iaszlowiec, și Camenița însăși. De fapt, era numai o *luare în pose-*

¹ Mențione numai în Sanudo, *Diarii*, III, pp. 1627-8, la anul 1499.

² V. Iorga, *Ist. lui Ștefau-cel-Mare*, p. 248 și urm.

siune a Pocuției, care primi un staroste, pe Hrincoș, și un vameș, pe Grecul Chiracola. Se făcu chemare de oaste în noul Ținut moldovenesc, și se adunară, în lagărul de la Colomeia, unde Ștefan se găsea la 2 Novembre 1502, 3.000 de țerani ruși, nemulțămii cu stăpânirea polonă. În zădar vorbia regele de o mare expediție recuceritoare. Până la moartea „Moldoveanului” Pocuția, luată fără sânge — de aceia nici nu se pomenește cucerirea în analele țerii —, rămase a lui¹.

¹ Izvoarele, de natură documentară, — în Ulianicki, Jablonowski, etc., —, sânt arătate amănunțit în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 346-8; v. și *ibid.*, p. 287, no. XI și nota 1.

CAP. IV.

SISTEMUL MILITAR ROMÂNESC
IN
EPOCA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Oastea Moldovei față de oștile vecinilor.

Din aceste lupte, din tălmăcirea lor de Ureche și mai ales din sfaturile cu privire la oaste pe care unul din urmașii lui Radu-cel-Mare, Neagoe sau Basarab cel Nou, le dă fiului său Teodosie în cartea sa de „Învățăături“, tradusă, în românește încă din veacul al XVI-lea, dar pe care o avem numai într'o versiune de pe la 1650¹, — se poate lămuri alcătuirea și felul de luptă al Românilor în epoca lui Ștefan-cel-Mare.

Legăturile războinice cu Turcii n'aduseseră nicio schimbare în vechiul sistem de luptă românesc, întregit cu elemente slavo-bizantine și ungurești. Dar Români, cu corpurile lor

¹ Cf. ediția nouă, la tipografia „Neamului Românesc“, Vălenii-de-Munte, 1910. Părți și în *Arch. Istorică* a lui Hasdeu. Studii, în Russo, *Studii bizantino-române*; Romansky, *Mahnreden Nêgoes*, Leipzig, 1908; Russo, în *Conv. lit.* pe 1909; Iorga, *Ist. lit. românești*, p. 50 și urm. Că a existat o traducere anterioară anulul 1591, dovedește prezența acestei cărți între acelea pe care Petru-Vodă Șchiopul le-a luat cu sine fugind din Moldova; v. Hurmuzaki, XI, p. 555: „Ain Buech in quart, mit gelbem Leder überzogen: *Manlera, wie man mit grossen Potentaten tractiern soll.*“

militare îndătinată, se puteau împotrivi Osmanlâilor mai bine decât alte popcare.

Sultanul avea o oaste de Ieniceri pedestri, cari alcătuiau, cu anume călări, spahioglanii, ieșiți din școala Seraiului și trăind în Constantinopol — numărul lor crește tot mai mult —, Curtea lui. Aceasta-l încunajura totdeauna, cu o disciplină, o iubire, o putere de jertfă uimitoare.

Domnul Moldovei, care avea organizația noastră militară în forma ei cea mai deplină, dispunea de boieri și „țară“, dar mai ales de curtenii săi. Dintre ei erau, după cât se pare, numai călări *vitejii*, „cavaleri“, iar pedestri *voinicii și iunacii*, oaste permanentă. Ca și Ienicerii, ei aveau postav de veșminte și plată, leafă (după turcește), ori, cu numele cel mai vechiu, *jold* (după ungurește).

Pe când temeiul oștii turcești erau acești Ieniceri, cari reduceau rostul adevărat al luptei la împotrivirea până la moarte a unei falange nezguduite, a unei legiuni, cu caracter religios fanatic și patriarhal plin de iubire, pe care nimic n'o putea sfărâma, Domnii noștri trebuiau să se sprijine în ceasurile grele pe *călărime* boierească și pe *pedestrimă* de curteni.

Boierii însemnau mult mai mult decât *spahiii*. Aceștia erau feudali cari căpătaseră moșii pentru a se hrăni, îmbrăca și înarma din ele și cari trebuiau să alerge, la chemarea Sultanului, — mai în fiecă primăvară pe atunci —, la locul arătat de dânsul, chiar fără a li se spune care e dușmanul: mai puțin disciplinați

decât Ienicerii, ei n'aveau sentimentul de onoare al unei clase privilegiate, cu caracter ereditar, cu amintiri eroice în familie, având întâmplătoare legături de sânge cu dinastia însăși. Și nu era greu să se împrăștie spahiii, cari alcătuiau totdeauna *aripile* și nu puteau fi întrebuițați altfel decât în loc larg, cu câmpie înaintea lor pentru jocul cailor celor scumpi. Din potrivă, boierii noștri, dacă nu în aceeași măsură *vitejii*, asemenea lor, cari puteau fi numai *nobilități*, în clipa de după biruință, pentru isprava lor, aveau însușirile morale superioare ale unei aristocrații și unitatea unei clase dominante cu caracterul național unitar. De aceia se lăsară ei măcelăriți, tineri și bătrâni laolaltă, pe câmpul de luptă de la Valea-Albă, ceia ce spahiii cu greu ar fi făcut-o, căci ei erau deprinși a lăsa Ienicierilor hotărârea¹.

Față de *Unguri*, acești călăreți ai Moldovei aveau iarăși avantagii, tot prin acest caracter aristocratic și unitar al lor, ca și prin devotamentul față de Domn. Când era înaintea lor oaste de *magnați*, la cari *cerbicia față de rege era ereditară*, de Sași, cari abia voiau să slujească mai departe Ungurilor, de Secui, cari se gândiau înainte de orice la libertatea lor și la privilegiile care o asigurau, și erau gata să primească și stăpânirea Domnului Moldovei numai să se poată păstra și mai departe astfel, — se înțelege cât de lesne

¹ V. și Iorga, în *Revista istorică* pe 1921.

puteau birui boierii noștri, chiar în condiții de număr inferioare.

Cât privește pe *Poloni*, nobilimea era în vădită decădere la dânsii și nu-i plăcea războiul decât ca o mare paradă, pe când mulți dintre călăreții moldoveni aveau vânjoșia țeranului. Despre frisarea părului, gătirea hainelor, înfășurarea pieptului, risipirea a erilor, vânzarea funcțiilor, vorbește cu durere Dlugosz¹.

II.

Deosebiri în oastea munteană.

La Munteni, cari *aproape nu întrebuițau pe țerani în oaste, tocmera și orânduirea războiului, a străjilor* — cf. în letopisețul moldovenesc: „a rândui straja“ — se făcea fără a se ținea în seamă alt corp decât al călărilor. Așa încât nu mai erau, pe lângă boieri și vitejii de Curte, permanenți, decât în mic număr ceilalți lefegii, pedestrii: voinicii și iunacii. Neagoe recomandă deci a se împărți boierii și puținele *slugi* —, *slujitori* domnești cu *lefi*, — „vitejii“ și „voinicii“ — împreună cu „feciorii“, — „iunacii“ deci, — în trei străji. Cea de a treia e *tabăra cea mare, temeul oștilor, toiul cel mare*. Între a doua și a treia strajă stă Domnul, „de lature“. Îl încunjură „șezeci de voinici bărbați“, din cei cu plată, pe când, în 1526, la Mohács, regele Ludovic al II-lea avea lângă el nobili tineri, cari-

¹ XIV, pp. 471-2.

părăsiră și făcură astfel cu puțință moartea lui tragică.

Într'o astfel de tocmire, lupta se hotărăște, se *alege*, răpede Oștile dau *harț*, se *apropie*, stau *față la față*, se *amestecă*, fiecare *năvălind*, *năpustind* pe celalt. Dacă se câștigă biruința, urmează *gonirea* dușmanului. Neagoe sfătuiește pe învingător a nu se trufi, ci a se purta cu smerenie. „Iar, de vei birui tu, să nu te lauzi, și să zici că eu, cu puterea mea, am făcut! Ci iar să dai slavă lui Dumnezeu, cu rugă, cu milostivenie și cu jertfă vie.“ Apoi să facă slujba pentru cei căzuți, să li ajute familia rămasă pe urmă. Să împartă daruri după dreptate. „Fieștecare după cum îi va fi slujba, așa să-i fie darul și cinstea; cum își pun ei capetele și se nevoiesc și-și varsă sângele ca să dobândească cinste de la tine, așa și tu să socotești“, împărțind și „cinste și boierii pentru slujba lor“. S'a văzut că așa obișnuia Ștefan a face după fiecare din izbânzile lui: biserică lui Dumnezeu, ospăț, cu el și cu Vlădicii în frunte, împărțire de moșii.

Înfrângerea nu poate avea o însemnătate hotărâtoare. Domnul „se dă într'o parte“ și-și așteaptă ceasul. De aceia Radu-cel-Frumos, un Laiotă, un Țepeluș, învinși totdeauna, puteau să iasă din nou la lumiuă peste scurtă vreme. „Să strigați câți vor fi rămas cu voi, și să vă duceți într'o parte cu dânșii, iar din țara voastră să nu ieșiți, ci să ședeți în hotarele voastre, în niscare locuri ascunse și de taină, unde vor fi prieteni de-ai voștri buni

și adevărați ; că vrăjmașii voștri, cari vor fi venit asupra voastră, nu vor șede mai mult în țară, ci se vor întoarce înapoi, iar pe Domnul cure-l vor fi adus ei, îl vor lăsa acoloa fără de oști. Deci voi să luați numele lui Hristos într'ajutor și să vă porniți asupra-i cu oaste"¹. Așa a făcut și Ștefan, după înfrângerea de la Valea-Albă.

III.

Țeranii ca element militar în Moldova.

În oastea lui Ștefan mai sânt însă și țeranii, mai puțini decât la Munteni, dar cu pământ mai mult, mai interesați la apărarea țerii, mai dârji. Și ei trebuiau să vie, fără osebire, la *vileag*², dacă nu „călări și întrarmați ca vitejii”³, măcar cum îl ajutau împrejurările „să încalece, să se găteze”⁴, pentru a lupta însă pedestri, — și nu trebuie să se uite că, din vechime, și boierii știau să lupte tot ca pedestrime⁵. La 1465 găsim în Dlugosz: „Astfel Sultanul porunci să se gătească oaste împotriva Moldovei, și Ștefan, *strângând supt steag pe toți, și ostași, și țerani, așa încât numai femeile și copiii să rămâie acasă, îi ieșia înaintea, gata să moară cu toți ai lui ori să*

¹ P. 220.

² Cf. Ureche: „la Roman, unde li era vileagul”; de aici locuția: „a ieși în vileag”.

³ *Ibid.*, p. 173.

⁴ P. 169.

⁵ Lupta de la Marienburg; v. mai sus.

învingă“¹, „Nu numai pe ostași“ — vitejii, voinicii, iunacii, — „și pe nobili“ — boierii —, ci și pe țerani pe toți îi chemase la luptă, învățându-i că fiecare din ei e dator să-și apere țara. Dacă prindea pe vre-un țeran fără săgeți, arc și sabie, ori că n'a venit la oaste cu pîteni, fără milă-l osândia la pierderea capului².“ La „veste“, la „porunci grabnice“ „țara încăleca în oaste“³, „se strîngea de sîrg“ și venia la „chemarea“ domnească⁴.

Cu țerani pedestri se luptă Ștefan la Baia împotriva lui Matiaș Corvinul⁵; lângă el se află boierii, vitejii, voinicii, „feciorii“, cari au descălecat. După datina și cu viclenia țerănească, *prinde* el pe dușman, desprețuind marile lupte de străluciți călăreți, desfășurați în câmp liber, pe care le caută Domniî munteni. La Vaslui e iarăși o luptă de pedestri și, între cei „40.000“ de oameni ai lui Ștefan, „cea mai

¹ XIV. p. 409: Itaque Turcus armari exercitum contra Valachiam iusserat, et Stephanus omnibus, tam militaribus quam agrestibus, ita ut solae feminae et pueri in aedibus remanerent, in arma coactis, obviam illi procedebat, mori cum suis universis aut vincere paratus.

² Et non militares modo et nobiles, sed et agrestes omnes in arma coegerat, docens quemlibet in patriae defensionem teneri. Si quem agrestem comperisset non habentem sagittas, arcum et gladium aut in expeditionem calcaritum non accurrisse, absque ulla commiseratione capite damnabat; *ibid.*, p. 465. — S'a spus mai sus că aceasta privia mai mult pe ostașii permanenți cu moșii la țară, dar și pe boieri. Cf. Hurmuzaki, II, p. 408, n-1 CCCLXXXI boyaros lustravit (Despot).

³ Ureche.

⁴ Cf. *ibid.*, pp. 186, 216-7; Hasdeu, *Arch. Istorică*, I, pp. 10-11.

⁵ Equis et sarcinis apud stativa relictis, pedester et expeditus in Banya advenit; Dlugosz, XIV, p. 496.

mare parte sânt țerani .. [După biruință], foarte mulți țerani au fost strămutați din numărul pedestrilor în al călărilor și nobililor¹, adică al vitejilor și boierilor. Iarăși stratagema ajută pe pedestrii puțini cari luptau cu călării cei mulți.

Dar acum mai era ceva. Încă dela început, Ștefan a avut tunuri și a știut să li găsească rostul. După ce luptase la Baia și cu husiții pedestri, cari întrebuițau spre apărarea lor carele grele, legate cu lanțuri, și el a făcut așa. Deci și la Vaslui și la Valea-Albă, pe lângă tunuri și șanțuri, „ocopuri“, el avea cară legate între dânsule cu lanțuri de fier ; tunurile erau așezate pe dânsule.

La Valea-Albă Ștefan luptă, după însăși mărturisirea lui, numai „cu Curtea“ ; țeranii erau duși pe câteva zile să-și apere casele de Tatar. *Moldovenii rămân învinși*. După îmbunarea sorții, Ștefan „își face o oaste nouă“, — de „voinici“ și „iunaci“, din cari erau să se aleagă noii „viteji“ ai Curții și, prin dregătorii, noii boieri, — *dintre țerani*, pentru ca să înlocuiască pe aceia ce căzuseră în înfrângerea lui de către Turci². Cu pedestrii țerani, și nu cu spahiii turci călări, și nici cu boierii, a intrat el în

¹ *Ibid.*, p. 621 : „in quibus maior pars erat agrestium... Plurimi agrestes ex peditum in militum numerum translati.“ Și analele slavone — Bogdan, *Cron. inedite*, p. 47 — vorbesc despre „viteji“ după biruință.

² *Ibid.*, p. 665: Instaurata ex agrestibus, in supplementum eorum qui in clade Turcorum ceciderant, militia.

adâncimile pădurilor Sepenicului pentru a strivi, la 1497, oastea lui Ioan Albert.

Călărimea lui aproape singură câștigă însă luptele împotriva Muntenilor și a Tatarilor și ia parte la prada Poloniei. Iar *altă* călărime, cea de dobândă, *hânsarii*, se alipește la cealaltă oaste în asemenea împrejurări, având rostul achingiilor turcești,

Și, în sfârșit, pentru a înțelege acest lung șir de biruințe mari cu mijloace puține, trebuie să se amintească încă un element de sănătate morală, de încredere și avânt în oastea Moldovei: prezența Domnului însuși în toate războaiele țerii, și aproape chiar în toate luptele. El era sufletul acestei oștiri, a cărei alcătuire materială nu era destul de puternică pentru a isprăvi tot atâta, după ce, în 1504, acest mare suflet se stânsese.

CAP. V.

RĂZBOAIELE URMAȘILOR LUI
ȘTEFAN-CEL-MARE,^{III}
PÂNĂ LA ÎNCETAREA NEATĂRNĂRII
POLITICE A MOLDOVEI. —
RĂZBOAIELE
LUI BOGDAN-VODĂ ORBUL.

I

Luptele cu Polonii (1506).

Ales, spune Ureche, „cu voia tuturor locuitorilor țerii“. cari toți luptaseră supt Ștefan, Bogdan Orbul ¹. fiul biruitorului fără greș, se arată după judecata aceluiași, numai „puțin depărtat de firea tătâne-său“, în ce privește însă numai setea de luptă, nu și scopul războaielor sale.

De la început. oferi Polonilor toate cetățile ocupate de Ștefan *dincolo* de hotarele vechi ale Moldovei, ca Tismenicza, Cessibasi, etc. ², dacă bătrâna văduvă a lui Casimir și l-ar primi ginere. Cetățile se restituiră, dar logodna zăbovi. Urmară prădăciuni moldovenești peste hotar și năvala până la Botoșani a mercenarilor anume puși de Sigismund I-iu la hotarul Moldovei ³.

¹ Wapowski, p. 63: „uno amisso oculo deformis“.

² Provinciam Pokuce, trans Tyram amnem sitam, cum Colomia, Cessibassi, Tismenice et aliis haud contemnendis oppidis; Wapowski, p. 59.

³ Ureche, pp. 180-1; articolul meu „Relațiile Moldovei cu Polonia“, în *Conv. literare*, XXXV. Pentru prădăciunile moldovenești din 1506, v. și Hurmuzaki, II ¹, p. 550.

După cronică polonă a lui Wapowski, — căci un letopiseț moldovesc pentru acest timp n'avem —, Bogdan trimete oștile lui în Pocuția (1506). Se rânduiesc 6.000 de mercenari pentru apărarea graniței polone. La rândul lor, ei trec Nistrul șiucid straja de 600 de Moldoveni, luând, ca în 1502, tot Ținutul, cu Sniatynul, Colomeia și cetățile mai mici. O ceată mai îndrăzneată intră în țară chiar, dar, dintre căpeteniile ei, frații Strus, unul e ucis, iar cellalt, prins, e dus la Voevod, care face să i se taie capul.

Ca o răsplătire, Polonii năvălesc din nou, — pe unde nu se spune —, și Ureche, după tradiție, adauge că pătrund până la Botoșani, În ciocnirea cu o ceată moldovenească, unul din pârcałabii Hotinului ar fi fost ucis — însă nu e nici Negrilă, care se mai întâmpină și după Februar 1508¹, și nici Teodor, pe care-l aflăm mai târziu. Oastea Moldovei avuse în frunte pe Luca Arbure — Polonul îi zice (!) *Copacius*². Regele pune să se taie unii dintre prinși.

II.

Războiul lui Bogdan cu Muntenii (1507).

După împăcarea cu Polonia urmă războiul cu Muntenii pretendentului Roman-Vodă, sprijinit de Radu-cel-Mare. El intră pe calea celuiilalt Radu, pe la râul Putna, fără a fi oprit în

¹ *Uricariul*. XVlll, p. 482; dar v. Hasdeu, *Arch. ist.*, I', p. 120.

² Identificarea la Picot, *Chron. d'Oureki*, p. 445.

loc de Moldoveni. Răspunsul lui Bogdan veni la 28 Octombrie 1507: Ureche crede că avea și Secui; oricum, el trecu Râmnicul, dar nu pe la vadul vechiu, însemnat prin două lupte, ci pe la Rătezați, „lângă movila Căiata“¹. Zece zile se pradă marginea aceasta a Țerii-Românești, până ce călugărul Maximian, viitorul Mitropolit muntean, făcu pacea, venind în tabăra moldovenească².

III.

Al doilea războiu al lui Bogdan-Vodă cu Polonii (1509).

În anul următor, cu toată intervenția ungurească, se urmează războiul cu Polonia. La 29 Iunie Bogdan însuși trece în Podolia și la 30 e supt Cămenița. De aici merge spre Halicz, unde se adăpostiseră nobilii din împrejurimi; de și avea tunuri, Bogdan nu poate lua cetatea, de unde pleacă ieșiri cu noroc împotriva oștirii lui. La Liov se făcu aceeași încercare, pe care Ștefan nu găsisese cu cale a o face: tunurile moldovenești (*maiores bombardae*)³ bat de pe deal, pe când cetele de călari ale Domnului atacă zidurile îndoite; iese asupra-li mercenari poloni și țerani cu seceri, și se dă o luptă înviersunată în șanțuri. Tuntul cel mare al Moldovenilor e rupt,

¹ V. și Memoriile lui Suvorov, II, Paris, 1799, p. 78.

² Letopiseșul moldovenesc; cf. Ureche, p. 181.

³ Cf. Ureche. „a abate puștile de a bate o cetate“.

și căpetenia tunarilor¹, ucisă. A patra zi, Voevodul trebui să plece fără ispravă².

De aici merse la 1-iu Iulie spre Liov, pe care-l asediază cu tunuri; „și zic că singur Bogdan-Vodă au lovit cu sulita în poarta Liovului, care semn se cunoaște și astăzi, și nici Leșii nu tăgăduiesc“³. Cu foc și pară se merge până la Rohatyn, unde e la 6 Iulie; îl iea, îl arde, duce cu sine și clopotul dela biserica rusească de acolo, care e pus în Mitropolia Sucevei; mână mulți robi după dânsul⁴. Castelanul, Rafail Halicki, e între prinși⁵.

Răspunsul polon veni cam târziu, de și regele făcuse să se scrie lefegii. Sigismund însuși, care-și chemase oastea la Liov, nu veni, dar el pleca din Cracovia la 4 August⁶, pentru a se îmbolnăvi în cetatea de unde era să pornească expediția. Voevodul Cracoviei, Kamieniecki, intră în Iulie 1509 pe calea năvălitorilor mai vechi, ai lui Ioan Albert. Poțuția fu sfărâmată; năvălitorii lasă la Prut carăle și bagajele și pradă, începând din sus, Cernăuții, Șipinții, satele de lângă Suceava (20 Iulie), Dorohoiul, Hârlăul, Cotnarii, Tărăsăuții, căutând pretutindeni moșiile și casele Domnului⁷, apoi iese prin Botoșani și Ștefă-

¹ Magister tormentorum bellicorum.

² Wapowski, p. 86 și urm.

³ Datele sânt și dintr'un letopiseț pierdut; Ureche, ed. citată, p. 182. Pentru pregătirile lui Bogdan, Hurmuzaki, II², p. 873 și urm. Asediul la Camenița, — 27 Iunie — pp. 575, 595; al Liovului, p. 589.

⁴ *Ibid.*

⁵ Wapowski, *l. c.*

⁶ Wapowski-i dă 60.000 de ostași!

⁷ Villis et curiis Palatini.

nești. Un trădător, Vașco, îi purtase pretutindeni¹. La Nistru când începe trecerea — oastea Poloniei Mari, apoi a celei Mici, mercenarii călări și pedestri, curtenii (*aulici*), supt Tworowski —, se ciocnesc cu străjile din Soroca și Orhei și un număr de Moldoveni, care se aruncă în chiot mare². Călărimea grea a Poloniei biruie. Logofătul Tăutul, Jicnicerul Cârjă, Costea Comisul, Petrică, apoi pârcălab de Roman, „Dobrosteph“ (Trotușan, apoi Vistier) sânt prinși, dar nu tăiați³.

Fuseră prinși 30 de boieri mari și 100 mai mici ; 50 fură uciși după luptă și îngropați supt o novilă (4 Octombre). Încheind pace, Bogdan trebui să dea înapoi, din pradă, „veșmintele pretești crucile, potirele“ și să fângăduiască a păzi de Tatars Podolia vecină⁴. Ca negociatori vin, la 22 Decembre, „în tabără“, Logofătul Tăutul, Teodor pârcălabul de Roman, apoi Petrică și Ivanco Pitarul⁵. La 29 aceștia sosesc la Camenița ; la 17 Ianuar 1510 e pace ; la 28 pleacă solii poloni la Bogdan. La 16 Mart sosesc trimeșii lui Bogdan în Cracovia : Teodor, Ivanco, Luca Arbure, Dragoș din Suceava⁶, și se liberează : Tăutul, Petrică, apoi Cârjă, Tro-

¹ Acest amănunt, în Ureche.

² Horribili sublato clamore.

³ Ureche, ed. cit., pp. 182-3 ; *Conv. lit., l. c.*, despre luptele cu Polonia, Macarie — Bogdan, *Cron. înainte de Ureche* și Letopisețul lui Azarie — are numai știri scurte ; știrile lui Ureche sânt luate din izvoare polone ; v. Wapowski și Gorski, în Hasdeu, *Arch. Ist., I*, p. 184 și urm. Cronica moldo-polonă dă letopisețul întrebuițat de Ureche numai pentru prădăciunea din Iunie-Iulie 1509.

⁴ V. Hurmuzaki, II, pp. 595-6.

⁵ *Ibid.*

⁶ V. *Uricariul*, XVIII, p. 490.

tușanu, până atunci închiși la Liov, Jurământul regal se face la 20 Mart, și senatorii poloni jură la rândul lor ¹.

IV

Luptele lui Bogdan cu Tatarii (1513).

Încă din 1510 Tatarii erau gata a năvăli în Moldova ², și Bogdan rugase pe rege să se coboare cu oastea la Liov ³.

La 1511, Selim fiul Sultanului Baiezid, iea Cetatea-Albă pe sarea lui; el se încuscrise cu Hanul Tatarilor din Crâm și era sigur de sprijinul lor ⁴. Selim aducea înainte că Bogdan ar fi lovit pe ostașii săi fugari, în lupta cu tatăl său, și-l amenința cu o grozavă răzbunare ⁵. „În anul 7021 [1513], August în 22“, scrie letopisețul moldovenesc, păstrat pentru acești ani numai într'o prescurtare polonă ⁶, „au venit Tatarii, și au ars țara Moldovei până la Iași, și au ars Iașul, și multă pagubă au făcut în oameni și altele ce au luat.“ Pe scurt se povestește, de altă versiune a letopisețului acestuia, prădăciunea tatărească din vara acestui an 1513. Ei vin „pe trei locuri“ ⁷; o parte, cu Bet Sultan, fiul Hanului, intră pe la Orhei și pradă „până la Dorohoiu și pe Prut în sus“.

¹ Pentru negocieri, și Hurmuzaki, II ², pp. 641-2.

² Cf. *ibid.*, pp. 612, 618, 624, 631, 632, 635 și urm.; II ³, p. 1.

³ *Ibid.*

⁴ Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 180 și urm.; *Gesch. des osmanischen Reiches*, II, p. 310 și urm.

⁵ Hurmuzaki, II, pp. 183-4, 205, 215.

⁶ Bogdan, *Cron. în. de Ureche*, p. 179.

⁷ Ureche, ed. cit., p. 183.

Altă ceată arde „târgul și Ținutul Cârliștii“, luând drumul spre Dorohoiu și Botoșani; a treia apucă spre Lăpușna și Chigheciu¹. Prada „din Nistru până la Prut, de-a lungul Prutului și a Jijiei, din Chigheciu până la Hotin“, cu luarea vitelor, o știe și cronica lui Macarie². Într'o ciocnire cu Moldovenii, Bet-Ghirai e însă „săgetat foarte rău“, și moare³.

La Wapowski nu lipsesc știrile, cu exagerări de număr: 60.000 de Tătari, 74.000 de robi. Prințul tătaresc pierе la Nistru înecându-se cu 4 000 dintre ai săi. Dar *Copaciu*—deci Arbure—poate abia să scape cu 300 din cei 700 ai cetei sale. Îndată Bogdan cere, prin Ioan Vistierul, ajutor la Poloni și la Țar: cei d'întăiu pun 4.000 de mercenari de strajă la Nistru. Un nou atac al Tatarilor făcu să alerge Stanislav Lanczkoronski și Tworowski, apoi, de la Unguri, 600 de pușcași și 700 de călări, dar o năvălire de Nogai chemă pe Crâmleni de la Nistru acasă⁴. Știm de aiurea că încă din Maiu horda Tatarilor era gata să năvălească⁵, și ei pătrunseră în țară tocmai atunci când Bogdan voiă să serbeze căsătoria lui cu fiica Domnului muntean Mihnea-cel-Rău și a Voicăi⁶. În Novembre, Bogdan părea că va trebui să iasă din țară.

¹ *Ibid.*, p. 184; cele două notițe din 1510 și 1513 trebuie astfel contopite.

² Ed. Bogdan, p. 150; cf. Azarie, p. 97.

³ Numai în Ureche.

⁴ Pp. 92-3, 100, 104; cf. p. 137.

⁵ Hurmuzaki, II², p. 81, n-l LXXXVII; p. 82.

⁶ V. *ibid.*, p. 83, n-l LXXXIX; pp. 87 și urm., 94, 97; *An. Ac. Rom.*, XXVII, pp. 124-5: Iorga, *Studii și doc.*, XVI, pp. 419-20. Pentru pradă, Hurmuzaki, II², pp. 94-5.

V.

Lupta cea nouă cu Muntenii (1514).

Îndată după ce scăpă de Tatars, Bogdan avu să dea războiu în toată forma cu pretendentul Trifăilă. El apucă drumul Turcilor din 1475, „iarna, când tot ostașul se odihnește și războiul încetează“. Domnul îi ieși înainte „la pod din jos de *Vasluiu*“, unde se dădu, la 27 Februar 1514, o luptă după care năvălitorul avu soarta lui Hruet, învinsul de la Șcheia. Știrea, din letopisețul slavon pierdut, este și în versiunea polonă¹ și la Ureche². Trifăilă era ajutat de noul Domn muntean Neagoe-Basarab, și anume pentru că Bogdan ajunsese ginerele lui Mihnea-Vodă Munteanul și de sigur că umbla să puie peste Milcov pe cumnatul său Mircea, care, gonit de Neagoe, trecuse în Ardeal, și de acolo la Moldoveni³.

Moartea-l găsi pe Bogdan la 18 April 1517 în *Huși*: de acolo el pândia pe Tatars; se poate zice că primejdiei tătărăști i se datorește și această clădire a Hușului într'un loc de râpi înalte, de unde se putea păzi până departe cursul Prutului.

¹ P. 128 din Bogdan, *Cron. inedite*.

² P. 185. Adușul lui Macarie: „cu oastea din Țara *ЗАГОРСКИЯ*“ — la Ureche: Ungurească are înțelesul: din Țara Muntească.

³ *An. Ac. Rom.*, XXVII, pp. 124-5.

CAP. VI.

RĂZBOAIELE URMAȘILOR LUI
ȘTEFAN-CEL-MARE
PÂNĂ LA ÎNCETAREA NEATĂRNĂRII
POLITICE A MOLDOVEI. —
RĂZBOAIELE
LUI BOGDAN-VODĂ ORBUL. —
LUPTELE LUI ȘTEFAN-CEL-TÂNĂR.

I.

Lupta cu Tatarii (1518).

Bogdan avu ca urmaş un copil, pe Ştefan-cel-Tânăr; apărarea Moldovei fu lăsată deci pe sama boierimii care se ridicase în anii din urmă ai celui alt Ştefan, „Sfatul bunicului său Ştefan“ — zice o mărturisire moldovenească — ¹, cu care acestă altă avea comun numai numele, şi mai ales în sama lui Luca Arbure.

Cea d'intăiu primejdie era a Tatarilor. La 14 sau 18 August 1518, cam la un an după moartea lui Bogdan-Vodă, Alp Sultan intră în ţară. El trece la „gura Sarbath“, scrie versiunea polonă a cronicei ². Acest vad nu e la Nistru, ci la Prut; Ureche-l aşeza la „Şerbanca, den sus de Ştefăneşti“, localitate pe care n'o găsim nicăiri. „Sarbath“, „Sarhatt“ nu e însă altceva decât târgul fălciian *Sărata*, pe care tot Tatarii îl nimiciseră, înainte de 1489, când Ştefan-cel-Mare pomeneşte „săliştea lui Stanciul, fiul lui Jurj al Husei, pe Prut, unde a fost târgul Săratei“ ³. adăugind că se

¹ Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 10.

Ultima ediţie, în Bogdan, *Cron inedite*, p. 128.

³ ОУСТІЯ СЪРАТИ = Usczie Sarbath; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I¹, p. 155.

află mai sus de „gura Săratei“. Singur Ureche adaugă că tânărul Domn se afla „în gura Corovei, din gios de Ștefănești“. S'ar părea că e vorba iarăși de un loc dispărut, însă din versiunea polonă se vede că Ureche a înțeles rău însemnarea *Hârlău*, căci aici se afla Ștefan.

Povestirea letopiseșului redat în traducerea prescurtată a lui Nicolae Brzeski și în prefacerea românească a lui Ureche urmează astfel: Vodă „pleacă pe Prut în sus“, Tatarii, cari ardeau, fiind acum departe. Împotriva năvălitorilor merge întâiu „Vornicul-cel-Mare al Țerii-de-jos“, *Carabăț*.

El e cel d'întăiu Vornic cu acest rost local anumit: Bogdan, cel mort la Huși — Tatarii vor fi prădat acum aceste Curți domnești mai nouă —, îl va fi așezat anume pentru apărarea acestei Țeri-de-jos, veșnic amenințate de Tatarii Cetății-Albe ori ai Crâmului. Carabăț nu apare în documente, care știu de un singur Vornic, al Țerii-de-sus, Petrică¹. În expunerea de solie a lui Cârjă la regele Poloniei se zice acestui Vornic, așa cum s'a spus mai târziu dregătorilor ce porunciau asupra Ținutului Putnei: staroste².

Carabăț are cu el „Țara-de-jos“³, adecă pe

¹ *Uricariul*, XVIII, pp. 471-2.

² Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 10 = Hurmuzaki, II³, p. 708 și urm. Această Țară-de-jos apare și atunci când, în 1523, se vorbește de Sinan Celebi, Trimș turcesc la Ștefan, care și el era Moldovean de naștere, de neam boieresc, prins rob din Țara-de-jos; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I. c. Locul e interpretat însă cu totul altfel de traducătorul din Hurmuzaki.

³ Cron. Moldo-polonă, I. c.

„boierii și țeranii“ de acolo, „chemați la oaste“, „cu porunci grabnice domnești“, — ca în vremea celui alt Ștefan¹. De viteji, de voinici, de iunaci, de hânsari, nu se mai vorbește acum, când elementul de oaste permanentă din veacul trecut era într'o tot mai mare risipă și uitare.

Moldovenii „joseni“² află pe dușmani în retragere spre Nistru. Lupta se dă în zori. Tatarii erau, după o mărturie polonă, 15.000 și duceau alte mii de robi. Că Domnul Moldovei ar fi căpătat ajutorul de 3 000 de călări pe care-l ceruse, nu dovedește nimic decât lauda din acea cronică³. Înfrângerea Tatarilor e totuși deplină „Mulți din ei au perit“, zice cu mândrie letopisețul, fără a însemna și locul biruinții, „și doi mârzaci de cei mari; pe ceilalți i-au gonit peste câmpuri până la Nistru, bătându-i și tăindu-i, încât scăpă cu fuga acel Alp-Sultan, și cu puțini oameni. Iar Ștefan Voevod se întoarse la Hârlău, căci și el fusese în acea luptă“⁴.

Ștefăniță făcea politică și visa de o cruciată împotriva Turcilor, care i-ar fi dat Chilia și Cetatea-Albă, cu gândul la care păzia și Carabăș, „căpitanul Moldovei-de-jos“⁵. Poate de aceia

¹ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 10.

² Cuvântul e la Ureche.

³ Wapowski, pp. 157-8.

⁴ *Cron. Inedite*, pp. 123-9. — De curând se încheiase un nou tratat de prietenie cu Polonia; Hurmuzaki, II⁸, p. 287 și urm. — În Gălcich, *Diplomatarium ragusanum*, p. 682, un raport ragusan vorbește de 25.000 de Tatarii și de marele lor măcel: „et grande occisione“.

⁵ *Acta Tomiciana*, VI, p. 325, no. 297.

un Pașă fu așezat acolo, ca să păzească raialele cele nouă ¹. Moldovenii loviseră și niște cete turcești care se întorceau pe la dânsii după ce prădaseră Pocuția ².

Urmează lupta lui Ștefăniță cu vecinul său Radu de la Afumați. Trebuie s'o preceadă însemnarea împrejurărilor războinice petrecute în Țara-Românească după moartea lui Radu-cel-Mare, fiul lui Vlad Călugărul (1508).

II.

Imprejurările războinice din Țara-Românească după 1508 până la alegerea lui Radu-Vodă de la Afumați.

Urmașul lui Radu fu *Mihnea*, fiul lui Vlad Țepeș; i s'a zis: Mihnea-cel-Rău, Împotriva lui se ridică fratele lui Radu, *Vlad-cel-Tânăr* sau *Vlăduț*. Boierii îi jură „înaintea Pașei Dunării“, scrie Viața Sfântului Nifon ³. Era „sangeacul Silistrei, a cărui putere se întinde de-a lungul Dunării, în fața Țerii-Românești și a Țerii noastre“, spunea Ștefăniță, prin Arbure, către regele Poloniei, la 1523.

Neamul Mihaloglilor, unul din cele mai vechi, mai adevărat turcești și mai glorioase ale Osmanlâilor, avea cu drept de moștenire această

¹ Hurmuzaki, II³, p. 724. XI, p. 3, no. IV.

² Wapowski, p. 194.

³ Ed. G. Erbiceanu, București, 1888, p. 67 (reprodusă în prefața ediției din Văleni a „Învățăturilor lui Neagoe“). E traducerea românească, făcută pe la 1650, a unei scrieri grecești și slavone de la începutul veacului al XVI-lea.

margene a Dunării, fiind căpitanii, „marchisii“ ei. Pașă era acum și, la Silistra și la Nicopol și la Vidin, ca și, la Răsărit, asupra cetăților smulse de Moldova, fiul lui Ali Mihalogli și nepotul lui Ischender, Mohammed, numit în cinstea biruitorului de la Valea-Albă. De el atârnavau toți sangeacii — cârmuitori cu steag pentru ceata lor de spahii, — toți begii, „căpitanii“, toți subașii, căpeteniile de târguri și sate, de pe această linie dunăreană, care trebuia statornic apărată de Munteni și Moldoveni, în dosul cărora stăteau Ungurii și Polonii.

„Așa, de vom umbla noi cu hicleșug, și de nu vom sluji Domnului nostru Vladului-Vodă în dreptate“, jură boierii, „să piarză neamul și numele nostru dentr' această țară în veaci, amin.“

„De voiu face vre-un rău acestui neam, sau vre-un hicleșug, sabia ta“, răspunde Domnul cel tânăr, privind la Mohammed, „să taie capul meu cu mare rușine, și să pierz neamul meu dentr' această țară; amin.“ Oastea de spahii dunăreni trece Dunărea, unită cu pribegii lui Vlad. Ea se împarte în trei cete, cărora li se zice aici „*pâlcuri*“. Sânt cele trei împărțiri clasice ale oștii românești sau ale oștii străine puse supt poruncile unui Domn român.

O ceată de călări ajunge răpede, pornind de la Turnu, tocmai pe plaiurile argeșene, lângă Olt, la mănăstirea bătrânului Mircea-Vodă, Cotmeana. Aici se afla alt Mircea-Vodă, fiul, pomenit și mai sus, al Mihniei. El fuge, cu un credincios, noaptea, „desculți, descinși și fără

ișlice“. Ai lui sânt uciși ori prinși. Urmează trecerea la Sibiiu a lui Mihnea însuși, care se va fi aflat prin apropiere, poate la Râmnicul-Vâlci¹.

Când Băsărăbeștii — neamul, legat prin căsătorie cu vechea seminție domnească, al Craioveștilor — sânt dați la o parte de Vlad, ei merg tot la Pașa Dunării, la același „Mohamet-Pașa“. Turcul trece acum pe la Giurgiu, prinzând pe Domn în Scaunul Bucureștilor. Se înnoiră împrejurările din 1476, când Țepeș, alt Vlad-Vodă, își află moartea în marginea orașului. luptând cu Giurgiuvenii. Oastea domnească fu „biruită și căzută“², iar Vlad, prins, primi moartea, de mâna Pașii însuși, „în oraș în București, supt un pom“³, la 23 Ianuar 1512⁴.

Afară de îndemnul și sprijinirea lui Trifăilă împotriva lui Bogdan-Vodă, care îndemna și sprijinia pe Mircea, fiul lui Mihnea, *Neagoe* avu o Domnie pașnică. El muri în toamna anului 1521, după ce Turcii luaseră de la Unguri Belgradul — Orșova și Severinul cad în anii următori. În această expediție a lor de la Belgrad se porunci amânduror Domnilor a fi de ajutor năvălind în Secuime, împreună cu episcopul lor, același Mohammed Alibegovici. Ștefăniță arată că se teme de Tatars și

¹ *Viața lui Nifon*, pp. 69-70 = *Magazinul istoric*, IV, pp. 246-7. Cf. cronicile sârbești în *Spomenik*, III și 1901; *Glasnik* din Seraievo, VI, 1894.

² *Viața lui Nifon*, p. 77.

³ *Ibid.* Cf. analele sârbești; și în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 3.

⁴ Piatra lui de mormânt în mănăstirea Dealului; inscripția la Lăpedatu, *Vlad Călugărul*.

nu-și poate lăsa țara fără apărare; el dădu drumul oștii sale și se așeză în Suceava, răscumpărând cu daruri de aspri, cai, blăni și altele slujba ostășească pe care nu voia s'o deie. „Numai Basarab-Vodă singur porunci boierilor și ostașilor săi¹ să însoțească pe Mohammed asupra Secuilor”² (1521). Într'o scrisoare a lui Neagoe către regele Ungariei, prin care-și arată hotărârea de a sta veșnic alături cu creștinii, pașnicul Domn își prețuia, foarte exagerat, puterea de oaste la „40.000 de călări și pedestri”³.

Încă din iarna acestui ultim an al Domniei lui Neagoe, se pusese la cale nunta fetei celei mai mici a lui Ștefăniță⁴. Aceasta trebuia să aducă, mai târziu numai, războiul între acesta și Radu de la Afumați Deocamdată Mohammed-beg avea cuvântul în ce privește orânduirea Țerii-Românești.

Fără zăbavă, *Vlad-Vodă*, Vlăduț cel Nou, fostul călugăr *Dragomir*, se ridică împotriva lui *Teodosie* fiul copil al lui Neagoe, în părțile Buzăului (Septembre 1521). Simțim amestecul moldovenesc Pe acesta-l vor fi vrut boierii cari sfătuiau pe Ștefăniță: numele lui vădește încă un fiu al lui Vlad Călugărul⁵. Cu ajutor moldovenesc ori fără, noul Domn al răscoalei iea drumul pe supt muncel, îndrep-

¹ Swoy, panl y woyska.

² Expunerea lui Cârjă; v. mai sus, p. 196, nota 2.

³ Iorga, *Indreptări și adăugiri*, p. 29 127 (= Hurmuzaki, xv).

⁴ *Ibid.*, p. 30 128.

⁵ Cronica țerii, în compilația românească de la 1688, a lui Stoica Ludescu, *Mag. Ist.*, IV, p. 267.

tându-se către Târgoviște, unde *Preda*, fratele lui Neagoe, apăra Domnia plăpândului cocon Teodosie. Lupta se dă înainte de 10 Octombrie¹ în marginea orașului chiar ; *Preda* e ucis. Vlad se așează în Târgoviște.

Îndată vine „Pașa Dunării“, întors de la Belgrad, cu cei patru subași ai săi². Nouă luptă în același loc de lângă Târgoviște, înainte de sfârșitul anului³ : Turcul prinde pe Vlad și pe boierii lui. Ei nu vor fi trimeși la Poartă, ci uciși îndată⁴. Cete de achingii pradă „pe Buzăiani, făr' de veste ; și au luat mulți oameni voinici, și feate, și dobitoc mult..., însă pre apa Buzăului, în luna lui Maiu (Novembre?)⁵, în 2 zile.“ Acuma nu mai era Domn Teodosie decât cu numele. Totuși Mohammed nu rămâne în țară. După ce ai lui pradă în Secuime — a doua pradă după cea din vară —, încă la sfârșitul lui Octombrie el se întoarce la Nicopol⁶. După cronica țerii, el duce cu dânsul pe Vlad-Vodă, care e tăiat numai atunci de „vărul premare“ al lui Neagoe, Comisul Bădica ; se ieau și cele *treizeci și două de tunuri* ale țerii⁷.

¹ Socotelile Sibiiului ; Hurmuzaki, XI, p. 845.

² Pomeniți de Cârjă ; *l. c.*

³ Scrisoare a regelui Ungariei Ludovic, în Hurmuzaki, II³, p. 373 și urm.

⁴ Hurmuzaki, *l. c.*

⁵ *Mag. ist., l. c.*

⁶ La 1-iu Novembre, știre în Brașov despre „reversio Mehmethbeck ex Thurcia“.

⁷ Cf. Tocilescu, *Curtea-de-Argeș*, p. 41, pentru „vărul“ Bădica ; Iorga, *Pretendenți domnești*, în „An. Ac. Rom.“, XIX, pp. 18-9, 70 și urm.

III.

Luptele lui Radu de la Afumași cu Turcii (1522-5).

În Ianuar 1522 erau însă iarăși doi Domni. În părțile Ilfovului se ridicase, după cererea lui Stoican Logofătul, care aflându-se în Constantinopol, știa că Turcii vreau să facă din țară o provincie a lor¹, un *Radu-Vodă*, fiul lui Radu-cel-Mare și boier al satului *Afumași*; el avuse o ciocnire cu „Agarenii” (Turcii) și biruise². Pe la jumătatea lunii Mohammed trecea Dunărea, cu begul de Vidin³, pe la Giurgiu.

Se dau lupte între Pașă și Radu, la Gubavi și Ștefeni pe Neajlov, în Vlașca; la Clejani, în apropiere; la Ciocănești, lângă Snagov; la București. La urmă, Mohammed răspinge pe biruitorul în aceste ciocniri la Târgoviște, de unde, prin valea Dâmboviței, a Râului Doamnei, a Argeșelului, după lupta de la Plata, el e aruncat îndărăt la Alimăneștii Teleormanului. În April Radu trecea munții la Brașov cu Doamna lui Neagoe; pe Teodosie-luă Mohammed, care se privia ca *un cârmuitor al noii provincii turcești*: „*au pus subași pre la toate orașele*”.

Ștefăniță dă prin gura lui Cârjă lămuririle următoare asupra luptelor de la Munteni; le întregim cu știrile ce vin din alte izvoare. și anume inscripția de pe mormântul, de la Ar-

¹ Cron. Țerii, p. 268.

² Socotelile Sibiiului, I. c.

³ *Ibid.*

geș, al lui Radu de la Afumați¹, și însemnările de cronologie precisă ale orașului Brașov².

„Ce se atinge de țara și Domnia muntenească, apoi știm că Turcii o stricară, și o vătămară, și o risipiră, și-i puseră în cap un Turc anume Mohammed” — se poate întâmpla, potrivit cu o știre din izvor diplomatic, ca Ali-beg să fi avut pe Mohammed cu vre-o fată din dinastia munteană —, „și tăiară boierimea, și pe jupănese, și pe copii, și jăcuiră averile, și arseră și pustiiră satele. O samă de Munteni, neputând a se pleca păgânilor, și-au fost ales Domn pe un Radu-Vodă; însă Mohammed acela ajunsese cu oastea și birui în câteva lupte, făcând mult rău și moarte între Munteni, și-l alungă în Țara Ungurească“

Acestea până în April 1522

„După aceea” — urmează Ștefăniță — „Voevodul Ardealului” — Ioan Zápolya — „strânse o puternică oaste, ca la 80.000 de oameni aleși (!!), și întră” — nu însuși — „cu Radu-Vodă” — în Iunie, pe la cetatea din munte a Poienarilor, pomenită și în veacul al XV-lea³. — „asupra lui Mohammed, care nu cuteză să-l aștepte, ci fugi peste Dunăre. Voevodul Ardealului se mulțami să trimeată în goană după el numai puținei trabanți cari, trecând Dunărea pe dubase, arseră trei sate turcești “

E deci înoirea expediției din 1427 a lui Sigismund Împăratul pentru restabilirea lui Dan al II-lea. Inscripția mormântală a lui Radu-

¹ Iorga, *Inscripții*, I. c.

În *Quellen*. I. c.

³ Bogdan, ed. a 2-a, p. 233, nota, p. 354: la 1507, Gherghina e pârcaľab, *castellanus*.

Vodă arată calea războiului din Iunie 1522: pe valea Oltului se ajunge în Teleorman, unde cete turcești sânt bătute la *Grumazi*, — luptă mare, ținând o zi întreagă¹ — unde șapte sangeaci sînt de față; la Nicopol și Siștov se înseamnă lupte. Subașii fusăseră prinși și tăiați².

„Domnul meu”, încheie Cârjă, „are știre că, după plecarea Voevodului Ardealului din Țara-Românească, Mohammed s'ar fi întors la Dunăre cu patru sangeaci, — nu știm cu ce scop.” Iar mai departe: „Au risipit și stricat Domnia și Țara-Românească, puind acolo Domn pe Turcul Mohammed” (August). Acuma se dau lupte la Gherghița, la București, și, perind Spătarul Neagoe, Portarul Stanciu, retragerea începe iarăși: la Slatina și tot în sus pe valea Oltului până la Poienari, unde țeranii loviseră, cu câteva luni înainte, pe Domnul lor. Tot în August, Ardelenii hrăniau iarăși pe prietenul lor Radu.

În Octombrie însă Zápolya aduce — cu „30.000 de voinici aleși” — înapoi pe Radu. Cete de-ale Domnului celui nou sânt invinse la *Rucăr*. Voevodul ardelean înaintă până la Pitești numai. Întoarcerea lui se face la 13 Novembre.

În Februar 1523, apoi, Radu e încă Domn.

După cronica țerii, ar fi fost oprit la Poartă și ar fi căpătat „pacea bună” de care vorbesc și socotelile Brașovului. Se întoarce în Ardeal

¹ Cron. țerii, p. 269.

² *Ibid.*, p. 269; Iorga, *Indreptări și întregiri*, pp. 31-2.

pe la 25 April¹, cu tunuri. Turcii numiseră însă în locul lui pe un *Vladislav-Vodă*, om al lui Mohammed-beg, pe care-l aduseseră cu oaste și cu care Radu se luptă la București. Acesta mai câștigase o biruință, la *Didrih* sau Dridov, lângă Gherghița². Vladislav rămâne în Scaun, pe când, în Septembrie, Radu trece din Brașov la Sibiu.

Bădica, — acum „Radu-Vodă, fiul lui Radu-cel-Mare“, — izbuteste a lua Domnia (Octombrie 1523), ajutat de Băsărăbești, cari trădaseră pe Vladislav, ca pe un „păgân și zălud și vrăjmaș capetelor lor“³. El se lauda cu sprijinul Turcilor din Vidin și Nicopol. Dar ceata de Turci — 300 la număr — care i aducea steagul de Domnie, îi zdrobi capul cu buzduganul și ucise pe hoierii ce-l întovărășiau, luându-li la toți capetele⁴. Se făcuse împotriva lui Radu-Bădica, la Giurgiu, ce se încercase în zădar, la 1462, împotriva lui Țepeș.

Radu de la Afumați, care era în țară încă din a doua jumătate a lui Octombrie, îngropă la Dealu, în Ianuar 1524, trupul lui Bădica. El avea în jurul lui Secui și trabanți și se întreba cu ce bani să-i împiedece de a fugi. Totuși acestălalt Radu se lauda că aducătorii steagului l-au avut în vedere pe el, „Voevodul de peste plai“⁵.

¹ Hurmuzaki, II², p. 447 și urm.

² Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXXI; Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 133.

³ V. Bogdan, *Relațiile*, pp. 167 și urm., 171 și urm., 227 și urm., 232.

⁴ *Ibid.* V. Iorga, *Pretendenți domnești*, I. c. (și o mărturie contemporană a lui Bocgnoll).

⁵ 27 Ianuar; îl aflăm și în Februar; *ibid.*

Gonit în Mart următor de Turci, Radu de la Afumați se așează în Scaun prin August, merge la Poartă și e întărit prin Novembre, cu voia lui Balî-beg de Belgrad, care luase în acest an *Severinul*¹. „Atunci m'a dăruit cu stăpânire și schiptru, și m'au încins și cu caftan mohorât, și cu cunună m'au încununat, și cu cinstea bogăției, și cu multă mărire de dar aducătoare, și, cu mulțimea oștilor fiind încunjurat, la mulți am întins cu îndurare mâna de ajutor”². Cronica țerii pune data de 28 Februar 1525 pentru începerea Domniei *legale* a Radului³. Vladislav, fugit de la Poartă, își păstra însă aderenții, și dădea acte din București. Se pare că numai din 7 Decembre 1525 e scrisoarea prin care „Radu Voevod” vestește că „vrăjmașul său, care se pornise din Mehedinți, a fost bătut de Curte, supt Pârveu Banul, care i-a risipit oastea și i-a tăiat capul”⁴. Pârveu trecuse deci la biruitor. Cu aceasta se încheie rostul lui Vladislav Vodă și, deocamdată, pe *calea intervenției turcești*, și luptele pentru Scaun din Țara-Românească. Din ele Ungurii rămaseră cu stăpânirea cetății *Poienarilor*, unde comandă Sasul Petru Off⁵.

¹ Cf. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XLVIII; VI, pp. 593-5.

² Inscripția citată.

³ P. 270.

⁴ Bogdan, *Relațiile*, pp. 270-1, no. XCI. În *Pretendenți*, atribuiam scrisoarea lui Radu-Bădica. Cf. *Studii și doc.*, VI, pp. 93-5.

⁵ Iorga, *Îndreptări și întregiri*, pp. 31-2 (= Hurmuzaki, XV, p. 299, no. DXXVII). Un Toma Mysky, în 1524. Hurmuzaki, XI, p. 846.

IV.

Lupta între Ștefan-cel-Tânăr și Radu de la Afumați (1526).

Războiul lui Ștefăniță împotriva lui Radu de la Afumați, cel d'întăiu dintre Moldoveni și Munteni după năvălirea lui Bogdan oprită la Râmnic, îl înseamnă letopiseșul moldovenesc păstrat în versiunea polonă: „În anul 7034 [1526], Februarie în 4, a mers Ștefan Voevod împotriva lui Radu, Voevodul muntelesc, până la Târșor și de aici, împăcându-se cu Radu, s'a întors în țara sa“. Cronica, în stil slavon înflorit, a lui Macarie, care vorbește mai pe larg, dar retoric, neprecis, despre zbuciumul lui Radu Vodă cu Turcii, „când bătându-i, când fiind bătut de dânsii“, și despre cele patru pribegii ale lui în Ardeal, — „și nu se odihni până nu i goni cu totul din țara sa“, — nu adaugă nimic nou decât că Radu a fost acela care „s'a rugat de pace“¹. Dar el mai spune că Ștefan a mai intrat la Munteni în toamnă, „din pricină că nu păziseră pacea“, că „a trecut pe unde i a fost placul“ și că „s'a întors înapoi purtând în trupul său boala de care a și murit la anul 7035 [1527], luna lui Ianuarie“. Ureche, care vede în Mohammed-beg unul „ce se trăgea din seminția lui Băsărab-Vodă“² și care numește pe Radu de la Afumați „Radu Călugărul“ — ca și cronica munteană, prin confuzie cu Radu Paisie —, el care înseamnă toate

¹ Bogdan, *Cron. în. de Ureche*.

² V. mai sus, p. 203.

pribegiile și uciderile de boieri, știe numai despre cel d'întăiu războiu².

Pricina războiului nu era sprijinirea de Radu a boierilor răsculați pe cari-i bătuse Ștefăniță — cu „șara“, spune Ureche —, lângă Roman, unde cei prinși fură tăiați, pe când alții fugiau în Ardeal². Din socotelile Brașovului știm că aceasta s'a întâmplat în 1523, că deci data de 7 Septembrie 7032 a cronicei moldo-polone trebuie tălmăcită 1523, nu 1524. Pe atunci însă era Domn Vladislav. Ureche vorbește de „simeția“ lui Ștefăniță, de „vâlfa cu noroc ce avea la războaie“, și care-l amețise.

Adevăratul motiv îl spune nunciul papal din Ungaria: logodna Domnului Moldovei se făcuse cu cea mai mare din fetele lui Neagoe, dar el avea poftă, Domnițele nefiind nevrâsnice, să-și aleagă la nuntă, în locul ei pe cealaltă. Fetele erau, cu mama lor, Băsărâbeasa, mai de mult în Ardeal, și regele luă măsuri pentru ca Ștefăniță să nu se poată plânge. Nunta era să se facă prin 1525 poate, dar Moldoveanul avea de lucru cu Tatarii. Până se hotărî un alt termen muri însă cea d'întăiu Doamnă a lui Radu Munteanul, pomenită în socotelile Brașovului la 1523. El ceru atunci și căpătă în Ianuar 1526 pe Domnița cea mică, Ruxanda lăsându-i lui Ștefăniță pe Stana. Ca să-și răsbune, cel înșelat făcu războiu³. Pe lângă aceasta

¹ Ed. cit., p. 189.

² Aceleași cronice.

³ Hurmuzaki, II⁸, pp. 523-4. .

el cerea însă și pe unii pribegi adăpostiți la Munteni¹.

Aceste știri sânt întărite de socotelile ardelene. Nunta lui Ștefăniță se făcu prin Iunie, și Oancea pârălabul aduse pe Stana². Pe aceeași cale se află și data războiului al doilea: după ce Radu chemase pe begi, — Ștefăniță bătuse, în 1524, 4.000 de Turci la Tărășăuți³, — se află, la 4 Novembre, în Sibiiu, că „Radu s'a întors biruitor și cu multă pradă din Moldova“⁴. Năvala lui Ștefan urmează, și apoi moartea lui. „Scrie la un letopiseț moldovenesc“, adauge Ureche, „de zice că pre acest Ștefan-Vodă l-au otrăvit Doamna sa⁵: Domnița de la Munteni, Stana, care, apoi se călugări⁶.

¹ *Ibid.*, p. 525; II, pp. 30-1. Cf. și *ibid.*, XI, pp. 3-4, no. v; p. 848, nota 1, pp. 849-50; Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 17, nota 7.

² Hurmuzaki, XI, p. 850.

³ V. mai sus, apoi mențiunea din Cron. moldo-polonă și Ureche.

⁴ *Famam quomodo ipse dominus Wayda victor et cum magna preda ex Moldova est reversus*“; Hurmuzaki, XI, p. 851.

⁵ Ed. cit. p. 189.

⁶ Iorga, *Inscripții*, I, 147. În cronica munteană, nicio știre.

CAP. VII.

RĂZBOAIELE URMAȘILOR LUI
ȘTEFAN-CEL-MARE
PÂNĂ LA ÎNCETAREA NEATĂRNĂRII
POLITICE A MOLDOVEI. —
RĂZBOAIELE
LUI PETRU RAREȘ PÂNĂ LA 1538.

I.

Începuturile lui Petru Rareș (1527-8).

Ungaria căzu prin lupta dela *Mohács* (1526), fără ca Domnii noștri. îndușmăniți între ei, să fi avut vre-un amestec în atacul ori în apărarea ei. În zădar merse Urban Batthyáni în Moldova, și în zădar se recomandă prin el lui Zápolya, „Voevodului Ianăș“, vechiul ocrotitor al lui Radu de la Afumați, să se unească cu acesta pentru a forma o *a doua* armată ungurească. Turcii siliră pe Radu a-și da fiul ostatec în tabăra lui Soliman¹, și cu aceasta se încheia orice putință de colaborare a lui cu creștinii².

Această mare schimbare făcu să se pronunțe și mai mult politica de agresiune a Domnilor noștri. Doi regi se certau pentru Ungaria, și Ardealul vecin era împărțit în privința lor: unul era „Ianăș“ însuși, celalt fratele „Chesarului“ apusean, al lui Carol Quintul, regele Ferdinand Austriacul. Un nou Domn moldo-

¹ Pentru acest ostatec v. și Hurmuzaki, XI, pp. xcv-vi.

² Broderics, ed. Katona, ori la sfârșitul lui Bonfiniu, etc. Partea privitoare la aceste lucruri, și în ale mele *Acte și fragm.*, I, pp. 107-8, după un manuscris din Berlin.

vean răsări la începutul anului 1527 pentru ca, târând după el pe Munteni, cari erau aproape vasalii lui, să cerce a smulge Ardealul pentru sine, acel Ardeal în care tatăl său, Ștefan-cel-Mare, îi lăsase Ținutul Ciceului, — se cuprindea la 1528 și Retegul¹ —, al Cetății-de-Baltă, legături trainice de camaraderie războinică veche cu Secuții, prietenie cu Bistrița și Brașovul și un punct de atingere bisericesc, episcopia, cu Vlădici moldoveni, numiți de Domn și sfințiți la Suceava, a Vadului, de pe Someșul-de-sus².

De un războiu al lui Rareș cu Munteanul Radu nu vorbesc cronicile țerii; la început ei trebuie să fi fost prieteni, tocmai pentru că Ștefăniță fusese dușmanul lui Radu. Că Radu ar fi trimis lui Zápolya 12.000 de oameni în ajutor, că Rareș i-ar fi prins pe teritoriul său³, că i-ar fi bătut cu cetele sale și că ar ar fi tăiat pe căpetenii, că toate acestea le ar fi spus, în Ianuar 1528, soli moldoveni trimiseși la Ferdinand, mărturisește un panegirist contemporan al acestuia, Ursinus Vellius⁴. Că Radu se sprijinia în Februar pe „Craiul Ioan care a intrat în Buda“ și, care era, de fapt, atunci un biet fugar, e adevărat⁵, dar că un contingent muntean așa de însemnat, de-a dr ptul imposibil ar fi mers să caute atât

¹ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. xviii-ix; Hurmuzaki XV, tabla, p. 1892.

² Cf. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș*, Berlin, 1908, p. 25.

³ „Per loca suae ditonis“; de sigur în Ardeal.

⁴ Citat de Ursu, *o. c.*, p. 25, nora 34.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XLIX.

de departe pe Zápolya, că ar fi luat drumul prin Moldova și că Petru ar fi făcut un astfel de măcel, fără să știe cronicile ardelene ori socotelile orașelor de la graniță ori cronicile noastre, — nu e de admis.

II.

Năvălirile lui Rareș în Ardeal (1529).

Ca aliat al lui Ferdinand pătrunde însă Petru Rareș în Ardeal, — cea d'întăiu năvălire de Moldoveni în această țară, de la 1468 încoace. De mult încă el primia censul de 1000 de florini al Bistriței¹. Acum voiă *Bistrița* însăși².

„În anul 7036 [1529] au mers Petru Voevod asupra Secuilor din Țara Ungurească și avea două oști“, — adecă două *pâlcuri* —, „și s'a dus pe două căi în țara lor, și, întâlnind în toate părțile pe domnii lor, i-a bătut și i-ă împrăștiat, și, luând cu sine oameni și prada fără samă, s'a întors în Moldova: adus-a cu sine foarte mulți Secui și Sași.“ Astfel povestește *întăiul* războiu ardelean din 1529 al lui Rareș versiunea polonă a letopiseșului moldovenesc. Macarie adaugă că Rareș „a spart una din cetățile lor“, tăind pe cei prinși într'însa. El știe mai pe larg celelalte lucruri, care nu sânt în legătură cu această d'întăiu expediție *secuiască*.

În Iunie Rareș, care avea de la Zápolya făgăduiala Bistriței, lasă vechea credință de

¹ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XIX; Hurmuzaki XV, p. 1848.

² Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. XIX-XX; Hurmuzaki, I. c.

ferdinandist, trimete pe Marele-Vornic Grozav, — dar nu și pe Barbovschi¹, — care iea „drumul din jos“ — deci pe la Brețc, pe unde intraseră o parte din oștile ce trecuseră în Ianuar —, iar alții apucă pe drumul Sucevei, — care scotea pe la Cârlibaba în valea Bistriței-Aurii, și de acolo în jos la Rodna și Bistrița, spre care cătau râvnitori ochii Voevodului. Oastea lui Grozav întâmpină trupele Sașilor strânse în grabă, cu tunuri multe, mari și mici și întărite cu contingentul Secuilor, pe cari deci întâia năvălire, făcută anume pentru aceasta, nu-i înspăimântase Călărimea moldovenească hotărî la *22 Iunie*, supt zidurile cetății *Feldioara*, care se ridică pe un deal rotund, la Apusul Brașovului, de-asupra apei Bârsei. Știm de aiurea că Secuii trădară, Sașii părăsiră tunurile și carăle; mulți periră în râulețul mlăștinos². Lui Petru i se aduce prada. Cei de sus „fac nu mai puțină izbândă“ — dar fără luptă, prădând numai în jurul Bistriței³. Ca răsplată Petru avu cetatea *Ungurașului* (Bálványos), în părțile Ciceului.

Dar Bistrița nu se predă, și Brașovul nu recunoaște pe „Craiul Ianăș“. Un nou atac e de nevoie. În Septembrie vine deci, în a *treia* expediție însuși Rareș. Cetățile se sperie, — din alte izvoare știm că *Brașovul*, după prada *Prejmerului*, somat a recunoaște pe Zápolya și a plăti 10.000 de florini, dădu asigurări și

¹ Azarie, p. 137.

² Cf. *Quellen*, II, p. 137. „Tantam cladem Barczia numquam vidit sibi illatam“, p. 146.

³ Ursu a insistat asupra faptului că Grozav a câștigat lupta, și nu însuși Rareș.

jumătate din acești „talanți de aur“¹. La 29 Novembre numai, Petru era acasă, pe valea Bistriței, lângă Bacău².

Povestirea lui Ureche e tocmai aceeași.

Scrisorile bistrițene și ardelene, în de obște, din acest timp deslușesc încă următoarele:

a) În cea *d'intâiu* expediție, Petru luă însuși parte: o știre documentară ardeleană o afirmă³; la 20 Ianuar el era în Hârlău, și la 21 April se întorsese acolo⁴. Se întră, la 29 Ianuar 1529, prin Gurghiu și Ciuc. Încă până la 15 Februar, Petru-Vodă părăsește țara⁵. A fost un strașnic pârjol, care pedepsia pe Secui pentru că se deslipiseră de Moldova. Altfel nu se dădu nicio luptă, fiindcă nu era cu cine, Secuii fiind cu totul nepregătiți, iar Sașii neputând să aibă decât grija lor. Campania samănă cu năvălirile de călăreți ale lui Ștefan. Că s'ar fi „cucerit“ Secuimea, nu se poate spune; ea fusese numai silită a recunoaște puterea moldovenească. Brașovenilor, cari-l salutară, Petru li răspunde⁶ că n'a avut alt gând decât să pedepsească pe acești Secui „cari n'ascultă nici de Craiu nici de Domn“.

¹ Iorga, *Indreptări și adăugiri*, p. 35; Hurmuzaki, XV, pp. 345-6, no. DCXLIII; Ursu, *o. c.*, p. 61.

² *Ibid.*, p. 41, nota 4.

³ *Ibid.*

⁴ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXI; Hurmuzaki, XV, pp. 310, 317; alte izvoare ardelene aduc modificarea părerii exprimate acolo.

⁵ Ursu, *o. c.*, p. 43.

⁶ *Ibid.*

b) Când începea războiul lui cel d'întâiu, Petru mai dăduse o lovitură. *Radu-Vodă*, vecinul lui, nu voià să-i urmeze schimbările : sprijinise pe „Craiul Ianăș“ când Rareș era cu Ferdinand, și acuma se dăduse de partea acestuia când Moldoveanul se pregătia să pornească împotriva-i. Boierii de dincoace de Olt, înțețiți fără îndoială de Rareș, fac deci, spre sfârșitul anului, tabără la Slatina. Radu fugi la Râmnicul Vâlci, căutînd ajutorul oltean al Craioveștilor. El fu prins, cu fiul său întors de la Turci ; la 4 Ianuar 1529, amîndoi fură tăiați de căpeteniile răscoalei, Vornicul Neagoe, al cărui nume arată o înrudire cu Băsărăbeștii, și Postelnicul Drăgan¹, și capetele lor trimese la Poartă Un *Basarab-Vodă* fu așezat în loc, — nu însă acest Neagoe, pe care-l întîlnim și mai târziu— ; el se dădea drept fiu el lui Neagoe-Vodă, cel de-al patrulea Basarab : „Băsărăbeasa“ era în țară. Mohammed Alibegovici nu-l voise ; el ar fi cerut guvernul muntean pentru fiul său, care va fi avut și el sânge băsărăbesc. Dar, pentru că nu fusese în stare a împiedeca turburările muntene, el fu surgunit pe *ciflicurile* sale de lângă Plevna. Pe la Giurgiu, urmașul său aduse pe *Moise-Vodă*, fiul lui Vladislav rivalul lui Radu de la Afumați (Mart) În April boierii îl recunoscură, și Neagoe, Drăgan ajunseră sfetnicii lui.

¹ Schuller, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XXVI, pp. 223 și urm., 607 și urm.; Bogdan-Duică, în *Archiva* din Iași, IX, p. 313 și urm.; Socolile Sibiiului, în Hurmuzak' XI, p. 851 și nota 1 ; Iorga, *Inscripții*, I, p. 149.

c) Episcopul de Ardeal, Nicolae Gerendy, plătia, în Mart, bani pentru ca Rareș să nu mai năvălească¹. În curând Domnul avea oștile gata de o nouă expediție ; în Maiu întârise Cetatea Neamțului, cu un cioplitor de piatră sas². Pe la începutul lui Iunie, se treceau munții. Rareș era sigur de Moise-Vodă, despre care spunea, în Maiu, că va asedia cu dânsul Brașovul. Neagoe și Drăgan nu se găsisia încă pe pământ ardelean în ziua când Grozav biruia la Feldioara.

Gerendy era în fruntea oștii de apărare ; la 15 Iunie încă el se afla la Sighișoara, venit din Turda³. Singura povestire ardeleană mai întinsă a luptei, a lui Ieronim Ostermayer⁴, spune că Ferdinandistii mai aveau în fruntea lor pe Valentin Török și Ștefan Majláth de la Făgăraș amândoi nemeși români de obârșie ; între luptători, nobilii erau puțini. Secuii trădează, se spune și aici, — ei cari se luptau în același fel ca Moldovenii. Căpeteniile abia pot să fugă⁵. Török, care se afla în rând cu dâșii, e scos din luptă⁶ ; Majláth se ascunde supt un pod până la căderea nopții. Sfărâmăturile oștii învinse se adăpostesc la Sibiiu. Abia se găsiră bani pentru a se plăti cei 600 de călări ai lor⁷.

¹ Hurmuzaki, XI, p. 852.

² Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXI ; Hurmuzaki XV, pp. 317-8, no. DLXXXVII.

³ Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 33 : „Timișoara“ e o greșală de tipar. Apoi în Hurmuzaki, XV, pp. 320-1, no. DXCV.

⁴ *Quellen*, IV, pp. 498-9 ; cf. notițele de calendar săsești în Hurmuzaki, II⁸, p. 645.

⁵ Schwerlich davon kommen.

⁶ Ursu. o. c., p. 51.

⁷ Hurmuzaki, XI, p. 853 ; cf. *ibid* ¹¹⁸, pp. 645-6, no. CCCCXLI

Moldovenii erau însă prea slabi pentru a urmări, și trupele lui Zápolya, supt Ștefan Báthory, veniră prea târziu la Alba-Iulia. Abia pot să garnisoneze orașul; Gerendy se așează în Sibiiu, Majláth în Sas-Sebeș, cu foarte puține trupe. Muntenii, cari trecuseră și pe la Caransebeș și intraseră, în August, pe valea Murășului, cearcă să prindă pe Majláth și se înfățișează și înaintea Albei-Iulii¹. Moise cerea feudele Vințului de jos și Vurperului, date lui Radu pentru Poienari². Sașii trimiseseră în munți Români cu arce împotriva celorlalți Români³.

d) Cealaltă oaste se îndreaptă spre *Ciceu*, al cărui pârcălab, Toma, venit la o întrevvedere cu vice-Voevodul Ardelean Alexie Bethlen, fusese omorât de dânsul⁴, — și Cetatea de Baltă fusese ocupată de ferdinandiști, ceia ce era un motiv de războiu⁵. Acești călăreți aveau în fruntea lor pe Danciu pârcălabul de Roman, și pe Barbovschi, portarul de Suceava; la 24 Iunie ei se aflau supt puternica cetate, din care astăzi au rămas numai fărâməturi de piatră și puține bucăți de ziduri. Bethlen nu putu să-i înfrunte, și astfel Dracșin Simion,

¹ Ostermayer, p. 499. Prădăciuni și arderi ale lor (August-Septembre) la „Orbo“ (Orlat), Turnișor, Șura-Mare și Șura-Mică, Hamba, Vesăuș, Vesăud, Șoroștin (Hurmuzaki, II³, p. 645). E calea, pe la Olt, peste Viza, la Murăș.]

² V. și Hurmuzaki, XI, p. 853; Iorga, *Sate și preoți*, pp. 323-6; Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 204; Lăpedatu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, II, p. 40 și urm.

³ *Ibid.*

⁴ Ursu, *o. c.*, p. 48 și notele.

⁵ *Ibid.*

noul pârcălab, luă în stăpânire Ciceul¹. Despre vre-un asalt, nu se vorbește nicăiri. Cetatea-de-Baltă fu restituită de Zápolya în Iulie².

e) La 15 Iulie, Rareș cerea *Bistrițenilor* să i se supuie ; Sașii ceilalți arătau însă că dieta din Sibiu a hotărît strângerea unei oștiri de 16.000 de oameni și că deci nu trebuie să se plece. La 18, Moldovenii erau din nou în aceste părți ; la 22, Petru se afla în cetatea Neamțului și soma iarăși pe Bistrițeni, cari nu primiseră pe pârcălabii lui ; după obicei, cele mai strașnice amenințări erau îndreptate împotriva lor. Oastea de asediu din Octombrie era călăuzită de pârcălabii Mihul, de Hotin, și Simion, de Ciceu, — alții, Iurga și Ion, fuseseră numiți pentru acea nouă cetate moldovenească în Ardeal —, de un om din Ciceu, de aurariul Rodnei, de „slugi“ domnești mai mărunte, Dragoș, Golea, Rotompan ; și Vlădica Vadului, Atanasie, un negociator obișnuit³ și care mersese și până la Lipova în solie la Zápolya, se afla în lagăr. Când mai sosiră pârcălabul Ciceului, pârcălabul Iurga, pârcălabul Ioan, pârcălabul Șendrea, de pe la Unguraș și Reteg, și Vistierul Tomșa, se făcu, la 11, un armistițiu, care fu prelungit pe paisprezece zile la 19 Octombrie. Îndată Vlad, celalt pârcălab de Hotin, aducea un nou răvaș, tot așa de strașnic, al lui Vodă⁴.

¹ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. xxiii ; Hurmuzaki, XV, p. 324, no. DCI.

² Pray, *Epistolae procerum*, I, p. 157 ; Hurmuzaki, II³, p. 646 : pârcălabul moldovean.

³ El pare a fi „episcopus moldaviensis“ care se poartă pe la Brașov după 1521. Cf. și Bogdan-Duică, *l. c.*, p. 317.

⁴ Cf. Ursu, *o. c.*, pp. 54-6.

Acesta apucase spre Brașov cu oastea cea mare. La 27, el lua Prejmerul, la 29, ardea un turn brașovean făcut de curând. „Un turn al Brașovenilor foarte tare“, spune Petru, „o bașcă de lemn cu douăzeci de oameni“, scrie Ostermayer, cronicarul sas¹. Săcelele fură arse, de și cuprindeau în ele Români². Majláth se afla în cetate, și o apăra cu pricepere. De și-i amenințase și pe acești Sași că-i „va arde cu pară de foc și va lăsa țara goală și pustie“ și va nimici sămănăturile și în primăvară, Petru stătu de vorbă cu dâșii, astfel încât, la 5 Novembre, Brașovenii scriau la Bistrița că au armistițiu — încheiat la 3 ale lunii — cu Voevodul, care, din partea lui, se lăuda că i-a cucerit³.

În același timp, după ce Neagoe și Drăgan se retrăseseră (Septembre), împotriva poruncilor domnești, alți Munteni, supt Lăudat⁴, asediau *Branul*, care se putu împotrivi⁵. Cu retragerea lor fără biruință se isprăvi și acest mare războiu românesc în Ardeal și, supt orice mască de porunci turcești ori de prietenie față de Zápolya, *pentru* Ardeal. Doar Petru cerea în 1530 voia de a face *vama lui*, la Prejmer⁶. Și, când Turcii și Muntenii năvăliră în Ardeal la 1530, i se ceru lui care și izbuti, să-i înlătore⁷.

¹ P. 499; cf. *Quellen*, II, pp. 154, 157, 193.

² *Quellen*, II, p. 475.

³ Szabó, III, p. 245; Iorga, *Doc. Bistrițel*, I, pp. xxiii-vi = Hurmuzaki, XV, p. 342, no. DCXXXIII; Iorga, *Indreptări și întregiri*, pp. 34-6; Ursu, *o. c.*, p. 58 și urm.

⁴ V. Iorga, *Inscripții*, I, p. 125.

⁵ Ostermayer, p. 499; *Quellen*, II, p. 188.

⁶ *Quellen*, II, pp. 188, 190.

⁷ *Ibid.*, pp. 205-6.

Numai în jurul Bistriței urmau luptele¹, se prinseră Mihul, Dragoș, Rotopan, un diac Ioan, cari fură liberați în Mart 1530, când Danciu, acum pârcălab de Neamț, așezat în Rodna — unde era pârcălab Anton —, încheia învoiala în această privință². În Mart încă se purtasera lupte supt ziduri³, până la retragerea Moldovenilor. La 22 April, Zápolya scria Bistrițenilor că i-a dat pe dânșii lui Petru și trebuie să-l asculte. Vodă, care-i numește „credincioșii săi iubiți din inimă“, se învoi a primi numai censul, fără a mai pune pârcălabi în cetate⁴. Și, la 1535, în Mart, Ferdinand, de care se alipise Rareș, îi întăria Ciceul, Cetatea-de-Baltă, Ungurașul, Bistrița, Retegul și Rodna, unde un Cămăraș moldovean strângea veniturile; numai în 1536 se pierdu Ungurașul⁵.

III.

Luptele pentru Scaunul Țerii-Românești (1530-2).

Un războiu cu Polonia pentru Pocuția trebuia să urmeze. Numai cât aici Rareș își făcuse rău socotelile.

¹ Pregătirile făcute în toamna anului 1530, dovedite printr'o scrisoare, de la 24 Octombree, a pârcălabului de Unguraș, par a fi din 1529; nesiguranța în socotirea anilor de la Facerea Lumii, unii începând din Ianuar, alții în Septembrie, pare a fi înrâurit, și aici, la punerea datei de la Hristos.

² Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. xxvii-viii; Hurmuzaki, XV. p. 35, no. DCLXIII.

³ Ursu, *o. c.* p. 66 și nota 13.

⁴ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. xxviii și urm.; Hurmuzaki, XV, p. 356, no. DCLXIV; Wittstock, în „Programul“ gimnasiului săsesc din Bistrița (la Ursu, *o. c.*, p. 61 și urm.), pp. 39-40.

⁵ Hurmuzaki, II, p. 91, no. LXV; Iorga, *Doc. Bistriței*, I. c.; Hurmuzaki, XV, I. c.

Deocamdată însă, trebuia să se facă rânduală la Munteni.

Moise se arătase un slab prieten și aliat. Mai fusese și un Domn crunt, care ucisese pe boierii cărora li datorîa Scaunul. La 13 Februar 1530 el serba nunta surorii sale cu Banul Barbu Craiovescul, numit în locul lui Radu, cel d'întăiu urmaș al Pârvului¹; atunci fură uciși boierii²: Drăgan perî câteva zile mai târziu, pentru trădare. Cei ce scăpară, cerură și căpătără Domn nou, pe *Vlad fiul lui Vlăduț*.

Cu dânsul, — dar, înainte, cu *Basarab* cel din 1529, care se întorcea³ și pare să fi fost ucis⁴ —, poartă *Moise*, în împrejurări necunoscute, lupte diu care iese, în Maiu, biruitor trimetănd și ștafete de bucurie la Brașov. La jumătatea lui Iunie el era însă fugar în Se cuime. Veni îndată la Brașov și merse apoi în Făgăraș, la *Majláth*. Acesta organizează, cu comitele săsesc Marc Pempflinger, proprietarul *in spe* al Ciceului și Cetății-de Baltă, — care, în cugetarea-i de aventurier, își rezervă Nicolul și Turnul, Giurgiul și chiar Plevna, toată stăpânirea lui Mohammed-beg —, o expediție

¹ Cf. Iorga, *Pretendenți domnești*, pp. 35-6; Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. L-LI.

² Hurmuzaki, II°, p. 654, no. CCCXLVIII.

³ Turcas filium Bozzarab in Waiwodam transalpinensem inducere; *Quellen*, II, p. 193. „Băsărăbeasa“ și „fata“ erau în Iunie la Brașov, p. 195; la Bran, p. 200.

⁴ Vlad apare ca „novus Waivoda“ la sfârșitul lui Maiu; *ibid.*, p. 195.

munteană, care pornește din Sibiiu la 18 August. Ea intră prin „munții Făgărașului”¹. La *Viișoara*, pe la 20 ale lunii, se dădea o mare luptă, în părțile Teleormanului — e drumul lui Radu de la Afumați în 1522. Turcii de la Nicopol uciseră și pe Domn și pe Barbu; Majlâth căzu în mâinile biruitoarelor. Moise și cumnatul său aflară la 29 August odihna lor la mănăstirea Bistriței².

Turcii carii aduseseră pe Vlad trecură cu el și cu Muntenii, pe la Bran, Pitești și Rucăr, și în Ardeal, supt un Mohammed-beg care e tot fiul lui Ali-beg: ei siliră Brașovul a recunoaște pe Zápolya, atacară pe Gerendy în Sibiiu și se întoarseră prin Țara-Românească³: de aici se întoarse Majlâth înapoi în Făgărașul său, de unde pleca în 1531 ca să iea Prejmerul și să-și supuie pe Secui⁴. Voevod al Ardealului în 1533, el asedia Sibiiul.

Vlad fiul lui Vlăduț fu făcut ginerele lui Rareș, probabil prin căsătoria cu Domnița Chiajna⁵. El se îneacă, la Popeștii din Ilfov, în apa Argeșului, nu de pe urma unei răscoale, ci la primblare. În zilele lui trecu pe la noi vestitul aventurier *Ludovic Gritti*, fa-

¹ Hurmuzaki, II⁸, p. 655, no. CCCCLIX.

² Iorga, *Inscripții*, I, pp. 195-6; II, p. 81 și urm.

³ Ostermayer, pp. 499-500; *Quellen*, II, pp. 182, 185, 205-6, 212-3; Schuller, *l. c.*

⁴ Ostermayer, p. 500.

⁵ „Dum nova sponsa Waiwodae moldaviensis duceretur”, din socotelle brașovene pe April, nu pare a privi *această* nuntă, ci pe a lui Rareș însuși cu Elena-Ecaterina. Soția lui Maria murise în 1529 (Iorga, *Pretendenți*, p. 20; *Quellen*, II, p. 192).

voritul lui Soliman, care mergea să facă pace în Ungaria. Prin Octombrie-Novembre 1532, iea Scaunul *Vintilă din Slatina*, care-și zicea tot *Vlad* ¹

IV

Războiul lui Petru Rareș pentru Pocuția (1530-2).

La sfârșitul anului 1530 i se păru lui Rareș că a venit vremea să iea țara cu „trei sute de sate și cinzeci de târguri“ a *Pocuției* ². În August el cerea ca moștenitor al lui Ștefan-cel-Mare și căpăta, se pare, și învoirea Turcilor de a începe acest războiu drept ³.

În Novembre, cete de călări moldoveni trecură hotarul, primite bine de țeranii ruși de aceeași lege, precum înaintașii acestora primiseră bine pe luptătorii lui Ștefan cel Mare ⁴. Întreg Ținutul fu luat în stăpânire fără luptă. Rămân în cetăți 1.400 de Moldoveni ⁵.

Dieta polonă se strânse abia la 30 Novembre, în Piotrkow. *Ioan Tarnowski* ceru neîntârziata pedepsire a „Valahului“. La 23 Decembre, deputații nevroidând să voteze subsidii

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 125.

² Târgurile, la Czolowski, *Lupta de la Obertyn* (polonește; din „Kwartalnik historyczny“; v. mai departe): Sniatyn, Gwozdziec, Utoropy, Thumacz, Zablotow, Mihalce, Nizniow, Kutyska, Tysmienica, Olszanica, Okno, Czesybiesy.

³ Iorga, în *Conv. lit.*, XXXV, pp. 331-3.

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 7.

⁵ Scrisoarea lui Ioan Dantiscus, episcop de Culm, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 1 și urm.; Hurmuzaki, *Supl. II* ¹, p. 18 și urm. Cf. Ursu, *o. c.*, pp. 75-6.

pentru mercenari, se hotărâ înarmarea întregii nobilimi a regatului, apoi se reveni asupra hotărârii prin votul de la 3 Ianuar 1531, care acordă regelui Sigismund mijloacele trebuitoare pentru a tocmi adevărați ostași¹. Din dietă se trimeseră numai 1.000 de călări, supt Ioan Boratynki, în Rusia².

În primăvară oastea polonă de recuperare nu era încă gata, și Palatinul de Podolia, castelan de Camenița, nu era în stare să silească măcar pe pârcălabul de Hotin, Teodor³, precum și pe alți păzitori ai graniței moldovenesti, a ținea pacea, care, la dreptul vorbind, și mai ales în sens moldovenesc, nu fusese ruptă, căci pentru luarea Pocuției, care nu era țară polonă, nu se vărsase nicio picătură de sânge. De aceia, chiar dacă Rareș, care, în calea-i de la Lăpușna la Hârlău, căzuse greu bolnav, de Paști, ar fi fost zdravăn, el n'ar fi atacat regatul, de la care avea să pretindă un singur lucru, pe care și-l luase⁴.

Pe încetul, cu multă sfială, „în locuri deosebite, ca să nu li se poată afla numărul“⁵, Tarnowski începuse, în Iunie, a și strânge lefegiii. La jumătatea lui Iulie el avea, în cali-

¹ *Acta Tomiciana*, în Hurmuzaki, XI și *Supl.* II².

² Hurmuzaki, *Supl.* II², p. 32.

³ V., asupra lui „Neamul românesc literar“, II, articolul d-lu G. Coriolan.

⁴ El mai credea, după concepția politică a Turcilor, că tratatul ce încheiase cu regele nu-l mai lega și cu urmașul acestuia, care fusese ales și proclamat; i se dădu însă lămurirea că e vorba de o coregență, și nu de o înlocuire.

⁵ *Variis in locis, ne hostis eorum numerum scire possit.*

tate de „căpitan-general al oștirilor regelui Poloniei“, 6.000 de călări și tunuri bune, servite de 300 de pușcași¹. Vre-o 1.600-2.000 din ei intrară, pe un vad neștiut, spre 24 Iulie, în Pocuția, supt Martin Trzebinski, dar, învățați de exemplul Românilor, nu ca oaste mare, ci în cete. Urmară ciocniri — vre-o douăsprezece — cu cetele moldovenesti, care în două zile părăsiră țara. Numai castelul Gwozdziec, lângă Colmeia, se împotrivi: eșcăzu la 3 August.

Îndată Petru-și strânse oastea: avea „peste 20.000 de oameni“, după un izvor polon², până la 24.000 după altele; un Italian din acele timp ridică puterea militară pe care Domnul o poate strânge în opt zile la 30.000³. Se făcură trei corpuri, cele trei străji ale lui Neagoe: Vlad, pârălab de Hotin, și Toma Barnovschi comandau cea d'întâiu, de 6.000, care se grăbi să reiea Gwozdziec.

Neizbutind a-l surprinde, Moldovenii avură în fața lor avangarda polonă, cu Nicolae Sieniawski, apoi pe Tarnowski însuși. Lupta se dădu la 19 August și fu deosebit de înviersunată: de trei ori învinși, boierii se întoarseră de trei ori la atac; Petru-Vodă puse în lanțuri și era să ucidă pe cele două căpetenii care i se întorceau biruite⁴.

Înaintând puțin, cale de două mile, biruitorii se întăriră la satul *Obertyn*, pe apa Czer-

¹ Dantiscus. — Gorski, Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 34. vorbește și de 2.000 de pedestri.

² Dantiscus.

³ Hurmuzaki, XI, an. 1531.

⁴ Gorski vorbește de „2.000“ de Români morți.

niawei, după datina husită, cu șanțuri și cară, așteptând apropiata lovire răsbunătoare a Voievodului, care, mărturisesc Polonii¹, ar fi „bătut la Siretiu” cete polone răzlețe. Era o tabără ca a Ungurilor la Baia, ca a Moldovenilor la Vaslui și la Valea-Albă Polonii, abia 4.000, nu erau bucuroși de o încercare cu însuși Rareș; mulți erau de părere că se impune părăsirea tunurilor, comandate de Staskowski și retragerea spre Halicz și linia Nistrului.

În noaptea de 21-2 apăreau, în lumina flăcărilor ce ardeau satul, Moldovenii, vre o 20.000 de oameni, cele două străji din urmă unite, în frunte cu tuiul Sultanului, cu trei steaguri pentru cele trei străji, cu cinzeci de tunuri, cea mai mare parte cucerite în codrii Cozminului, unele și în ultima biruință ardeleană, la Feldioara. Toată boierimea Moldovei era în jurul Domnului, cu Logofătul Teodor, cu Postelnicul și ceilalți membri ai Sfatului².

Atacul românesc începu în zori, la 22, cu chiote. Îndată porniră tunurile, care însă băteau prea sus. Ai lui Tarnowski stăteau nemișcați în lagăr, având călărimea la mijloc. În zădar se apropiară de ei călăreții ușori ai Moldovei, ca de obicei împărțiți în cete³. În sfârșit o poartă a taberei se deschise când ghiulelele moldovenesti cădeau acum prea dese și Moldovenii căutau să încunjure oastea, și 800

¹ Cron. moldo-polonă.

² Cele trei cete ar fi avut trei trâmbițe mari; Gorski, p. 38.— După povestitorul italian al luptelor din 1595 (v. mai departe), oștile noastre nu întrebunțau însă nici trâmbițe, nici tobe.

³ Per turmas divisas; Wapowski.

de călări poloni în armătură grea ieșiră. Ei fură răspinși de trei ori. Alți 1.000 de călări poloni „restabilesc lupta“. Rareș își urmă gândul mai departe ; Moldovenii, având acum și tunuri, înaintau pentru a închide cercul lor în jurul lagărului, care trebuia să li cadă în mână, cu tot ce cuprindea. Numai o ultimă încordare putea scăpa pe Poloni.

Se produse atunci un asalt general din partea „catafracțiilor“ dușmani, cari ieșiră pe amândouă porțile. El izbuti mai ales în ce privește ceata, mai slabă, de Români care se afla în dosul taberei. Pușcașii fură uciși lângă tunurile lor, pe când artileria din tabără țintia cu o siguranță desăvârșită. Românii trebuiră să se retragă : Teodor, Postelnicul, Vameșul, șaisprezece alți boieri erau prinși ; Vodă însuși, care încercase de mai multe ori a opri fuga, avea două răni. Lupta ținuse cinci ceasuri întregi. Polonii luară tunurile și altă pradă, uimiți și ei de norocul ce-i găsisse. Ar fi rămas 2 746 de Români morți¹ ; o mlaștină întâlnită în cale ar fi crescut numărul lor cu alții 2 000. La 7 Novembre, Tarnowski serba triumf în Cracovia².

Îndată Rareș își făcu o oaste nouă : Turci, Tatari, Sârbi, Ungurii fură tocmiți, de aproape și de departe, de *pisarii*, de „notarii“ lui ; soțul

¹ Și Polonii adaugă naiv că, dintre ai lor, ar fi căzut doar „patruzeci de nobili“ ; Iorga în *Conv. lit.*, I. c., p. 342 ; Gorski, p. 38.

² *Ibid.*, p. 343. — V. și descrierea canonicului Stanislav Gorski, Hurmuzaki, *Supl. II*¹, p. 30 și urm. — „Vrăjmașii fură mai tari decât noi“, mărturisește Macarie. — Cf. Czolowski, *o. c.* (*Bitwa pod Obertynem r. 1531*, Liow, 1890).

Domniței Chiajna, fiica lui Petru, Vlad, Domnul muntean, făgădui 10.000 de oameni. Polonii pleară din Pocuția, și, astfel, nu numai că se făcu pază bună la Nistru, dar 250 de viteji și 250 de lefegii pleară, supt Orăș, să ocupe din nou cetățile, lipsite de apărători, ale Pocuției¹.

La aceasta, regele răspuse, în iarnă, făcând să se ardă mai multe sate moldovenești — Rareș socoate, în Mart 1532: 105 — și un târg și să se răpească 100.000 de capete de vită². Moldovenii alergară însă în părțile primejdute, și ei putură câștiga, printr'o lovitură neașteptată³, biruința de la Tărăsăuți, ucigând 200 de călăreți dușmani⁴.

V.

Gritti și Domnii români (1534).

În 1534, *Gritti* trecu prin Țara-Românească, tot în vederea situației din Ungaria. Avea acum o mică oaste, și Vodă-l întovărăși cu boierii săi; o parte dintre aceștia cerură în tabăra de la *Pitești* (August) alt stăpânitor. V'ad-Vintilă nu se lăsă însă îngrozit. Bănuind pe Gritti, omul împărătesc, de înțelegere cu necredincioșii săi, el strânse Curtea sa și, asediind câteva zile tabăra, făcu cercetare între oamenii acestuia. 75 de boieri fură scoși și

¹ Iorga, în *Conv. lit.*, l. c., p. 343.

² *Ibid.*, pp. 344-5.

³ *Subito et insperato.*

⁴ Wapowski; cf. Ureche, ed. cit. p. 193.

aspru pedepsiți, și prin schinguire. Unii dintre dâșii fură aruncați în temnița Poienarilor¹. Marele Logofăt Teodor al lui Rareș era și el cu Gritti, ca ajutor și ca paznic.

În Ardeal, Gritti nu vede pe Majláth venindu-i, după porunca împărătească, întru întâmpinare. Brașovul se teme de o surprindere: Ostermayer vorbește de o încercare a Ienicerilor împotriva orașului Vice-Voevodul ardelean și episcop de Oradea-Mare, Emeric Czibák, care ar fi avut gânduri rele față de Gritti, e ucis, lângă Brașov, de trupele acestuia, supt Urban Batthyáni, solul trimes în 1526 la Domnii noștri.

Acum se ridică tot Ardealul în „insurecție generală”, ca să răsbune pe cel ucis mișelește. Majláth ia comanda trupelor. Aventurierul venețian, căruia i se atribuia ambiția de a fi rege al Ungariei², e închis în Mediaș². Aici se duc de la Brașov două tunuri⁴.

La 21 August se dădea de știre lui Vlad că asediul Mediașului a și început⁵. Peste cinci zile se cerceta de Brașoveni dacă Rareș „va năvăli asupra noastră”⁶. La 30, căpitanul Moldovenilor „venise cu câteva mii în ajutorul Ardealului împotriva lui Gritti”. luând pe la

¹ După Schuller, în Iorga, *Ștudiil și doc.*, III, pp. LI-II; după Tranquillus Andronicus, *ibid.*, pp. LXXVIII-IX.

² Cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, II, p. 415 și urm.

³ Ostermayer, pp. 501-2; *Quellen*, II, mai ales pp. 359, 361.

⁴ *Ibid.*, p. 369.

⁵ *Ibid.*, p. 366.

⁶ *Ibid.*

Feldioara drumul spre Mediaș, înaintea căruia stăteau Majláth și Gotthard Kuen¹. Îndată sosiră și alte trupe. La începutul lui Septembrie, Vlad vestia că vine pentru Gritti², dar apoi se hotărî „a sta și el pe lângă Ardeleni“³. În aceeași lună veniau 6.000 de oameni cu Huru, Vornicul moldovenesc⁴. În cetate erau închiși cu Gritti și boierii munteni Drăghici Spătarul, Pașadia și Radici pârcălabul, „cu 300 de călări“⁵.

Se știe că Gritti, asigurat printr'o scrisoare a lui Petru-Vodă, se dădu în mâna Moldovenilor și că fu cedat de aceștia Ardelenilor, cari-l tăiară ; fiii lui, duși în Moldova, nu mai ieșiră la iveală. Prin același drum, acuma totdeauna deschis, deci prin Secuime, se întoarseră Moldovenii cu capul mândrului guvernator al Ungariei⁶.

VI.

Lupta lui Rareș cu Turcii (1538).

Peste un an cete moldovenești treceau iarăși în Pocuția prădând⁷. Nu se ajunsese la o luptă până la 1537, când, după un lung șir de negocieri, Sultanul, Soliman-cel-Măreț, era gata să vie spre a face liniște în Moldova.

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, p. 368.

³ *Ibid.*, p. 368.

⁴ *Ibid.*, p. 370.

⁵ *Ibid.*, p. 372.

⁶ Della Valle și Museus ; expunere, in Ursu, p. 105 și urm.

⁷ V. și Ursu, *o. c.*, p. 129.

În iarna anului 1537 — vara, regele Sigismund-August se gătise împotriva Moldovei¹ — i se păru lui Rareș că ar putea încerca iarăși cucerirea Pocuției, la care se gândia acum cu atât mai mult, cu cât întărirea lui Zápolya, în Ungaria, îi tăia drumurile în Ardeal, unde încă în 1536 se aștepta cu frică sosirea lui².

Despre această năvălire nu vorbește nimic letopisețul moldovenesc, pe când știri polone arată că străjerii poloni, pentru a-și răsbuna, intrară în Țara-de-sus, răsbătând până la Botoșani și arzând în cale Cernăuții. Cete moldovenesti trec îndată în Podolia, prădând Czerwone, Jagielnice, Czarnkoziniec. La întors, ele au o ciocnire „la apa Siretiului“ cu Polonii, de la cari cad „2.000“, între cari și 60 de curteni, la 1-iu Februar 1538³.

Urmarea a fost strângerea unei nouă oștiri de Tarnowski. Data aceasta, biruitorul de la Obertyn asediè Hotinul, la 18 August⁴. Despre acest asediu de „două săptămâni“ vorbește și letopisețul moldovenesc în versiunea polonă, adăugind că el a ținut până ce Petru și boierii săi s’au închinat, arătând că părăsesc gândurile de până acum asupra Pocuției. Peste puțin pedeapsa era să-i vie lui Petru de aiurea, de

¹ Hurmuzaki, XI, p. 35.

² Iorga, *Doc. Blstritei*, I, p. xxx; Hurmuzaki, XV, la acest an.

³ Inrga, în *Conv. lit., l. c.*, p. 399. Engel, *Gesch. der Moldau*, p. 178 și Ureche, ed. cit., pp. 193-4, se inspiră din cronica polonă a lui Bielski și Strykowski.

⁴ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 319, no. xxviii.

la Turci, pe cari și unii boieri, în frunte cu „Arbănașul“, Albanesul, Mihul, îl chemaseră¹.

Din multe izvoare mărunte, de natură diplomatică, și din larga povestire a episcopului Verancius, Verancsics², cunoaștem această expediție turcească din 1538. În Iulie Soliman-cel-Mare era la Adrianopol, cu toată Curtea, scăzută prin războaiele asiatice împotriva Persilor, și mulți spahii; avea cu dânsul pe cei doi fii mai mici, pe beglerbegul Rumeliei, Lutfi, și pe al Asiei, pe Pașii Dunării, care era stăpânită acum, nu de la Nicopol, ca supt Mohammed-beg Mihalogli, ci, din 1521, de la Belgrad. Se făcu, ca în 1476, podul la Oblucița-Isaccea, — firește un pod de vase, de „dubase“, păzit de tefterdarul Haider Celebi. Ca și în alte expediții, Vizirul, Mohammed, trece întâiu. Sultanul însuși se găsia în Moldova, unde-l așteptau, de sigur, provisiile bogate strânse de begii din Chilia și Cetatea-Albă, la 26 August³.

Nu se vorbește de vre-un ajutor al Domnului muntean, care era atunci înlocuitorul lui Vlad-Vintilă, ucis la 1535, vara, pe malurile Jiului, unde plecase la vânătoare de cerbi, de către boierii olteni răsculați⁴. Acest *Radu*,

¹ Tratatul. în forma lui întărită de urmașul lui Petru, Ștefan Lăcustă, la 20 Februar 1539, în Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae*, I², p. 617 și în Hurmuzaki, II⁴, pp. 187-9 ori *Supl.* II¹, pp. 118-20.

² În Kovachich, *Scriptores*, și în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II; și în Papiu, *Tesaur*, III, p. 145 și urm.

³ V. Iorga, *Cronicile turcești*, în „An. Ac. Rom.“, serial II, IX, p. 20 și urm.

⁴ După cronică lui Rustem: 20. Aici prin boierul Hâra Petru cere iertare. — Cron. munteană.

odată *Petru de la Argeș*, fostul egumen Paisie de la mănăstirea lui Neagoe-Vodă, cel sprijinit de Băsărăbeștii, Craioveștii, olteni, era fiul lui Radu, deci al lui Radu-cel-Mare. Plătind, el știu să scape de primejdiile războiului: dădu numai salahori pentru a deschide drumurile.

O năvălire de Tataři se făcu în același timp, ca și în acea campanie a lui Mohammed al II-lea împotriva Moldovei. Rareș putu să-i bată la Ștefănești, — mai norocos decât tatăl său în anul înfrângerii de la Podul-Înalt.

Sultanul îl chemase pentru a răspunde înaintea lui, Împăratul, și anume încă din ziua de 7 August, când solii lui se înfățișaseră în lagăr cu daruri; Moldoveanul turcit Sinan Celebî, care venise odată la Ștefăniță¹, adusese somația, și el venise la Babadag, unde Soliman se închinaa moaștelor marelui „sfânt” Saltucedè, la 17, cu vestea că Moldoveanul „se supune chemării”. Încet. oastea turcească înainta spre Prut, precum încet, cu închinăciuni pe la morminte vestite și cu vânători prin dumbrăvile de stejari mărunți ori prin mlăștinile dobrogene, ajunsese la Dunăre. Nu știm ce poate fi întâiul popas, „Mehvebași”, al doilea e însă unul din lacurile Bugeacului de mai târziu, „Lacul Galben”, Chizil-ghiol, poate Cătlăbuga luptei din 1485. La 31 se trece Prutul la Fălciu. Două zile din luna următoare se stă în tabără Până la „podul de la Vize”, adecă podul de la *Vasluiu*, unde Ștefan b rui se la 1475, se trece prin trei popasuri, satele „Sepan”, „Deghirmenlù”, „Budanghioli”.

¹ V. p. 221.

La 9 Turcii intră în Iași, și, în șesul Bahlu-ului, supt Cetățuie, se face unirea cu Hanul Tatarilor, care se întorsese. La „binalele Voevodului“¹, la *Curțile* lui se oprește oastea dușmană a doua zi, trecând apoi, spre Suceava, prin „Fermusbăghi“, satul „Chirmenür“ o „mă-năstire veche“, care ar putea fi la Hârlău. Cred că „Oroșen“ e Botoșani. Soliman intra la 15 Septembrie — sau 17 —² în Suceava.

Până aici nu întâlnise niciun dușman. Petru fusese părăsit de toți boierii, și aceștia făcuseră așa, încât nici țeranii nu se strânseseră în jurul steagului țerii. Ajutorul de 2-3.000 de pușcași și Secui, cerut de la regele Ferdinand, lipsi³. Cu un mic număr de călăreți lângă sine, Rareș cercă să fie primit la Hotin, dar Polonii intraseră în cetate, și astfel el fu răspins. În cele cinci zile petrecute în cetatea de Scaun a Moldovei (16-21), Sultanul așeză în locuința Voevozilor — după cererea boierilor, strânși la Bădăuți⁴, — pe Ștefan ce se zicea fiu al lui Alexandru și nepot al lui Ștefan-cel-Mare, dar care de la un timp găsi că e mai bine a-și zice fiu al lui Ștefan însuși⁵.

¹ Woiwoda binari.

² După Cronica lui Rustem.

³ Hurmuzaki, II, oo. 178-9.

⁴ Ureche, ed. cit., p. 196.

⁵ V. și Verancius, care afirmă și el aceasta. In ziarul lui Soliman, anexe la Hammer, *Gesch. des osm. Reiches* — cf. Behnauer, „Suleiman des Gesetzgebers Tagebuch auf seinem Feldzuge nach Wien“; ungurește în Thúry, *Török történetirok* —, i se zice lui Ștefan acesta noul: „fiul Domnului de mai înainte“; poate fi însă și „fiul unui Domn de mai înainte“. El pare a fi ginerele lui Gritti, de care vorbește un raport; Ursu, *o. c.*, p. 107, nota 8; cf. *ibid.*, p. 165, nota 105.

Iandoșia, *Agoșan* (Botoșani?), *Ispin*, cele trei popasuri de la întors, nu se pot hotărî. Știm însă cu siguranță că, — după ce lăsase lui Ștefan zis în curând „Lăcustă“ pentru că pe vremea lui veniră și alte lăcuste decât acelea care l făcuseră Domn și din care se spunea că și el, turcitul, face parte, o pază de 500 de Ieniceri, — Soliman se îndreptă spre Tighinea de la Nistru. Aici făcu să se ridice o cetate nouă, și, după obiceiul turcesc, pe care-l vedem și din scrisoarea lui Baiezid al II-lea despre luarea Chiliei și Cetății-Albe, de a numi „poartă“ orice cetate prin care se poate pătrunde cu oastea într’o țară, vechea Tighine se prefăcu în noul „Bender“. Mai dăunăzi s’a găsit piatra de marmură pe care el scrisese în litere arabe „supunerea Moldovei“, al cărui Domn hain fusese călcat „supt potcoavele cailor osmanlâi“¹. Se poate însă ca, din porunca lui, alții să fi lucrat la această cetate. Căci, fiind în ziua de 24 Septembrie la *Ispin* (Hotin?), Soliman scria pe la începutul lui Octombrie din tabăra „de la Prut“², și la 4 știm că el trecea Dunărea înapoi, petrecut până acolo³ de Ștefan cu Vlădicii și boierii lui⁴.

La 16 Septembrie Rareș se despărțise de boierii rămași lângă dânsul. Trecu prin Piatra — Piatra lui Crăciun⁵, — se închină la mănăs-

¹ *Memoriile societății din Odesa*, XIII, pp. 263-4.

² Hurmuzaki, *Supl.*, II¹, pp. 111-2.

³ Ureche.

⁴ Izvoarele, Iorga, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 186, nota 8. Cf., pentru întreaga expediție, Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, II, pp. 44-62. La p. 424 a se ceti, bine înțeles: Radu în loc de Vlad.

⁵ Ungurește i se zice: Karacsón-Kö.

tirea Bistriței, și, la 18 ale luni, întră în munte. La 26 era la Vașarheiu, în Secuime, după ce străbătuse Ciucul, unde prădase odată așa de grozav. La 27 pleca spre Ciceu și la 28 intra în cetate.

Aici fu asediat de tesaurariul lui Zápolya, Gheorghe Martinuzzi, și de Voevodul Ardealului, Emeric Balassa, cari luară în stăpânire întreg domeniul Ciceului. Petru fusese rău primit și în cetate. Pârcălabul Simion Dracșin și Vlădica Atanasie de Vad se înțeleseră a da pe stăpânul lor în mâna Ungurilor. Vodă află și-i izgoni, dar el trebui să se predea, împărțind bani între asediatori. Rămase apoi în cetate, însă ca un oaspete păzit de aproape. Dar la urmă regele Ungariei îi îngădui să meargă la Constantinopol, de unde-și cumpără a doua Domnie încă în cursul anului 1540¹.

¹ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. xxxi și urm.; Ureche, ed. cit., p. 197 și urm.; Macarie, p. 159 și urm.

CAP. VIII.

OȘTIRILE ROMĂNEȘTI ÎN RĂZBOAIELE
PENTRU SOARTA ARDEALULUI
(1538 1564).

I.

Inlocuitorii lui Petru Rareș (1538-41).

Ștefan Lăcustă începuse stăpânirea lui cu o Moldovă mai mică ; raiuaa Chilieii și Cetății-Albe fusese ridicată până la mijlocul Basarabiei de astăzi, cuprinzându-se în ea orașe cum e Ciubărchiul, care dispar de la această anexare. Cronica lui Rustem-Pașa scrie : „Un Divan avu loc, și s'a hotărît ca lățimea țerii de la Nord la Sud și lungimea de la Răsărit la Apus să ajungă de la Prut până la hotarul Chilieii, iar coasta să atingă Dunărea ; restul să fie adaus Imperiului otoman. La Răsărit de Dunăre să se clădească două cetăți: Tighinea și *Kltschin*. Pentru Ținutul așezat la Apus de râu să se numească un Voevod¹.

În curând și Orheiul fu ocupat, pentru că să nu mai aibă Tatarii o piedecă în calea lor: în primăvara anului 1541 era vorba a se întări această cetate, de la care se putea prăda în Lituania la Braclaw, tot așa precum, după ocupare, fusese întărită Tighinea, ajunsă Bender². Prin aceste luări în stăpânire a punctelor

¹ Iorga, *Cronicle turcești*, p. 21.

² Scrisoare polonă din 30 Octombrie 1540, în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 323, no. XXXII ; cf. și p. 320, no. XXX ; cf. *ibid.*, p. 188 și urm.

însemnate de la hotare — rămăseseră doar Soroca și Hotinul, care, acesta din urmă, era apărat de Turci prin hotărîrea Polonilor de a nu i avea astfel drept în fața Căminului lor—, s'ar fi adus Moldova în starea Țării Românești, care, cu Ienicerii în Brăila, în Giurgiu, în Turnu, în Severin, nu se mai putea mișca.

Lăcustă, care se împăca și el numai foarte greu cu îngustarea granițelor moștenirii sale, avea legături și cu Polonii, cari făcură să se schimbe cel d'întăiu beg de Bender, și pentru că făcuse un pod pe Nistru¹. Dar țara nu-l voiă pe „Turc“, alesul boierilor trădători, siliți de Sultan, și astfel el avu să dea luptă unui „fiu al lui Petru“ și unui „fiu al lui Ștefan“, pe cari putu să-i taie, crezând că astfel și-a asigurat Domnia². Se zice că după aceasta boierii cari voiseră să-l ajute i-ar fi cerut încă odată recăpătarea pământurilor pierdute, — de sigur îndemnați și de sentimente înalte, dar și de părerea de rău că și-au pierdut moșiile de acolo —, și că Domnul s'ar fi îndreptățit cu lipsa de hrană și de bani, cerând o zăbavă de doi ani, în nădejdea că până atunci va fi în Ungaria un rege care să-l poată ajuta³. Și Polonul care scrie acestea, un om foarte cunoscător, Nicolae Sieniawski însuși, biruitorul de pe timpuri al Moldovenilor, acum castelan de Bielz, căpitan de Colomeia și de Halicz, deci străjerul Pocuției, adaugă că singuri Moldovenii și Muntenii, „având ca de

¹ *Ibid.*, pp. 322-3.

² *Ibid.*, pp. 323-4.

³ *Ibid.*

obicei, o sută de mii de călări"¹, ar fi în stare să capete Dunărea înapoi pentru neamul lor și să oprească apoi la vaduri pe Turcii ce ar voi să se întoarcă.

Peste puțin, Ștefan-Vodă era ucis în Suceava, „într'un foișor sus în cetate“, de trădătorul lui Rareș, Mihul, și de Troțușan, fostul prins de războiu în Polonia². Aceasta, „pentru că Sultanul turcesc dăduse o parte din stăpânirea lui sangeacului de Cetatea-Albă“. În locu-i fu așezat Cornea, Portarul Sucevei, care-și zise Alexandru-Vodă, pretinzând că se coboară din Bogdan Orbul. El făcu să se omoare „toți Turcii ce apucaseră a se așeza în Moldova, până la unul"³. Îndată cete de boieri plecară spre cetățile de la Dunărea-de-jos și Liman, — ca războinicii lui Boldur, la începutul veacului —, și „bătură 800 de cai turci, și luară multe oi, și se întoarseră la ale sale“⁴. Știrile sânt întărite

¹ Illorum apparatu solito, pro armis capiendis, centum millia equitum; *ibid.*, p. 325.

² Ucigașii ar fi fost „Găneștii și Arbureștii“, după Ureche, ed. cit., p. 200, care se îndreaptă după un izvor necunoscut, ale căruia știri nu le putem înțelege pe deplin.

³ „Omnes Turcos qui in ditione illa iam se locaverant“, scrie, la 15 Ianuar 1541, ofițerul polon Opalinski; Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 326. Solul cu vestea Domniei nouă veni la Brașov în ziua de 6 Decembre 1540; *Quellen*, III, p. 86.

⁴ „Profligatis octingentis equitibus Turcarum et abactis quam plurimis pecoribus, ad sua iam redierunt“, scrie, din Vilna Lituaniei, un Polon, la 21 Ianuar; *ibid.*, p. 326, no. XXXIV. Cf. și scrisoarea boierilor lui Alexandru către regele Poloniei, Hurmuzaki, *Supl. II*¹, p. 136 și urm. Și aici se pomenesc cele „două-trei“ răscoale. Apoi scrisoarea lui Soliman, care dă vina și pe Poloni, *ibid.*, pp. 150-1.

de Turci, cari adaugă și aceia că năvălitori s'au înfățișat, arzând satele și jăcuind turmele supt Bender chiar.

Un ceauș venia către Ștefan pentru a-i cere să între în Ardeal,— unde, după moartea lui Ioan Zápolya, Ștefan Majláth se făcuse stăpân, ca Voevod al țerii, — cu Muntenii și „cinci sangeaci“, ai Dunării¹. El aduse din Moldova vestea Domniei celei nouă ; Soliman-cel Mare răspunse trimețând pe Rareș cu o mică oaste.

„Împăratul cel neînving, domnul nostru atot milostiv și prea-înălțații Viziri, domnii noștri cei milostivi“, scrie Petru din Silistra, la vad, în ziua de 28 Ianuar 1541, către Bistrițeni, „ni-au dat înapoi Moldova, țara noastră, întocmai cum o avuserăm și înainte“ — și un raport polon spune că Sultanul ar fi vrut să restituie Benderul pentru suma de 10.000 de zloți, a zidirii² — „și, pe de-asupra, și ceia ce țineam înainte în Ardeal“³. Avea cu dânsul pe Imbrohorul Husein⁴, pe „Imbrea-Aga“, după Ureche⁵, „cu Jeniceri și cu multă oaste turcească“, de spahii aleși, poate spahio-glanii de Curte, cu toții în număr de 3.000 de oameni ; și sangeacii Dunării erau gata să-l

¹ *Quellen*, III, p. 141.

² Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 349.

³ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXXVI ; Hurmuzaki, XV, pp. 396-7, no. DCCL.

⁴ Hurmuzaki, *Supl.*, II¹, p. 151 ; cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 349.

⁵ P. 201.

sprijine. Cu această „oaste de Curte a Împăratului“ se gătia el a trece ¹.

Se merse pe malul dobrogean al Dunării până la Brăila, unde trebuiau să se unească și ostașii pașnicului Radu Paisie. Aici boierii moldoveni, înspăimântați, vin să-și ceară iertare. Se auzi strigându-se în cinstea stăpânului trădat: „Întru mulți ani să domnești cu pace“, „Bine ai venit la Scaunul tău, Domnul nostru cel d'intâiu“.

Totuși Alexandru, cu cei ce făcuseră din el un Domn, era la „Cetatea-Nouă“ de lângă Roman, — unde Rareș închisese pe boierii bănuși la 1538 ² — ca Ștefan în 1497. Rareș „tocmi“ deci oaste și făcu tabără la Galați, unde alergase acela pe care Petru-Vodă-l cunoscutese numai ca pe Cornea, omul de casă al Mihului. Cei ce încunjurau pe usurpator îl părăsiră, și, astfel, într'o zi de Februar, Rareș căpătă stăpânirea Moldovei fără luptă. Sânge curse numai prin tăierea lui Alexandru. Prin Bârlad, unde avu ospăț de la credinciosul său Hâra, Vodă merse la Suceava, unde se așeză la 19 Februar ³.

Cu el rămaseră Husein, „Imbrea-Aga“, având 1.000 de spahii și numai 300 de Ieniceri ⁴.

Un timp Polonii se temură că Moldovenii și Turcii, laolaltă, răsbunându-și de o potrivă pentru fățișa sprijinire a lui Cornea, vor trece

¹ V. și Iorga, *Doc. Bistriței*, I. c.

² Ureche, ed. cit., p. 202.

³ Ureche, ed. cit., p. 202; Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 327 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 349.

Nistrul spre a nimici pe aventurierii poloni, numiți cu numele tătäesc de *Cazaci*¹, cari, sapt Pretwicz, un conducător potrivit cu dânșii, pândiau la hotare împotriva Tatarilor, mișunând și împotriva Turcilor din Bender, ba chiar cercau noua cetate de la Nipru, a *Oceacovului* sau *Dașovului*, pentru a se întoarce apoi la Bar, unde Sieniawski era gata să-i sprijine². Dar se păstră pacea cu Polonia, cu toată năvălirea unora din călării turci spre Miedzyboze³. Și interesul Turcilor și ambiția personală a lui Rareș îndemneau la celalt războiu: din *Ardeal*.

II.

Prinderea lui Majláth de Petru Rareș (1541).

În Maiu Petru-și aducea familia de la Ciceu. Oastea o avea gata, cu boieri noi în frunte, după tăierea lui Mihu Hatmanul⁴, înlocuit cu Petru Vartic, fost sol, totuși, al lui Alexandru-Vodă de la Poloni⁵, a lui Petrașcu Comisul, ginerele aceluia, a lui Trotușan, înlocuit ca Logofăt-Mare cu Vistierul Matiaș de la Horodniceni, luptătorul de lângă Ciceu: Toma Logofătul fu făcut Vistiernic; la Hotin, în locul lui Șeptelici, lăsat numai cu viața, fusese așe-

¹ Pomenit și la Dlugosz cu prilejul luptei de la Lipnic; XIV, p. 530.

² Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, I c. : cf. *ibid.*, p. 346 și urm.

³ *Ibid.*, p. 352.

⁴ I se zice, nu numai în cronică, dar și în documente cu acest nume; *ibid.*, p. 348, no. VII.

⁵ Hurmuzaki, *Supl. II*¹, p. 141.

zat omul cel mai sigur Hâra Cămăraşul. Lăsând la o parte deocamdată gândul de a lua cu sila *Benderul*, vechea sa Tîghine, din care nu plecase begul şi Ienicerii¹, Petru trecu deci în Ardeal pentru a prinde pe *Majláth*.

Cu Chiuciuc-Bali-beg şi alte trupe turceşti, cu Paisie, fostul călugăr, de la Munteni, el trebuia să restabilească autoritatea Sultanului în provincia pe care şi acum poate visa încă să şi-o alipească². Petru trecu pe la Oituz, spun cronicile moldoveneşti şi se întâlni abia la Făgăraş cu Voevodul ardelean, stăpânul acestei cetăţi. S'ar fi dat „războiu vitejeşte de îmbe părţile“, la 20 Iunie. Astfel ar fi fost prins Majláth, „băgat în obeze“ şi trimis la Poartă, după care Petru se întoarce prădând Izvoarele ardelene nu ştiu însă de luptă, ci vorbesc de o înşelare, cu care s'ar fi ademenit Majlath prin doi ostateci turci, cari purtau haine de sangeaci, dar erau oameni de rând; de aceşti ostateci se vorbeşte şi mai târziu³, ca şi de ostatecul moldovean, Logofătul Matiaş⁴. Radu Paisie fusese el însuşi de faţă, şi astfel pentru întâia oară se întâlniră cei doi Domni pe un câmp de luptă⁵

¹ V. *ibid.*, pp. 190-1; *ibid.*, X, Prefaţa, p. 1 şi urm.

² Ureche, ed. cit., p. 203 şi urm.; Cron. lui Eftimie, p. 132 şi urm. Pentru împrejurări şi critică, Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, cap. I.

³ *Ibid.*, pp. 8-9.

⁴ Cron. lui Eftimie, pp. 162-3.

⁵ *Quellen der Stadt Kronstadt*, III, pp. 64, 84, 99, 100 şi urm. — Pentru nunta lui Radu, în 1541, *ibid.*, p. 88.

Firește că trebuie cetit pentru „luptă“: 20 Iulie, căci la 25 Iunie abia știau Brașovenii că „straja (*ztraza*) moldovenească e în Secuime“¹, cu Șeptelici și „Boyle“ (Bolea); la 29 Petru însuși era între Secui², iar la 1-iu Iulie Radu și Turcii prădau în Scaunul Secuiesc Orbay³. La 9-15 Iulie se asediè Făgărașul. La 19 Moldovenii se întorceau pe la Zârnești și Tohani⁴: la 23 se face întâia pomenire a prinderii lui Majláth⁵; „Hatmanul“, Petru Vartic, stătea „înaintea porții Brașovului“⁶, și Petru se apropia. La 25 Iulie Sibiienii cereau lui Balî-beg și lui Radu-Vodă „pace și liberarea domnului Majláth, căpitanul țerii“⁷. În August, plecau Românii din Ardeal.

Secuii și acum ținuseră cu Rareș⁸.

În Februar 1541 la Cetatea de-Baltă se găsia Ioan Zalancy⁹. Rareș era hotărît să-și iea înapoi și această cetate și Ciceul, dar o nouă năvălire în 1541 e exclusă. Socotelile Brașovului au numai mențiunea unui logofăt, de cei mici, al lui Petru, care se întoarce în Decembre de la Făgăraș¹⁰.

Și în 1542 ea se făcu numai cu zăbavă și în condiții modeste.

¹ *Ibid.*, p. 103.

² *Ibid.*, pp. 104, 107.

³ *Ibid.*, p. 104 și urm.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 108.

⁶ *Ibid.*

⁷ Hurmuzaki, XI, p. 857.

⁸ Iorga, *Indreptări și Intregiri*, p. 37.

⁹ *Quellen*, III, p. 88.

¹⁰ P. 122.

III.

Amestecul mai departe al lui Rareș în Ardeal
(1542-6).

În 1542, la 17 Septembrie, Rareș era în Suceava¹, deși se aștepta năvălirea lui încă din vară². În aceeași lună el pătrunse în Ardeal, după cronicile moldovenesti. Sasul care înseamnă pe atunci spaima și cheltuielile neamului său, Ostermayer, dă altă dată pentru intrarea lui în țară: 24 Octombrie. Și el adaugă: „Această ieșire a lui s'a făcut pentru că n'au vrut să-i deie moșia lui, Cetatea-de-Baltă, pe care o ținea încă Balthasar Bornemissa“³. Prin Bacău (9 Octombrie) și Troțuș (16), Petru trecu întâiu la Secui, unde era la 24, și încă de la sfârșitul lui Septembrie-l precedase Vornicul său⁴, poate Huru. La 27, Brașovenii făceau daruri de mâncare de post, cu cepe, mazăre, varză, meiu și sămânță de cânepă lui Vodă și Hatmanului Vartic⁵, ba mai adăugiau și „81 de părechi de cizme“⁶. De aici merse la Cetatea-de-Baltă și o luă.

Pe când Brașovul strângea oaste împotriva lui⁷, Petru trecea spre Bistrița. La Mihăilești, la Pintic îl aflăm în ziua de 20 Novembre⁸.

¹ Hurmuzaki, II⁴, p. 231, no. CXCIX.

² Iorga, *Doc. Bistriței*, II, pp. XXXVII-VIII.

³ P. 54.

⁴ *Quellen*, III, pp. 170-1, 174.

⁵ *Ibid.*, p. 176.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, p. 178.

⁸ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. XXXVII-VIII; Hurmuzaki, XV, p. 427, no. I CCXC.

având cu el toată Curtea, și pe pârcălabul viilor Cotnarului, un Sas, pe care conaționali săi îl numesc Gheorghe „markgraful de Kothnarsberg”¹. La 23-4, acest Gheorghe negociază cu Bistrițenii Apropierea tesaurariului unguresc, Gheorghe Martinuzzi, episcopul de Orade și tutorul tânărului rege Ioan-Sigismund fiul lui Zápolya, îl sili să plece². Mergerea așa de iute, încât tunurile-i rămaseră în noroaiele văilor, lângă Rodna: dând vina pe Șeptelici și pe Avram Rotopan, el îi tăie la Suceava³.

În Ianuar 1543 Petru încheia, din Moldova, un armistițiu cu Bistrița, care, acum mai mult decât oricând nu voia să-l recunoască de stăpân⁴, ba nici măcar să-i plătească censul. În nădejdea că va putea lua totuși Ciceul; care se ținea pentru regina Isabela, Ungurașul, unde stătea comandantul ungar, Paul Bank — pe Someșul-de-sus, la Gherla, era stăpân Martinuzzi însuși, și cetatea fusese făcută împotriva tendințelor moldovenești de recucerire —, Petru, care nu ținea decât Rodna, trimise, în toamna anului 1543 — dacă nu veni chiar el însuși —, pe Vistierul Matiaș. La 10 Noiembrie episcopul tesaurariu alergă ca să răspingă pe Moldoveni⁵.

În Iunie 1544 cete moldovenești se înfățișează iarăși la Ciceu, unde aleargă spre apă-

¹ *Quellen*, III, p. 176.

² Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. XXXVIII-IX; Hurmuzaki, XV, p. 426, no. DCCLXXXIX.

³ Cron. lui Eftimie, p. 163.

⁴ *Doc. Bistriței*, I, c.

⁵ *Ibid.*, pp. XL-I; Hurmuzaki, XV, p. 436, no. DCCCXVII.

rare Paul Bank. Peste câteva zile regina Isabela încheie în sfârșit îndelungata ceartă: și Ciceul și Cetatea-de-Baltă fură dărâmate, rămâind în adevăr „moși” pentru Rareș¹.

E pace de-acum în Moldova. Domnul care visase refacerea domeniului său ardelean, reluarea Tighinei, ba chiar, în 1542-3, cruciata împotriva Turcilor, pe care o sprijini cu banii săi², se mulțame cu aceste moși fără cetăți și cu întărirea, împotriva Benderului turcesc, a cetății *Soroca*, încă din 1543, când aduse pentru aceasta meșteri sași³. Muri în 1546, lăcând urmașului său Ilie grija altor expediții ardelenene în slujba Turcilor.

IV.

Împrejurări muntene.

Încă din 1544 turburări izbucniseră la Munteni. Un nou „*Basarab-Vodă*” — soția lui Radu Paisie era însă Ruxandra lui Neagoe, și „Bă-sărăbeasa” trăia încă —, vine prin Caransebeș, drumul urmat și de Rareș, când plecă la Poartă în 1539-40, având „husari și trabanți” unguri, luați de dânsul cu plată împotriva lui Radu, care încă din 1542 se declarase ferdinandist. Turci din Nicopol — Ostermayer a-

¹ *Ibid.*

² Cf. Hurmuzaki, X, Prefața și Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 10 și urm.

³ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. xxxix; Hurmuzaki, XV, p. 432, no. DCCCVII.

dauge și „Tatari“ — vin în ajutorul lui Radu Paisie, gonit dintru'ntăiu, și ucid pe acest năvălitor, Laiotă cu adevăratul său nume, la *Fântâna Țiganului* (15 Octombree)¹.

Peste câteva luni, alți Turci aduc în locul lui Radu pe *Mircea-Vodă Ciobanul*. La 1546 împotriva acestuia, un mare ucigaș de boieri, vin pribegii, „pe două căi“: în Brașov se negociase cu dânșii în August; în Septembrie vine vestea acolo că au fost învinși². În toamna anului 1547 Vornicul Vintilă se ridică împotriva lui Mircea³.

Se dădu, pe la Olt, o luptă, în care Vintilă fu biruit, dar nu și ucis. În April 1548 e omorât, ca pretendent, „Craiovescul“ Barbu, care era, nu numai Vornicul cel nou, ci și ginerele lui Mircea, și fugise de curând la Brașov, de unde fu adus cu fâgăduieli⁴. Urmează năvălirea din August a pribegilor, Teodosie fost Ban, fostul Vistier Udriște de Mărgineni. Ei au cu dânșii Secui, supt Simion Borosnai, chiar Sași. E o mare expediție, care se coboară pe la Bran „pre Praova“: se dă lupta la *Periș*, în Ilfov, și cei doi conducători ai năvălirii pier⁵. Martinuzzi vine în Țara Bârsei și taie pe comandantul Secuilor⁶.

¹ P. 505; cf. Cronicile munten: și Iorga, *Inscripții*, II, pp. 48-50, 254.

² Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 61, nota 4.

³ Hurmuzaki, XI, p. 861.

⁴ Cf. Constantin Căpitanul, *l. c.* și Hurmuzaki, XI, pp. II-III.

⁵ Constantin Căpitanul, p. 61.

⁶ Ostermayer, p. 505.

V.

Fiii lui Petru Rareș în Ardeal (1550-2).

Nicio cronică de țară nu amintește intervenția militară a Românilor în Ardeal la 1550, când certele dintre tutorii regelui minor Ioan-Sigismund aduseră o năvălire turcească în țerile ce alcătuiseră odată Ungaria. Numai socotelile ardelene ne pot lămuri, împreună cu cronica săsească a lui Ostermayer.

Secuii veniau în ajutorul lui Martinuzzi. Pentru a-i opri, Ilie-Vodă fu rugat de regina Isabela a-și trimete trupele. Pentru motive pe care nu le cunoșteam, aceasta dădu comanda fratelui său Ștefan, care era la Brețc în ziua de 1-iu Novembre. Încă de la 23 Octombre se cerceta de Brașoveni „ce fac Moldovenii în Secuime”¹, iar la 28 se trimet daruri lui Ștefan, „care era lângă Brețc în tabără”². În același timp Muntenii, cu Turci dunăreni, pătrundeau pe la Turnul-Roșu³. La 4 Novembre socotelile Brașovului înseamnă că Ștefan „a ieșit din Secuime în Moldova”. Secuii fug la Brașov. Ștefan stă douăsprezece zile în țară. El nu pradă, Peste puțin însă socotelile arată că Ștefan și cu Ilie au prădat în Secuime, cu „800 de Turci și 400 de Tatars”⁴, și amândurora li se fac daruri în ziua de 13 și de 17.

¹ *Quellen*, III, p. 162.

ibid., p. 563.

V. și *ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 564.

Nici Muntenii lui Mircea nu fac pagubă, fiind și ei înțeleși cu episcopul-tesaurariu ¹.

Încă la 15 Novembre Sibienii cercetau cu privire la Moldovenii din Țara Bârsei, iar la începutul lui Decembre Martinuzzi făcea să se strângă trupe „împotriva Turcilor și Moldovenilor” ². Regina Isabela făcuse însă ca năvălitorii să se întoarcă ³, la 24 Novembre ⁴. La 13 Decembre Ilie era în Suceava ⁵.

În 1551 Ilie se turci, și Ștefan îl înlocui. Acest an nu văzu însă, cu toate poruncile turcești, o năvălire a Românilor în Ardeal ⁶.

În 1552 Ștefan-Vodă își făcu însă a doua expediție pentru munți, între altele și pentru a răsbuna trecerea prădătoare făcută de Secui în țara sa pe la Sf. Gheorghe a anului trecut ⁷. La 4 Iulie tabăra moldovenească era acum în Secuime ⁸. Lucrul se știa de mult, și Brașovenii luaseră măsuri, chemând cete de călări greoi, de „catafracți”, din Boemia, din trupele generalului imperial venit de curând în Ardeal, Castaldo, care ținea la el și pretendenți pentru

¹ Pentru împrejurările politice, v. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, pp. 31-2 și 32 nota 3.

² Hurmuzaki, XI, p. 862.

³ *Quellen*, III, p. 566.

⁴ *Ibid.*, p. 567.

⁵ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XLVII; Hurmuzaki XV, pp. 480-1, no. DCCCXCII.

⁶ Cf. Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. XLVII-VIII.

⁷ Ostermayer, p. 511. Și Mircea-Vodă se plânge de Secui; Hurmuzaki, XI, p. 784.

⁸ Ostermayer, p. 514.

amândouă țerile ¹: în Brașov chiar se afla „domnișorul“ Radu Ilie, cu puternicul boier Socol și cu „Logofătul“ ². Se credea că astfel va fi oprit Mircea de a intra în Ardeal.

Moldovenii prădară toată țara Secuilor și pătrunseră, gonind pe adversari, până la *Prejmer*, care fu ars la 12 Iulie; peste două zile *Hărmanul* Bârsei, Honigberg al Sașilor, avea aceeași soartă, scăpând numai cetatea. A doua zi Ștefan, pe care nimeni nu cutezase a-l ataca, se întorcea înapoi ³.

În Moldova el cădea, în lagărul de la Țuțora, de mâna boierilor, cari așezau în loc pe un *Ioan-Vodă Joldea* ⁴. Cu acesta dă luptă la *Șipote*, „pe Miletin“, — în drumul spre Botoșani, — ajutat și de Polonii trimeși de Sieniawski și sprijinit de Vornicul Moțoc, și învinge (4 Septembrie) ⁵, un Alexandru-Vodă „din Polonia“, venit de la Trembowla, dar care luptase de curând împotriva Turcilor la Timișoara ⁶. Lupta de la Șipote a lui Alexan-

¹ Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, pp. 40-1 și notele.

² Hurmuzaki, XI, p. 785.

³ Ostermayer, p. 514; alte cronici în *Quellen*, IV, pp. 53, 80, 490.

⁴ Ca sprijinitori ai lui se arată Vornicul Gavriil și Hatmanuș [Ioan] Sturza; Eftimie, p. 219. Adaugă pe Ioan Movilă și pe Ioan Petricina Danciu. Pentru împrejurările omorului, v. Hurmuzaki, II, pp. 291-2, unde se reproduce la 1552 o scrisoare din Buchholz, *Gesch. K. Ferdinands*, IX, pp. 609-11. Aici se spune că Alexandru de la Castaldo, cel ce luptase la Timișoara, și Alexandru-Petru sânt deosebiți. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 651.

⁵ *Ibid.* Descriere pe larg, la Orichovius, în urma vechii ediții a lui Dlugosz; cf. Ostermayer, p. 515.

⁶ Hurmuzaki, II ⁵, p. 180. Cf. Iorga, *Gesch. des osman. Reiches*, III.

dru, pe care cronicarul polon îl numește Petru Păharnicul, ar fi fost numai o „încunjurare“ a taberei lui Joldea și o prindere a celor din lăuntru.

Tot odată *Radu* venia în Țara-Românească pe calea lui Basarab-Vodă, prin Caransebeș, cu pribegi și „mulți haiduci“, 1.000 pe lângă cei 600 de călări români: în Novembre el izgonise pe Mircea, prin înfrângerea de la *Mănești*, din 16 ale lunii. Ar fi avut 80.000 — ceteste: 8.000 — de ostași cu *36 de tunuri* și o ceată de 600 de Turci, cari luptară în frunte. Mircea încearcă a face din cetele sale un singur corp, mai resistant; Radu orânduiește două corpuri. Biruiesc arcebusierii lui prin împușcături, care nimicesc întâiu pe Turci. Radu iea pe fugă mulțimea boierilor și curtenilor. Pe când Radu intra în Târgoviște, Mircea se adăpostia la Giurgiu; fratele său, Banul Stan, căzuse¹. Toată iarna Radu stătu în Scaun. În primăvară-l aduseră înapoi pe Mircea Turcii dunăreni și Alexandru-Vodă cu Moldovenii. Radu birui, dar trebui să treacă în Ardeal (Maiu). În zădar căută el, în August, să se întoarcă². Dar Mircea însuși fu scos în Mart 1554 cu aceiași oaste turco-moldovenească; Alexandru trimesese pe Vornicul său Nădăbaico³.

¹ Descrierea luptel în Natalis, *Historiae sui temporis libri* XXX, Strasbourg, 1912, pp. 134-5; și în Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 218 și urm. Scrisoarea lui Castaldo, Hurmuzaki, II⁵, pp. 40-1. Cf. și broșura mea *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria* (din „Luceafărul“ pe 1904). V. și Cronica țerii.

² Cf. și *Magazinul istoric*, V, p. 375, nota 2.

³ Cronica lui Eftimie, pp. 220-1.

VI.

**Luptele lui Alexandru Lăpușneanu și Pătrașcu-
cel-Bun în Ardeal (1552-8).**

La 1553 Lăpușneanu avea un dregător la Cetatea-de-Baltă, dar el nu luase *Becleanul*, pe care în Octombrie-Novembre Voevozii Ardealului voiau să i-l smulgă¹; aici erau Secui și nobili cari țineau cu regina².

Tot în acest an Alexandru-Vodă trece în Ardeal pentru a-și cere înapoi domeniul de moștenire. El pradă în Ciuc și se ridică spre Bistrița. Voevozii imperiali ai provinciei, Kendy și Dobó, îl silesc a pleca în pripă pe la Bistrița.

În 1556, apoi, amândoi Domnii trec în Ardeal ca să așeze în Scaunul din Cluj pe regina Isabela, adusă din Polonia. Ostermayer are știri exacte. După ce ajutoare românești, venite în oastea celui alt regent, Petrovici, se întorseseră în April, — Moldovenii veniseră prin Bistrița; Muntenii ar fi fost, după Ostermayer, 14.000³, lăsând pe lângă Petrovici pe Socol, — Vornicul Moldovei, *Moțoc*, apoi

¹ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. L-LI; Hurmuzaki, XV, p. 500 și urm.

² Ostermayer, p. 516.

³ Cf. pentru trecerea Românilor cu Nicolae Gereb, în Ianuar, Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LII; Hurmuzaki, XV, pp. 519-20, no. DCCCLIII. — Pentru contingentele românești v. mai departe, Ș următor, știri din Forgách, *Rerum Hungaricarum Commentarii*, Pressburg-Cașovia, 1788.

Alexandru-Vodă Lăpușneanu însuși întră în Secuime, fără a prăda, acesta din urmă la 24 Maiu; se face tabăra la Prejmer: judele Brașovului e chemat acolo. El se întoarce îndată. În Iunie încă Vornicul moldovenesc e pe pământul Ardealului¹.

La 5 Iulie cete muntene, 3.000 de oameni, trec în Țara Bârsei „pentru a pedepsi pe unii Secui“². La 9 August Pătrașcu-Vodă era la Câmpulung în tabără. La 23 trece munții și se oprește și dânsul lângă Brașov, primind pe jude și petrecându-l cu musica lui. „După opt zile“, pleacă spre Cluj. În același timp Vornicul lui Alexandru apare din nou³. În ziua de 22 Octombrie regina și moștenitorul unguresc erau în acea capitală a Clujului. Ostermayer arată că în Novembre „amândoi Domnii“ se întorceau: unul prin Bistrița, altul prin Bran⁴. Se pare că Alexandru-Vodă a luat parte de fapt la această depărtată călătorie până în Zips și la hotarele Poloniei și că trecerea lui s'a făcut pe valea Bistriței Aurii, la un început de iarnă grea.

În 1557 Moldovenii pătrund iarăși în Ardeal (Novembre), prin Secuime, dar numai în număr mic, tot ca ajutători ai Isabellei⁵. Moar-

¹ Hurmuzaki, XI, pp. 793-4; Ostermayer, pp. 517-8.

² *Ibid.*, p. 518.

³ Hurmuzaki, *l. c.*

⁴ Pătrașcu arată ce a făcut, la 4 Novembre; Hurmuzaki, II, pp. 351-2, no. CCCXXX; cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 50-1.

⁵ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LIII; Hurmuzaki, XV, 5 uim

tea lui Pătraşcu-Vodă face însă, nu numai pe Radu Clucerul, intrat, în Ianuar 1558, cu Muntenii, pe la Turnu-Roşu, ci şi pe Vornicul moldovean a se întoarce pe la Bistriţa.

În 1558, Maiu, Alexandru însuşi trece munţii, dar, pentru câteva zile numai. Cete moldoveneşti erau în Octombre pe valea Murăşului, pe la Hidveg-Podeni. La *Rodna* era un pârcălab moldovean, la *Reteg* şi Ciceu „dregători, cel din urmă luând titlul de „dregător al Ținutului cetății pustii”; se reclamau şi minele Rodnei, unde Isabela pusese pe un Sas¹.

Cu aceasta amestecul românesc în Ardeal se încheia. În acelaşi timp, odată cu orânduirea puternicului principat tributar al Ardealului, vremea în care erau cu putinţă războaiele ofensive pentru Români, — pe sama lor întâiu, apoi pe a Turcilor —, se isprăveşte. Lui Alexandru Lăpuşneanu, în a doua Domnie, îi era păstrată ruşinea de a pune capăt şi vechii oştiri a Moldovei. Şi totuşi un cronicar, Azarie, pomeneşte că Ştefan Rareş a fost ucis pentru că „voiă să închine țara la Turci ca şi frate-său Iliaş“ !.

VII.

Luptele lui Alexandru Lăpuşneanu cu Despot şi activitatea militară a noului „Ioan-Vodă“.

La 28 Maiu 1560, Lăpuşneanu era în lagăr. Nu era vorba de un războiu cu Tatarii, cari

¹ Iorga, *Doc. Bistriței*, pp. LV-VI; Hurmuzaki, XI, pp. 799, 969, 870; XV, p. 536 şi urm.

erau cu totul astâmpărați de când se supuseră Turcilor, ci de răspingerea curiosului aventurier grec, venit prin Germania, Iacob-Basilikos, care se zicea Heraclid și Despot al insulelor Paros și Samos. În Octombrie acesta voi să pătrundă în adevăr în țară, cu nouă tunuri mici¹, dar fu învins, la sfârșitul lunii, de Polonii Palatinului Rusiei, strânși la hotare².

Peste puțin „Despot“ avea însă cu sine ajutoare culese de ocrotitorul și găzduitorul său Albert Laski, în Zips, Poloni de la Philipowski și Liasocki, Unguri de-ai lui Anton Székely, căpetenie de haiduci — deci încă odată, după casul din Țara-Românească, vedem pe acești haiduci, fugari și jăfuitori strânși la granița de veșnic războiu dintre Turci și Unguri, amestecându-se în afacerile noastre — și mercenari încercați de-ai Francesului Petru Roussel, din care făcu un „cavaler al Ordinului său“, căpitanul general al străzii și colonelul peste 2.000 de pușcași (*pixidarii*)³, și de-ai Burgundului Jean de Villey⁴, cari se vor fi desfăcut din oastea de specialiști războinici a lui Castaldo. Călări silesieni, 150 la număr, și mercenari imperiali se adăugiră⁵. Avea și tunuri mici. Astfel pentru întâia oară meșteșugitul războiu nou, de știință și tactică, al bandelor gata să

¹ Forgách, p. 274. — S'a întrebăntat și manuscrisul din Dresda, Bibl. Regală, F. 65. Pentru această năvălire, fol. 99 V^o și urm.

² Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LX.

³ Hurmuzaki, II, p. 403, no. CCCLXXVIII.

⁴ Cf. Forgách, p. 277.

⁵ *Ibid.*

se amestece pentru bani în orice aventură se amestecă în rosturile militare românești¹.

Cu 10 000 de galbeni luați de în Albert Laski, Iacob, sprijinit de Imperialii din Cașovia, ai lui Francisc Zay, care comandă acolo², își plătitese deci mercenarii, „leficii“ în număr de 1.500 de călări și 400 de pedestri³. Cea mai mare parte erau Unguri, dintre haiduci; se numărau 200 de călări germani, cu platoșe negre. Burgunzi și Italieni ori Spanioli doar optzeci, „cu arcebuse lungi“⁴. Cu aceștia se strecură el, peste străjile de țerani, în Noiembrie 1561, în Moldova⁵, și, anume, după ce, pornind din Muncaciu, se înfățișă la Cârlibaba, pe „drumul Sucevei“, el încunjură munții și trecu Prutul la Ștefănești⁶. Fără zăbavă ocupă Iașul.

Alexandru-Vodă strânsese, în părțile de sus, 15.000 de călări; printre ei, spune un izvor apusean, ar fi fost, pe lângă țerani cu sulită

¹ Hurmuzaki, II, p. 436: „novum militis genus“. V. Sommer. *Vita Iacobi Basilici*, ed. Legrand, *Deux vies*, Paris, 188., pp. 20-1; Graziani, *ibid.*, p. 166; cf. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, București, 1900, Prefața. Cf. Hurmuzaki, II, anii 1560 și urm. Comanda de arme a lui Alexandru în Prusia, *Nouveaux matériaux*, p. 41, nota 1.

² Totuși Lăpușneanu, rudă, prin Doamna Ruxandra, cu Nicolae Zriny, ceruse Imperialilor, pe această cale, a nu i se ajuta dușmanul.

³ 1.600, la Forgách, *l. c.* După Graziani, 2.500 de pedestri; p. 167.

⁴ Mai târziu Laski trimise pentru a i se aduce din Italia 300 de arcebusieri călări; Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 9.

⁵ *Ibid.*, p. 5.

⁶ Forgách, p. 279.

și scut, și boieri „cu platoșe și cămăși de zale foarte tari“¹. Țeranii pedestri erau 2 000², — după Forgách și 5 000 de Turci³, „cei mai mulți Ieniceri!“⁴. De fapt, 260 de Ieniceri luptau în rândurile lui, — vechea strajă din 1538⁵. Avea și șaisprezece tunuri⁶.

Avangarda moldovenească, supt Moțoc, meres spre cercetarea dușmanului, dar fu răspinsă de Anton Székely și Laski⁷. Și în a doua ciocnire, cu Bodeiu, pârcălabul de Iași, fură învingători străinii, ajutați de tunurile lor. Lupta se dădu în Ținutul Dorohoiului, pe Jijia, lângă satul Verbia. Turcii erau în sat. La râu, într'o pădurice din dosul podului, — urmându-se deci exemplele lui Ștefan cel Mare —, se așezară tunurile; acolo se afla și Domnul.

În ziua de 17 Novembre cele două oști se bătură cu tunurile.

La 18 înaintează Székely, cu 300 de husari unguri, Burgunzii ușori, 100 de călăreți greoi, de „catafracți“, 260 de haiduci pedestri și 60 de Italo-Spanioli cari făcuseră practică în Țerile-de-jos, și cu arcebusierii călări. Despot voi să capete prin năvala lui trecerea apei. Neizbutind, se lasă tunurile pe deal⁸, cu poruncă de a se ținti asupra străjii din urmă a Moldovenilor, spre a nu fi loviți și ai lui

¹ Iorga, *Nouveaux matériaux*, l. c.

² Sommer, p. 23.

³ P. 279.

⁴ După Ureche, el ar fi fost prins pe neașteptate; ed. cit., p. 211.

⁵ Hurmuzaki, XI, p. 58.

⁶ *Ibid.*

⁷ Forgách, p. 278.

⁸ In edito colle.

Despot, și de a se trage pe încetul, ca să nu se isprăvească munițiile. Ei se făcură, se zice, a căta vadul mai jos, și Moldovenii mutară tunurile într'acolo. Dar năvălitorii se întoarseră iute înapoi, și trecură.

Săgețile și ghiulelele moldovenești făcuseră întâiu mare pagubă, dar nu putuseră opri luarea podului de această călărime îndrăzneță și bine armată. Székely merge acum cu Burgunzii, „catafracții“ și pedestrii lui Ștefan Balogh de împrăștie pe pedestrii noștri; a doua linie cu Despot și Laski-i măcelărește. Lui Alexandru i se dă atac la dreapta, haiducii turburând în același timp ultima strajă. Astfel ar fi perit 2 500 de Români la 100 de dușmani. De frica puștilor, cred unii — dar Românii le cunoșteau prea bine din atâtea lupte, — ori din setea de răzbunare împotriva unui Domn crâncen cu ai lui, boierii călări se risipiră și ei îndată, pe când Turcii și țeranii noștri periră toți în casele și curțile satului Verbia. Domnul, după ce răpuse pe un călăreț dușman, fugi, și unul din urmăritori ajunse așa de aproape de el, încât îi dădu jos cu sabia gugișmana de samur¹. Avera lui însă putuse el s'o strecoare către Dunăre, așa încât biruitorii n'aură altă pradă decât un singur car cu veșminte și unelte. Alexandru ajunse nevătămat, prin Huși², prin Chilia, unde-l aștepta Doamna Ruxandra, la Constantinopol³.

¹ Descrierea luptei după Forgách, ms (în ediția din 1788 lipsesc pagini întregi; cf. cea din *Monumenta Hungariae Historica*, XVI), după scrisoarea germană din Hurmuzaki, XI, p. 58; lămuriri subsidiare în Sommer, p. 23 și urm.

² De lupta de la Huși — pentru „Bodnarus“, Bodeiu, pârcălab de Iași, v. *Uricariul*, XVIII, p. 485 — vorbește numai Forgách, pp. 279-80. V. și mai departe.

³ Azarie, p. 149; Ureche, ed. cit., p. 212.

În acest timp, Suceava se dădea biruitorului, primit de însuși Mitropolitul țerii. Oastea însă, crescută cu 16.000 de Români, merse împotriva lui Alexandru, care strânsese la Huși, alți „28.000“, între cari 5.000 de Turci din cetăți. Și aici se dă luptă la un pod, cel de peste Prut, care e întregit de străini, cu vase de vin: în două zile treizeci și două de tunuri din Suceava, ascunse, împrăstie pe Turci, cari erau după straja de 2.000 ai lui Moțoc. A treia zi Lăpușneanu fuge, și ai lui se predau; Muntenii și Tatarii nu mai vin.

O singură poruncă de Domn, cu caracter militar, ni s'a păstrat din acest timp, aceia prin care Despot orânduia să fie prins Lăpușneanu. Iat-o în traducere, după o versiune italiană¹:

„Ioan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei, sănătate ție, Iacove Bole, stăroste, credinciosul nostru. La primirea scrisorii noastre de față îndată, fără zăbavă, vei călări cu oastea ta la țărmul Dunării și cu obișnuita-ți sârguință vei încerca să prinzi pe acel ticălos de Alexandru și pe tovarășii lui, și mi-l vei trimete viu sau mort, și nu-ți va lipsi mila noastră. Și mângâie pe oamenii aceia din partea mea. Dacă Dumnezeu atotputernicul îmi va fi într'ajutor, voiu primi bine pe toți tovarășii lui Alexandru; dacă vor veni să mi se închine, pe toți îi voiu ierta și-i voiu primi în mila mea. Dar, de vor fi îndărătnici, îndată vor fi pedepsiți pentru greșelile lor.

¹ Hurmuzaki, II, p. 392, no. CCCLXVI.

Așa să știi. Dat în Iași, la 30 Novembre 1561“.

După o urmărire mai târzie a lui Alexandru¹, Despot, care-și zicea deci: Ioan-Vodă, puse crainici să vestească prin toate orașele² că el e Domn acum și pacea stăpânește, așa încât ostașii trebuie să se întoarcă pe la casele lor³, — prețioasă lămurire nouă despre datinele noastre războinice. Trecură la el îndată Barnovschi Hatmanul⁴, Ioan Moțoc Vornicul, Logofătul Stroici. Pe ai lui, așezați în cvartir, mai ales la Suceava, îi plăti cu bani din odoarele, topite, ale Slatinei.

Anton Székely plecase; fratele lui, Petru, era comandantul Sucevei. Supt cuvânt că i s'a cerut de Turci, Despot dădu drumul celor mai mulți mercenari, mai ales Germanilor pedestri, și la urmă chiar lui Roussel⁵. Laski avu Hotinul, și el așază pe un Polon ca să îl păzească⁶. Dar, neînțelegându-se cu Domnul pe care-l făcuse, acesta merse mai târziu, cu oastea lui de 500 de oameni, de-și luă cetatea înapoi⁷.

Deocamdată, venind la Galați, Despot opri, în April, silindu-l la o revedere a hotarului, o năvălire a noului Domn muntean Petru-Vodă,

¹ Ureche, ed. cit., p. 212.

² Per praecones oppidatim.

³ Sommer, p. 24.

⁴ Magister equitum.

⁵ Pentru plecarea a 200 de pușcași unguri în 1561, Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LXII; Hurmuzaki, XV, p. 572, no. MLVII. Pentru numărul rămas, Hurmuzaki, II, p. 406.

⁶ *Ibid.*; Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 18, nota.

⁷ *Ibid.*, p. 65, nota; Sommer, pp. 30-1; Graziani, pp. 183-4

fiul lui Mircea Ciobanul și al Chiajnei, fiica lui Rareș, care-l călăuzia¹.

Voiă acum să aducă din Italia 500 de veterani ca instructori pentru Români². Străinul care ajunsese, prin multă îndrăzneală într'o epocă prielnică îndrăzneților, Domn al Moldovei, arăta că vrea să se sprijine pe oaste, nu numai pentru asigurarea Domniei sale, dar și pentru a lua de la Turci Chilia, Cetatea-Albă, Tighinea, de la Unguri domeniul ardelean și Secuimea³, de la Munteni țara lor întreagă.

Lângă Hotin Despot trecuse în revistă pe Curteni⁴. Și în toamna anului 1562 el avu o ciocnire cu Muntenii prin boierul său Bolea, și-i sili, la 20 Octombrie, a-i da 5.000 de galbeni pe an⁵. Ocupația Hotinului se făcea — cu 30.000 de oameni cari se credeau meniți pentru Pocuția —, pe la 14 Ianuar 1563⁶. Avram și Movilă Logofătul fură așezați aici ca pârcălabi⁷.

Pentru asemenea planuri mari trebuia cre-

¹ Sommer, p. 33; Hurmuzaki, XI, p. XII.

² Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 18.

³ V. Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. LXIII-IV; Hurmuzaki, XV, p. 577 și urm.; Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 197; Craizani, p. 197.

⁴ *Lustraturus exercitum, ad milites in campum apertum progressus*; Sommer, p. 39.

⁵ Hurmuzaki, II, pp. 456-7.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid* Laski se unise cu Vișnieviețchi și cu Socol, logodnicu Domniței muntene pe care Despot o peția; *ibid.*

dința oștilor. Nu se părea că Despot străinul o poate aștepta. La Galați el făcuse să se bată toba noaptea pentru a vedea cine-i rămân credincioși, și-i rămaseră numai Ungurii¹. Se pusese un bir anume, de un galben pe an, pentru oaste², și aceasta nemulțămia pe mulți. La Hotiu el fusese încunjurat de ținătura înfuriată.

Acestea-i prevestiau sfârșitul. Încă din primăvara anului 1562 usurpatorul ieșise „în la-găr împotriva Tatarilor, adecă la hotarele țerii lui“³: atunci Tatarii prădară cinsprezece ori douăzeci de sate și bătură pe cei 1000 de Români trimiși după ei⁴. Prin Iunie Nicolae Lugoșici, așezat în Soroca, ar fi bătut cu 3.000 (!) de oameni 6.000 de Tatar, trimetând prinși și Domnului⁵. În 1563 același zvon de năvălire tătarească se răspândi; Despot trimise deci la hotar „trei sute de călări, mai mult Unguri“, 200 de pedestri, pușcașii germani cu cinci tunuri, boierimea călare — supt Tomșa și Dârman. În tabără Ungurii însă fură uciși noaptea, „la Ciuhru“, lângă Sapoteni — Prutul se trecuse la Frățileni de către Români, fără să fi văzut picior de Tatar. Fu

¹ Sommer, p. 42.

² V. și Graziani, p. 181.

³ Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XLIII.

⁴ Legrand, *o. c.*, p. 254; Hurmuzaki, II, p. 437. — La 27 Mart Despot era în Hărlău; *ibid.*, p. 404, no. CCCLXXVIII. Hanul s'ar fi scusat, trimetând un *cal*, *doua bice și un scut*; *ibid.*, pp. 407, 410, 416. — Urmă ciocnirea cu Muntenii și, se pare, trimeterea ce cete în Pocuția până la Sniatyn; *ibid.*, p. VII. Nicolae Lugoșici merse la Trotuș pentru a păzi pe Secul. *ibid.*, p. 423, CCCXCIV.

⁵ Hurmuzaki, II, p. 436.

păstrată numai căpetenia pușcașilor, Cristofor, pentru că era nevoie de dânsul¹. Tot astfel fură uciși străinii din Cetatea Neamțului și din toate cvartirele ; unii dintre dânșii numai, ca Ioachim Prudentius, un Silesian, putură răsbate până la Despot².

Acesta fusese închis în Suceava, cu „656 de ostași, dintre cari 400 de Unguri“, supt Martin Farcaș și Petru din Deva, „iar ceilalți, la 300, Greci, Poloni, Ruși, Turci, Nemți, Italieni și câțiva Români“³. La 10 August Tomșa, din părțile Orheiului, fu ales Domn, și peste câțva timp⁴ ajutoare ardelene, 600 de oameni⁵, îi veniră, cu Nyakaso și Raday, pentru a bate Suceava, pe care Rareș, de sigur, o va fi întărit din nou⁶.

De mult încă se gătia a năvăli în Moldova Dumitrașco Vișnieviețchi, fruntaș rus, care se coboria dintr'o fiică a lui Ștefan-cel-Mare și a cărui faimă crescuse în multe lupte cu Tarii date în fruntea Cazacilor al căroră organisator a fost împreună cu Pretwicz⁷. Boierii

¹ Sommer, p. 45. După Graziani, p. 118 ; după Commendone, Ioan Canello. După Forgách erau și Sârbi ; p. 325.

² Fură uciși și meșteri nemți, negustori, armeni cari n'aveau a face cu Despot.

³ Forgách ms. În ediția din 1788 lipsește ; pe cealaltă n'o am la îndemână.

⁴ După lupta cu Vișnieviețchi, asigură Forgách.

⁵ La Forgách, p. 330 : 2.000.

⁶ Sommer, p. 4 și urm. ; Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LVII și urm. ; Hurmuzaki, XV, p. 584, no. MLXXXV.

⁷ Cf. Sommer ; Graziani, pp. 184-5 ; Iorga, *Nouveaux matériaux* ; Engel, *Gesch. der Kosaken* ; Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III ; Hasdeu, *Arch. ist.*, III, p. 57 și urm. (Domnița se mă-

se făcură a-l chema ca Domn, și el se lăsă înșelat, venind cu câteva sute de călări numai și tunuri mici¹, având ca tovarăș pe Pisaczenski. Cei ce ieșiră înaintea lui, la Vercicani, la podul Siretiului, în vederea Sucevei, 15.000 de oameni, cu Tomșa însuși, se arătară însă gata de luptă. Întăiu, într'un atac de noapte ar fi învins Dumitrașco, la urmă însă, a doua zi, el fu copleșit de mulțime și prins; și aici două pâlcuri dușmane ar fi luptat unul împotriva altuia la două părți ale podului². El peri la Constantinopol³.

Asediul Sucevei urmează până în Novembre. Cei 500 de călări ai lui Despot făcură multe ieșiri, luând și trei tunuri din cele patru⁴ care băteau în poarta cea mare. Barnovschi peri. De la o vreme Ungurii de afară se înțelegeau cu cei d'inuntru. Până a nu sosi încă sangeacul cu 500 de călări care aducea poruncile împărătești, Despot fu silit de ai lui, după ce ucisese o căpetenie a lor, pe Petru din Deva, a se preda (5 Novembre 1563). Călări în veșminte domnești spre satul *Areni*, și aici, după

ritase cu Teodor Sanguszko din Vișnița); e numit vărul lui Ilie, adecă fiu al surorii lui Petru Rareș în Iorga, *Nouveaux matériaux*, pp. 68-9, nota.

¹ După Sommer, 300; după Graziani, 4.000! Forgách face din el simbriașul lui Despot; p. 326. Îi dă 3.000 de Poloni.

² Paszkowski.

³ În luptă fu ucis de Moldoveni, pentru că țintia prea sus, Cristofor pușcașul; pentru luptă, Sommer, pp. 51-2; Graziani, pp. 192-4; Ureche, p. 216: fără biruința de noapte. După o scrisoare, poate autentică, a lui Despot, el ar fi vrut să treacă la Munteni, dând lui Dumitrașco Moldova; Legrand, *l. c.*, p. 239.

⁴ Și Forgách, p. 326.

un simulacru de judecată, îl trânti la pământ buzduganul Tomșei. Peste câteva zile, Laski, care plecase din Camenița, cu 3 000 de oameni și 80 de „muschete mari“, precum și cară, și înaintase spre Suceava, ieșia din Moldova cu multă frică, prin păduri, unde se temea să nu-l aștepte soarta regelui Ioan-Albert¹. Și Ureche vorbește de această temere ca pădurea să nu fie „săciuită“ și de năvala, prin locuri strâmte, a ȣeranilor „cu îmlăcie și cu coase“²; el fu urmărit de 4.000 de Români până la Sniatyn.

Turcii nu înțelegeau însă ca Ștefan Tomșa, care avuse, la 11 Decembrie 1563, și o luptă, altfel necunoscută, cu *Muntenii* cari aduceau pe Alexandru³, să domnească. După carecare zăbavă, se apropiă de Moldova beglerbegul Rumeliei.

Ștefan-Vodă lăsă deci tunurile și trecu 'n Polonia, în Mart 1564⁴, cu 1.000 de pedestri și 2.000 de călări — cari se risipiseră sau fură risipiți — pentru a peri, peste câteva luni, de calău, la Liov, împreună cu tovarășii săi, Moțoc și Spancioc. Ȣara se supuse lui Alexandru, care venia prin Brăila și ai cărui paznici păgâni erau gata de luptă. Tatarii, „acoperind

¹ Graziani, p. 210 și urm. Cf. mărturiile despre sfârșitul lui Despot, aduse de d. Motogna, în *Revista Istorică*, XI.

² Ed. cit., p. 218.

³ Legrand, *o. c.*, p. 259; cf. Hurmuzaki, XI, pp. XIII-IV; Ureche, ed. cit., p. 219; după letopiseșul nedescoperit încă, I, p. 494.

⁴ La 2 Mart, Petru-Vodă, cu care se luptase, întreba la Brașov despre fuga lui; Iorga, *Indreptări și Intregiri*, p. 38; Hurmuzaki, XV, pp. 596-7, no. MCX.

țara ca un roiu pân' în Prut", luaseră de la noi 15.000 de robi, ca pedeapsă¹. Iar Ungurii celui de al doilea Zápolya ieșiseră din Moldova încărcăți de pradă².

VIII.

Puterea militară a Moldovei, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Atunci când Alexandru-Vodă lua înapoi Moldova se credea că această țară ar putea scoate în luptă, la nevoie, și până la 60.000 de călăreți³ sau măcar 50.000⁴. Izvoare contemporane socot la 80.000 oastea lui Tomșa⁵. Despot însuși asigura la 1562 că poate strânge 40.000 de pedestri și 50-60.000 de călări⁶.

O altă socoteală atribuie Țerii-Românești un contingent de 10.000, iar Moldovei unul de 30.000 de oameni⁷. La începutul lui 1563 Despot putuse strânge, scrie din Hotin un martur ocular, în patrusprezece zile 40.000 de oameni. „20.000 dintre ei i-am văzut când îi trecea în revistă în lagărul de la Hotin, alții încă nu sosiseră și, în număr de 20.000, se asigură că erau la malul Prutului, de a cărui revărsare erau

¹ Graziani, p. 215; Hurmuzaki, XI; Iorga, *Nouveaux matériaux*, pp. 83-4.

² Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LXVI; Hurmuzaki, XV, p. 596 și urm. — Cronicile țerii au o foarte slabă valoare.

³ Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 6

⁴ *Ibid.*, p. 18.

⁵ Hurmuzaki, XI, p. XIV.

⁶ *Ibid.*, II, pp. 405, 407, 420, 437.

⁷ Hurmuzaki, II, p. 414.

opriți... Și erau în cea mai mare parte călări ; puțini pedestri ; n'au cai mari, dar foarte potrivți. Trupurile oamenilor sânt zdravene și destoinice de războiu ; frig, foame și osteneală le sufăr și ei ca și caii lor și, ca și Turcii, se mulțănesc cu puțin. Pe lângă aceasta, iubesc pe Domn și sânt foarte disciplinați¹.“ 50.000 ar fi strâns și după Forgách, un contemporan, Despot îndată după Verbia². Pe la 1570 Turcii cereau Domnilor câte 40.000 de oameni³.

Tunurile rămăseseră din vremurile mai prielnice: și Lăpușneanu le avea la Verbia ; cetățile se aflau în bună stare, măcar *Suceava*, care nu putuse fi luată în 1563, *Hotinul*, unde se așezase deocamdată Laski, și *Neamțul*, de unde plecase comandantul străin ca să ajute pe Despot în Suceava ; acesta avea de gând a face și aiurea cetăți după rosturile apusene.

Dacă nu era „împărecherea între călărași și între pedestrași“, aceștia singuri fiind cu Alexandru⁴, — Moldova ar fi fost încă o putere militară. Și dacă n'ar fi fost ura lui Alexandru împotriva boierimii.

¹ *Ibid.*, p. 464.

² P. 281.

³ *Ibid.*, p. 646. — În vremea Rareșii'or, Ilie putea scoate, expediția lui împotriva Brașovului, 50.000, dar cu Turci cu tot *ibid.*, p. 6'. Mai târziu Moțoc ducea, supt Alexandru, numai 4.000 de Moldoveni în Ardeal; p. 116. În 1556, când Muntenii asediază Alba-Iulia, iar Moldovenii Gherla, Moțoc are 8.000; *ibid.*, p. 142. Cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, pp. 50-1 și mai sus, p. 293 și urm. Contingentele *amânduror* Domnilor pentru restituirea Isabelei se socot la 40.000; p. 188. Reichersdorfer are 60.000 supt Petru Rareș (Papiu, *Tesaur*, III, p. 139).

⁴ Ureche, ed. cit., p. 219; v. și Hurmuzaki, XI, p. 69.

IX.

**Nimicirea puterii militare a Moldovei
de către Alexandru Lăpușneanu.**

Ceia ce-l încredință și mai mult pe Alexandru-Vodă de primejdia ce venia totdeauna din partea boierilor fură năvălirile „domnișorilor“ trimeși de Imperiali, prietenii lui Despot. Puțin timp după așezarea lui în Scaun, Melchior Balassa și Francisc Zay, având cu ei vre-un pretendent, voiau să ia o mănăstire bogată de bună samă Slatina lui¹. La începutul anului 1565 un *Bogdan-Vodă*, care se zicea fiul lui Petru Rareș, se gătia să între în țară, cu ajutoare din aceiași tabără ; de fapt, în April, el luă cu dânsul pribegii săi și la o sută de Unguri: Imperialii, cari aveau nevoie de pace, îl opriră însă cu sila, rănindu-l și ucigând pe unii din tovarășii săi². Tot pe atunci Laski, pe care odată Despot îl făcuse, solemn, urmașul său, gătia o năvălire pentru „moștenirea“ sa³. Și Socol Munteanul trăgea nădejdea Domniei moldovenesti, în 1564 încă⁴. Peste un an, alt fecior de Domn, *Ștefan*, zis *Mâzgă* — acesta va fi fost adevăratul lui nume —, dintre ocrotiții lui Balassa și Zay, ai lui Schwendi și Anton Székely, pătrunde pe la Bicz, cu „haiduci“ și „păstori“, cu oameni din Sângiorz, Dumbrava și Bârgău, și ajunge până la Ceta-

¹ Forgách, p. 340.

² Iorga, *Pretendenți domnești*, din „Analele Academiei Române“, XIX, pp. 21-2.

³ *Ibid.*, p. 30.

⁴ Hurmuzaki, II, tabla.

tea Neamțului ; el făgăduise lui Székely Ciceul. Lăpușneanu-i risipi oastea prin cete strânse în grabă¹. Ștefan scăpă iasă, și, un timp încă, el stăruie pe lângă Székely, Zay și vechiul ajutor al lui Despot, Roussel, să-l facă Domn, cum făcuseră odată pe acesta.

În 1562 încă Alexandru ar fi făgăduit Turcilor „o cetate tare și două orașe la hotar“, după însăși mărturisirea lui Despot². De fapt el era hotărît să împiedece răscoala viitoare prin dărâmarea cetăților — așa cum se făcuse de Ardeleni, la Ciceu și Cetatea-de-Baltă, cu același scop de a înlătura puțința unor nouă lupte — și prin desarmarea elementelor permanente ale oștirii, prin desorganizarea întregii puteri militare a Moldovei, prin înlocuirea vechii alcătuirii a țerii, sprijinită pe rosturile ostășești, printr'o nouă alcătuire civilă. Decăderea țerănimii, care se cobora tot mai mult către situația de „vecini“ ai boierilor încălcători de pământuri și drepturi, sila sătenilor, cari începeau să nu-și mai aibă moșia, de orice războiu în folosul unui doritor de Domnie sau al celuilalt³, ajută această operă de distrugere. „Alexandru-cel-Nou“ se mulțămia cu straja lui de Ieniceri, și el era sigur că măsurile-i nimicitoare vor fi privite cu deose-

¹ Ureche, ed. cit., p. 221; cf. Iorga, *Doc. Bistriței*, I, urm. ; Hurmuzaki, XV, p. 613 și urm. ; Iorga, *Pretendenți*, p. 31 ; Hurmuzaki, XI, pp. 584-90.

² Hurmuzaki, II, p. 437.

³ „Poichè il poveri popoll non voġo tanto tanti travagli di guerra“, spune deslușit un raport genoves din Constantinopol, la 13 Mart 1564, „per observar punti, como a li primati, di volere più tosto uno che un altro per signore“ ; Hurmuzaki, XI, p. 69, no. CII.

bită mulțămire de Turci, pe cari gândurile lui Despot îi neliniștiseră, iar fapta îndrăzneată a lui Tomșa îi umpluse de o și mai mare grijă

Ureche lămurește astfel „răsipirea cetăților“: „Alexandru-Vodă, vrând să între în voia Turcilor, precum se făgăduise înaintea Împăratului că va răsiți cetățile den țara Moldovei, numai să-i dea Domnia, — pentru că, înțelegând Împărăția atâtea amestecături ce se făceau în țară, au socotit ca să slăbească țara den temelie, să nu se afle apărături, și au poroncit, cine va răsiți cetățile den Moldova, acelu va da Domnia, — dece Alexandru Vodă, făcând pre cuvânt Împăratului, au împlut cetățile de lemne, și le-au aprins de au ars, și s'au răsițit“. Și, blăstămând neîngăduința și nesațul turcesc, el adauge: „Numai Hotinul au lăsat, să hie de apărare de spre Țara Leșească“, — Hotinul pe care Laski trebuie să-l părăsească.

Știrea de la Ureche nu se mai află aiurea: ea trebuie să fi fost culeasă deci dintr'o versiune mai completă a letopisețului lui Azarie. Că e adevărată și scoasă din izvor autentic, dovedește însă această altă știre, polonă, din 25 Novembre 1564: „I-au venit scrisori din Moldova, acestui sol al lui Alexandru, care povestesc că cetatea Hotinului, care era în stăpânirea domnului Laski“ — de la care era cerută în Februar, și el pretindea bani pe dânsa, cei împrumutați lui Despot, — „a fost arsă de foc“, și îndată după aceasta se pomeneste măcelul celor doisprezece sfetnici ai lui Alexandru în Suceava și boala de ochi a

Domnului, care ar fi orb¹. Deci *tocmai Hotinul a fost ars*, în anul întoarcerii Lăpușneanului, pentru ca Laški să nu mai aibă la ce râvni².

Apoi, după această „mai puternică cetate“³, se făcu și dărâmarea celorlalte. Vorbind de năvălirea lui Mâzgă, Alexandru-Vodă pomenește numai de „orașul“ (*oppidum*) Neamțului, acolo unde, la Ureche, după aceeași versiune pierdută a letopisețului de țară, se înseamnă „Cetatea Neamțului“⁴. La 1586, un călător engles numește Iașul — al cărui pârcălab, după Bodeiu, dispăre — ca și Hotinul: „orașe“ (*town*)⁵. Dărâmând Suceava, se înțelege de ce Lăpușneanu stătea mai mult decât alți Domni la Iași⁶ și de ce fiul său Bogdan stătu aproape numai aici.

În 1567 trecea prin Moldova Polonul Nicolae Brzeski, întorcându-se de la Poartă⁷. Lăpușneanu găsi cu cale să-l oprească, într'un timp când el tăia drumul tuturor Trimeșilor regali⁸; el ar fi dat Tatarilor tunurile cu care ei bat în zidurile cetății Miedzyboze, care corespunde Sorocăi, acum și ea dărâmată. Și

¹ Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 85: „Arcem Choczyn, que erat in possessione a domino Laski, esse igne combustam“; cf. p. 86.

² Cf. Hurmuzaki, XI, p. 71, nota.

³ *Ibid.*, p. 58, nota; p. 65, nota 1.

⁴ Cf. Ureche, ed. cit., p. 221; Hurmuzaki, XI, p. 586.

⁵ *Ibid.*, p. 195, no. CCCXXI. Postelnicul e, de drept, pârcălab de Iași (Ureche, ed. cit., p. 138), Păharnicul, pârcălab de Hârlău, și Cotnari (*ibid.*).

⁶ Cf. Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LXVI; Hurmuzaki, XV, p. 555, no. MXXII și urm.

⁷ Hurmuzaki, XI, p. xx, nota 1.

Brzeski, care știa de luptele lui Despot și Vișnieviețchi, pe care le adaugă la mențiunea vechii cronici putnene, reprodusă până la povestirea luptei de la Obertyn, el care vorbește de uciderea celor șaiszeci de boieri la ospăț, prin Ienicerii de pe lângă Domn, cuprinde în însemnările sale știrea că „aceluiasi Alexandru i-a poruncit Sultanul Soliman să dărâme Cetatea Neamțului în țara Moldovei”¹.

Îndată după aceasta și după mențiunea luării Ciceului și Cetății-de-Baltă de către Ioan-Sigismund, „Craiul” ardelean, solul polon dă lista „Ținuturilor din toată țara Moldovei” și adaugă că ele, în număr de douăzeci și pattu, au în fruntea lor *pârcălabi și vătăfi*, adecă *pârcălabi sau vătăfi*, „sămănători cu staroștii și stegarii. Lista Ținuturilor e aceasta: Bârladul, Tecuciul, Chigheciul, Lăpușna, Vasluiul, Orheiul, Soroca, Hotinul, Cernăuțul, Suceava, Hârlăul, Dorohoiul, Cârliștura, Iașul, Fălciul, Coburluiul, „Horincea”, Putna, Agiudul, Tutova, Totrușul, Bacăul, Romanul, Neamțul. Și el arăta că din Ținuturile Moldovei se scot „oamenii de războiu”² și „strajă” 8.000, dintre cari numai 3.000 sânt nemeși. În sfârșit se înșiră „urednicii”, dregătorii Curții: Hatmanul în frunte, Vornicii, de Țara-de-sus și de Țara-de-jos, cel din urmă fiind pe lângă domn, ca „mareșal”: apoi *câte* trei din tagma Logofeților, Vistiernicilor, Stolnicilor, Păharnicilor; în sfârșit clasa diacilor, ușerilor—doisprezece la număr³

¹ Bogdan, *Cron. inedite*, p. 133.

² *Ludzi ku bituie*.

³ Hurmuzaki, II.

—, curtenilor, cu trei căpetenii, comișilor, bucătarilor sau „cuhmiștrilor“¹, armașilor, cu trei șefi, aprozilor, „cari sânt pe lângă Domn în cămara lui“, pitarilor, pivnicerilor, spătarilor, — toți de la comiși înainte fiind iar câte trei. Disciplina buzduganului și a morții îi ține pe toți laolaltă.

Cum se vede, e o întreagă organizație, cu totul nouă, care ar corespunde celei din Constantinopol, pe care Alexandru avuse prilej a o cunoaște în 1563². Curtea e deplin rânduită, cu câte trei dregători din aceiași treaptă. Oastea e foarte mult scăzută, ajungând abia la 3.000 de nemeși și 5.000 de alte trupe Pârcălabii sânt acum cârmuitori de Ținuturi, iar vâtașii lor, fără legătură de supunere acuma, au stăpânire deosebită.

Peste vre-o douăzeci de ani, supt Petru Șchiopul, găsim de mâna Domnului chiar, o însemnare a Ținuturilor. Sânt acum numai douăzeci și două, înlăturându-se neînțeleșul Ținut al „Horincii“ și unindu-se Putna cu Agiudul, precum în altă listă contemporană, a dijmei oilor, a „goștinei“, se unesc Ținuturile Trotuș și Bacău³. Cea d'întăiu privește *cislele birului*, unității fiscale a lui, împărțite în: țerani — rar chemați la oaste —, în *curtenii* cei noi, având pământuri militare și *vâtași* ai lor — ei dau grosul oștirii, — în nemeși — ur-

¹ Kuchmeister.

² V. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, capitolul din urmă.

³ Hurmuzaki, XI, p. 2'9 și urm. Un studiu asupra Ținuturilor moldovene în *Cercetări istorice* ale d-lui Ilie Minca, I și 1928.

mașii boierilor de odinioară, viitorii mazili, datori cu slujbă domnească pentru că plătesc o dajde mai mică — și în „popi“, firește scutiți.

Erau deci categorii fiscale: și în 1604 când se ceru de Turci și Tataři un număr de cai lui Ieremia Movilă, el rându-i câte un cal la 20 de preoți, la 17 curteni, la 15 țerani¹.

Cifrele din c. 1590 sânt de cea mai mare însemnătate pentru populația relativă a Ținuturilor. În total găsim, pe lângă 36.543 de „oameni sau țerani“, 4.498 de curteni cu 626 de vătași și 3.020 de nemeși. Vre o 50.000 de case birnice, cea ce nu e prea puțin, când pe la jumătatea veacului al XVIII-lea Țara-Românească avea numai cu puțin mai mult de 100 000².

E de observat că noua formă a *curteniei* era asămănătoare cu legătura între pământuri și datorii de oaste ce aveau spahii călări ai Turcilor, de nu era chiar înrâurită de aceasta³. Dacă, precum admite I. Bogdan⁴, „vitejii“ lui Ștefan-cel-Mare, în ultimii ani, sânt—măcar în parte—aceiași ca și Curtenii, încă de la acest mare cunoscător al oștilor și-ar avea începutul cavaleria răsplătită cu pământuri și legată de ele, care ajunsese acum puterea cea mare și sigură a Domnilor amenințați de răscoalele boierești Nu se poate admite însă că

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 142. O „doamnă nemeșoale“, XI, p. 74, no. 112; un „Cupcea niamış“, 1599, *ibid.*, p. 85, no. 175.

² Cf. și Bogdan, *Doc. Răzzenilor*, pp. 403-4; Ureche, ed. cit., p. 230: „boieri și curteni“ cer un Domn. Cf. p. 138: „curteni la tară“.

³ Pe la 1683 călărașii de Țarigrad țineau, în cista Galașilor, locul nemeșilor; Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 223 și urm.

⁴ *L. c.*; v. și p. 405.

și cele trei mii de călări¹, ce încunjurau pe Rareș, totdeauna la Curte și cu plată², erau Curteni: ei sânt garda domnească, pe care apoi o înlocuiră Ienicerii și, cum se va vedea îndată, de pe la 1580 înainte, Ungurii lefecii.

Cât privește pe pârcălabi și vâtafi, cei d'întâiu se întâlnesc unde fuseseră cetăți, celelalte reședințe având vâtafi. Îi aflăm la Iași³, la Lăpușna⁴, la Dorohoiu, — unde e și un nameastnic, *ureadnic*, de târg⁵, ba chiar, la 1658, un pârcălab⁶ —, la Tutova⁷, la Ciubărciu chiar, în 1589⁸, mai târziu la Cotnar⁹, la Galați¹⁰; și la Chigheciu însă e pârcălab pe la 1570¹¹; la Lăpușna pe la 1590 sânt doi mari vâtași¹², mai apoi un pârcălab¹³; în Agiud se află numai obișnuitul șoltuz¹⁴. Numai Cernăuțul și Putna au *staroști*, fiind în hotar. Chigheciul, un codru, cu pădurenii săi liberi, capătă mai târziu un *căpitan*. Botoșanii, Iașul

¹ Tria millia equitum.

² „Pro aulae suae splendore..., quotidiano alit stipendio“; Reichersdorfer, în Papiu, III, p. 138.

³ C. 1590; Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 372, no. 7, 1.

⁴ *Ibid.*, p. 373, no. 9, 1.

⁵ *Ibid.*, V, p. 73; VII, p. 371.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, VI, d. 13: c1 un dregător și un căpitan; un ureadnic, *ibid.*, p. 15, no. 19; el e una cu *namestnicul*; cf. cu p. 16, no. 20.

⁸ *Ibid.*, VII, p. 370, no. 3, 1.

⁹ *Ibid.*, 4.

¹⁰ *Ibid.*, 6.

¹¹ *Ibid.*, V, p. 71, no. VI.

¹² *Ibid.*, p. 74, no. XIV.

¹³ *Ibid.*, VII, p. 373, no. 9.

¹⁴ *Ibid.*, V, pp. 7-8.

și Bârladul, fiind orașe domnești, au pentru ele și pentru Ținut *Vornici*¹.

Chehăi, după turcește, țineau locul pârca-labilor și vătașilor²; e de însemnat că vătașii aveau și grija sinețarilor, a *pușcarilor*³.

¹ Și în Bârlad aflăm mai târziu și un „nameastnic”; *ibid.*, p. 73, no. xi. Vornicul Țeril-de-sus e apoi Vornic de Doroholu (Ureche, ed. cit., p. 138).

² *Ibid.*, VII, p. 373, un diac ie Lăpușna, 1606.

³ *Ibid.*, p. 376, no. 11: Neamț, no. 11.

CAP. IX.

EPOCA LUPTELOR CĂZĂCEȘTI
ÎN MOLDOVA (1572-1591).

I.

Luptele lui Ioan-Vodă cel Cumplit (1572-4).

Urmaşul lui Lăpuşneanu, fiul său cel mai mare, *Bogdan-Vodă*, stătu, un timp, supt epitropia mamei sale, Doamna Ruxanda, şi a boierilor Gavril Logofătul şi Dumitru Pârcălabul, Portarul de Suceava. Moartea Doamnei, la Novembre 1570, îngădui zburdalnicului Voevod tânăr să-şi petreacă după plac. În Hotin, el primia oaspeţi poloni, de vrâsta lui, cu cari-şi mărită surorile; de acolo plecă el însuşi după însurătoare, căutându-şi şi dânsul, ca şi Despot, logodnică în familiile mari de peste Nistru, — el care purta numele unuia care, la începutul acestui veac, făcuse războiu pentru mâna unei fete de rege din aceiaşi Polonie. Pe când tânărul „fără mustaţă“, „învăţat la carte, viteaz, cu cugetul îndrăzneţ, meşter în a mişca suliţa şi a întinde coarda arcului“, se tot „primbla pe la marginile ţerii leşeşti“, Ioan-Vodă, pribeag în Rodos, care-şi zicea fiu al lui Ştefan-cel-Tânăr, ceru şi căpătă de la Constantinopol cuca, — întâiul cas al unei Domnii moldovenesti căpătate acolo, de unul care nu fusese ales în ţară.

Bogdan era peste hotar, cu 500 din ai săi, dus pentru a pregăti căsătoria sa cu fiica lui Ioan Tarlo din Liiov. În cale, nefiind întovărășit de ai săi, el fu atacat și rănit de Cristofor Zborowski, pețitorul răspins al uneia din Domnițe¹. Trebui să făgăduiască 6 000 de galbeni ca preț de răscumpărare, garantați de cumnatul său Gașpar Paniewski și de Scigniewski. Boierii dușmani ai apucăturilor lui se folosiră de acest prilej pentru a cere pe Ioan². Ei erau Gavril însuși, Dinga Hatmanul, Crăciun Vistiernicul și Lupu sau Luca Stroici³.

Din porunca regelui, oricum însă din cauza legăturilor ce avea Bogdan între nobilii din Rusia și Podolia, Nicolae Mielecki și Nicolae Sieniawski, — fostul Hatman Gheorghe Jaszlowiecki, Palatin de Rusia, nu pătrunsese în țară —, unul Palatin, celalt fiu de Palatin de la această graniță de la Nistru, având 2.000 de oameni, întră în Moldova cu fugarul, prin Maiu 1572, după ce noul Ioan-Vodă asediase, cu tunurile aflate în Suceava⁴, Hotinul, gar-

¹ Sfârșitul anului 1571.

² Cf. Lasicki, *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda... et caede Turcarum, ducibus Mieleczkio et Sieniawskio*, a. MDLXXII, în Papiu, *Tesaur*, III, p. 214 și urm. Cf. Panrocki-Gorecki, *ibid.*: corespunde în toate cu știrile din Danzig, Hurmuzaki, XI, p. XXII, nota 8. Cf. versiunea din Forgách, pp. 693-4, care, ca și Letopisețul lui Azarie, pune acest atac în urma așezării lui Ioan. După cronicarul moldovean, Bogdan s'ar fi retras, numai înaintea Turcilor cari aduceau pe urmașul lui. Cf. Hurmuzaki, XI, p. XXII și urm.

³ Lasicki, p. 257.

⁴ Forgách, pp. 693, 695. V. și Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt-1672, p. 3 și urm. După Lasicki, Jaszlowiecki și Mielecki erau epittropii logodnicei lui Bogdan.

nisonat de Poloni. Polonii se lăudară că au ucis un mare număr de Turci, dar ei recunosc singuri că Palatini hotarului, cu trupele Rusiei și Podoliei, se întoarseră fără altă ispravă decât mântuirea Hotinului ¹.

Ureche, care avea izvoare de țară, știe, ca și Polonul Lasicki, cum a mers războiul. Cu tunurile din Hotin, Polonii, veniți prin pădurea Cozminului ², ca prieteni cari nu pradă, se coboară până la Ștefănești; află însă vadul prins de „straja” lui Ioan-Vodă. De o parte și alta a Prutului merg în jos amîndouă oștirile. Când Palatini vreau să atace, Moldovenii, supt Dumbravă, cu Turci dunăreni, se retrag spre Iași. „Joi după Rusalii” ori după Paști (10 April) ³ se părea că se va ajunge la luptă: Mielecki „cerca vadul”. Dar, noaptea, el porunci plecarea îndărăt. În urmărirea lor de oamenii lui Ioan-Vodă, — s’a păstrat astfel *strigătul de războiu românesc: ucide, ucide!* ⁴ — Polonii suferiră multe pagube, dar o încercare de a-i „răsi” la Hotin fu împiedecată de artileria cetății și de ieșirea întru întâmpinare a lui Iaszlowiecki cu o ceată de ajutor, 800 de oameni. Cu voia Turcilor se trecu, timp de cinci zile, în răgaz, Nistrul.

Ca o pedeapsă Moldovenii lui Ioan și Turcii prădară în Pocuția, — pe care Ioan o ceruse împreună cu averea lui Tomșa, oprind și ca-

¹ Cf. izvoarele citate; rapoarte în Arch. din Danzig și Königsberg; Iorga, în *Studii și doc.*, XXII.

² Cf. Hasdeu, *Ioan-Vodă*, p. 20.

³ Lasicki, p. 260.

⁴ *Ibid.*, p. 265. Se vorbește, — p. 267 —, și de un „steag roșu”.

rele cu marfă ale regelui, — până la Sniatyn¹.

Bogdan lăsă Hotinul lui Dobrosolowski², cu 70 de ostași, și luă drumul unui veșnic surgun, care-l duse și până la Marele-Cneaz al Muscalilor, unde și muri.

Iar regele trebui să cumpere cu tributul zăbovit mai mulți ani retragerea Tatarilor cari se apropiau de provinciile lui³. Petru, fratele lui Bogdan, fu expediat la Poartă, pentru a se acorda o satisfacție Turcilor, cari ar fi vrut să-l aibă pe Bogdan însuși⁴; acestuia nu i se mai îngădui a strânge oaste. Prin jurământul făcut de Ioan regelui Poloniei, el căpătă, în sfârșit, Hotinul înapoi⁵.

Domnia lui Ioan-Vodă, căruia, pentru osândele îndeplinite împotriva clericilor și boierilor, i s'a zis „cel Cumplit“, nu ținu mult. Odată ce Scaunul Moldovei se vindea la Constantinopol, cum se făcea de mult cu al Țerii-Românești, se găsiră răpede doritori, cu bani mulți și puternice ocrotiri în lumea samsarilor și femeilor care tot mai mult hotărau toate în Împărăție⁶. În Februar 1574 i se cerea lui Ioan o creștere de tribut care era cu neputință; în aceeași lună era numit în locu-i fratele Dom-

¹ „Tractum nostrum Pokucium, cum villis et oppido Snyatino igni depredata est, sed e vestigio retrocessit“, scrie, la 18 Iunie, din Varșovia, Ioan-Dimitrie Solikowski.

² Paprocki-Gorecki.

³ Forgách, *l. c.*

⁴ Hurmuzaki, XI, pp. xxiii-iv; Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 47 și urm.

⁵ Lasicki, p. 269; Heidenstein, pp. 3, 8, 13-4, 21, 27. Cf. și rapoartele venețiene din Polonia, 1574, publicate în Iorga, *Studii și doc.*, XIX.

⁶ V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III.

nului muntean Alexandru, Petru zis Șchiopul. La 3 April el pleca din Țarigrad, cu un capugi¹. Oaste pentru a-l așeza în Scaun trebuia să găsească la Dunăre și la Munteni.

Ioan-Vodă era hotărît „să ție țara cu sabia“. Pentru aceasta n'ajungeau cei 8.000 de Curteni și nemeși, și în boieri n'avea încredere. Lui nu-i puteau veni din Ardeal, ca lui Despot, ajutoare de mercenari italieni, francesi și spanioli, de haiduci unguri și de martologi sârbi. Deci, fără să uite chemarea „țerii“², — și regele Poloniei nu îngădui nici chemarea în leafă a supușilor săi, nici venirea lui Laski și a lui Constantin de Ostrog³, — el aduse pe Cazacii lui Svierșevschi, cărora li dădea ospăț în buibuit de tunuri la Iași, în ziua de 21 Mart⁴. Cronicarul isprăvilor cazăcești face socoteala cetelor tocmită astfel la lupta cu Turcii: Svierșevschi avea 600 de călări; alte patru căpetenii, arătate anume, comandau, în cete de 200 și 100, încă 600 de oameni. Pentru leafa lor zilnică⁵ bătu Ioan moneda care-l înfățișează purtând pe cap gugiūmana războinicului. Pe Hatmanul cazăcesc și pe ceilalți căpitani îi pune la masă cu dânsul, pe când Ieremia Gole, Logofătul Moldovei, și boierii Sfatului mâncau deosebit la alta⁶. Era ca în zilele lui Despot.

¹ Portar al Sultanului.

² Ureche, ed. cit., p. 225.

³ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 43; *Ioan-Vodă*, pp. 111-2.

⁴ Paprocki-Gorecki.

⁵ „Non solum in unam partem anni, aut semestro, sed et singulis diebus“ (Gorecki). În Paprocki, p. 276: „nicht allein ale Monat, sondern auch alle Quatember“.

⁶ *Ibid.*

Dușmanii se uniră în tabăra de la Săpătenă și porniră spre vadul *Râmnei*, în cea d'întăiu jumătate a lui April. Era înoirea campaniilor unui Radu cel-Frumos, Laiotă sau Radu cel-Mare și Radu de la Afumați împotriva Moldovei, poate și a expedițiilor, vechi de zece ani, ale lui Petru-Vodă Mircea. Se făcu tabără pe pământ muntean încă la *Jiliște*, „lângă Focșani“.

Aici alergă Ioan, cu toți ai săi. Găsi pe Munteni, uniți cu Turci și, se pare, și cu câțiva Unguri din Ardeal, la ceas de noapte. După datina românească, pe care Petru Rareș o așteptase și la Polonii de la Obertyn, caii erau lăsați slobozi. Se hotărî un atac nocturn. Cu Dumbravă, un pribeag de la Munteni, în frunte, se dădu un iuruș neprevestit — ca al lui Țepeș în 1462 — împotriva străjii de 400 de oameni, apoi a taberei întregi, care fu sculată din somn pentru a vedea moartea. Domnii înșii ar fi fost prinși, dacă frații Golești, Albu și Ivașcu, cu alți „boieri și viteji“, n'ar fi ținut suliițele, „còpiile“ înaintea lor, dând și un asalt Moldovenilor. Cel d'întăiu peri, și piatra de pe mormântul lui, la mănăstirea argeșeană a Vieroșului, îl înfățișează călare, luptând, în ultimul lui act eroic¹. Ivașcu se alese numai cu răni. Cronica munteană lămurește înfrângerea prin aceia că Dumbravă s'ar fi apropiat ca și cum voiă să se închine, iar Paprocki atribuie, ca totdeauna, meritul Cazacilor săi.

¹ V. Hasdeu, *Arch. ist.*, I, pp. 39-40; *Ioan-Vodă*, pp. 243-4 și Paprocki-Gorecki.

Petru Vodă fugi la Brăila, iar Alexandru în cetatea *Floci*, de la vărsarea Ialomiței. A doua oară Moldovenii luară *Brăila*, cu cruzimi pe care numai povestitorul polon le știe: Turci cu nasul, urechile și buzele tăiate, bătuți cu capu 'n jos pe scânduri pentru că aduseseră somația ironică a begului brăilean. În același timp, *Vintilă*, fiul cel mai mare al lui Petrașcu cel-Bun, era trimes ca Domn asupra Bucureștilor. Ca și „domnișorii“ lui Ștefan cel-Mare, el izbuti. Și, ca și dâșii, fu lovit îndată — peste patru zile — de oamenii lui Alexandru, supt Vornicul Dragomir, Comisul Mitră, Păharnicul Bratul și Pârcălabul Ioan. Într'o luptă de lângă cetatea de Scaun munteană, peri și noul Domn și cei de pe lângă el¹. Până târziu capul năvălitorului stătu bătut în poarta Curții². La 9 Maiu, Ivașco ducea vestea în Ardeal³.

Cazacii erau deprinși a luptă aiurea. Ei căutau în Bugeac pe Tatari și pe Turci. Paprocki li înșiră isprăvile cu amănunte în care și închipuirea-și are locul. Svierșevschi are întâiu, la începutul lui Maiu, o ciocnire cu Turcii din cetățile luate la 1484; cronicarul crește cifrele: el numără 15.000 de Turci și, pe lângă Cazaci, 8.000 de călări români; scapă abia 1.000 dintre păgâni

Ioan însuși ar fi fost chemat de la Brăila

¹ Cron. munteană.

² Strykowski, în Hasdeu, *Arch. ist.*, II, pp. 6, 9; *Ioan-Vodă*, pp. 257-8.

³ Hurmuzaki, XI, p. 812. — La 13 Iunie, Trimesul venețian știe de a doua biruință „a Moldovenilor asupra Muntenilor și Turcilor“. Cf. raportul din 27.

pentru a se împărtăși de biruință, — ceia ce pare adevărat. Acum *Tighinea* e arsă, fără a se putea lua cetatea. 600 de Cazaci, pe șeici, pătrund până la Cetatea-Albă¹. Împotriva unei oști de Turco-Tatari ce se alcătuieste apoi lângă acest oraș, luptă Cazacii, în trei cete, și 3.000 de Români, așezați la spatele celor d'întâiu: și aici s'ar fi început cu tunurile, apoi cei 400 de arcași din aripa dreaptă ar fi aruncat ploaia lor de săgeți, și aripa stângă, de alți 400, cu sulițele, ar fi urmat. O mare năvală a Românilor, cari, chiuind, seceră picioarele cailor și-i străpung în burtă, hotărăște. Și prinșii ar fi fost dumițați astfel cu coasele. Căpetenia e ucisă în chinuri.

Ioan face acum tabăra la *Huși*, unde stătuse odată Bogdan Orbul: era un loc potrivit pentru a pândi pe Tatari, raiaua dunăreană și vadul Isaccii. Țeranii se cereau acasă, și aceasta li se îngădui, ca pe vremea lui Ștefan. Și sarcina de a păzi la Oblucița, pe care la 1476 o avuseră Șendrea și Iuga, fu încredințată acum lui Ieremia, fost staroste de Cernăuți, acum Hatman. Îl credea sigur; dintre boieri erau să trădeze îndată Bilăi, Murgu și Slăvilă Hatmanul.

La 10 Maiu beglerbegul Rumeliei ieșia din Constantinopol, cu Spahioglanii și câteva sute de Ieniceri; la 22 Iunie el se afla la Adrianopol.

Până atunci însă soarta lui Ioan se hotărîse. Nu știm bine nici natura ostilor turcești,

¹ Cf. Hasdeu, *Ioan-Vodă*, pp. 247-8.

nici numărul celor muntene — cei 1 000 de Unguri nu sosiseră — care aduseră din nou pe Petru. Ieremia li-ar fi lăsat vadul pentru treizeci de mii de galbeni, spune izvorul polon. De vreme ce lupta s'a dat „lângă iezerul Cahulului“, în vederea Obluciței¹, spune Azarie, — de sigur că pe la Oblucița veniau năvălitorii. Că Ioan ar fi alergat de la Tighinea, nu e de crezut, odată ce el își făcuse tabăra la Huși. La 2 Iunie oștile se vedeau; Români și Cazacii din avangardă ar fi sfărâmat straja de 6.000 de călări a Turcilor. Oastea lui Ioan, care va fi avut 30 000, fu împărțită, după vechea datină, în trei pâlcuri, și apărută de optzeci de tunuri. E de crezut că „șara“, „pedestrimea“ nu l-a lăsat să treacă la „călărime“, urmându se dihonnia din 1564, din zilele Tomșei. „Căci pedestrii, țerani, aveau o deosebită credință față de Ioan: armele lor erau coase, arce, săbii răsfrânte ca ale Turcilor, și ciomege.“ Atunci trec la dușman, „cu pălăriile 'n sulii și săbii“, cei „13 000“ de boieri, cu trădătorii arătați mai sus, plecând steagurile².

Cu ei în frunte Petru înaintează la 10 Iunie, Tunurile moldovenești bat în plin. Se răspinge un atac turcesc și se scapă de cursa tunurilor ascunse. Și a doua năvălire a dușmanilor e zădarnică. O ploaie neașteptată moaie iarba de pușcă, și acum Turcii, uniți cu Tatarii, tulbură aripa stângă. Un asalt personal al Domnului face să se iea „șazeci“ de tunuri. Cu 20.000 de oameni, el se retrage în bună rânduială, dar stricând „puștile“ sale.

¹ Paprocki.

² Cf. Hurmuzaki, II, p. 694.

Ceva mai sus, la *Roșcani*, pe locul unui sat pustiu, el făcu tabără cu șanț și cară, după obiceiul Cazacilor. Turcii ard Ținutul de jur împrejur și asediază tabăra. Lipsa de apă face pe Ioan să se predea. Capugiul Cigalazadè, care adusese pe Petru, îl spintecă atunci cu sabia ; trupul e sfărmat de cămile gonite sălbatec ; capul va fi bătut la București lângă al lui Vintilă. Un ultim asalt al Cazacilor aduse peirea lor, și, după această întâie ucidere a unui Domn moldovean în luptă cu Turcii, cea mai strașnică pradă a *Tatarilor* făcu din multe Ținuturi ale Moldovei, până la Roman¹, un pustiu².

II.

Năvălirile căzăcești pentru pretenții la tron după Ioan-Vodă (1574-91).

De acuma încep pentru Moldova războaiele căzăcești. Prin felul năvălitorilor, prin gândul lor de a strânge pradă, prin locul de unde vin și drumul pe care l urmează, războinicii Niprului înoiesc astfel istoria atacurilor tătarești, care nu se mai întâlnesc, de când Hanul e tributarul „Împăratului“ țarigrădean, decât dacă poruncă a venit de la Constantinopol ca să se pedepsească un rebel, un *hain*.

Cazacii, în fruntea cărora stătea acum Bogdan Rohozinski, au de lucru în 1574 împotriva Tatarilor, cari prădaseră și Polonia, unindu-se

¹ Azarie.

² Paprocki ; Hurmuzaki, XI, pp. xxv-vii.

la Cetatea-Albă¹. În 1575, după ce se întărise iarăși pacea între Poloni și Turci, Rohozinschi pătrunde în Crimeia chiar. În cursul anului 1576, treizeci și cinci de șeice cu „lotri“ de aceștia atacă în Cetatea-Albă pe Rizvan, sangeacul ei, și cercă un asalt cu scările lor. Alții dintre Cazaci se înfățișează la Tighinea². Ozeacovul³, Gianchirman erau amenințate de hoșii fără stăpân, dar nu și fără întelepitori. Negoțul prin „câmpiile Cetății Albe“ era cu neputință pentru negustorii musulmani. Barul lui Pretwicz, Braclawul prădat odinioară de Ștefan-cel-Mare, Winnice, Kaniew, Czerkass, cetățile dintre Nistru și Nipru, se prefăcuseră în cuiburi temute ale acestor „Nizovii“, între cari se spune anume că erau foarte mulți Români. Nemaiputând fi în țară puțința de glorie și pradă, Moldovenii o căutau la acești viteji aventurieri⁴.

Cazacii se îndulciseră însă în Moldova. Ei cari apăraseră pe un Domn, credeau că pot să înlocuiască pe altul. Ioan-Vodă nu trebuia să fi murit pentru dânșii: din mijlocul lor ei aveau să ridice viteji ca să se înfățișeze Moldovenilor din popor, cari nu uitaseră pe prigonitorul boierilor, ca însuși cumplitul Voevod, ce ar fi scăpat de crunta pedeapsă turcească pentru hainia lui

¹ Cf. pentru împrejurările din 1572-5 în legătură cu acest oraș povestirea și bibliografia din Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 190-200.

² Hurmuzaki, *Supl.*, II¹, pp. 285-7; plângerea din 25 Novembre 1576 a Marelui-Vizir Mohammed Socoli.

³ Ozù al Turco-Tatarilor.

⁴ Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, l. c. și pp. urm.

Astfel încep încă din 1575 războaiele căzăcești, care-și află îndreptățirea în „aducerea înapoi“ a Domnului celui adevărat și iubit ori a moștenitorilor cu drepturi asupra Scaunului Moldovei.

Întâiu „lotrii Cazaci“ aduc pe „lotrul de Crețu“¹, care-și zicea, firește, *Ioan-Vodă*. Năvălirea se încearcă până prin Iunie². Apoi, în vară, se înfățișează, cu aceiași „lotri“, „Ivan fratele Crețului“³. Acesta din urmă era la 29 Novembre. în Iași, „Ioan cu mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei și moștenitor adevărat“, dându-se ca viteazul său înaintaș, care ar fi scăpat cu fuga de urgia împărătească⁴.

Noul stăpânitor era un pribeag, *Nicoară*, din aceia cari-și căutau norocul priu arme în mijlocul acestor neastâmpărați Nizovii, pe cari-i unia numai legea ortodoxă, îndrăzneala și pofta de pradă. I se zicea Potcoavă pentru că voinicia lui îi îngăduia să rupă potcoavele în mâni. Făcuse false scrisori de chemare din partea „boierilor și curtenilor“, cari, de fapt, erau bucuroși de pacea și blândeța lui Petru-Vodă. Ceruse ajutor de la Constantin de Ostrog și de la starostele, prieten al Cazacilor,

¹ Hurmuzaki, XI, p. 893: data e îndreptată în 1585 pe p. xxxii din introducerea volumului.

² *Ibid.*

³ Același document pomenește pe rând: atacul din partea Crețului, căruia i se închină boieri, între cari și Logofătul Vasile Bălțatul, și din partea lui Ivan, care „destul rău a făcut țerii Domniei Mele“; *l. c.*

⁴ *Ibid.*, p. 894.

de la Bar, fără a izbuti. El află însă sprijin în aventurierul Kopycki, care visa norocul unui Albert Laski, și în „Moldovanul Cepla (Țopa), ce se însurase între Cazaci“. Astfel se strâng, supt un Hatman ales anume pentru aceasta, Șah, „330 de Cazaci“. Acestea le spune Ureche, după izvorul său polon. De fapt un călător ardelean oprit de aceste tulburări în Moldova adeverește că erau „400 de Nizovii“¹. Aveau sinețe, erau „pușcași“ ca și Cazacii din 1574.

Întâiu Potcoavă se așează în provincia încredințată Voevodului de Braclaw, pândind de la Nimirov Nistrul Mica oaste polonă trimisă împotriva lui, ca odinioară Palatinul Rusiei împotriva lui Despot, nu ajunge a-l prinde. De la Nimirov se trece la Soroca, fără să se fi întâmpinat vre-o apărare a vadului.

Petru Șchiopul porni împotriva lui, fără a mai chema țara, cu Turcii săi, cinci sute la număr, — Ureche li zice „beșlii“, de fapt erau însă Ieniceri, după datina făcute de Petru Rareș —, și cu „puștile“. Urmarea letopiseșului lui Azarie, păstrată numai în traducerea lui Ureche, arată cum se slobozică tunurile, cum Turcii se răpezică apoi asupra Cazacilor, dar aceștia nu erau atinși, ci „se tinseseră numai pre pământ“, după obiceiul ce-și făcuseră, și „focul îi covârșise“. Acum ei trag cu sinețele, lovind trei sute de cai. Oastea moldovenească „dă dosul“. La 23 Novembre Șah așează pe Ioan-Vodă în Iași². Kopycki e a-

¹ Hurmuzaki, XI, p. xxxv, nota 10.

² P. 231; cf. pp. 467-9.

cuma pârcălab de Hotin, ca Łaski ; din Cepla-Țopa s'ar fi făcut un Postelnic¹.

Acuma se strâng în jurul lui Petru Șchio-pul, fugit la Munteni. fără a fi putut să-și adune oaste, cete de boieri de-ai tânărului Mihnea-Vodă, fiul lui Alexandru, care murise de câteva săptămâni, și Tataři. Ureche li zice „Dobrogeni“ și „Bugegeni“: de fapt în Dobrogea erau sate tătărești, dar Bugeacul n'avea încă locuitori statornici dintre Tataři. Acum abia „Giosenii“, din Țara-de-jos, ar fi alergat supt steagurile Domnului celui vechiu. Împotriva acestei oștiri, destul de puternice, Potcoavă scoate pe Cazaci și parte din „oastea de țară“. Lupta se dă la *Docolina*, în părțile Fălciului. Șah nu lasă însă pe Moldoveni în frunte, amintindu-și de trădarea de la Cahul. Turcii vreau să întrebuițeze o stratagemă și pun înaintea lor cirezi de vite „ca să stâmpere armele în dobitoace“. Focul căzăcesc face însă și mai mare zăpăceală ; se pare că Ioan-Vodă avea și tunurile luate în cea d'intăiu ciocnire cu Petru. Astfel și data aceasta birui Potcoavă.

La o a treia ciocnire cu fugarul, căruia, în Decembre, îi veniau ajutoare de la begii Dunării și mai ales de la Ardeleni, supt Ștefan Báthory, nepotul regelui Poloniei², nu se ajunsese. Biruitorului de la Docolina, care poate și în ceasul acestei biruinți se gândise a căuta la Prut vadul retragerii, i se păru că era prea slab pentru o adevărată și mai lungă împo-

¹ *Ibid.*

² Hurmuzaki, XI, pp. xxxiv-v. Ei intrară 'n Moldova la 24 Decembre.

trivire. Nefiind primit, ca, pe vremuri, Despot, de Turci, el se hotărâ se plece. Trecu pe la Soroca, cu cele patrusprezece tunuri cucerite, ajunse la Nimirov și de aici se învoi a se preda lui Nicolae Sieniawski, Palatinul Rusiei, și a fi dus la regele Ștefan. Peste câteva luni viteazul era tăiat, după cererea Turcilor, la Liov, — o îndeplinire de osândă care făcu pe mulți să se înfioare¹. La 1-iu Ianuar 1578, Iașul primia pe Șchiopul².

Pe când Tatarii, cari fuseseră chemați și în Moldova, prădau în Polonia, arzând Luck și închizând în cetatea dela Ostrog pe cneazul Constantin, bănuit totuși ca ajutor al răscoalei din Moldova³, fratele lui Nicoară, *Alexandru-Vodă*, lua în „joldul“ lui pe Cazacii cari se întorseseră și nu mai aveau acum o căpetenie. Data aceasta, așa de răpede fu năvălirea, încât Petru putu să fugă din Iași, dar Doamna Maria rămase în mâinile dușmanului. Astfel Alexandru luă Scaunul prin fuga Domnului legiuit, iar nu prin aceia că el ar fi „dat cale“ de bună voie, învățat de „poticala“ de până acum, Cazacilor.

Acum avem de însemnat *cel d'intăiu asediu al Iașului*, după asediul din 1563 al Sucevei. Se vede că singură Curtea era întărită. Căci oastea care adusese înapoi pe Petru, Munteni, dar mai ales haiducii ardeleni, ai lui Mihail

¹ *Ibid.*, p. xxxv și urm.

² Expunerea după Ureche, cu adausurile lui Nicolae Costin, din izvoare polone.

³ Hurmuzakl, XI, p. xxxvi, nota 6; p. xxxvii, nota 2.

Rácz¹, *poate* și Turci, de la Nicopol și mai degrabă de la Silistra și Cetatea-Albă², „bătea pregiur Curtea“ numai, Iașul fiind un oraș deschis.

Această Curte, în marginea Bahluiului, pe locul Palatului Administrativ de astăzi, e pomenită numai acum, de și încă de supt Șefan-cel-Mare, ziditorul bisericii domnești a Sf. Nicolae, în chiar marginea Curții, în cuprinsul zidurilor de împrejurime, era o locuință ieșeană întărită a Voievodului, poate în legătură prin ganguri de supt pământ cu Cetățuia vecină, de pe dealul ce stăpânește mai mult Iașul. „Iașul“, scrie un călător la 1585³, „e un târg mare, așezat în șes, fără să fie închis cu ziduri, având la Miazăzi un heleșteu... Curtea e mică, dar frumoasă... Casele domnești sânt de lemn și cu puțină piatră rău potrivită“, deci din paiantă⁴.

„Din câșlegi pân' la miază-păresime“ ține încunjurarea, după Ureche, care reproduce vechiul letopiseț⁵. Lipsa de iarbă de pușcă și de hrană face în sfârșit pe Cazaci a părăși Iașul tiptil, în noaptea de 11 spre 12 Mart 1578. Descoperiți, ei sânt prinși de ai lui Petru-Vodă lângă „iazărul Ciorbeștilor“, unde se topesc. Alexan-

¹ *Ibid.*, pp. xxxvi-vii.

² *Ibid.*, p. 607, no. xxxviii.

³ Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34 și urm.

⁴ „Iassi est un grand bourg..., assis en plaine, sans estre fermé de murailles, ayant vers le Midl un lac... Cette petite Court est belle... N'estant bastie que de bois et de fort peu de pierre mai adjancée.“—Descrierea Iașului de Heidenstein, la 1595, mai departe.

⁵ P. 233.

dru, cu întregul lui Sfat—necunoscut nouă—e prins¹. Domnul de câteva săptămâni, de la care n'a rămas nicio danie, nicio scrisoare, peria în calea spre Constantinopol, de rana ce primise la cap².

Urmarea acestor tulburări fu uciderea lui Potcoavă, pedepsirea cu moartea a unora din căpeteniile cazăcești, înlocuirea lui Sieniawski prin Mielecki, ca Hatman al graniței³.

În vară însă Tatarii se mișcă din nou. Atunci Cazacii vin cu *Petru*, ce se zicea fiul, pe care Turcii î' credeau mort și îngropat la Constantinopol, al lui Alexandru Lăpușneanu⁴. La 26 Iulie el se în înfățișează la vadul Nistrului, dar, în acest rând, Nizovii „și-au pus capetele“⁵. Petru-Vodă însuși îi așteptase la Soroca⁶.

În Octombrie sosește apoi un nou pretendent, „*Constantin* fiul lui Ioan“, cel care perise cu câteva luni în urmă. Begul de Bender putu trimete la Poartă pe pretendent, care i se predase⁷.

După dânsul se ivește însă alt *Constantin*, fiul lui Lăcustă. Îl întovărășesc, pe calea o-

¹ *Ibid.*

² Hurmuzaki, XI, p. xxxvii.

³ *Ibid.*, p. xxxviii.

⁴ Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XIX, pp. 239-40).

⁵ Ureche, ed. cit., p. 223, după letopisețul moldovenesc pierdut.

⁶ Hurmuzaki, XI, p. xli.

⁷ *Ibid.*, p. xlii.

bișnuită a Sorocăi, doar vre o 500 de Cazaci, de și Petru-Vodă vorbește de 5.000 de oameni, din cari cad 3.000. La 12 ale lunii ei „se to-pesc în Nistru“. Ajutoarele de Munteni, de Unguri — 200 de trabanți —, ce se trimet Moldovenilor, sosesc în zădar¹.

Cu aceasta se mântuie zilele grele ale lui Petru Șchiopul. În curând însă i se isprăvi și Domnia. Urmașul lui, *Iancu-Vodă*, căruia îi ziceau Sasul fiindcă era rodul iubirii fugare a lui Petru Rareș cu o Săsoaică în tabăra de supt zidurile Brașovului, avu și el prilej să guste din primejdia răscoalelor.

Dar acuma nu măi veniau Cazacii ca să aducă „Domn tânăr“. Luându-se, pentru nevoi turcești, dijma boilor, „boi de a zece“, un fel de *văcărit* cum îl aflăm mai târziu, Ținutul *Lăpușnei*, care ținea la seminția lui Alexandru, a lui Bogdan, a lui Petru, fiul și nepoții Lăpușnencei Anastasia, se răscoală. Domnul lor e un *Ioan-Vodă*, căruia i se zice *Lungul*. Spre sfârșitul anului 1581 se dă lupta, la *Balota*, pe Prut. Iancu are numai boieri, cu Vornicul Bucium și cu Albanesul Bartolomeiu Bruti, din care făcuse Postelnicul Moldovei și comandantul oștilor sale. În acel loc, de sigur prin părțile Fălciului, „Lăpușnenii pierd războiul“².

¹ Ureche, ed. cit., p. 233, după același izvor; cf. Hurmuzaki, XI, pp. XLII-III. — Haiduci unguri erau la Nistru pe la începutul lui Septembrie; *ibid.*, p. XLI, nota 10.

² Ureche, ed. cit., p. 234; Hurmuzaki, XI, p. 655.

A doua Domnie a lui Petru Șchiopul trebuia să se înceapă cu năvăliri căzăcești.

Cea d'întăiu e cunoscută numai din letopișeșul moldovenesc păstrat de Ureche. Se pare că Nizovii nădăjduiau să poată „apuca Scaunul“ din Iași înainte de sosirea, cu cete turcești — 600 de Ieniceri¹ — și muntene, la Iași a Domnului ce-și căpătase înapoi cuca. Nemeriră ceva mai târziu, fiind la Prut abia în ziua de 27 Octombrie 1582, pe când încă de la 17 Petru se așezase în Curtea domnească. Moldovenii erau, fără îndoială, foarte puțini, „câți oameni au putut într'acea dată“ să se strângă, dar Turcii, fie și numai câteva sute, însemnau ceva, și Cazacii nu erau gata de luptă. Astfel la *Bogdănești*, în părțile Fălciului, ei fură încunjurați și siliți să se predea, să se *îchine*. Biruitorul ceru jurământ învingșilor înainte de a-i trimete acasă, iar pe unii dintr'înșii „carii i-au părut mai de treabă, *i-au oprit să-i slujească*“, — interesantă încercare de a întrebuița pe Cazaci împotriva Cazacilor.

În vara anului 1583 încălcări ale begului de Bender, care *descalcă* sate dincolo de Nistru, care îngăduie deci „Turcilor ciutaci“, fugarilor moldoveni și, de sigur, Românilor supuși lui să se așeze acolo, luându-li obișnuitul *adetiu*, aduce un atac din partea Cazacilor. Se lovește Cetatea-Albă, unde pierе begul. Se încunjură Benderul însuși, al cărui comandant e rănit și el în luptă, arzându-se apoi tot o-

¹ *Ibid.*, p. LIII

rașul¹. Ar fi fost câteva mii de Nizovi, 8.000 după socoteala lui Bruti, care, și data aceasta, alergă el împotriva dușmanului țerii². Ei pleacă la 7 August, „robind pe cei tineri, fete, copii” din Bender, după ce pe alți locuitori păgâni îi jertfiseră cruzimii lor³.

Bruti veni cu oastea până la Orhei, lângă care cetate se afla la 11 ale lui August⁴. Înfrângerea turcească de la Bender făcu însă zădarnică înaintarea lui, și astfel el se întoarse peste Prut, unde până în toamnă Petru-Vodă ținu tabără, la *Țuțora*⁵.

Era să urmeze din aceasta un războiu turco-polon, și reprezentantul împărațesc la Poartă scria, încă la 19 Iunie 1584, că „beglerbegul Greciei și Giafêr-Pașa stau tot lângă Bender”, care se făcea din nou, pe socoteala Moldovei⁶. Treizeci și trei de Cazaci fură tăiați pentru a împăca pe Turci la Camenița, iar la Cracovia cea mai însemnată a lor căpetenie, Samuil

¹ Cf. Hurmuzaki, XI, p. LV cu Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 203.

² Izvoarele, în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 204, nota 1. Beii de Tighinea-Bender scriau românește și rusește vecinilor poloni; o scrisoare a lui „Albeiu de Tighinea”, All-beiu de Bender, către starostele de Rașcov, cerându-i un „poloboc de horilcă” pentru Hanul ce se apropie, în Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 391, no. 3. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 697. Ea pare a fi din 1587. — Definiția Cazacilor de Petru-Vodă însuși, în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 335-8. Cf. *ibid.*, p. 339 și urm.

³ Ureche, ed. cit., p. 236, la data de 7092 = 1584.

⁴ Hurmuzaki, III, p. 88 și urm.

⁵ Cf. *ibid.*, XI, p. 665 și urm.: la 24 Iulie încă sangeacul de Bender ar fi venit rănit la Constantinopol; p. 899. Și în Iulie-August 1585 Petru e la Prut, la *Țuțora*; *ibid.*, p. 900.

⁶ *Ibid.*, p. LVI; p. 681, no. CXXVIII.

Zborowski¹; treizeci și opt de tunuri prădate în Bender și Akkerman fură date înapoi². Zvonul unei noi năvăliri în toamnă pare însă a nu fi adevărat³.

Până în 1586 fu apoi liniște la acest hotar. În vara acestui an însă, begii de Semendria, Nicopol și Vidin, ca și Petru-Vodă, cu „10 000“ de oameni, aleargă la Bender, unde se iviseră iarăși Cazacii⁴. Peste câteva zile Petru și nepotul său Mihnea petreceau împreună „la Munteni, pe Prut“, „cu Curte multă și gloate mari“⁵.

Până la o nouă petrecere, în 1587, la Tecuciu, pentru nunta rudei lor, Vlad tiul lui Miloș-Vodă⁶, Petru mai avu odată de lucru cu Cazacii, oaspeții săi obișnuiți.

Data aceasta, la 8 Ianuar st. v., „lupii învâțați de pururea la pradă“ pradă „bucate“ în părțile Sorocăi. Pârcălabul cetății, Pârvu, iea cu dânsul *hânsari* prădalnici și altă oaste de strânsură — „câți au vrut de bună voie“, în acest Ținut de oameni vestiți și dârji — și îndrăznește a trece Nistrul, înaintând până la Pereiaslavl. După două zile de hărțuieli, Nizovii sânt în sfârșit învinși: „pe toți i-au tăiat, numai unul zic să fie scăpat“, pe lângă prinșii

¹ *Ibid.*, p. 682, no. CXXIX; cf. pp. LVII-VIII, notele.

² *Ibid.*, p. 683.

³ *Ibid.*, p. 684, no. CXXXI.

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 693 și urm.; cf. *ibid.*, pp. LVIII-IX: în August sosesc la Constantinopol prinșii.

⁵ Cf. Ureche, ed. cit., p. 237; Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XVIII, p. 68, nota 1.

⁶ *An. Ac. Rom.*, I. c.

ce se trimet la Țarigrad¹. Dar, în același an, primăvara, mulți Cazaci răsar în preajma Benderului, și pradă².

În vară se iea Oceacovul, de „7.000’ de Cazaci, cari capătă treizeci de tunuri odată cu puternica strajă a Niprului. Iarăși se dă foc la Bender, apoi satelor de lângă Akkerman. După retragerea lor, în Iulie, 15.000 de salahori moldoveni și 3.000 de cară, tot din biata Moldovă, merg la reparația Oceacovului părăsit, împreună cu Turcii din Silistra³. Atunci Mihnea-Vodă, întors de curând de la nuntă, trebui să vie înapoi în Moldova, pentru lucru. Și el și Petru căpătară caftane și săbii de cinste. Asupra Crăciunului, la 23 Decembre, Domnul Moldovei, care visa coroana Poloniei, era să serbeze nunta singurei lui fiice, Maria, cu Zotu Țigară Spătarul⁴.

O ceată de Cazaci veni însă înainte de petrecerea domnească. Aduceau pe un Ioan-Vodă, căzăcește „Ivan“. La 23 Novembre stil vechiu începe lupta, „den sus de Țuțora“ — deci era o izbutită surprindere răpede — și se isprăvește abia la 26. Ivan fu prins, însemnat la nas și călugărit. Cazacii lui fugiră prin părțile Bistriței, unde Gașpar Kornis era pus să păzească hotarul⁵, alții o luară spre râul Ceremușului. Scăpară puțini numai, „răniți și săge-

¹ Ureche, ed. cit., p. 273.

² Hurmuzaki, XI, pp. 697-8.

³ Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 204; Hurmuzaki, XI, pp. LXI, 700-2.

⁴ *Ibid.*, XI, p. 705 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 702 și urm.

tați, și pedestri, și fără nicio dobândă¹. În 1588, 4.000 de Cazaci pradă treisprezece sate lângă Bender și ard Oceacovul; în Iunie 1589 ei jăfuiesc Cozlovul și aduc astfel expediția beglerbegului Rumeliei, Hidir-Pașa, care veni, cu 20.000, în toamnă: ai lui pradă, cu begul de Bender și Mustafà-Aga, până la Sniatyn, unde se aflau la 18 Septembre st. n.², fără a se ciocni cu Polonii lui Zamoyski³. Se luase drumul prin Babadag, Oblucița, Lăpușna, Hotin (Iulie), cu multă pagubă pentru țară. Camenița era întărită, dar la Zbaraz se ciocniră Turcii cu Polonii din Braclaw, Czerkass și chiar din Chiev⁴. Tatarii luară 18.000 de robi. În sfârșit prin Septembre beglerbegul, care înaintase până la Bilakowa pe Nistru, se întoarse îndărăt, la Silistra⁵. Șase sangeaci, cu cel de la Nicopol în frunte, rămaseră pentru a lucra la Bender⁶.

Pe lângă aceasta salahorii moldoveni lucrașeră, în 1589, pentru a face întărituri la Nistru, lângă Bender, care fusese ridicat, spune o veste din Constantinopol, în ziua de 18 Iunie 1589, la însemnătatea de *beglerbegat*⁷, unindu-se cu dânsul Babadagul dobrogean și

e , ed. cit., pp. 237-8; cf. Hurmuzaki, XI, l. c.: sosesc prinșii la Poartă abia la 18 Februar.

¹ Hurmuzaki, XI, p. 318.

² Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 206-7; Hurmuzaki, XI, . LXVI și urm.

³ *Ibid*, pp. LXVIII-LXX și notele.

⁴ *Ibid*.

⁵ *Ibid*. Cf. și *ibid.*, p. LXXI, nota 6, pp. 211, 222, 226 și Iorga, *Acțe și fragm.*, I, p. 124.

⁷ Hurmuzaki, XI, p. 726.

Silistra, de unde plecase fiul Marelui-Vizir Ahmed.

Peste puțin, Petru, care scăpase acum de Cazaci și de *domnișorii* lor, părăsia Moldova pentru a trece supt ocrotirea Împăratului (Septembre 1591). El lăsă urmașului său Aron-Vodă, dacă nu o armată, măcar garda, pe care începuse a o organiza, din Unguri.

III.

Oastea Moldovei și noua strajă domnească de Unguri.

Despre garda ungurească vorbesc două izvoare în același an 1585. Cel d'întăiu e călătorul frances Fourquevaulx, care a văzut însuși înaintea Curții, încunjurând baldachinul supt care judeca Domnul, cu sftnicii lui, „trei la patru sute de soldați, îmbrăcați ungurește, cu sabia la coapsă și un topor în mână“¹. Al doilea e un raport păstrat în Archivele Vaticanului, care și el știe de „cei 400 de trabanți cari sânt Unguri“, adăugind că Petru Șchiopul mai are pe lângă dânsul „50 de halebardieri“ — cei cu topoarele —, „Arnăuți și Greci“ — ai lui Brutii, — „cari trăiesc după datina turcească“².

¹ „De trois à quatre cents soldats, vestus à l'hongresque, armez de cimenterre au costé et d'une hache en la main“; Iorga, *Acte și fragm.* I, p. 37.

² „La guardia del Moldavo è di 400 drapanti, che sono Ungheri, e di 50 alabardieri albanesi et greci che vivono a la turca“; copie în Bibl. Ac. Rom., hârtii Vladimir Ghica. Și raportul adaugă: „In Moldavia communemente non sono Turchi senon alcuni Serviani“.

O gardă ca aceasta se găsea și la Curtea Poloniei, regele Ștefan Báthory răzimându-se, nu în credința noilor săi supuși, ci în vechea lui legătură cu haiducii și trabanții unguri bine plătiți. Dacă Aron-Vodă avea și el Unguri, „călări și pedestri“, dacă el făcu pedestrilor „odăi în Curte, să fie purure lângă el“, aceasta nu se explică prin chemarea lor „în leafă“ de dânsul mai întâiu¹, ci prin păstrarea străjii înaintașului.

Era o urmare a războaielor căzăcești, și nu singura. Névoia de a ieși înaintea „lotrilor“ veniți de peste Nistru cu „domnișorii“ lor sau de a ajuta împotriva acestora pe Tûrcii de la Bender și Cetatea-Albă face să se strângă iarăși oști moldovenești, care se pot sui încă până la 10.000 de oameni. Pedestrii și călării, boierii și oamenii de rând stau săptămâni și luni întregi în tabără și astfel se deprind iarăși a fi adevărați ostași. Ei au întâlniri dese cu Cazacii și, cum se vede, capătă de la dânșii și obiceiul războiului și cunoștința noilor condiții de luptă. Năvălirea lui Pârveu de Soroca în țara dușmană are caracterul unei lovituri căzăcești fulgerătoare. La urmă, cum s'a văzut, oastea de țară poate înfrunta, birui, sfărâma, urmări în fugă pe cei mai iuși și mai neînfricați războinici de pe lume.

Nu numai atâta. Ținuturile pe care le cutureieră mai des cetele căzăcești se deprind cu apucăturile dușmanilor cari i-au prădat și în-

¹ Ureche, ed. cit., p. 239.

grozit atâta vreme. Un neastâmpăr căzăcesc le cuprinde De aici răscoala Lăpușnenilor cu Ioan Lungul. De aici, îndată după venirea în Domnie a lui *Aron-Vodă*, în 1592 încă, ridicarea Orheiienilor și Sorocenilor — ale căror cetăți nu fuseseră clădite din nou, Hotinul singur, după ocuparea de Poloni în 1572, fiind iarăși o adevărată cetate, „încinsă cu ziduri înalte de cărămidă, de modă veche“¹. Acești dârji răzeși ridică pe Ionașcu Lăpușneanu, „și-i puseră nume Bogdan-Vodă“, nu fără înțelegere cu boierii Bucium, Trotușanul și Paos, cari sânt și tăiați de Aron (Maiu). Lupta se dă „la *Răut*“; „Bogdan-Vodă“ e prins, însemnat la nas și făcut călugăr cu de-a sila².

IV.

Năvălirea lui Petru Cazacul (1592).

Urmă mazilia biruitorului, un Lăpușnean, „copil“ a lui Alexandru cel vechiu, în folcsul lui Alexandru-Vodă cel nou, alt Lăpușnean, fiul lui Bogdan. Un ceauș porni din Scaun pe Aron, care nu făcu nicio împotrivire.

Se întâmplă că pentru acest incident isto-

¹ Fourquevaulx, 1585, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 38-9: „un grand bourg... , au bord duquel est posé un petit chasteau, ceint de hautes murailles de brique, fait à l'antique et commandé de tous les costez“. Supt Ioan-Vodă se întâlnește un pârcălab de Orhei, Danciul (Hasdeu, *Ioan-Vodă*, p. 234).

² Cf. Ureche, ed. cit., pp. 239-40; Iorga, *Pretendenți domnești*, din „An. Ac. Rom.“, XIX, pp. 52-3 = 244-5; Orășanu, *Cronicari moldoveni*, pp. 42-3; pentru soarta lui Ionașcu și Hurmuzaki, XI, pp. 762-3.

ric avem amintiri sau poate chiar însemnări contemporane, pe care le reproduce Ureche. După lupta de la Răut se află vestea destituirii prin curierii cari țineau legătura cu Țarigradul, prin *călărașii de Țarigrad*, cari se întâlnesc întâiași dată acuma. Aron chiamă „*gloatele*“, care biruiseră pentru dânsul, și anume „*curtenii și altă gloată*“ și, cu mulțămiri, îi trimete „pe acasă“, îi *slobozește*. Se umplu drumurile de acești ostași liberați: „mulți de toate părțile mergeau“. Mazilul însuși, pornind către Scaunul său, face drumul împreună cu aceia „cărora sânt casele spre Iași și spre munte“. Pornind și din Iași, îndată-l întâmpină capugiii, pe când ceaușul rămâne, pentru a vădi puterea Împăratului. „*Dărăbanii ungurești*“ stau la Curte și, dintre boieri, Nistor Ureche, Logofăt-Mare, „păzește Scaunul“. Aron căpătându-și înapoi Domnia prin stăruințele Ienicerilor cari-i împrumutaseră bani și cari stăteau și ei lângă dânsul pentru a-și strânge banii¹, Oprea Armașul înlocuiește apoi pe Ureche, care fuge pe la Soroca, pe drumul Cazacilor, la Poloni, vecinii săi prieteni.

În același timp, în Iulie 1592, Petru Lăpușneafu iese din Camenița, dar nu cu Cazaci — de și, pentru petrecerea lui îndelungată între ei², i se zicea Cazacul —, ci cu trupele ui Zamoyski. cu oastea pe care acest om, cu o mare cultură în stilul Renașterii, cul-

¹ Cf. Ureche, ed. cit., pp. 239-42.

² Cf. Iorga, *Pretendenți domnești*, pp. 48-9 = 240-1; Hurmuaki, XI, p. xcv.

tură în care se cuprindeau și normele de războiu ale antichității, o strânsese și o disciplinase din poru, ca și supt ochii regelui Ștefan¹. Iaslowiecki, comandantul graniței, starostii de Camenița și de Bar, oaste regulată polonă, îl întovărășiau, împotriva păcii abia încheiate cu Turcii. Că avea și „puținței Cazaci și o samă de pribegi”² nu notărește, caracterul acestei expediții, *cea d'intăiu pe care o fac Polonii pentru a-și anexa, în timpuri de decădere ale Turcilor, această Moldovă fără apărare*. Petru luă măsuri de împotrivire: la Baia păzia Vornicul Orăș, care avea supt el pe toți „Cazacii și altă oaste tare” ce se afla „supt munte”³.

Abia în Octombree se luau măsuri pentru izgonirea lui Petru care, ca și Potcoavă, făcuse îndată oferte de supunere și plată fără zăbavă a tributului la Poartă. Gașpar Sibrik și Moise Székely aduc din Ardeal, — ca împotriva lui Ioan și Alexandru-Vodă —, câteva sute de pușcași și trabanți din jurul lui Sigismund Báthory. Abia lângă Iași se dete lupta, la 24 Octombree. Petru-Vodă fu părăsit de ai săi, trimis la Constantinopol și ucis acolo în chinuri⁴. Polonii lui, afară de starostele Cameniței, fură tăiați. Se zvonia și de

¹ Pentru nemulțumirile lui Zamoyski cu Cazacii, v. mai departe.

² Ureche, ed. cit., I, 242.

³ Hurmuzaki, XI, pp. 904-5.

⁴ Iorga, *Pretendenți domnești*, pp. 49-50 = pp. 241-2; *Studii și doc.*, XIX; Hurmuzaki, XI, p. 756 și urm.; Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 91 și urm. sau *Studii și doc.*, XXIII.

ivirea Cazacilor la Bender și Chilia, așa încât beglerbegul Greciei însuși se pusese în mișcare, poruncindu-i-se a ierna la Silistra, ca în 1589¹.

¹ Hurmuzaki, XI, p. 765 și nota 1.

CAP. X.

LUPTELE LUI MIHAI VITEAZUL
ȘI ALE TOVARĂȘILOR SĂI
PÂNĂ LA CUCERIREA ARDEALULUI

(1594-9)

I.

Generalități. Răscoala din 1594.

Luptele lui Mihai Viteazul, ale aliaților ca și ale dușmanilor săi din Moldova sânt condiționate de noul sistem militar din țerile noastre: uitarea țerănimii aproape cu totul, întrebuintarea unei părți restrânse dintre boieri, chemarea curtenilor, cari în Țara-Românească se zic Roșii, după culoarea postavului ce li se dă la Paști și la Crăciun, răzimarea pe garda domnească¹ și, în războaie mai grele, pe cele două feluri de mercenari cari s'au fost deprins a veni în leafă la noi, Cazacii și haiducii, și, în sfârșit, dacă e vorba de contingente ale vecinilor, pe trupele polone ale Palatinatelor Rusiei și Podoliei și pe trabanții, pe pușcașii negri din Ardeal — căci nu se mai chiamă acum Secuii a căror însemnătate militară a dispărut mai de tot. Războiul cu Turcii având o înfățișare de cruciată și fiind condus de Casa de Austria¹, vin și trupe alese, din Sile-

¹ În fruntea celei moldovenești stătea la 1581 Toma Nagy, care iscălia „Moldoway feogialog hadnagy”; *Doc. Bistriței*, I, p. LXXIV; cf. și p. LXXV; Hurmuzaki, XV, p. 683, no. MCCLXIII. El era supus Hatmanului, care se întitula în 1589 „generalis campiductor regni Moldaviae”; *ibid.*, p. 703, no. MCCXCV. Mihail Tolnay comandă straja lui Aron; Hurmuzaki, XII, tabla; v. și *ibid.*, p. 72.

² V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 291 și urm.

sia — călări grei, „catafracți“ în zale — și din Italia — meșteri de luat cetățile și nobileme aventuroasă — pentru a lupta împotriva păgânilor, supt steagul Sfintei Biserici, ale prinților italieni, al Imperiului.

Răscoala din Novembre 1594 a Românilor e precedată de o năvălire a Tatarilor în Moldova, cea d'întăiu după intrarea, la 1574, împotriva hainului Ioan-Vodă cel Cumplit a „Împăratului celui bătrân, cu optsprezece feciori ai lui“¹. Cu toate că Aron, pe care-l săturaseră cererile și primejdiile turcești, nu se declarase încă pentru creștini, în războiul pe care-l deschisese de curând setea de sânge creștin a lui Sinan-Pașa², cu toate că el va fi răspuns și mai departe tributul deosebit pe care Moldova se îndatorise, poate de la 1574 înainte, a-l plăti pe fiecare an Tațarilor³, Hanul, care mergea să întâlnească pe Sinan, luă drumul pe la noi, arătându se dușman. Nicolae Iaszlowiecki, sprijinitorul din anul trecut al lui Petru Cazacul, scrie lui Zamoyski arătând că horda, plecând „din locul unde se oprise câtva timp“ — va fi trecut pe la Bender, și nu pe drumul *căzăcesc* al Sorocăi — a ajuns la Iași — prin valea Țuțorei — și a încunjurat „cetatea“, adecă, precum făcuseră Ungurii în 1578, numai Curtea întărită, și nu, cum s'ar

¹ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 337.

² Pentru împrejurări, v. Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, București, Socec, 1900 și *Istoria lui Mihai Viteazul* — până la 1595 în „Conv. Literare“, XXXVI și urm.; Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol.

³ Iorga, *Chilia și Cetatea-Alba*, p. 337 și nota 2.

putea bănuî mănăstirea cea nouă a Galatei, făcută de Petru Șchiopul, cu ziduri foarte puternice, ca o nouă cetățuie a Scaunului moldovenesc lângă Cetățuia cea veche¹.

Aceiași scrisoare dă lui Aron o putere de „10.000 de Români“ și „4 000 de Unguri“, ceia ce, firește, nu se poate admite. E de crezut că vor fi fost pe lângă dânsul *dărăbanii* unguri din gardă și *curteni* din părțile vecine cu Iașul. Aceasta se întărește, de altfel, prin raportul lui Ioan de' Marini Poli, agent imperial, care scrie că Aron, ce e dreptul, strânsese oaste, în așteptarea Cazacilor și a Ardelenilor, *pentru a tăia drumul Tatarilor*; încă din Iunie se știa că el strânge „Greci. Cazaci Unguri și Turci“ și „strigă la leafă și oaste“: *țara i-ar fi pretins însă a scădea lefile*; Ungurii își lasă săbiile și vreau să plece: atunci li se adaugă plata și li se dau și două buți de vin. În schimb Curtenii cari nu se dovedesc să aibă armele trebuitoare sânt bătuti la falangă în Curte². Dar boierii îl trădează pe Aron. Aflându-se că au intrat Tatarii, se întâmplă ca în 14/6: Curtenii se cer acasă — „cerură voie a merge pe la casele lor pentru a-și scăpa fiii și soțiile“ —, și astfel Aron nu mai are decât „Curtea“ — de boieri — și „garda de Unguri“, pe lângă tunuri. „*În jurul orașului întreg el făcuse șanțuri împotriva furiei călărimii Tatarilor*“³.“ Fi-

¹ „Il Moldavo, ch'è molto devoto nei suoi riti, fabrica una bellissima chiesa di pietra et un palazzo di muro in Giasso città, di quel modo che si usa in quelle parti“; raportul citat, din Roma.

² Hurmuzaki, XII, pp. 3-4, no. VI.

³ *Ibid.*, III, p. 202: „Tolsero licenza per andare per le case

ind așa de slab, Domnul moldovenesc trebui să se răscumpere cu bani. Trabanzii încercară să-i iea înapoi, dar o ceată a lor de 300 fu nimicită. De aici Tătărimea apucă spre Snia-tyn, unde era la 2 Iulie st. n.¹

Pentru a-i face cu puțință noului Domn muntean — de la 1593 — *Mihai*, care era să fie *Viteazul*, înlăturarea prin omor a Turcilor, Ieniceri și creditorii tot odată, — ca și cei din Moldova lui Aron, — cari-l încunjurau, îl spionau și-l pârau, — se aflau în București, nebăgați în samă, la 5 Novembre st. v. trabanzii de ai lui Sigismund Báthory, prințul ardelean, supt Mihai Horváth și Ștefan Becheș². În acea zi³ se săvârșește nimicirea păgânilor nesuferiți. Logofătul Teodosie, a cărui povestire e păstrată în versiunea latină, lămurită și întregită de un călător, Silesianul Baltazar Walter⁴, pretinde că ar fi fost uciși cu acest prilej „ca la două mii de Ieniceri“, pe lângă altă gloată de străini din Țarigrad. Ei fuseseră chemați pentru cercetarea socotelilor în casa Vistierului Dan, și tunurile nimiciră clădirea, cu cei ce se găseau într'însa. Turcii se împotrăviră totuși,

loro salvar li loro fiolli e mogli, e vi restò principe Aaron Vaidoda con sua guardia di Ungari e la Corte, e si fortificò in castelo dela sua Corte, intornandosi con la artilliarla et intorno di tutta città fatto fare fosse, per la furia di cavaleria di Tartari“.

¹ Iorga, *Acte și fragmente*, II, pp. 731-2 și nota. Cf. raportul citat al lui Marini, în Hurmuzaki, III, p. 202; Iorga, *Doc. Bistriței*, I, pp. 1-2, no. II; Hurmuzaki, XII, p. 1 no. 1; XV, p. 723 și urm. Cf. Bethlen, III, p. 352 și urm.

² Cron. țerii: pentru acest timp e contemporană.

³ Data din Cronica țerii nu e pentru *sosirea* lor, ci pentru *măcel*: ea corespunde cu acela din scrisoarea lui Sigismund.

⁴ Și în Papiu, I, p. 13.

și unul dintre cei mai puternici boieri tineri, Stroe Buzescu, fu rănit¹. După câteva zile, la 15 ale lunii, se încercă luarea cetății Giurgiu-lui, cu tunuri, din acelea pe care le topise fratele lui Mihai, Petru Cercel, cu câțiva ani în urmă². Ajutoare din Rusciuc fac însă cuccerirea cu neputință³.

*Dacă nu e vorba tot de măcelul pomenit mai sus*⁴, s'ar părea că Mihai mai are de lucru și cu Turci ce se întorc din Ungaria pentru iernatec, un cadilischer. — unul din cei doi mari judecători ai oștilor turcești —, cu 50 de ceauși și 2.000 de Ieniceri și spahii. Ei cer de la Mihai, care se închisese în Curtea lui neîntărită de de-asupra Dâmboviței, lângă mănăstirea „Mihai-Vodă”⁵, 10 000 de ughi și trimesul pornise la dânsul pe jos, cu nu mai puțin de o mie de ostași, „ca să-l vadă”.

Mihai trece la tabăra mercenarilor, care era, după cât se pare, încă de atunci la Colintina. I se poruncește a se plăti lefile acestor străini, despre cari Domnul zicea că au rămas de pe

¹ Cron. țeril. Cf. scrisoarea lui Sigismund din 23, în Hurmuzaki, XI, p. 18, no. XLVI. Cf. și cronica turcească a lui Naima, trad. englesă de Fraser, I, Londra, 1832; Istvánffy, p. 411.

² Cf. reproducerea în Catalogul Museului de antichități din București a unuia din tunurile lui Cercel; v. Hurmuzaki, XI, p. 192, mărturisirea călătorului frances Bongars: „fait fondre des pièces d'artillerie”.

³ Cron. țerli și Walter.

⁴ Scrisoarea lui Sigismund știe de unul singur, și cu cei veniți pentru iernat. Aceiași părere o găsesc la d. Sârbu, o. c. Tot un singur măcel se arată în notele lui Petru Armeanul, care spune că *de la început* cadilischerul-emir ar fi fost lângă Mihai; Bethlen, IV, p. 277; Szamosközy, IV, p. 95.

⁵ „In palatio prope novum sub urbe monasterium, sine arce murisque, ad Dembowicen fluvium”; Walter, p. 14.

vremea când Muntenii trebuiau să colaboreze pentru scoaterea din Moldova a lui Petru Cazacul (1592) ; cadilischerul oferă a-i împrumuta el banii de nevoie. Un atac de noapte se dă atunci, la București, împotriva beilicului, casei de oaspeți, care e aprinsă în cinci locuri, — o repetiție a luptei de la Baia. Tunurile bat locuința unde se adăpostește căpetenia turcească. În zădar fâgăduiește cadilischerul sume mari pentru răscumpărarea lui ; lefegiii le află tot așa de ușor în pradă¹. Mersul povestirii însuși arată că a fost, aproape sigur, un singur măcel².

II.

Atacul cetăților dunărene (1594-5).

Odată ce se pornise atacul cetăților de la Dunăre, el fu urmat, dar nu de Mihai însuși, ci de mai multe cete deosebite. Comandanții Ardelenilor merg la *Floci* (10 Decembre), alții la *Hârșova* (1-iu Ianuar 1595), la Silistra, al cărui sangeac era ruda beglerbegului Rumeliei (8 Ianuar)³, la Măcin ; și în susul Dunării, se pare că boierii olteni de la șes lovesc Siștovul⁴, Rahova, Vidinul. Mai târziu și Cernavoda, Rasgradul, Babadagul, Oblucița vor avea aceeași soartă⁵.

¹ Walter, pp. 13-5. Se pomenesc și Cazaci cu acest prilej : ei par a fi venit însă mai târziu numal. Cf. Șincai, II, p. 393 și urm.

² Cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, III, pp. 303-4. Raport venețian din Constantinopol, Hurmuzaki, III², pp. 465, 467.

³ Walter, *l. c.*

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 25, no. LX : știri de la regele Poloniei ; Walter, p. 22.

⁵ *Ibid.*

În același timp se desrobia și Aron. El ucide pe ceașul ce-i aducea mazilia și pe toți ceilalți Turci din Moldova.

Pentru aceasta nu-i folosiră însă Cazacii, — cari prădară Orheiul, cu Slobodca, și satele de lângă Bender¹, la 24 Decembre 1593, — pe cari-i chemase la dânsul. Aceștia pătrunseră, ce e drept, în Moldova prin Novembre, în număr de „8.000“, dar ei cerură lui Aron bani și, acesta împotrivindu se, îi luară și tunurile, pe care aveau de gând să le întrebuițeze împotriva cetăților turcești vecine. Numai după ce și lui îi sosiră trabanți de la Sigismund, luă el hotărîrea de a proclama răscoala², și astfel din amândouă părțile, după învoiala făcută în vară, pornește războiul cu Turcii.

III.

Înfrângerea Domnilor celor noi (1595).

În Ianuar 1595 expediția care trebuia să schimbe pe haini, aducând în Moldova pe *Ștefan Bogdan* — un presupus fiu al lui Ioan-Vodă-cel Cumplit și fost Domn muntean, *Ștefan Surdul* —, iar în Țara Românească pe *Radu*, fiul lui Mihnea-Vodă, scos în 1591 și

¹ V. și Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 134-6, după scrisorile lui Aron; Hurmuzaki, III², p. 40, no. LV.

² Despre năvălirea Cazacilor vorbește, fără multe amănunte, numai raportul din 17 Novembre 1594 al lui Alexandru Komulovic, în Racki-Pierling, *L Komulovica izvjestajilstovi o poslanstvu njegovu o Tursku, Erdelj, Moldavsku i Pojku*, din *Starine* de la Agram, XIV, 1882, pp. 20-5, 26, 28, 44 (v. aceleași *Starine*, XV). Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 206-9.

turcit de frică, apoi pe *Bogdan*, fiul Șasului, era pregătită la Rusciuc, supt Pașii asiatică Mustafă de Meraaş, nepotul lui Sinan¹, și Hasan de Aidin, fiul marelui Mohammed Socoli. Mihai, din partea lui, făcuse ce-i era cu putință ca să preîntâmpine năvălirea. El înaintă către Dunăre, „la sat, la Pietre“².

Dar Mihai fu chemat împotriva Tatarilor, al căror Han, *Gazi-Ghirai*, fusese adus din pusta ungurească, cu 24.000 de oameni, tocmai de vestea acestei răscoale. Hanul pătrunse iute pe la Vidin, prădând de sigur fără milă țara care se ridicase împotriva Sultanului³. Ținta lui era Giurgiul, supt care trebuia să găsească pe Hasan de Aidin, Mustafă rămânind să meargă pe la Isaccea Oblucița ca să așeze pe Ștefan-Vodă

Tabăra Hanului era acum în Vlașca, și Mihai cu boierii, mai ales cei trei Buzești, Preda, Stroe și Radu, precum și cu Radu Calomfirescu și alte „oști alese“, între care neapărat și Ungurii lui Sigismund, se așeză la Hula-bești. La 4 Ianuar 1595 Buzeștii atacă la *Putinei* și biruiesc pe mârzacii din avangardă. Atunci nepotul Hanului înaintează pentru răsbunare, și iarăși această d'intăiu strajă munteană i „întâmpină“, la *Stănești*: „și li ieșiră întru întâmpinare și se loviră la față la Ghenarie 16 (21?) ; și fură biruiți acei Tatarii“, perind

¹ Sărută mâna Sultanului la 10 Decembre; Hurmuzaki, IV², p. 186, no. CXLVIII.

² Cron. țerii.

³ După Szamosközy el ar fi venit fără a ști de răscoală, prietenește, cu voia lui Mihai (IV, p. 53).

comandantul lor și Imbrohorul lui și liberându-se „7 000” de robi creștini¹.

Totuși Mihai nu putu opri trecerea, în acest timp, a Turcilor pe la Rusciuc. După cronica țerii, Mustafà era în fruntea lor. Se face tabără la *Șerpătești*, cu Bogdan-Vodă poate², în mijlocul Turcilor și Tatarilor. Un atac de noapte al Banului *Manta* ar fi împărștiat lagărul după aceeași cronică, în care nu se cuprinde și ziua luptei. Notele Logofătului Teodosie redată de Walter înseamnă mai bine această dată: Duminecă, în 26 Ianuar st. v. 1595: cei 6.000 de Turci — numai 300 de Ieniceri — ar fi fugit la Rusciuc, și Tatarii s'ar fi risipit. Mihai se așează în lagărul părăsit de la *Șerpătești*, unde stă până Marți, asigurându se că Tatarii au plecat în adevăr către depărtatele lor lăcașuri³.

După Walter la 27 deci, după Cronica țerii la 25 încă, Mihai trece Dunărea înghețată pe la satul Marotin și lovește la *Rusciuc* întregă oastea turcească având în fruntea ei pe Hasan de Aidin: ar fi fost 11 000 de oameni, dintre cari 10.000 „aleși”⁴. Se dă luptă afară de mahalale cu cei 10.000 ai lui Mihai Pașii, învinși în această singură ciocnire, fugiră. Se arde și pradă orașul⁵.

¹ Cron. țerii și Walter, pp. 18-9; cf. Szamosközy, IV, pp. 53, 96-8.

² Cf. Sârbu, o. c., I, p. 213, nota 2.

³ Cf. raportul venețian din 20 Februar, Hurmuzaki, IV², pp. 188-9. Acum e trimes Selmenbașa Ienicerilor; *ibid.*

⁴ Walter, p. 19.

⁵ Walter și Cronica țerii, Știri de la Aron, Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 340.

Cu Mustafà-Pașa, Ștefan mergea acum asupra Moldovei¹. Mihalcea și Ungurii lui Mihai — de toți, 2.000 — sânt trimeși ca să ajute pe Aron, care nu se putuse coborâ la Oblucița, spre a apăra vadul dar trimesese acolo oști care găsiră 4.000 de Turci și pe Tatarii Dobrogii². La 13 Februar, spun însemuările Logofătului³, căpitaniii ardeleni biruiesc încă la vadul *Silistrei*; între Turci ar fi fost pe lângă Capugi bașa, și Pașa de Silistra chiar⁴. Ștefan e ucis. Biruitorii se întorc de-a lungul Dunării, arzând *Turtucaia*.

Alte cete boierești atacă — supt Mihalcea — cetatea Silistrei și, supt Preda și Radu, Buzestii, *Hârșova*, ai cărui Turci din cetate cercaseră o năvălire⁵. Marini povestește o luptă la *Silistra* cu 6.000 de Turci și Bogdan însuși⁶, ceia ce ar arăta rostul acestei expediții: pretendentul căzu de pe cal și era să fie ucis; „Aga“ care-l întovărășia, peri: e de sigur însă confusie cu lupta împotriva noului Domn al Moldovei. Marini mai știe de trecerea locuitorilor din *Cernavoda* la noi de o pradă condusă de ei, până la Rașgrad după știri muntene de la 3 Mart⁷.

¹ *Ibid.*, XII, p. 37.

² *Ibid.*, Supl. II', p. 349: și lupte la Cetatea-Albă.

³ Toate datele sânt în stil vechiu.

⁴ Walter, care adaugă aici la originalul românesc, spune că aceste lucruri i le-a spus „Ștefan“, la 1597 (de fapt Bogdan Sasul, falșul „Ștefan“), dar pe scurt; pp. 23-4. Cf. Marini, *l. c.* p. 37; Hurmuzaki, IV', p. 189. V. și Szamosközy, *l. c.*

⁵ Cea d'întăiu pradă, la Walter numai; celelalte, numai în Cronica țeril.

⁶ Hurmuzaki, XII, p. 36.

⁷ *Ibid.* Cf. și Szamosközy, IV, p. 96. Cf. Sârbu, *o. c.*, I, p. 227.

Logofătul vorbește apoi de planul de răscoală al unor locuitori din cetăți împotriva lui Mihai. De fapt, Turcii și Sârbii din *Vidin* năvălesc în Banatul *Craiovei*, unde-i întâmpină, după prădarea Craiovei, care n'avea ziduri ¹, Ragusanul Dell-Marco, luat în serviciu de Sigismund, și-i bate cu totul ² Îndată „căpitanii Ungurilor au împrăștiat cu Mihai-Vodă“, care-i trimete acasă, căpătând în loc, numai acum ³, un singur șef unguresc, pe Albert Király, un fost ostaș al regelui Ștefan ⁴. La 1. iu Mart ⁵, acesta atacă Brăila și sfarmă cetatea ⁶, în cele d'intăiu zile ale lunii. Oastea pedestră înaintează apoi, „prin multe sate foarte bogate în roada ale dușmanilor“, de-a latul Dobrogeii până la Babadag, nu fără a fi urmărită, cu înviersunare, de spahii și Tatarii pe cari-i păgubise: la trecerea apei vitele strânse de jăfuitori fură ucise. Lăsând la Brăila unde-și așteptase oamenii, 4.000 de pedestri și 135 de călări, Király pleca la 25 April spre Gherghița ⁷.

¹ Muris et arce destituta civitas.

² Raportul din 24 Mart al lui Marini, Hurmuzaki, XII, p. 36. Corespunde notița lui Walter, p. 25, unde e vorba de 5.000 de „Sârbi și Români“ și se adaugă fără sens că Banul Manta a rămas credincios.

³ Nu încă din 1594, cum spune Walter.

⁴ V. Heidenstein, *Rerum polonicarum libri XII*, p. 158.

⁵ „30 Februar“, în Walter Sârbu îndreaptă: 30 Mart (I, p. 230).

⁶ „Și o sfarmă până la pământ“; Cron. țerii, p. 280. Cf. Hurmuzaki, IV ¹, p. 196. ²

⁷ Hurmuzaki, XII, p. 45, no. XCIV: scisoarea lui din 24.

IV.

Luptele lui Aron-Vodă cu Turcii (1595)

Încă de la 28 Februar, Aron, lăsat liber de înfrângerea Turcilor cari aduceau pe Domnul cel nou, face ce făcuse, tot cu Cazacii, Ioan-Vodă, la 1574, după ce scăpase prin cea d'întăiu biruință de Petru Șchiopul. Și e de observat că și acum, după acea biruință, pe care am pus-o la Silistra Turcii, neavând ca atunci răgazul de a veni prin Țara-Românească și cu zaherele, se lovește, cu contingente muntene, Brăila turcească. În raportul lui din 28 Februar către Sigismund, Aron povestește¹ cum „trupele lui, împreună cu oastea Măriei Sale“², au încunjurat Benderul, Tighinea lui de moștenire. Dar Cazacii poruncesc Domnului să nu se amestece în lucrurile și drepturile lor, și astfel el se retrage, lăsând doar câteva cete până la sosirea războinicilor de la Nipru. În calea spre Cetatea-Albă, noua țintă a lui Aron, se întâlnesc pâlcuri de Tatars cari se întorc, și ele sânt împrăștiate: „nu li se poate ști numărul“; erau cu femeile și copiii. Și begul Cetății-Albe e bătut, scăpând abia de moarte, și se înșiră cu mândrie spoliile: „steaguri, tobe, trâmbiți și altele multe“. Unii din călării moldoveni trec și peste Dunăre ca să prade, „în două locuri deosebite“, de unde aduc două steaguri Aron însuși, cu Emeric

¹ Hurmuzaki, XII, p. 31, nota 3.

² Copiae meae cum exercitu Magnificentiae Vestrae.

Becz și Ungurii, erau acum „aproape de Dunăre“¹.

Aron avea și legături cu regele Poloniei, căruia i trimetea daruri². El era sfătuit spre pace și de unii Greci de pe lângă dânsul³. Totuși el urmă cursul expediției sale, îndreptându-se, nu împotriva Chilieii, ajunsă, se pare, cu totul decăzută și fără ziduri⁴, ci a târgului Ismail, vechiul Smil moldovenesc. Pe la începutul lui Mart ardeau casele de acolo dar cetatea se ținu până la 22 Mart⁵. Izbânda se datorîă însă numai lui Ștefan Răzvan, Hatmanul Moldovei, și el un veteran din ai regelui polon Ștefan, pe când Aron fusese chemat la Iași de o năvălire a pribegilor, cari ar fi putut chiar să-l biruiască, urmărindu-l⁶. La sfârșitul lui Mart însă era liniște, și Mitropolitul Mitrofan socotia la 6.000 oastea de Unguri și Cazaci a Domnului său, adăugînd că acesta e hotărât ca și mai departe „să înfrângă pe dușmanul lui Hristos“. Supt Bender s'ar fi urmat încă luptele, dar știm că ele nu duseră la niciun capăt. Atâta putea face Aron⁷. În Maiu Ungurii lui îl trimeteau în Ardeal,

¹ Cf. Hurmuzaki, III, p. 228: același știre de la Mihai; cf. *ibid.*, p. 225; Heidenstein, *l. c.*, pp. 314-5 (după el Ungurii fug la Bender și sangeacul face o ieșire biruitoare). Pentru legăturile mai vechi ale lui Aron cu Cazacii, v. *ibid.*, p. 307 (atac al Iașului, de la Tușora).

² Hurmuzaki, XII, p. 31, no. LXX.

³ Cf. Iorga, *Nichifor Dascălul*, în „An. Ac. Rom.“, XXVII.

⁴ Mențiunea arderii ei însă la Hurmuzaki, IV¹, p. 187.

⁵ Cf. *ibid.*, p. 193.

⁶ Marini, *ibid.*, XII, pp. 35 și urm., 41 și urm.; Heidenstein, p. 315.

⁷ *Ibid.*, p. 40, no. LXXXIX.

și Răzvan începea supt numele de Ștefan Vodă o Domnie de vară.

V.

Campania turco-tatară din 1595.

În Țara-Românească cetele boierești nu se odihniră. Pe când Turcii lăsau pe un an de zile grija războiului celui mare din Ungaria pentru a-și întrebuița toate silințele împotriva hainilor de la Dunăre, Oltenii—3.000—își cercau norocul la *Nicopol*, care arse la 11 Iunie¹, și la Vidin, supt *Agă Farcaș*², având oarecare izbândă pretutindeni, dar neputând căpăta cetățile nicăiri. Ba încă la întors ceata lui Farcaș fu nimicită. În schimb luptătorii de la Nicopol, între cari 60 de călări unguri, ard corăbiile strânse pentru pod, ucigând pe păzitorii lor și înecând două tunuri, ceia ce un Turc ar fi socotit că face mai mult decât „patru cetăți” ce s’ar fi luat.

Așa încît, dacă se face socoteala luptelor ce se dau, de Munteni și Moldovești, împreună cu lefegiii și aliații lor unguri și cazaci, din Noiembrie 1594 până în Iunie 1595, se vede ușor că nu era mai multă ispravă decât după năvălirile asămănătoare pe care le săvârșiseră, fără niciun ajutor, boierii lui Vlad Țepeș, tot pe

¹ Cf. Walter, p. 25 și scrisoarea din Iunie a lui Albert Kiriály, din tabăra de la Colentina, 18 Iunie; Reussner, *Epistolae turcicae*, IV, p. 132. Apoi Hurmuzaki, XII, pp. 75-9; cf. III², p. 124, no. CXLIII.

² Walter, pp. 25-6; Hurmuzaki, III², p. 116, no. CXXXV.

vreme de iarnă, în 1461-2. Cu această deosebire că Mihai are a face, în luptele din Vlașca și Rusciuc, cu toate puterile Hanului și cu o însemnată oaste turcească. Casele de lemn din târgurile dunărene ocupate de Turci periseră în flăcări, materialul de pod arsese, mulți Turci își pierduseră viața, dar, dintre cetăți, afară de Turnu, numai Brăila era în ruine, — cea mai slabă din toate întăriturile acestui hotar al stăpânirii directe a Sultanului

Mai departe, în felul cum se poartă războiul, atât în Moldova, cât și în Țara-Românească, nu se poate scăpa din vedere puternica înrâurire a tacticei Cazacilor. Aceștia ajunseseră deci, nu numai pentru principatul de atâtea ori străbătut de dâșii, dar și pentru cellalt, învățătorii de războiu. Toate aceste incursiuni fără legătură între ele, toate aceste neprevestite lovituri, unite cu surprinderi de noapte și isprăvite cu focuri, strângerea prăzii și târârea robilor, fără a se încerca decât doar la Ismail, un asediu mai îndelungat, cu tunuri, sânt în cel mai desăvârșit stil nizovic. Astfel se provoacă neconținut, se obosește, se desgustă un dușman cu mișcările mai grele, care, când vine, nu mai găsește pe nimeni înaintea lui.

E de semnalat apoi și faptul că Aron merge, ce e dreptul, la Bender, la Cetatea-Albă, la Ismail, fără a rămânea aici până la capăt, dar Mihai, cu toate marile lui însușiri războinice, stă în fruntea cetelor lui, strânse într'o adevărată oștire, numai la Șerpătești și la Rusciuc. Tot ce se face după aceia, e

prin alții, cari de multe ori nici nu-l vor fi întrebat, mulțămindu-se a-i da samă de ce li dăruise norocul. Tot așa războaiele căzăcești nu pleacă de la o singură voință și orânduire, ci în ele se zbate sufletul de neastâmpăr al aventurierilor prădalnici. Boierii tineri, stăpâni pe sate multe, moștenite, cumpărate ori hrăpite, aveau în sufletul lor ce trebuia ca să se poată arăta vrednici ucenici ai cutezătorilor pentru faimă și pentru câștig.

Cum s'a alcătuit marea oștire turcească de răsbunare, în fruntea căreia, târziu de tot, după căderea lui Ferhad, se puse Marele-Vizir Sinan, întors în situația sa de atotputernicie, se poate vedea din istoriile Imperiului otoman¹. Oastea trebuie să fi fost mare, și până la 50.000 de oameni². Mihai, care făcuse în Iunie o tabără de observare la Colentina, apoi la Măgurele, cu 8.000 de oameni³, nu încercă în zădar să oprească pe năvălitori la vadul Giurgiului⁴. Doar cetatea nu era a lui, și Turcii dintr'înșa păziau bine asupra podului de vase — 130 de luntri⁵ — care fu întins drept la ostrov și de aici la țărmul stâng, încă din cele de pe urmă zile ale lui Iulie. Astfel, la începutul lui August, toată oastea Marelui-Vizir era pe pământ românesc și lua

¹ Iorga. *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 309 și urm.

² 180.000, la Walter.

³ Walter.

⁴ Totuși Walter o afirmă: la urmă Turcii ar fi trecut și la Giurgiu și mai în jos. Și Heidenstein, p. 314, pomenește o împotrăvire

⁵ Hurmuzaki, XII, p. 80.

drumul, de atâtea ori bătut, și de negustori și de ostași, care ducea de la Giurgiu la București.

Lupta se dădu între Sinan și Mihai, care alergase în calea Vizirului, nădăjduind poate în adevăr să-l împiedece de a pătrunde până la orașul deschis al Bucureștilor, la *13 August*. Înainte de a se arăta din ce exemple se inspirase acel care câștigă la *Călugăreni*, pe Neajlov, una din cele mai lăudate biruințe românești, de și nu aceia care, pentru opinia europeană, îl așeză pe Mihai în rândul marilor căpitani ai timpului să dăm, în lipsa unei scrisori a biruitorului însuși, raportul făcut a doua zi după învingere, din Copăceni pe Argeș, de Király:

„Măriei Tale am crezut de cuviință a-ți arăta cele ce urmează. Cu ajutorul lui Dumnezeu, ieri, Marți, am dat luptă lui Sinan, care luptă a ținut de dimineața până seara; decât care nici n'am văzut, nici n'am auzit una mai crâncenă. Căci de câteva ori am gonit pe dușmani până în tabăra lor, unde, strângându-și iar puterile, ne au răspins și pe noi. Dar și noi, sprijiniți pe ajutorul dintre cetele noastre¹, i-am pus pe fugă de câteva ori, așa că mulți i au urmărit și până la corțurile lor, și au ucis chiar pe câțiva dintre Turci. La urmă, cei trei Pași [adecă beglerbegi²] — erau între Pași: Khidr, Hasan și Mustafă, după izvoarele turcești — duseră oastea asupra noastră, până la tabăra noastră;

¹ Mutuo freti auxilio.

² Tres ipsimet Bassae.

aici, ajutându-ne laolaltă¹, i am răspins de acolo și i-am urmărit câțva loc², încât de-abia au scăpat Pașii. Un rob care fugise de la maestrul cel mare al tunurilor (Topcî-başa) la noi, ni-a spus ca lucru sigur că și Pașii cei trei au fost stropiți de noroiu și de lut și că în acest hal au scăpat în tabără. Iar Sinan, zicea el, ar fi spus că nu știe ce fel de oameni sântem noi, de năvălim așa de cutezător asupra lor, căci nu s'a mai auzit până acum de la nimeni ca niște cete așa de puține să fi îndrăznit vre-odată a pleca împotriva puterilor Împăratului Turcilor și să fi pus pe fugă trei Pași. Tot robul acela a spus că toți banii și toate lucrurile fuseseră puse de dânșii pe cai³ și că se gândiseră la fugă, dar, desprețuind numărul nostru cel puțin, astfel și-au schimbat iarăși gândul, așa încât, dacă Măria Ta ai fi avut acum mai multe trupe aici, cu ajutorul lui Dumnezeu am fi putut căpăta biruința, căci Dumnezeu n'a mai dat poate cuiva în toată creștinătatea un mai mare început.

„Totuși, chiar și cu acest număr puțin al nostru, noi am dobândit biruința⁴: căci foarte mulți dintre Turcii de căpetenie și dintre Ieniceri și dintre alții au căzut în luptă; iar, dintre ai noștri, puțini au lipsit, de și sânt foarte mulți răniți. Daniel Bakó a căpătat o rană dintr'o ghiulea de tun, dar se va putea îndrepta. Cea mai mare pagubă am avut-o în cai: căci foarte mulți cai au fost uciși și ră-

¹ Mutuo nos adiuuantes.

² Iter.

³ Iumenta.

⁴ Victoria penes nos fuit.

niți, și noi, iarăși, am pierdut câte doi trei, ba cutare chiar și toți caii lui.

„În noaptea aceasta ne am oprit chiar în acel loc în care s'a dat lupta. La miezul nopții, cu Domnul însuși, strigând numele lui Isus, și Turcii, după obiceiul ce au, chemând pe *Allah* al lor, ne-am retras de la ei, cale de vre-o milă, la râul Argeș, unde nu știm cât ne vom putea ținea.

„Căci am găsit prea-frumoase steaguri și tunuri mai mici, și ei au găsit câteva din tunurile noastre. Așa s'au făcut între noi aceste schimbări de lucruri¹.

„După ce scrisesem acest raport către Măria Ta, a fost adus la mine un Turc prins astăzi: Acesta spune că unul dintre Pașii de căpetenie a căzut în luptă și că Sinan el însuși a fost zvârlit de pe pod și că din căderea aceia îi e rău.

„Au perit și Turcii de căpetenie și mai însemnați. Am găsit steaguri prea frumoase ; am smuls și steagul verde de căpetenie al lui Mohammed, pentru a cărui pierdere li e foarte mare jale, căci îl socot închinat Dumnezeului lor.

„Acuma Dumnezeu ar da izbândă bună Măriei Tale, dacă n'ar zăbovi în trimeterea de întăriri, căci cu ajutorul lui Dumnezeu i-am putea birui, cred (*sane*). Deci Măria Ta să întrebuințeze cu acest prilej toată sârguința și grija și de pretutindenii să adune ajutoare și să le trimeată aici.

„Cât privește pe Mihai-Vodă, aceasta pot s'o afirm cu siguranță că e om bun și bun

¹ Diversiones harum rerum.

ostaș și nu dă a se bănui nimic împotriva lui. A declarat că nu se preface, ci vrea să slujească din toată inima Creștinătății întregi, și încă și Măriei Tale îi e credincios în toate. E drept deci ca Măria Ta să-l îmbrățișeze cu toată favoarea și buna voință

„Din tabăra de la satul Copăceni, 24 August 1595¹“.

Cronica țerii e foarte scurtă în ce privește această luptă, care nu arată deci să fi fost prețuită din punctul de vedere al onoarei, al gloriei, ci numai din acela al folosului imediat: rămânerea Turcilor în lagărul lor, care ru fusese prădat, și retragerea, dintru întâiu la Copăceni, apoi tot mai departe pe Argeș și pe Dâmbovița, până la *Stoienestii* din Argeș. Ea arată că Mihai așteptase întâiu, cu multă nerăbdare, pe Sigismund, care făgăduise a veni cu toate puterile sale, dar care atunci se însura cu o rudă împărătească și era beat, dacă nu de dragoste, sentiment ce nu-i era îngăduit de natură, măcar de trufie; că, la urmă, a trebuit să întâmpine pe năvălitori, cu cîtă oaste putu să aibă lângă el —, nu să adune, *căci acum era obiceiul oștilor perma-*

¹ Scrisoarea, tradusă în latinește de Sigismund și trimisă cu scrisoarea lui în Apus, în Hurmuzaki, XII, pp. 57-8; traducere germană, *ibid.*, pp. 98-9, no. CLVI. Scrisoarea originală vorbea și de începerea luptei la opt ceasuri, de patru tunuri turcești luate, de moartea lui Khidr-Pașa; cf. știrile din tabăra ardeleană de la Sas-Sebeș, *ibid.*, p. 101, no. CLIX. — Despre întâile ciocniri dintre străji v. scrisoarea ungurească din Moldova, p. 97. A se compara și cu știrile date de Mihai însuși în scrisoarea sa către Marele Duce de Toscana, pe care am analizat-o în *Istoria lui Mihai Viteazul de el însuși* (din „Analele Academiei Române“). Cf. *Archivio storico italiano*, LXXXIII, p. 252 și urm.

*nente*¹—, că „războiul a fost foarte mare..., în apa Neajlovului, în vadul Călugărenilor“, fiind „de dimineața pân' în seară“, cu strașnic măcel: „mult sânge se vărsă, cât și apa era amestecată cu sânge“. Sinan „vede că nu-i sporește“ și „se întoarce cu rușine“. Apoi, cu „toți Pașii și toate căpeteniile oștilor“, el dă „năvală mare“, „ca să izbândească într'un chip“. Atunci se ieau cele câteva tunuri de la creștini. „Mihai-Vodă, văzând atâta hârbo-rie mare“, adaugă povestitorul contemporan, care nu privia pe Domnul supt steagurile căruia se purta lupta, numai ca pe un vasal ardelean, supus bănuielilor de trădare, „el încă își strânse toți boiarii și toți căpitanii, și ieșiră întru întâmpinarea lor de față, și acii și Mihai-Vodă cu mâna lui tăie pe Caraiman-Pașa“ — Pașa de Caramania —, „și înfrânseră pe Turci înapoi. Iar boiarii și căpitanii pre capete năvăliră asupra Turcilor, de-i tăia' și-i îneca' în tină. Deci, cu câtă fală venia Sinan-Pașa la acel războiu, mai cu multă rușine se întoarse și luă Mihai-Vodă toate tunurile înapoi, și multe steaguri turcești.“ Urmează pomenirea retragerii, pentru inferioritate de număr.

La Teodosie-Walter, e vorba, cum s'a spus, de îndelungata apărare, timp de aproape o lună, a vadului, de cele trei poduri trecute de Sinan, de oprirea lui în tabără, — cea d'intâiu tabără pe pământ românesc —, la două miile de oastea românească. Atacul de la Călugăreni ar fi în-

¹ „El își strânse oaste câtă avu“; p. 282.

ceput de la Români, cu puține trupe, ajungându-se cu noroc până la corturi. După mai multe ceasuri creștinii sânt răspinși un șfert de milă, pierzându-se tunurile, unsprezece la număr. A i încunjura — felul obișnuit de luptă al Turcilor — se dovedește însă cu neputință, de oare ce Mihai își alesese un loc strâmt, îngustat de bălți și pădure. Acum se face asaltul lui Mihai, *de securea căruia pier doi Turci fără nume. El se retrage apoi, și Király sloboade două tunuri.* Ienicerii răspund cu archebusele lor, — de care se slujiau de la o bucată de vreme. Îndată 200 de Unguri și 200 de Cazaci, supt Coscea — mai curând Costea: „Koscza“ — înaintează pedestri, și-i răsping, luînd cele unsprezece tunuri înapoi, — ceia ce Király nu spune. În acest moment, seara, cade Sinan de pe pod „și-și rupe doi dinți“, Hasan se ascunde în mărcini până a doua zi; tot odată pier Pașii Khidr, Mustafa și un al treilea¹, cu 3.000 de oameni. De n'ar fi venit noaptea, se adauge cu exagerare, puteau fi frânți Turcii. Creștinii se trag apoi la vechiul loc de tabără, departe un șfert de milă, și salută, la rugăciune, cu bubriturile tunurilor. Fugarul turc dă știrile: „de ar fi știut Sinan căți sânteți, v'ar fi călcat în picioarele cailor“. „La miezul nopții“ — și după acest izvor — în strigătul de „Isus“, se face în sfârșit retragerea, și se spune aici că drumul urmat a fost pe lângă București — puindu se, trei zile, 14-6 August, tabără la Văcărești; Ungurii pradă orașul vecin, „fără știrea Dom-

¹ Anatolensis..., Zainensis..., Hendar.

nului", pentru ca bogățiile să nu cadă măcar în mâinile Turcilor. La 16 se urmează spre munte, făcându-se un popas noaptea; la 17 Mihai e la Târgoviște, stând iarăși câteva zile în acest nou adăpost. „La rădăcinile munților” așteaptă el opt zile împrejurările. O nouă retragere de două mile îl duce de aici — de la Stoienești — mai sus, la *Cetatea lui Negru-Vodă*, care era în ruine. În cale pleacă Moldovenii, cărora li venise vestea despre înlocuirea lui *Răzvan*, care și el înlocuise, prin trădarea gardei ungurești, în Maiu, pe Aron¹, cu *Ieremia Movilă*; și cei câțiva săteni se duc să-și apere căminurile.

Să nu uităm știrile date de Petru Armeanul — în scris credem — lui Szamosközy, cronicarul ardelean al timpului². După el cad patru Pași și șapte sangeaci; se ieau de Mihai cinsprezece tunuri. Steagul cel verde e trimis Împăratului la Praga. Lupta ține de la 11 de dimineață până seara; ieau parte 16.000 de creștini. Király s'ar fi ținut departe: boierii protivnici lui Mihai, cari se înțeleg cu dânsul, sânt Dan Vistierul și Mirislău Logofătul. Király ar fi rămas după o pădure, cu boierii. Pe aceștia Mihai ar fi voit să-i taie. Nici Mihai Horváth, cu 2 000 de Secui, aflător și el acolo, n'ar fi venit la luptă. 20.000 de Ieniceri ar fi restabilit lupta când Mihai, trecând mlaștină, atacase corturile lui Sinan.

¹ Cf. Heidenstein, p. 314: „Aaro, cuius omne robur cohors praetoria, mille nongenti circiter pedites ungarl erant.” Cf. *ibid.*, p. 215. V. și scrisoarea lui Mihai din „lagărul de la Dâmbovița”, 10 Septembrie, la Isopescu, în *Diplomatarium italicum*, I, pp. 429-30. Cf. pp. 430-2.

² *Torténeti Maradványai*, IV, pp. 54-5, 96-8.

Deci lupta de la Călugăreni se dă de Mihai — și tocmai aceasta arată că de la dânsul vine concepția — în condiții care reproduc pe cele de la Podul Înalt: pădure, mlaștină, pod ; atac de pedestri¹ sprijinit de tunuri ; asalt personal al Domnului. Numai cât acest asalt vine prea târziu și e prea slab susținut față de forțe prea mari. Lipsește ceia ce a făcut din lupta lui Ștefan-cel-Mare mai mult decât o îndrăzneală minunată și o silință eroică, adecă o mare biruință și scăparea țerii de dușmani. În alegerea locului va fi înrâurit amintirea ciocnirilor lui Radu de la Afumați cu Turcii, în părțile Vlaștei spre apărarea Bucureștilor. Retragerea de acum corespunde cu totul retragerii lui Radu până la Argeșul. Întoarcerea cu Sigismund în Octombrie e reeditarea campaniilor Voevozilor ardeleni și ale celuilalt Sigismund, regele și împăratul, iar, în vremi mai nouă, repetiția expediției lui Zápolya, dar pe drumul Giurgiului, nu al Turnului — acum de curând luat — și al Nicopolei.

De spre partea Turcilor avem povestirea din Naima, cu recunoașterea înfrângerii și precisarea căpeteniilor ucise ale oștirii osmane. Raportul, mult mai însemnat, făcut îndată după lupta Sultanului și auzit de la medicul Mocato, se află în depeșa de la 15 Septembrie a balului venețian din Constantinopol. Mihai ar fi dărâmat Bucureștii întregi, „afară de două

¹ Heidenstein numește (p. 315) pe luptători : „o mână de țerani“ (*manus rusticorum*).

biserici“ — ar fi „Mihai-Vodă“ și „Alexandru-Vodă“, prefăcută apoi în „Radu-Vodă“ — și „de Curte“¹. Stă în tabără cu șanțuri². Sinan trece „destul de ușor“³, Dunărea scăzută, — deci fără luptă la vaduri. Mihai-Vodă dă 10-20 000 (!) de oameni „unui căpitan al său zis Albert“⁴, ca strajă. Acesta pune în „loc ascuns“ pe ai săi și provoacă, având lângă el, pentru a înșela, numai 200 de oameni. Astfel sânt atrași Turcii „într’o noroioasă și veșnică baltă“⁵. Atacați mai mult la spate (!) și pe lături, Osmanlâii sânt aruncați în mlaștină ori uciși „cu foc și fier“. Lupta ține „de la amiazi și până sara“⁶. Sinan caută a strânge oastea, dar îi pier patru pași, *peici*, lângă el, și calul lui chiar: el cade pe capul calului, și, astfel, pierde dinții fiind rănit de suliță la față și căzând în balta de unde-l scoate un spahiu care l recunoscuse când se zbătea. Ienicerii din Damasc, cu *dizdarul* lor în frunte, sânt cu totul nimiciți, de atacul Ungurilor și Cazacilor. Trei Pași, „beglerbei“, cum se obișnuia a li se zice acum, sânt uciși; noul „Vizir al Porții“ numit de Sinan e rănit de moarte în piept. „De cinci ori atâția sangeaci au perit.“ Sosirea lui Hasan, beglerbegul de Rum, care fusese trimis în Ungaria, scapă pe Turci, ca și căderea nopții și oboseala biruitorilor. După

¹ „Fuor che due chiese et il palazzo“ ; Hurmuzaki, III², p. 487.

² Ben trincerato.

³ Con non molta difficoltà.

⁴ „Il capitano che dicono chiamarsi l’Abbate.“ Cf. și Sârbu, *o. c.* I, p. 302.

⁵ Una fangosa et perpetua palude.

⁶ P. 488.

căderea serii, tabăra osmană aprinde focuri și strigă „Allah“ de frica unui atac de noapte, după datina țerii. Se credea că Mihai nu fusese în luptă și că în dos e altă oștire creștină. Găsindu-se Bucureștii arși, Turcii nu bănuiesc fapta Ungurilor. — pe care o știe și călugărul Nichifor¹ —, ci voia Domnului însuși².

Cum se vede în acest raport nu lipsesc note nouă și explicarea luminoasă a stării de spirit în care se găseau învinșii de la 13/23 August.

Ce s'a făcut după sosirea lui Sinan în București ni spune un raport al vicariului patriarhal de Constantinopol, Nichifor Dascălul, care tocmai atunci se găsea pe la noi. Sinan numește zece bei — ca la 1522 —, iar ca Pașă al Țerii-Românești pe un fost beglerbeg de Anadol, Satârgi Mohammed-Pașa. Silistra se dă lui Mehemed, fost Mihnea-Vodă, care plecase în Decembrie 1594 cu fiul său Radu, numit Domn muntean, și cu Serdarul Hasan de Aidin, încredințându-i-se avangarda, și credea că „poate să facă țara să se închine și să nu mai fie războiu și stricăciune“³: și el

¹ V. mai departe și nota 2.

² *Ibid.* Ca o mărturisire turcească poate fi privită aceia a vicariului grec Nichifor: el știe că lupta s'a dat la „loc strâmt și băltoș“, că mulți Turci au perit de arcebussele Ardelenilor și Cazacilor, dar că Mihai s'a retras înaintea numărului; Hurmuzaki, *Supl. II*¹, p. 361. V. și *Revista Istorică*, XI, p. 164, unde se analizează întâlul din studiile, pomenite mai jos, ale d-lui Andrei Veress.

³ Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XVIII, p. 104. Marini începuse negocieri cu dânsul, în numele lui Sigismund Báthory, pentru ca, în orice cas, acesta să aibă un prieten în Țara-Românească; *ibid.*, XI, p. 36.

luase parte la campanie și se lăuda, în Iunie, din Vidin, că „face oarecare treabă bună“. Se învoise cu Dan Vistierul și alți boieri, dacă nu cu Király, pentru a prinde pe Mihai. Acest beg al Nicopolei, apoi al Vidinului, acum Pașa de Silistra, era să îndeplinească deci față de țerile noastre ceia ce alt Mohammed-Pașa, tot de seminție bășărăbească, izbutise a face pe vremea lui Neagoe și a urmașilor săi¹.

La București, unde era să steie Pașa cel nou, se fac întărituri în pripă. „S'au așezat în două rânduri pari înalți și între ei s'a umplut cu pământ ; s'au clădit nouă băști², tot din pari și din pământ ; în fiecare bașcă s'au pus cinsprezece tunuri ; de la o bașcă la alta poate fi o săgetătură de arc ; în jurul târgului este un șanț, a cărui adâncime poate să fie de trei stânjeni, și tot atâta lățimea. Mănăstirea ce este, de zid. lângă oraș, a fost luată și ea în stăpânire și întărită, în opt zile, de Sinan-Pașa“, — e vorba de „Radu Vodă“. „Cimitirul, care e împrejmuț cu zid, a fost întărit cu pământ și pari. Băști, sânt cinci ori șapte, nu-și aduce aminte. În cetate pot să între la 10.000 de oameni.“ Biserica e moscheie. Se adauge că Ienicerii, Spahiii, gebegiii-armurieri și-au avut fiecare partea lor, la care au lucrat cu salahori ; 70.000 de oameni robiră împreună cu 3.000 de meșteri³.

Lăsându-se o sută de tunuri lui Satârgi Mo-

¹ V. Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. LII-IV. Cf. povestirea în versuri a Grecului Stavrinou, în Papiu, *o. c.*, I, pp. 294-5.

² Baszti.

³ Hurmuzaki, *Supl. II*¹, p. 360 și urm.

hammed, Sinan, care făcuse a se înnoi Brăila, prin Șaban-Pașa din Egipt¹, cu corăbii, merge să ocupe acum Târgoviștea, unde pune un beg, fost de Trapezunt, și un cadiu, împreună cu Ieniceri și cu Spahii pentru moșiile boierilor vecini. Walter arată că și aici s'a urmat același sistem de întărire, care nu are a face cu ruinele de astăzi, precum cu cele de la Radu-Vodă nu trebuie să se confunde rămășițele, pomenite în documente, ale „pălâncii“ lui Sinan. În jurul Curții lui Cercel, pe care călătorul frances Bongars o descrie ca „mică, dar frumoasă și cu aparență“², având biserică lângă dânsa, Biserica Domnească de astăzi³, se face „un zid foarte gros între pari înalți înfipti în pământ, umplut cu pământ între care se află grinzi“; se curăță cele trei fântâni ale lui Cercel; se fac două porți căptușite de fier, una, mai mare, în față, a doua la cellalt capăt⁴. Italienii văzură două biserici, două clopotnițe și case în mijlocul aceluia zid⁵.

Din campania lui Sigismund la Târgoviște și Giurgiu, în Octombre, nu ne interesează tot. În adevăr, dacă și ai noștri știau, în Țara-Românească și în Moldova, pe acest timp să lucreze cu sapa împotriva cetăților dușmane, și chiar să puie mine⁶, li erau cu totul străine — și pentru aceia, afară de Brăila și Ismail, cele mai slabe cetăți, ei n'au putut cuceri

¹ Cf. și Heidenstein, *o. c.*, p. 319.

² Un palais petit, mais beau et magnifique.

³ Hurmuzaki, XI, p. 192.

⁴ P. 32

⁵ Hurmuzaki, XII, pp. 82, 84.

⁶ Cf. *ibid.*, IV², pp. 193, 196.

niciuna din întăriturile de piatră ale Turcilor — noile descoperiri în materie de asediu al cetăților, pe care le făcuseră, pe baza izvoarelor militare antice, inginerii epocii moderne. Pe când în Apus războaiele ajunseseră a fi mai mult concentrate în jurul zidurilor, care se atacau cu meșteșug și tot cu meșteșug deosebit se apărau, cu anii de zile — asediul Ostendei, căruia-i corespunde apoi, în Răsărit, dar într'o colonie a Apusenilor, lungul asediu al Candiei, care ține atâta vreme —, Românii aveau ca ultimă inovație răpegiunea fulgerătoare a raidurilor căzăcești. Lăsând deci la o parte iscusința Toscanilor, evoluțiile disciplinate ale călărimii silesiene cu Ioan Wiher¹, fastul Curții lui Sigismund, cu primblarea triumfală a trabanților, a magnaților și a Secuilor, cari abia dacă avură prilej să-și descarce puștile, — să notăm cronologia expediției și partea pe care o avură ai noștri. Nu numai însemnările din Walter, ci, mai ales, raporturile zilnice ale nunciului papal în Ardeal și povestirea cfițerilor toscani² ne ajută a cunoaște cât se poate de bine aceste împrejurări

¹ Walter, p. 32.

² Amândouă în Hurmuzaki, XII. Cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, îndreptând datele de aici. În lucrarea d-lui Andrei Veress *Campania creștinilor în contra lui Sinan-Pașa din 1595* („Analele Academiei Române”, 1925) (menționează și o scrisoare a lui Mihai Horváth din Târgul-de-Floci, 12 Ianuar 1595; raport despre lupta de la Șerpătești), și în *Nunții apostolici în Ardeal (1592-1600)* a aceluiași („Analele Academiei Române”, pe 1528), se dau, după un raport de Ragusan, cifre și pentru oastea lui Sinan (130.000 de oameni, dintre cari 5.000 de Ieniceri, 3.000 de agemoglani, 12.000 de călăreți asiatici, aleși, cu arce și scuturi de fier, 50.000 (*sic*) de spahii și spahiogłani, 60.000 (*sic*) de Tataři

După raportul Italianului Pigafetta, Mihai avea „1.500 de lanțe ungurești și altele ale Românilor săi, așa că păreau 2.000 și vre-o mie de archebusieri călări, Români și alții cu jumătate de sulți și arme cu vârfuri de fier¹.

Sigismund aduce 7.000 de călări, între cari Sașii, cu judele Sibiului ; au zale, coifuri și peste față, sulți lungi, săbii, buzdugane ; apoi 5.000 de oameni pe jos, cu archebuse, toporașe, săbii la stânga ; 2.000 de trabanți pușcași ; 6.000 de Secui, cu seceri, toporașe, săbii, câțiva dintre ei pușcași ; 1.500 de *Reiter, reîtres*, imperiali, cari au și pistoale. Mihai unește 5.000 de Unguri de ai săi și numai 4 000 de călăreți boieri și Cazaci ; Răzvan aduce 3.000 de Unguri și 4.000 de boieri², se pare și douăzeci și două de tunuri.

Se fac trei străji, după datina noastră : întâiu Mihai, cu pedestrii străini în frunte, iarăși după tradiția lui Ștefan-cel-Mare ; straja din mijloc, *la battaglia* a Italianilor, o are Domnul Moldovei ; tocmai la urmă e Sigismund, cu tunurile și carăle. Italieuii se miră de lipsa rânduiei obișnuite în Apus, în marș și mai ales în lagăr, unde fiecare tăbărește cum

din Dobrogea, rămânând la urmă doar 60.000, dintre cari 35.000 de călăreți aleși) și acelea, pentru oastea lui Sigismund, foarte exarată (50.000, între cari 15.000 de călăreți, 25.000 de archebusieri, 400 de Italiani).³

¹ Veress, primul studiu, p. 38. Ștefan Răzvan comandă 1.500 de lanțe ; *ibid.*

² Relația toscană, p. 80. Compară cifrele exagerate ale lui Pelérdi, în primul studiu al d-lui Veress, p. 21. La 12 Sigismund era la Rucăr ; *ibid.*, p. 21 și nota 4.

vrea, -- ceia ce_nu se făcea nici de Turci, unde și acum ordinea era încă foarte strictă. Se mai dau știri, caracteristice mai ales pentru obiceiurile noastre militare: sentinele se pun numai în față, „spre dușman“; cuvântul de ordine, *il nome, hasna*, cum se zicea la noi, se duce de jur împrejurul taberei de „un trâmbișas călare“, crainicul. N'au tobe ori trâmbițe; la luptă se rânduiesc de sine, „lucru vrednic de văzut“.

După o odihnă de trei zile, la 15 Octombrie, se merge asupra Târgoviștii¹. Italianul arată cum se făcea marșul în avangardă la Mihai: căpitanii în frunte, apoi călărimea, între două aripi de pedestri cu steagurile lor. Când e drumul îngust, călării rămân în urmă: întâiu vine steagul, Mihai fiind silit acum a pune și al Ardealului, dar *la stânga*; un rând de „căpitani și alți ofițeri“, apoi stegarii cu „steagurile tuturor cetelor“², după aceasta călărimea toată. „Merg foarte strâns, cu o rânduială și tăcere minunată“³, -- ca la Turcii tăcuți în războiu. Călării germani vin pe urmă, în două escadroane, „puțin depărtate unul de altul, dar tot într'un front, cu steagurile la mijloc“⁴.

¹ Un raport asupra luptei, de Josika, în Veress, primul studiu, p. 24, nota 4.

² Compagnie.

³ Marciano strettissime, et con ordine et con silenzio maraviglioso.

⁴ P. 81. Cf. Decius Barovius, în „Monumenta Hungariae Historica“, XVII, și Iacobinus, în Schwandtner, *Scriptores*, ed. din Viena, II, p. 39 și urm.: știri confuze, exagerate și fără valoare istorică media tă.

Moldovenii observă aceleași norme de marș și de desfășurare. Se adaugă însă că pedestrii aveau între ei treizeci și cinci de tunuri, trei din ele pentru cetăți. Dar la dâșii, în loc larg, pedestriimea nu se formează în două aripi, ci se așează întreagă, într'un singur corp, la dreapta călărilor. Lângă aceștia vin și cei o sută de Italieni.

La Ardeleni în frunte sânt căpitanii și steagurile ; al lui Sigismund la mijloc, al Împăratului la dreapta, ale noastre la stânga ; și el are infanteriști la aripi. Comandă întâiu unchiul principelui, încercatul Ștefan Bocskai : călărimea are două corpuri, al doilea fiind cuprins între trabanți : aici sânt și Sașii ; prințul e în frunte¹.

După douăzeci de mile se face tabără în lunca Ialomiței. La 10 se urmează calea până la Târgoviște, de unde prind a bate tunurile ; dar se află de plecarea lui Sinan. Se și ocupă, înaintând desfășurați ca pentru luptă, tabăra de curând părăsită, lungă de cinci mile italiene și largă de trei. Se așează oastea pentru noapte : Ardelenii cu fața spre cetate, ai noștri cu fața spre șes, adecă spre primejdie, cu tunurile înaintea, — de sigur încunjurate de pedestri : ca la Călugăreni.

Se prind mulți Turci, ieșiți pentru hrană, cari cred că tabăra de supt Târgoviște e încă a lor. Noapte neliniștită, cu strigăte de alarmă și bubuituri de tunuri din cetate. La 17, Sigismund ar fi atacat ultima ceată a Turcilor cari urmau retragerea. Mihai stăruie însă a se

¹ P. 82.

lua întâiu cetatea, pentru a nu se putea opri aprovizionarea din Ardeal, căci Țara-Românească era acum cu desăvârșire prădată, de și fără ajutorul Tatarilor.

Oastea se așează „într'un șes ce se întindea de la gura văii spre Târgoviște, lung de opt până la zece mile, lat de trei“ ; are fața spre oraș, la stânga râul, cu „un puternic zăgaz“ de copaci, pentru mori ; la dreapta, munții. De pretutindeni, era deci apărare. În strămutare se așează oastea între cară și tunuri, — acestea spre șes. Turcii din cetate ar fi încercat o ieșire, crezând că e Sinan.

Supt Târgoviște, Mihai are tot straja întâiu și Răzvan a doua¹. Pedestrii munteni sapă un șanț de apărare. Italianul pretinde că Sigismund ar fi intervenit pentru o mai bună ordine în vederea nopții.

La 18, după altă noapte tulburată, se începe bombardarea, risipită și țintind mai mult clopotnițele. Un „ofițer de infanterie“ pune foc însă împrejmuirii, care se aprinde răpede ; 1.000 de Turci, 100 de Ieniceri fug pe poarta de spre Ialomița, și sânt uciși. Acum intră oricine în oraș, ucigând. Se ieau cei doi Pași — unul rănit — și treizeci de tunuri, cu steaguri și provisii².

¹ Căpitanul lui, Mihai Tolnay, orânduiește oastea ; Veress, primul memoriu, p. 77.

² V. și scrisoarea lui Carrillo, duhovnicul lui Sigismund ; și în Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 145-6. Heidenstein (*Rerum polonicarum libri XII*, p. 322) arată că s'a ars cetatea, de Király, cu tunurile, după obiceiul din războiul polono-moscovit. Un Pașă e cel de Trapezunt (Veress, primul memoriu, p. 52). Era și sangeacul de Avlona ; cei de Silistra și de Nicopol periseră.

Se așteaptă în zădar Moldovenii de la hotar: în țara lor intrase, cu câțiva Poloni și Cazaci, — amănuntele, în Heidenstein¹, — Zamoyski², puind în locul lui Răzvan pe Ieremia-Vodă Movilă³.

Răzvan avea cu dânsul numai straja ungu-rească⁴; mulți boieri nu-l voiau; țăranilor li era destul cu războaiele⁵. În zădar se luară aspre măsuri pentru strângerea unei oștiri, — întrebuițându-se, spune Heidenstein, și tăierea mânilor și picioarelor. Nădăbaico păzia cu câteva sute de oameni la Bender, alții stăteau la Galați; în Hotin se aflau abia 200 de pedestri.

La 17/27 August, Zamoyski trece Nistrul, fără Cazaci, numai cu trupe regale. După trei zile sosește și castelanul de Liov, Stanislas Zolkiewski. Când Răzvan plecă, la 29, luând întâiu drumul spre Troțuș⁶, Polonii erau în Moldova: la 31 ei luau Hotinul, unde era primit un sol al lui Sigismund Báthory. Peste câteva zile, Ieremia era așezat în Iași, lăsându-se la o parte alt fruntaș între pribegi, Luca Stroici, și Cancelariul întra în oraș, schimbat de haine⁷.

¹ P. 315 și urm.

² Cf. Viața lui, în Hurmuzaki, XI, p. 294 și urm.

³ Scrisorile lui Zamoyski, ca și Heidenstein, vorbesc și de o răscoală în țară, de înfățișarea rebelilor supt Hotin; *ibid.*, Supl. II², p. 371 și urm.

⁴ Acuma Heidenstein o socoate la 900 de pedestri.

⁵ Cronicarul polon vorbește de singure 15.000 de familii rămase pe urma războaielor.

⁶ Hurmuzaki, XII, p. 103.

⁷ „Sedes principum Valachiae cum Soczaviae antea fuisset, ab Alexadro primum, quod a Despota turcicis auxiliis Soczava pulsus fuisset, postea restituto, tanquam infaustum locum eum detestante.

Vede aici, după focul căzăcesc, Curtea, trei biserici românești, una catolică și una armenescă și marea clădire a Băii turcești¹. Peste câteva zile, Ieremia-Vodă e primit de Vlădici, așezat la Sfântul Nicolae Domnesc în biserică și întâmpinat de țerani cu struguri și snopi, după datină².

Acuma se știa că, după zvonul trecerii unui corp turcesc pe la Galați, Moldova fusese făcută și ea pašalâc și dată lui Ahmed-beiu de Tighinea, beglerbegul Nistrului, un nepot al Hanului, și că acesta venia, cu toată puterea lui, să-și puie ruda în Scaunul Iașilor³.

Deci oastea de la Târgoviște, așa cum fusese și până acum, pleacă la 19 spre București. Orașul e lăsat la dreapta, neștiindu-se dacă Sinan vrea să-l apere, și se aleargă la Giurgiu pentru a liberă pe robi și a afla hrană. În acea zi tabăra e „într'un loc băltoș“. La 20 se află că Turcii au părăsit Bucureștii, cu multe arme și multe provisii în el. La 21, popas „într'o vale mare și largă, încunjurată de mlaștini, la o milă până la patru de la București“; caii se odihnesc. La 23 abia se urmează marșul, „între păduri și dealuri și locuri strâmte“; seara, tabăra „într'o vale, în-

lassium translata fuerat oppidumque aedificiis aliquot, cum publicis, tum privatis, exornatum“; *Rerum polonicarum libri XII*, p. 318.

¹ „Regia quae ex muro erat, relicta fuit: tum templa tria circiter graeci ritus, Armenorum unum, ex lapide omnia, catholicum ex materie unum, super omnia balneum, asiatici operis, ex lapide, pro captu loci satis elegans“; *ibid.*

² *Ibid.*

³ Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 211 și urm.

cunjurată de munți (*sic*) din toate părțile“. La 25, „în loc tare, ca și precedentul“. Se află că de două zile Turcii trec dincolo, în mare vălmășag. La 27 mai rămăseseră robii, cu 2.000 de paznici. În aceeași zi se ajunse la Giurgiu, feudă a lui Sinan, care scotea de acolo 60.000 de taleri¹.

La sosirea supt cetate, Mihai se afla iarăși în fruntea străjii celei d'întâiu, cu călărimea între aripile pedestrilor². Răzvan are „la dreapta infanteria, în două escadroane“, după datina moldovenească deosebită, însemnată și mai sus, „iar la stânga escadronul cel mare³ al cavaleriei, ținută în mijloc de cele două escadroane⁴ ale Italianilor, ce veniau cu el“⁵. E vorba, ca și în alt loc, de călărimea italiană, care, ea, forma acel *squadrone grosso*. Trupe alese *din toată oastea* se trimet atunci la harță ; ceilalți vreau să ia și dânșii parte la luptă și sânt răspiși cu buzduganele. Turcii fug înspăimântați și se îneacă în Dunăre ; alții sânt tăiați de ai lui Mihai, care pune și patru tunuri să tragă asupra fugarilor cari nu mai alcătuiau o oștire. Perind 3.500 de Turci, scapă 8.000 de robi români, de și alții sânt măcelăriți în grămadă, căci li se tăiaseră pletele ca să nu fie recunoscuți de ai lor. Se face și pradă mare.

Atacul cetății se lasă pe a doua zi, ur-

¹ Veress, primul memoriu, p. 62.

² Se adaugă : „et per fianco, con grande distantia trà loro“ ; p. 86.

³ Grosso.

⁴ Squadre.

⁵ Iarăși : „al pari per fronte et per li fianchi“, p. 87.

mându-se toată noaptea cu jaful. Dar încă la 27 4.000 de pedestri cu opt tunuri fuseseră aşezaţi supt ziduri. Peste câmpul sămănat cu trupuri de oameni şi vite, la ridicarea negurii, creştinii se înşiră ca oaste de asediu. Făclele ce se aruncă nu aprind nimic, zidul fiind de piatră. Italienii se bucură, văzând că trebuie „buna deprindere a miliţiei noastre de a bate cu rânduială şi a întrebuiţa ori sapè, ori ghiulele, ori mine, ori asalturi după cuviinţă”. Silvio de' Piccolomini e rugat de nunciu să ia comanda operaţiilor.

El descopere, între ruine, o cetate bună şi tare, „cu cinci¹ turnuleţe“ ; „fortăreaţa e plină, şi turnurile masive“, legate cu un zid în *cor-tina*, la înălţimea turnurilor ; Turcii adăuseseră două *curţi*, încunjurate cu zid mai mic ; poarta cea mare se deschidea în curtea care *nu* privia spre Dunăre. Între malul nostru şi insulă se despica un şanţ, plin cu apa Dunării şi destul de lat pentru ca un pod de cinci luntri să trebuiască pentru a trece asupră-i ; de la cellalt capăt al castelului până la Rusciuc era apoi podul cel mare, de 200 de luntri².

Se aşează tunurile, şi pe podul cel mic încep asalturile Italienilor şi ale lui Răzvan³. Noaptea cade fără a se fi hotărît ceva ; în cursul ei Sinan taie podul cel mare. La urmă, în ziua de 29, deşi se trăgea de Turci cu *colebrine, couleuvrines* dintr'un ostrov, cele două-

¹ Patru în raportul din Veress, primul memoriu, p. 79. Cf. şi studiul d-lui N. A. Constantinescu despre cetatea Giurgului (din „Analele Academiei Române“).

² Pp. 87-8.

³ Iacobinus, pp. 44-5.

sprezece tunuri ale lui Sigismund rup zidul între cele două tururi mai slabe. Cei ce pătrund, Italieni și Unguri unul câte unul¹, dau de o împrejmuire de pari și sânt atacați de pușinii Turci, cu pietre, săgeți și sulite. Alții fug pe poarta de spre pod, unde iarăși se strâng Italienii pentru a i împiedeca. Parte din Turcii ce scăpaseră cearcă să se întoarcă în cetate, nemai având loc în luntri.

De și garnisona oferă a se preda, e măcelărită. Se află abia un tun și două archebuse în cetate. Toată lupta are o însemnătate cu totul secundară². Alte douăzeci de tunuri rămăseseră pe malul stâng, la retragerea ariergardei lui Hasan Socoli: ele fură înecate de creștini³. Cetatea Giurgiului se arde, „din întâmplare“, iar planul de a se face alta, într'o insulă vecină, — de sigur Smârda — e părăsit⁴. Din scrisorile nunciului aflăm că în cetate fuseseră lăsați numai 600 de oameni, iar 5.000 pentru paza podului⁵. Creștinii ar fi pierdut patruzeci de Unguri și niciun Italian⁵. Îndată se poruncește retragerea, după cererea nobililor ardeleni⁷. La 3 Novembre biruitorii erau la Bu-

¹ V. judecata lui Pigafetta: „Cei d'întăiu cari au cucerit cetatea au fost Italienii... Se crede că Ungurii n'ar fi luat-o niciodată sau foarte târziu, din lipsă de experiență în asemenea întreprinderi, nu doar din lipsa de îndrăzneală și de ferocitate“; Veress, primul memoriu, pp. 60-1; cf. p. 78. Dar Ungurii violează capitulația și măcelăresc pe prinși; *ibid.* Un călugăr din Melfi crede că la Mihai era bună doar garda, de Unguri și Balcanici; *ibid.*, p. 80.

² Cf. *ibid.*, p. 91 și urm.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 124.

⁶ *Ibid.*, p. 125.

⁷ *Ibid.*, p. 126.

curești, după o zi de cale. Se credea că 3-4 000 de Unguri vor rămânea lângă Mihai.

Walter arată și el prezența lui Mihai în avangardă. În Târgoviște s'ar fi lăsat Ali-Pașa ¹ și cadiul de Avlona, având 3 500 de oameni, patruzeci de tunuri, zahereà pe trei ani. În lupta de la 18, Mihai, care apare aici, în cronică Logofătului, ca elementul hotărîtor ce a fost cu adevărat, dă lui Răzvan sarcina de a păzi drumul spre București, cu Secuii și tunurile; el însuși cu Ardelenii e de partea „muntelui și a Ialomiței“. Face două movile, de pe care bate cu patruzeci de tunuri o biserică „la osăgetătură de cetate“²; apoi, luând-o, trece împotriva alteia, — lămuriri care pot fi greșite: aceasta e țintirea la clopotniță pe care o critică povestitorul italian; din cestă-lalt izvor căpătăm însă cunoștința rolului jucat de Mihai la bombardarea Târgoviștii. La cucerire, cadiul e ucis, Pașa dus în Ardeal. Despre asaltul Giurgiului se dau știri puține și confuze, mai mult anecdote, socotindu-se la 18 000 Turci uciși: aceste lămuriri le are scriitorul de la Wiher, și el un Silesian, venit cu călăreți din provincia sa și cu câțiva Cazaci. La București se află două tunuri: aici se stă trei zile, și apoi se trece la Gherghița. Sigismund părăsește țara numai la 21, cu cizeci de tunuri.

În sfârșit cronică țerii știe de Ali-Pașa de

¹ V. și aici. p. 351, nota 2. Cf. însă Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*. III, p. 316, nota 1.

² Cf. V. Drăghiceanu, *Călăuza monumentelor istorice din jud. Dâmbovița*, pp. 9-10.

la Târgoviște, cel închis la Cluj¹. Cetatea e „aprinsă“, și astfel se iea. La Giurgiu se „strică podul“, se „taie și îneacă Turci“, se „sparge cetatea“, se „scot de la mânilor lor robi mulți fără număr“².

Astfel povestirea Italianului, întărită și de scrisoarea lui Carrillo și a Cancelariului ardelean Ștefan Josika, rămâne izvorul de căpetenie pentru întâmplările din Octombre-Novembre, precum scrisoarea lui Király, însemnările lui Teodosie și rândurile exacte ale cronicei de țară lămuresc asupra Călugărenilor.

Adaug că judecata asupra campaniei pe care o face un călugăr italian scriind din Viena e pe deplin concludentă asupra meritelor fiecăruia: „Pentru victoria câștigată de prinț (Sigismund) în Țara-Românească, în ce mă privește, eu cred că întâia cauză a fost Mihai Voevod, care, pentru interesul lui osebit, fiind soldat inimos și îndrăzneț până la risc și ca unul care-și încercase vitejia cu ai lui Sinan, după trecerea Turcilor în Țara-Românească, atacându-i la podul acela și făcându-li pagubă, întorcându-se apoi fără pierdere în ai săi, ca să nu piardă acea țară cârmuită de dânsul a făcut tot ce se putea ca prințul să treacă munții spre a-l apăra“³.

Și acuma însă avem un izvor turcesc, și anume scrisoarea, păstrată tot de bailul venețian, a lui Sinan însuși⁴, care se îndreaptă către Nișangî-bașa.

¹ Acte pentru liberarea lui și în Hurmuzaki, XII, p. 577.

² Pp. 283-4.

³ În Veress, primul studiu, p. 81.

⁴ Hurmuzaki, III, p. 492 și urm.

Marele Vizir înfățișează, la început, lupta de la Călugăreni ca o biruință împotriva „blăstămatului și ticălosului de Mihali“, care „cu oastea sa venise înaintea oștirii musulmane“. Cutezătorul a fost „înfrânt și pus pe fugă“. Se arată cum la București s'a făcut „o cetate de pari, scânduri și pământ“, puindu-se o garnisoană de „achingii¹, gebegii și topcii²“. Așa se face și la Târgoviște.

Plecarea sa o lămurește Sinan prin vremea înaintată. *Și nu fără dreptate*, mai ales într'un timp când ostașii Sultanului, — dintre cari Ienicerii și Spahioglanii ajunseseră o gardă de pretorienii, care se recruta și dintre Turcii Stambulului și era mai bucuroasă de afacerile și de plăcerile din Capitală, — se deprinseseră a cere cu glas tare observarea tuturor datinelor ce erau în folosul lor. Vizirul stăruie asupra faptului, adevărat, că plouase mult, că în munți căzuse îmbielșugată zăpada toamnei înaintate, că nu se afla hrană într'o țară cu totul prădată, că achingiii, „aventurierii“, cari erau mulți în această oaste mare, într'un timp de slăbire și desorganizare militară, luându-și prada, fugiseră spre casă.

Sinan spune că ar fi vrut să atace pe aliați în Carpați, luând cu el pe beglerbegul de Rum, Hasan, și pe Satârgî-Mohammed, noul beglerbeg de *Iflac*, de Țara-Românească, dacă ar fi avut toate puterile sale, dacă s'ar fi putut urca așa de sus cu tunurile³ și dacă ar

¹ Venturieri.

² Tunari.

³ Se pare că asta vor s'o spuie cuvintele „li archibugieri di gianizzeri“.

fi venit Hanul tătăresc. Așa însă rămâne să se mai prade odată, temeinic, toată țara, să se întărească Târgoviștea, în care intră 1.600 de Ieniceri, gebegii, topcli și azapi¹, pe lângă 2.000 de spahii, din Silistra, Chiustendil și Avlona — de fapt, mai puțini —, cu Ali Khaidarogli², și câțiva sangeaci, „din locurile pomenite“.

Astfel poate înainta Ardeleanul, cu „cei la 30 000 de archebusieri și călări, de la socrul său Craiul unguresc“ și cu „popoarele Țerii-Românești“, — de toți 50-60.000. În Târgoviște nu voiseră să rămâie, la primejdie, decât vre o două sute de ostași, gebegii și topcii și, dintre spahii, doar „câțiva din ai Silistrei“, — înțelegem deci și aici, ca și la Giurgiu, de ce s'a făcut cucerirea așa de ușor. Și Sinan vorbește de luarea Târgoviștii prin darea de foc. Cât îl privește, el arată că Ienicerii și ceilalți ostași ai lui n'au vrut în ruptul capului să se întoarcă pentru a scăpa pe camarazii lor din cetate. Tot pe dânșii dă el vina că nu s'a putut ierna la București³. Deci ei ard și acest Scaun domnesc, „cu palanca, cu casele, bisericile și grădinile“.

Aceste rânduri sânt scrise la Giurgiu. Sinan n'avea alte planuri decât să „dea acestor blăstămați o pedeapsă aspră“ pentru a i aduce la supunere. Cum va fi lămurit trecerea lui pripită la Rusciuc, pierderea robilor, cucerirea de

¹ Cari se întrebuițau mai mult ca infanterie de marină.

² Pașa de Trapezunt, pomenit de două ori mai sus (v. p. 357). V și mai departe, sursa de analelor sârbesti.

³ Desiderando noi alloggiare l'esercitto nella fortezza fabbricata a Bucaresto.

creștini și dărâmarea Giurgiului, aceasta nu ni se mai spune printr'un raport ulterior al lui.

A doua zi după luarea Târgoviștii, Zamoyski avea să se lupte pentru soarta Moldovei cu *Hanul*, care, înțeles cu Sinan, pătrunsese în țară, intrând pe la Tighinea și urmând pe linia Bâcului, împreună cu nepotul său Ahmed, care ținea pe sora aceluiași Han¹. Ce oaste avea Cancelariul, nu putem ști cu siguranță: erau însă de sigur mai mult trupele Palatinatelor vecine, și nu Cazaci. Fiind prea slab, el se folosi de învățăturile lui Petru Șchiopul pe vremea năvălirilor căzăcești, — aștepta pe Tătari din aceleași părți ale Benderului și în aceleași condițiuni militare — și făcu tabără la Țuțora, între Prut și Jijia, din jos de Iași, așezându se acolo *căzăcește*, cu hotărîrea de a nu ieși la harță cu niciun preț. Trebuie să credem că în cuprinsul „ocopurilor“ era și Ieremia cu boierii lui, cari vor fi fost tot așa de greu de oprit ca și luptătorii de supt Târgoviște, împotriva cărora fusese de nevoie să se întrebuițeze buzduganul. La urmă Hanul și nepotul său Ahmed, beglerbegul tătăresc al Moldovei, se învoiră a-și părăsi drepturile și ieșiră din țară².

Încă de la 3 Septembrie, Zamoyski însuși arătase în ce împrejurări a făcut Domn pe

¹ Heidenstein, *Rerum polonicarum libri XII*, sau viața lui Zamoyski. în Hurmuzaki, XI.

² Tratatul și în lorga. *Acte și fragmente*, I. pp. 146-7. După Heidenstein (*Rer. pol. libri XII*, p. 32)). Hanul era să-și păstreze cetățile de către țara lui.

Ieremia. Răzvan-Vodă și boierul său Nădăbaico ar fi dat de veste că Turcii vin pe la Galați, iar Tatarii pe la Cetatea-Albă¹. *Acești* Tatari sânt fără îndoială alții decât marea gloată care în Octombre se opri la Țuțora înaintea sașurilor, carălor, tunurilor Cancelariului².

La 24 ale lunii, Zamoyski-și făcea, din lagărul izbândeii sale, raportul către rege³ și către Malaspina, episcop de San-Severo, nunciu al Papei în Polonia⁴. Ahmed, noul Pașă moldovenesc, ar fi făgăduit și o pradă și iernarea în regat pentru că nu se răspunsese de patru ani tributul convenit Hanului. La 19 dimineața se începe cu hărțuiele, în care ar fi fost mai tari Polonii; Ienicerii — de fapt 500⁵, pe lângă beșliii de la Bender, Chilia și Acherman⁶ — trag cu arcebussele lor; Fet-Ghirai, fratele Hanului Gazi, începe atacul lagărului celui cu patru porți, ajutat de un alt corp tătăresc care lovește în coastă. E situația de la O-bertyn⁷.

Atunci trei corpuri de „catafracți“ iese din cuprinsul taberei prin trei părți. Asa'tul tătăresc e răspins: se propun, de păgâni, condițiile de pace, care sânt primite.

¹ Hurmuzaki, XII, p. 102, no. CLXI.

² Pentru calea acestor Tatari, v. și *ibid.*, *Supl.* II¹, pp. 351-2.

³ *Ibid.*, III, pp. 245-6.

⁴ *Ibid.*, XII, pp. 134-5. Se pornise, de Poloni, expediția la 13; *ibid.*, III, p. 244.

⁵ Heidenstein.

⁶ Hurmuzaki, XII, pp. 351-2.

⁷ În raportul către rege, Zamoyski arată părerea de rău că nu s'a putut luptă cu o oaste în care nu prețuia decât pe Turci. Cf. cuvântarea lui Zamoyski, *ibid.*, III², p. 412 și urm. Ahmed era gata să numească boieri, ca Domn; Isopescu, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 438. Cf. pp. 442-4.

Heidenstein adaugă că a doua zi Tatarii părăsesc locul păscut de caii lor. Polonii se tem să nu fie încunjurați și Hanul să ocupe Iașul, în vederea iernării. Se ieau măsuri pentru ca, în acest caz, orașul să fie nimicir cu tunurile. În zădar însă trupe se mișcă pentru a opri pe Tatarî: ei încetaseră ostilitățile.

După mai bogata povestire a lui Herborth de Fulstein Pașa Ahmed ar fi fost gata de la început a recunoaște pe Ieremia, în anume condiții. La 17 trece Hanul, care fusese ispitit cu zvonul că sânt Poloni puțini, fără Cancelariu. La 19, numai la 19, se dă lupta ușoară pe care o pomenește pe scurt Zamoyski. 5.000 de Tatarî atacaseră la ridicarea negurilor de de-asupra Prutului și Jijiei. Tunurile-i împrăștie. Călări aleargă pentru a-i risipi cu totul. Aceasta ar fi *harța*.

În al doilea rând vin cei 15 000 de călări, Tatarî și spahii, coborându-se la iuțeală de pe deal. Șapte cete polone-i întâmpină. După mai multă frământare, se retrag păgânii.

La 20 nu se ciocnesc cele două oștiri. La 21, venind Pașa la întrevedere, însă cu 5.000 de Tatarî, aleși, Zamoyski-i împrășcă, de frica unui asalt, cu tunul cel mare; aici cad fiii surorii Hanului. La 22 se încheie pacea, se schimbă darurile; Logofătul Moldovei, adecă Luca Stroici, vine înaintea celui ce se lăudase că va fi Pașa țerii sale. Hanul căruia i sărută papucul, îl muștră așa: „Moldovenilor, Moldovenilor, multe cutezați a face, ăveți Domni destoinici. dar tot voi sânteți aceia cari-i trădați. Hrăniți oști străine și sfărmați pacea. Și acuma chiar, ațâțând pe regele Poloniei

asupra mea, ați adus oastea lui; pe care în copitele cailor aș sfărma-o, de nu m'ar opri întăriturile cu care s'a încunjurat Mare îndrăzneală aveți voi." Cuvinte foarte adevărate, în care se cuprinde judecata aspră a neastâmpărului boieresc, nepatriotic și nepolitic din acel timp, și din toate timpurile¹. La 23 Hanul trecea Nistrul înapoi².

În scrisoarea lui „de la apa Prutului“, în Novembre, adecă tot din Octombre, Hanul arată că a venit împotriva lui Răzvan doar, un „trădător“ mai rău decât trădătorul Aron pe care-l înlocuise. Trebuia să „ardă satele și casele, să ucidă pe bărbați, să iea în robie pe neveste și copii“ La Prut, oastea tătărească *descopere* pe Zamoyski, de care nu fusese vorba întru nimic la începerea expediției¹. Cancelariul săvârșise el cel d'întâiu isprava izgonirii hainului. Lămuririle pe care le dă Zamoyski în acest sens fac zădarnică o luptă, cu atât mai mult, cu cât încă o dată se făgăduise plata darurilor zăbovite și înfrânarea Cazacilor. Cum se vede, *Hanul tăgăduiește o*

¹ *Ibid.*, XII, p. 159. De o participare a lui Ieremia însuși la luptă nu e vorba nicăiri. La 28 ale lunii el era în Iași; *ibid.*, *Supl.* II¹, p. 367. Și Heidenstein pomenește mustrarea către boieri. Documente de mare importanță asupra intrării lui Zamoyski în Moldova s'au dat de d. Claudiu Isopescu, în *Diplomatariu Italianum*, I, al Școlii din Roma (1926). Actele schimbate între Tataři, Poloni și Moldoveni aparțin însă istoriei politice. V. și recenta publicație de documente a d-lui Isopescu, în „Anatele Academiei Române“. Cf. *Revista istorică*, XII, pp. 15-9.

² Se socot la 6.000 Ienicării I V. Hurmuzaki. XII. n. 160.

³ În adevăr, Hanul aflase mai târziu numai că Zamoyski e în Moldova; *ibid.*, *Supl.* II¹, p. 352.

*luptă, care și fără aceasta n'avuse nicio însemnătate*¹.

VI.

Lupta pentru Scaunul Moldovei (1595).

Scăpând însă de noul sangeac al Moldovei, Ieremia trebuia să se aștepte a da ochii în curând cu Domnul pe care-l înlocuise, cu temutul Răzvan.

La 16 Decembre el explică astfel lupta cea nouă, în care biruise. La sosirea, prin Secuime, a lui Ștefan-Vodă, cu oastea lui de la Târgoviște și Giurgiu și cu câțiva Ardeleni, el a rugat pe acesta să se păstreze pentru războiul cel greu cu păgânii și să se ferească de a vărsa acum „sângele creștin“. Răzvan înaintează și mai departe, fără a întâmpina vre-o împotrivire: la 12 (10) Decembre stil nou, se pare, el se află înaintea Sucevei.

Ieremia avea cu sine numai trupele, cheamate în grabă, ale lui Ioan Potocki, castelanul de Camenița. Acestea biruiesc răpede. Atunci, la 16, Domnul, fără a pomeni de tragerea în țeară a lui Răzvan și a fratelui său, stăruia pe lângă Zamoyski că, prin intervenția lui, „Voevodul Ardealului“ să nu-l mai tulbure².

¹ *Ibid.*, XII, pp. 146-7, no. CCXXII. Cf. *ibid.*, III², p. 157, scrisoare din lagăr: ar fi căzuț doar 500 de Poloni! Cf. și *ibid.*, *Supl.* II¹, p. 409 și urm.; corespondența dintre Zamoyski și Han, în Reussner, *Epistolae turcicae*, IV, p. 159 și urm., e închipuită. Acolo și multe din scrisorile și alte izvoare citate mai sus, etc. La Miron Costin, în *Letopiseșe*, I, pp. 250-1 e o reproducere a cronicilor polone.

² Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 371-2.

Cronica țerii, păstrată într'un haotic amestec de știri străine, de amintiri și încurcături, a lui Miron Costin, care face din Răzvan o dublă persoană, zicându-i și „Ștefan Radu“, are, cu altă dată, însemnări care sânt vrednice de oarecare luare aminte.

Cu 12.000 de Unguri — cetește: 2.000 de Secui abia, luați cu leafă de Răzvan însuși¹; la Heidenstein²; 4.000 de pedestri și 1.000 de Ardeieni afară de Secui —, Răzvan pătrunde în țară. Din cronici polone se dă amănuntul că Ieremia avea pe lângă sine încă de la retragerea lui Zamoyski 3.000 de Poloni, cu Potocki și cu Albert ori Stanislas Chanski. El ar fi „strâns și oastea țerii“, lucru pentru care nu arată să fi avut vreme. Lupta se dă „într'o Duminecă“, lângă Suceava, și anume chiar la *Areni*, unde perise Despot, — ceia ce era de rău augur. De aici aflăm și unde au stat Polonii: „mai la câmp, de spre Șcheia, pe supt un mal ce este alătura cu drumul Băii“, pe care tocmai venia Răzvan. Vodă era la liturghie când se află de apropierea dușmanului său. El „iese la oști“: după cele d'întâiu hărțuieli, Polonii *lovesc* pe Secui. Acum „fruntea oștilor“, cu Ieremia, „se îmbărbătează“ și „frânge pe Unguri“, calul lui Răzvan e ucis. Dar fostul Domn se ridică și „pune războiul iar la loc“. Acum atacă și Polonii și Țoierii, cu Domnul cel nou în frunte. Răzvan e prins și, la locul ce se zicea încă de pe la 1650 „Movila lui Răzvan“ pentru că acolo erau în-

¹ *Ibid.*, p. 237: 7.000.

² *Rerum Polonicarum libri XII*, p. 323.

gropați cei căzuți în aceste ciocniri, i se taie capul, care e pus „într'un par împotriva cetății". Învinșii sânt urmăriți „până la munți". Data ar fi 5, adecă 15 Decembre¹. Dacă e însă o Duminecă, trebuie să se primească, neapărat, nu 15, nici 12, ci 10 Decembre².

Mențiunea croniceii muntene a Buzeștilor³ nu e fără însemnătate. Plecarea lui Răzvan din Ardeal e așezată la 7 Decembre (27 Novembre st. v.). Povestitorul știe că, pe lângă „oștile strânse" de Ieremia, el a mai cerut ajutor la „starostea de Cameniță" (Potocki). După înfrângerea lui Răzvan, „el, fugind, fu prins de niște țerani, și îndată-l înțepă Ieremia-Vodă, iar oastea îi peri cu totul"⁴.

După știri sosite la Praga, de bună samă din Ardeal, Ștefan răspinge întâiu lângă Suceava o samă de călări moldoveni. Ieremia ar fi avut 2.000 de oameni oaste de țară, 4.000 de Poloni și 6.000 de Cazaci(!). Ungurii ar fi fost covârșiți de număr; Cazacii prădând, ei au vremea să fugă. Lui Răzvan îi pier trei cai; s'ar fi ascuns în casa preotului din Areni⁵.

¹ Pp. 251-2.

² Despre înfrângerea și „pedepsirea" lui Răzvan vorbește și o scrisoare a Sultanului către regele Poloniei, dar numai în câteva rânduri; Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 410. Pentru boierii cari chemaseră pe Răzvan, *ibid.*, III, p. 595.

³ Pp. 284-5.

⁴ Tragerea în țepă e adevărată și de Walter, de Weyss (v. mai departe) și de un raport german, care dă încă o dată a luptei: 14 Decembre; Hurmuzaki, XII, p. 227; no. CCCXXXIX. — Pentru Secui ca ajutători, *ibid.*, p. 227 și urm.

⁵ *Ibid.*, III², p. 162.

Știrile francese aflătoare într'un volum manuscript din Berna¹ sânt vrednice de toată crezarea și prin aceia că în ele se pomenește de scrisoarea, adeverită de însuși Ieremia, a acestuia către năvălitori, și prin data de 10 Decembre st. n. pentru luptă. Ungurii ieau tunurile lui Ieremia, și Polonii de la Șcheia caută să le smulgă înapoi; ar fi perit în vâl-mășag 2 000 de oameni. Răzvan ar fi fost vândut de țeranul pe care-l rugase a-l scoate în Ardeal.

Foarte întins e raportul din Cronica lui Heidenstein². Potocki vine cu două ceasuri înainte de luptă și află Suceava fără apărare, iar lângă Ieremia 1.000 de călări și 400 de ostași pe jos. Răzvan avea în frunte câteva sute de călări, apoi „vre-o zece steaguri de pedestri“, după cari cealaltă călărime și un nou corp pedestru; oastea lui se umbria și supt steagul Ardealului. Fostul Domn își aducea ostașii pe culmi, acoperindu-i la stânga cu cară și bagaje, la dreapta fiind o vale întinsă până la șanțurile orașului. Potocki pune în frunte o sută de călări români, apoi cetele lui Chanski și Zebrzidowski; la stânga sânt pușcași. În cale această trupă fărămițată-și schimbă alcătuirea, venind pușcași în față și tunurile în stânga; comandă și cei doi frați ai lui Potocki, Ștefan și Iacob, precum și Poricki, Drojohowski.

În descărcarea tunurilor începe lupta. Ai lui Răzvan se clatină. Chanski și alții îi atacă,

¹ Tipărite *ibid.*, XII, pp. 287-8.

² Pp. 323-4.

întăriți apoi de Ioan și Ștefan Potocki, cu pușcașii. Tabăra dușmanilor e luată, și călărima vechiului Voevod târăște pe pedestri, și chiar pe Ștefan-Vodă, care e silit a părăsi apărarea tunurilor. Se face o aprinsă urmărire, descoperindu se în sat culcușul lui Răzvan, al fratelui, al lui Kalogera Vistierul, din Creta¹, al Logofătului. Pier șefii Ungurilor, Mateiaș Székely, Iiaș Kakoczy, care comandase straja de o sută de călări a lui Aron. Ștefan și alții sânt trași în țeapă. cel d'întâiu privind tăierea fratelui și „mișcându-se de durere“. Ungurii sânt liberați cu toții.

Din Suceava, Stanislas Chanski arată lui Alexandru Ureche că lupta s'a dat la 11 ale lunii. „Trupurile celor uciși zac grămadă, cale de două mii, mai ales de boieri și de frunțași curteni ai prințului Ardealului, precum și dintre haiduci, din 2.500 ale căroră abia de au fugit 400“, Răzvan având cu dânsul în fugă doar cinzeci de călări².

VII.

Luptele cu Turcii în 1596.

În 1596, silințele Turcilor se îndreaptă iarăși asupra Ungariei, unde merge însuși tânărul Sultan Mohammed al III-lea și e învins la Keresztes.

¹ „Calaur quidam Visternik.“ Dar cf. Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 632-3.

² Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 438, no. LXXXIV; *Revista Istorică*, XIII, p. 19.

În acest timp, Mihai se luptă: *a)* cu fiul lui Mihnea, Radu-Vodă, numit de Turci și trimis din Moldova; *b)* cu Tatarii și *c)* cu begii dunăreni, și anume: la Plevna, la Vidin și la Babadag.

I. *Mihnea* voise încă din iarnă ajutorul moldovenesc. La 2 Mart, Ieremia scria că *Radu* merge să-și iea Scaunul muntean¹. Sultanul cerea Polonilor să nu îngăduie ca în acest timp Moldova să fie turburată de răsunarea, ce se aștepta, a Ardelenilor². Radu trecu deci întâiu la Moldoveni, poate prin Chilia ori prin Cetatea-Albă, dar Mihai făcu o năvălire în Moldova (Mart), asemenea cu încercările lui Radu-cel-Frumos, dar cu alt rezultat decât acelea. El taie pe boierii moldoveni prinși, după ce Ieremia fugise, și pradă Țara-de-Jos³. Încă din 1595 Zamoyski întărise din nou Suceava⁴.

II. Cronica Buzeștilor nu știe de prădarea *Plevnei*, cu privire la care dă știri folositoare povestirea Logofătului Teodosie. Aici se prinde văduva, fiul și fiica lui Mohammed Mihalogli, stăpânul cu șezeci de ani în urmă al acestui oraș⁵. „Soția begului“ e arătată printre prinși și de una din obișnuitele gazete de războiu,

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 377-8.

² *Ibid.*, p. 410. Cf. *ibid.*, III, pp. 502-5 = IV², pp. 215-7.

³ *Ibid.*, III, p. 505: raport venețian din 22 Mart, singurul izvor asupra acestui războiu moldovenesc. Cf. însă și *ibid.*, XII, p. 258, notă 1. — Cf. Sârbu, *o. c.*, I, pp. 377-9.

⁴ *Ibid.*, IV², p. 221, no. CLXXXIU.

⁵ P. 37.

la o dată care îngăduie a se statornici aceia de: începutul lui Maiu pentru această îndrăzneală *correria* de „haiduci“¹: la întors, Turcii din Nicopol încearcă 'n zădar a smulge bogata pradă luată de la Evreii din Plevna².

III. Se pare că se făcuse un plan pentru scoaterea lui Mihai, prin răscoala Logofătului *Chisar* și a boierului *Dimitrie* și prin năvala Tatarilor dobrogeni, ca și prin trecerea, la alt vad, vecin, a 3 000 de Turci. Walter-Teodosie mărturisește aceasta³. Boierii fură descoperiți și uciși, iar, pentru a pedepsi pe Dobrogeni, se porni, în Maiu, împotriva lor o expediție care ajunsese până la *Babadag*, cu mormântul lui Saltuc-dedè, unde mai prădaseră odată haiducii. După cronica Buzestilor⁴, aceasta s'a făcut la 6 Maiu st. v. *Velicico*, un Cazac, după alții Cretanul Francisc Kalogeras din Rettimo⁵, ruda Vistierului ucis în Moldova, era în fruntea năvălitorilor. La întoarcere însă acești haiduci fură învinși, pe la *Brăila*, despoați și uciși la „un loc ce se chiamă Comisul“. Ca un răspuns, oști alese merg în Iulie, la 16, împotriva *Vidinului* cu *Farcaș Aga*, trecând la vadul „Sdegla“. Turcii, ascunși, „lovesc cu meșteșug“, prăpădind cu totul pe „pedestrași“⁶.

¹ *Ibid.*, XII, p. 258, no. CCCLXXIII.

² *Ibid.*; cf. p. 1259, nota.

³ Pp. 38-9. La Snagov e însă mormântul lui Dima Stolnicul, tăiat de Mihai la 23 Novembre 1594; Iorga, *Inscripții*, I, p. 161.

⁴ P. 285.

⁵ Hurmuzaki, IV°, p. 221, no. CLXXXIII.

⁶ *Ibid.*, p. 286.

Cronica adaugă că Mihai și-a tocmit atunci Leși și Cazaci. Teodosie spune care erau căpeteniile lor: pe lângă Coscea, un Kirecki, un Siemanowski, un Bieliiecki, care făceau strajă la hotare. Ei nu putură împiedeca însă ca la trecerea Tatarilor spre Ungaria, zăbovită de cearta dintre Han și fratele său Feti-Ghirai, în toamna târzie, cete tătărești să nu prade „pe la Buzău, Brăila, București și alte cetăți“, arzând opt zile¹.

La 5 Septembrie, din Târgoviște, Mihai scrie către vecinul din Ardeal că Hanul însuși e la Todorești, departe trei zile de dânsul. Ieremia face poduri pentru Poloni și are oaste la Iași, Moldovenii au fugit la munte². Îndată, a doua zi chiar, el arată că a prins planurile de răsturnare ale boierilor înțeleși în scris cu Moldovenii și cu Turcii, dar nu cu tânărul Radu, căci Ieremia umbla să facă acuma din fratele său Simion un Domn muntean³. Numai indirect aflăm de ciocnirea, la Dunăre, a lui Mihai cu 10.000 de Tatars, ucigând 2.000 ori chiar 7.000 din ei: vestea o dau Ardelenii, dar nu și cronicile țerii⁴. Parte din Tatars trecură deci, dar, încă în Octombrie, Hanul se întoarce pe la Tecuciu, spre Cetatea-Albă, unde ierneză⁵.

¹ Pp. 39-41. Pentru gătirile Tatarilor, v. Hurmuzaki, XII, pp. 276-7 și notele; 279, no. ccccx; pp. 280 și urm., 410, 428. Scri-soarea din 1597 a Hanului, după uciderea fratelui său, *ibid.*, pp. 286-7.

² *Ibid.*, III, pp. 275-6, no. ccviii; v. și n-l următor.

³ *Ibid.*, pp. 276-7, no. ccix = pp. 277-8, no. ccxi.

⁴ V. *ibid.*, III¹, p. 219, no. ccxlv; cf. XII, p. 280, no. ccccxiii; p. 282, no. ccccxvii.

⁵ *Ibid.*, *Supl.* II¹, p. 399, no. cciv; pp. 404-5, no. ccvii.

Aceasta îndemnă apoi pe Mihai să facă un *Ban* al doilea, pentru acest hotar, Banul de Brăila și de Buzău ¹.

Românii loviau atunci din nou, supt conducerea Domnului însuși, *Nicopolea*, în Noiembrie ², după ce întâiu răspinseseră pe Turcii cari prădau „pe apa Teleormanului“ și arseseră Turnul: Mihai însuși nu trecu însă Dunărea ³.

VIII.

Luptele din 1598 ale lui Mihai cu Turcii.

În 1598, de și Mihai era chemat de Sârbii răsculați, cari în Iunie arseră Cladova ⁴, el negociază cu Turcii, cari-i cereau Brăila, Giurgiu și Turnul ⁵. *Hafiz-Ahmed de Vidin*, un viitor Mare-Vizir, cată să se folosească de prilej pentru a strecura ca Domn pe la vadul

¹ Hurmuzaki, XII, p. 373, no. DLXVIII.

² Walter, pp. 43-4.

³ Cronica Buzeștilor, p. 288, la data de 6 Octombore st. v. La Walter, pp. 44-5, e vorba de trecerea lui Mihai dincoace de Dunăre cu șese prieteni, apoi cu 50 de călări și în sfârșit vine oastea. Se ciocnesc cu 500 de Turci cari prădau.

⁴ Walter, p. 46; cf. analele sârb. ști în Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 5. În ele se vorbește și de lupta de la Călugăreni, „lângă o pădure“ în care se ascund Românii; cad Mustafă-Pașa de Bosnia și Hasan de Timișoara; Sinan pierde doi fii și unul e prins; și trei begi seucid. La Târgoviște se lasă Mustafă Voevod de Vucitrn, în Bosnia, cu trei begi, 6 a'ai-begi, 6.000 de ostași, 54 de tunuri, 810 poveri de praf și 30.000 de galbeni. În tot războiul din 1595 mor 30.000 de Asiatici și alți 20.000 de Turci.

⁵ „Imbrachia et Giorgiovo et Bapalè“, scrie Mihai Patriarhului de Constantinopol; Hurmuzaki, III ¹, pp. 521-2, no. LXXIX; cf. și vol. XIII, p. 345 și urm.

său pe Radu Mihnea, care plecase din Constantinopol la 16 Septembrie¹. Ahmed-Pașa de Silistra, fostul sangeac al Moldovei, era să năvălească la celalt capăt. Făcându-se a urmă desbaterile pentru definitivă împăcare, Mihai își gătește tunurile și oastea. Trecând apoi la *Nicopol*, el bate, într'un atac de noapte, pe Hafiz și pe cei doisprezece sangeaci, — biruință pe care *Cronica Buzeștilor* o expune pe larg și lămurit. O completăm cu știri din raportul Trimesului imperial Gheorghe Sirmay² și din expunerea solului lui Mihai³, în sfârșit cu note din analele sârbești citate mai sus⁴.

Dumitru Vornicul bate pe „Dârstoreni“, iea 1.000 de călări și trimete steaguri la Mihai, în lagărul de la Caracâl. Domnul însuși trece Dunărea „pre den sus de Necopoie“, cu toată „gloata“ ce avea, afară doar de cei 3.500 de „voinici“ supt Aga Leca, pe cari-i dase de curând în ajutor lui Sigismund Báthory. Nicopolea fu bătută — patru zile — cu tunuri, făcându-se și, la 10 Octombrie, o „năvală foarte mare“. Înainte de a se întoarce, la 13, se trimeseră cete care prădară la Siștov, Rahova, Florentin, Cladova, Țaridal, Vrața, și încă odată la Plevna; alte cete ard Turtucaia, Rusciuc; o garnisoană e așezată la Cornățel.

Întorsul se făcu pe la Vidin, al cărui beiu, unit cu cel vecin, de la „Baia“⁵, fu și el în-

¹ *Ibid.*, III, p. 524.

² *Ibid.*, XII, p. 404 și urm.

³ *Ibid.*, p. 408 și urm.

⁴ După acestea, Vidinul se răscumpără cu „80 de cară de avere“.

⁵ Poate Novobrdó din Serbia, cu minele de argint.

vins: aici scăpară Buzeștii, Preda și Stroe, pe Mihai, căruia un Turc îi înfipsese sulia în „pânțele“. Se luară și luntrile dunărene

După biruința sa din urmă Mihai urmă de-a lungul Dunării până la Orșova, dar trecerea apei fu oprită zece zile de „vânt cu vihor“, așa încât ea se făcu prin douăsprezece locuri, și numai la 15 Novembre st. n. Mihai se găsia la ospățul de izbândă din Târgoviște¹. Domnul însuși socoate la 13.000 numărul Turcilor pe cari „i-a bătut cu ajutorul lui Dumnezeu“². Haiduci și Cazaci apucaseră spre Dobrogea și Moldova, 2.000 de oameni fiind la Brăila și alții la Focșani.

Ceia ce urmează, războaiele pentru Ardeal, marile lupte cu oști după sistemul apusean —, deschid o nouă eră militară.

¹ V. și cronica ardeleană a lui Szamosközy, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum*; Naima, pp. 127-9; vești venețiene din Praga, Hurmuzaki, III², p. 301 și urm. Un ziar, tipărit în Roma — *ibid.*, p. 519-21 —, dă lui Hafiz 18.000 de oameni și 30 de tunuri și pe Pașa Caramaniei; Mihai luptă — fiind dator, cum se va vedea, față de Împăratul — cu 14.000 d. „ostași aleși“, ori cu 10.000 călări și 5.000 de pedestri, la cari se adaugă apoi „15.000 de Bulgari“; aiurea, 30.000 de oameni; *ibid.*, XII, p. 406. El ar fi câștigat 28 de tunuri mari și 120 mici; *ibid.*, XII, p. 395. — Cf. *ibid.*, pp. 401, 414-5, 417, 420, 431. — Pentru Leca Aga, Albanesul, care pretindea că el a ucis, în 1595, pe celalt Pașă al Caramaniei, v. *ibid.*, pp. 1246-7.

² Scrisorile lui din Caracal, 16 Octombrie; în Hurmuzaki, XII, p. 411. Cf. Stavrinou, în *Papiu, o. c.*, I, care dă 16.000 de Turci, cu 32 de tunuri.

CUPRINSUL

CUPRINSUL :

	<u>Pagina</u>
<i>Prefața</i>	3
<i>Prefața la ediția I-ii</i>	5
INTRODUCERE.	
<i>Condițiile naturale</i>	7
<i>Vadurile.</i>	
A. Vadul Isacței	9
B. Dunărea la Brăila și la vărsarea Ialomiței	13
C. Vadul Silistrei	14
D. Vadul Giurgiului	16
E. Vadul Nicopolei	18
F. Vadul Vidinului	20
G. Vaduri bănațene	21
<i>Pasurile Carpaților.</i>	
A. Poarta-de-fier și cucerirea Ardealului de Unguri	25
B. Pasul Turnului-Roșu	27
C. Pasul Vâlcănelui	28
D. Pasul Branului	29
E. Pasul Buzăului	30
F. Pasurile din Secuime	31
G. Pasurile Tulgheșului, Oituzului, Bicăzului	32
H. Pasul Rodnei	33
I. Granița Pocuției	34
<i>Vadurile Nistrului.</i>	
A. Hotinul	35
B. Soroca	35
C. Tighinea	36

CAP. I.

Elementele alcătuitoare ale sistemului militar românesc.

I. Modelele străine.

I. Modèle bizantine, directe și indirecte	40
II. Modèle ungurești	42
III. Modèle polone	43

II. Datina ostășească a Românilor.

I. Voevozii cei vechi	45
II. Rostul Voevozielor	50
III. Cele mai vechi lupte cunoscute ale Voevozielor . . .	52
IV. Desvoltarea organizării militare voevodale după întemelarea Domniei „a toată Țara-Românească” . .	53
V. Presupusa „armată permanentă” a lui Mircea-cel-Bătrân	55

III. Elementele și începuturile oștirii moldovenești.

I. Cea mai veche organizare militară voevodală în Moldova	61
II. Cetățile moldovenești	63
III. Steaguri moldovenești	69

CAP. II.

Lupte românești până la Ștefan-cel-Mare.

I. Luptele Muntenilor cu Ungurii și legăturile lor războinice cu dânsii.

I. Peirea lui Vodă Litovolu. — Biruința din 1330 a lui Basarab, Domnul a toată Țara-Românească . . .	75
II. Luptele lui Vlaicu-Vodă cu Ungurii	79
III. Legăturile lui Mircea-Vodă cu Ungurii	82
IV. Legături ale Muntenilor după moartea lui Mircea-cel-Bătrân	84

II. Luptele Muntenilor cu Turcii.

I. Legăturile lor supt Mircea-cel-Bătrân	87
II. Legăturile războinice ale urmașilor lui Mircea cu Turcii	89

III. Cele d'întăiu lupte ale Moldovenilor.

I. Regele Sigismund în Moldova	91
II. Ciocniri mai vechi cu Polonia	92
III. Lupte cu Polonia și biruința lui Bogdan al II-lea la Crasna	94

CAP. III.

Luptele din vremea lui Ștefan-cel-Mare.

I. Luptele lui Ștefan-cel-Mare pentru luarea în stăpânire a Moldovei (1457)	101
II. Războiul lui Vlad Țepeș cu Sultanul Mohammed al II-lea (1461-2)	104
III. Atacul moldovenesc asupra Chiliei (1462)	109
IV. Pradă în Secuime (1461)	111
V. Luarea Chiliei de Ștefan (1465)	115
VI. Infrângerea Ungurilor la Baia (1467)	112
VII. Lupta cea d'întăiu cu Tatarli (1469)	116
VIII. Luptele lui Ștefan cu Radu-cel-Frumos (1470-3)	120
IX. Lupta de la Vaslui (1475)	125
X. Lupta de la Valea-Albă (1476)	133
XI. Războaie muntene după 1476: restabilirea și moartea lui Țepeș, așezarea în Scaun al lui Basarab-cel-Tânăr (1476-7)	144
XII. Întărirea Chiliei și Cetății-Albe (1479). Lupta din Câmpul-Pânil	146
XIII. Lupte muntene. Scoaterea lui Basarab-cel-Tânăr (1480-1)	148
XIV. Luarea de Turci a Chiliei și Cetății-Albe (1484)	152
XV. Lupta pentru Cetatea-Albă. Năvălirile lui Hruet (1485-6)	158
XVI. Lupte pentru Pocuția (1490). Biruința din codrii Cozminului (1497)	159
XVII. Năvălirile lui Ștefan în Polonia	166

CAP. IV.

Sistemul militar românesc în epoca lui Ștefan-cel-Mare.

I. Oastea Moldovei față de oștile vecinilor	173
II. Deosebiri în oastea munteană	176
III. Țeranii ca element militar în Moldova	178

CAP. V.

Războaiele urmașilor lui Ștefan-cel-Mare până la încetarea neatârării politice a Moldovei. — Războaiele lui Bogdan-Vodă Orbul.

I. Luptele cu Polonii (1506)	185
II. Războiul lui Bogdan cu Muntenii (1507)	186
III. Al doilea război al lui Bogdan-Vodă cu Polonii (1509)	187
IV. Luptele lui Bogdan cu Tatarii (1513)	190
V. Lupta cea nouă cu Muntenii (1514)	192

CAP. VI.

Luptele lui Ștefan-cel-Tânăr.

I. Lupta cu Tatarii (1518)	195
II. Împrejurările războinice din Țara-Românească după 1508 până la alegerea lui Radu-Vodă de la Afumați	198
III. Luptele lui Radu de la Afumați cu Turcii (1522-5)	203
IV. Lupta între Ștefan-cel-Tânăr și Radu de la Afumați (1526)	208

CAP. VII.

Războaiele lui Petru Rareș până la 1538.

I. Începuturile lui Petru Rareș (1527-8)	213
II. Năvălirile lui Rareș în Ardeal (1529)	215
III. Luptele pentru Scaunul Țerii-Românești (1530-2)	223
IV. Războiul lui Petru Rareș pentru Pocuția (1530-2)	226
V. Gritti și Domnii români (1534)	231
VI. Lupta lui Rareș cu Turcii (1538)	233

CAP. VIII.

Oștirile românești în războaiele pentru soarta
Ardealului (1538-1564).

I. Înlocuitorii lui Petru Rareș (1538-41)	243
II. Prinderea lui Majláth de Petru Rareș (1541)	248
III. Amestecul mai departe al lui Rareș în Ardeal (1542-6)	251
IV. Împrejurări muntene	253
V. Fiii lui Petru Rareș în Ardeal (1550-2)	255
VI. Luptele lui Alexandru Lăpușeanu și Pătrașcu-cel-Bun în Ardeal (1552-8)	259
VII. Luptele lui Alexandru Lăpușeanu cu Despot și activi- tatea militară a noului „Ioan-Vodă”	261
VIII. Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea	273
IX. Nimicirea puterii militare a Moldovei de către Ale- xandru Lăpușeanu	275

CAP. IX.

Epoca luptelor căzăcești în Moldova (1572-1591).

I. Luptele lui Ioan-Vodă cel Cumplit (1572-4)	287
II. Năvălirile căzăcești pentru pretenții la tron după Ioan-Vodă (1574-91)	296
III. Oastea Moldovei și noua strajă domnească de Unguri	310
IV. Năvălirea lui Petru Cazacul (1592)	312

CAP. X.

**Luptele lui Mihai Viteazul și ale tovarășilor săi până la
cucerirea Ardealului (1594-9)**

I. Generalități. Răscoala din 1594	319
II. Atacul cetăților dunărene (1594-5)	324
III. Înfrângerea Domnilor celor noi (1595)	325
IV. Luptele lui Aron-Vodă cu Turcii (1595)	330
V. Campania turco-tatară din 1595	332
VI. Lupta pentru Scaunul Moldovei (1595)	365
VII. Luptele cu Turcii în 1596	369
VIII. Luptele din 1598 ale lui Mihai cu Turcii	373
